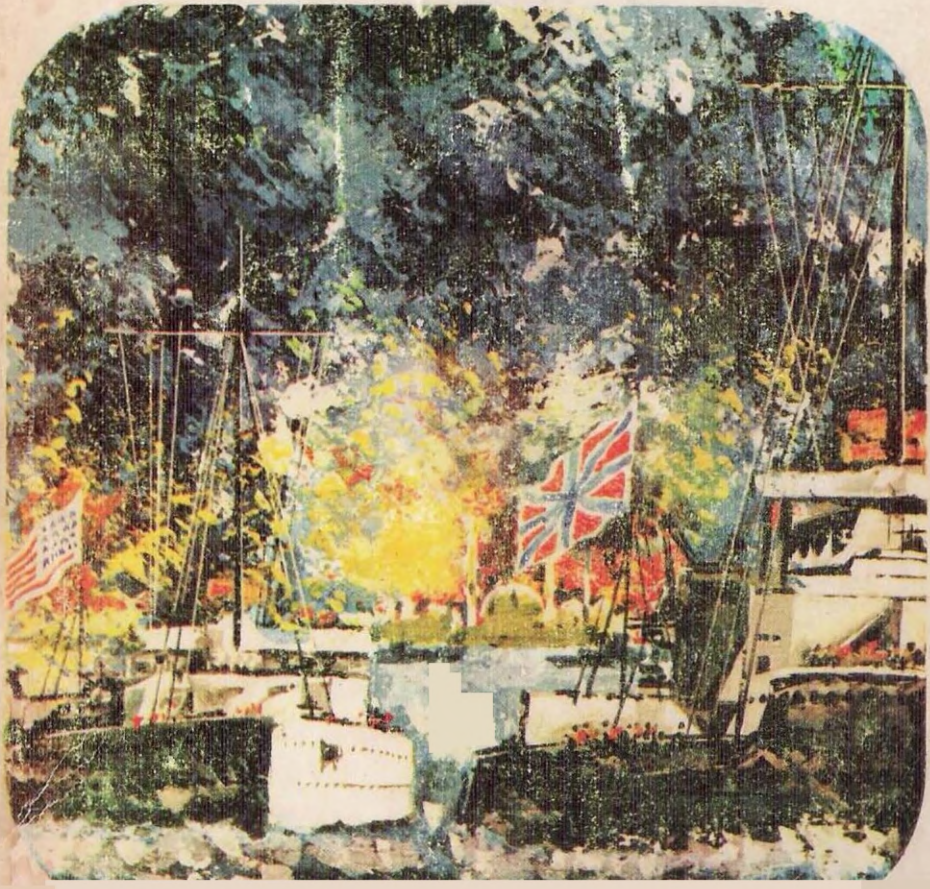
doğan avcıoğlu

millî kurtuluş tarihi

1838'DEN 1995'E

DOĞAN AVCIOĞLU

MİLLİ KURTULUŞ TARİHİ

1838'den 1995'e

BİRİNCİ KİTAP

EMPERYALİZM KARŞISINDA TÜRK AYDININ AYMAZLIĞI

ve

TAM BAĞIMSIZLIK

TEKİN YAYINEVİ

Birinci Kitap

Asılacaksan, İngiliz
sicimiyle asıl!..
(Türk halk deyişi)

BİRİNCİ BÖLÜM

EMPERYALİST DEVLETLERE KARŞI ÇIKMADAN ANTİEMPERYALİST BİR SAVAŞ...

5 I — Türkiye'yi yok etme kararıyla gelen İngilizler, Anadolu'da büyük bir dost gibi karşılanıyor...

33 II — İngiliz emperyalizminin Türkiye'yi yok etme politikası.

59 III — Türkiye'nin İngiliz emperyalizmine karşı dünya çapında verdiği çılgın savaş. Gerillacı Türk subaylarının yönetiminde bütün İslâm Dünyasında antiemperyalist ihtilâller.

99 IV — İngiltere işgalinde Türkiye.

128 V — Kemalizm karşısında İngiliz emperyalizmi.

161 VI — Yunan Savaşı, İngiliz savaşıydı...

I — TÜRKİYE'Yİ YOK ETME KARARIYLA GELEN İNGİLİZLER, ANADOLU'DA BÜYÜK BİR DOST GİBİ KARŞILANIYOR

Yenik Türkiye başını kaldırıp da yenenin İngiltere olduğunu görünce, rahat bir nefes aldı.
CHURCHILL

Kurtuluş Savaşımızın ilk kurşunu, 19 Aralık 1918 günü Dörtyol'da patladı.[1] Bu ilk kurşun, öç almak için geri dönen Fransız üniformalı Ermenilere atıldı.

1916 yazında Londra'da Türkiye'yi paylaşma planları hazırlanırken, Fransız temsilcisi George-Picot, İngiliz temsilcisi Sir Mark Sykes'ın huzurunda, Ermeni lideri Bogos Nubar Paşa ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmaya göre, Kilikya'da Türklere karşı savaşmak üzere bir Ermeni Lejyonu kurulacaktı. «Doğu Lejyonu» denilen bu birlik, Fransa'nın Kilikya'da ileride gerçekleştirmeyi tasarladığı «Küçük Ermeni Devleti ordusunun çekirdeği olacaktı.[2]

Türkiye'deki sömürgeci tasarılarını yürütmekte asker sıkıntısı çeken Fransızlar, Doğu Lejyonu'ndan geniş ölçüde yararlandılar. 1915 yılında sürgüne gönderilen Ermenilerin öç almak için geri döndüklerini görmezlikten geldiler. Fransız üniforması taşıyan bu askerlerin, yerli Ermeni çeteleriyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk ve müslüman unsurlarına karşı açtıkları yok etme savaşını umursamadılar. Böylece direnme, kaçınılmaz hâle geldi. Fakat direnme, işgalci İngiltere ve Fransa'dan çok, savaşı kazanan bu emperyalist devletlerin bir araç olarak kullandıkları Ermenilere karşıydı. Nitekim Dörtyol dolaylarındaki Ermeni zulmü üzerine, Dörtyol'un hemen Güneyindeki

Özerli köyünden Emin Hoca başkanlığında bir kurul, İngiliz İşgal Komutanlığına başvurarak, Ermenilerden ve Fransızların Ermenileri korumasından yakınır. Kurulun yakınmasını göz önünde tutan İngiliz İşgal Komutanı, Dörtyol'a bir Hint müfrezesi gönderince ortalık yatışır.[3]

Bununla birlikte, Fransızlar, Ermenilerin öç alma eylemlerini cesaretlendirmekten vazgeçmezler. Özerli köyü halkının malı yağma olunur ve köy ileri gelenleri şehit edilir. Bunu gören Karakese köyü halkı, Dörtyol ve Özerli'ye giden yolları taştan barikatlarla kapatır ve köye saldıran Ermenisi bol Fransız müfrezesine ateşle karşı koyar. Müfreze, 15 ölü vererek çekilir. Kurtuluş Savaşımızın ilk silâhlı direnmesi budur.

«FRANSIZ GELMESİN, İNGİLİZ KALSIN!»

İngilizler ise, Fransızlardan farklı olarak, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgalinde Ermeni birliklerine dayanmaktan ve Ermeni zulmüne göz yummaktan kaçınırlar. Daha 18 Aralık 1918'de, Istanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Kilikya işgalini gerçekleştiren General Allenby'ye «Türk Hükümeti'nin Ermeniler tarafından Payas ve Dörtyol'da işlenen cinayetleri protesto ettiğini» bildirir, General Allenby de Ermeni birliklerini ileri noktalardan uzaklaştırma tedbirleri alır: Dördüncü Ermeni Taburu dağıtılarak 1 Mart 1919'da bir İngiliz gemisiyle Port Said'e götürülür. Allenby, 3 Mart'ta bütün Ermeni Lejyonu'nu Fas'a göndermeyi önerir, Fransızlar buna «Hayır» derler.[4]

İngilizler, Sykes-Picot Anlaşması uyarınca Ekim 1919'da Fransızlara devredene kadar işgallerinde tuttukları Antep, Maraş ve Urfa'da Ermeni taşkınlıklarını sınırlamaya çalışırlar. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi yayınındaki deyimle, «İngilizler, Ermenilerin bu gibi şımarıklıklarının ve saldırılarının gittikçe arttığını ve Türkler üzerinde İngilizlere karşı devamlı bir tepki yarattığını gördükçe, Türklerin ayaklan-

masına yol açacağı düşüncesiyle, tedbir almaya başladılar.»[5]

Bu nedenle, İngiliz işgali altındaki Antep, Maraş ve Urfa'da bir direnme görülmez. Sonradan kahramanlık destanları yaratan bu illerimizin ileri gelenleri, İngiliz işgali sırasında Sıvas Kongresine katılma gereğini dahi duymazlar. Direnme, 1919 yılının son aylarındaki Fransız işgali üzerine doğar. Bunun içindir ki, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Londra Konferansı'nın (12 Şubat/10 Nisan 1920) 28 Şubat'taki Başbakanlar Toplantısında Fransızları şu sözlerle eleştirebilmiştir :

«*Geçen Eylüle kadar Maraş bölgesi İngiliz işgali altında idi. Ve o zaman bölgede düzen sağlanmış idi. Bundan sonra toprakların himayesi Fransızlara bırakılınca, Türk milliyetçi hareketi yayıldıkça yayıldı ve daha çok tehdit edici bir durum aldı. Bunun nedeni olarak, işgal birliklerinin üçte ikisinden çoğunun Cezayirlilerden ve Ermenilerden kurulu olması gösterilebilir.*»[6]

Konferansta İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon da bu görüşü destekler :

«Anlaşıldığına göre, bu bölgedeki Fransız birliklerinin büyük kısmı yerli Ermenilerden ve siyah askerlerden meydana gelmektedir. Bunların yerine Fransız askerleri kullanılmalıdır.*»[7]

İngiliz işgaline tepki gösterilmediği halde, Fransız işgali tepki yaratır. Bir direnme belirtisi göstermeyen

---

* İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol, 21 Şubat 1920'de Washington'a şunları yazar: «Kilikya ve Suriye'de Fransız işgali, İzmir olaylarına (Yunan işgali) benzer biçimde, Türkiye'de yeni bir durum yarattı: Ermeni askerlerinin kullanılması ve Ermeni halkının silâhlandırılması, Türk milliyetçilerinin müdahalesine yol açtı.»

Yüksek Komiser, aynı gün bir telgrafla, ABD Dışişleri Bakanlığının Fransız Hükümeti'nden Ermeni askerleri kullanmaktan vazgeçmesini ve mevcutların Fransız askerleriyle değiştirilmesini istemesini önerir. (Laurence Evans, United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924, 1965, s. 259).

Kilis'te İngilizlerin yerini Fransızlar alınca doğan sert tepkiyi Prof. Gökbilgin şöyle değerlendirir :

«... Yine bu tarihte, Kilis'lilerin de feryadı duyulur: Bu şehir halkı, İstanbul'daki Kilislilerden yardım umuyor ve seslerinin yetkililere duyurulmasını istiyordu. Bu sırada Kilis, İngiliz işgali altında idi. *Çoğu Hint müslümanları olan İngiliz askerleri, Türklerin mal ve canına karşı herhangibir saldırıda ve bir taşkınca davranışta bulunmuyorlardı.* Kuşkusuz, görünüşte ılımlı olan bu politika, gerçekte milletin benliğini ve direnme ruhunu öldürmeye yönelmişti. Fakat bu bölgenin Fransızlara verileceği haberi, halk üzerinde çok kötü bir etki yapmıştı. Çünkü Fransızların Adana bölgesinde yaptıkları fena muameleler ve cinayetler günügününe Kilis'lilerin kulağına gelmekte idi. İşte bu yüzden Kilis'liler İstanbul'daki hemşehrilerine haklı dâvâlarının hükümet katında izlenmesi ve uygar dünyanın dikkatini bu noktaya çekmek ödevini veriyorlar ve mümkün olan özveriyi bekliyorlardı.»[8]

Kilis gibi öteki şehirlerde de İngiliz işgalinin yerini Fransız işgalinin almasına tepki gösterilmiştir. Ermeniler Fransız işgalini sevinçle karşılarken, Türkler bu işgali protesto etmeye yönelirler. Örneğin, Maraşlı Ermenilerden bir grup, Adana'daki Fransız Komutanına giderek Maraş'ı İngilizlerden bir an önce teslim almalarını rica ederler. Bunu haber alan Türk ve müslüman halk, Fransızların Maraş'a gelişini protesto amacıyla Ulucâmi'de bir miting yapma hazırlığına girişir.[9] Antep'te İngiliz işgali sâkin geçerken, Ermenilere dayalı Fransız işgali protesto edilir.

Fransız işgaline karşı Türklerin ilk tepkileri, Ermenilere yönelmiş bir tepkidir. Doğrudan doğruya Fransızlara karşı bir tepki yok gibidir. O kadar ki Maraş'ta eşraftan Beyazıtzâdeler, Fransızları büyük bir ziyafet vererek karşılarlar.[10] Bir kısım Maraş eşrafı, başta Mutasarrıf olmak üzere, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na Maraş ileri gelenlerinin imzalarıyla bir telgraf çekerek,

Maraş Askerî Valiliğinin Osmaniye'nin Fransız Askerî Vâlisi Andrea'ya verilmesini isterler.[11] Kozan eşrafı, Ermenisiz bir Fransız işgaline rızasını bildirir. Falih Rıfkı Atay'a göre, «İstanbul'da Kuva-yı Milliye öncülüğünü yapanlar bile, Urfa, Maraş ve Antep'i alan Fransızlara hoş görünülmesini öğüt veriyorlardı.»[12] Bu illerin eşrafı, Fransız işgaline son verilmesinden önce, işgalde Ermeni askeri yerine Fransız, ya da Kuzey Afrikalı müslüman askerlerin kullanılmasını önerirler.[13] Fransızlar, Kilis-Antep yolunu kapayan Teğmen Şahin'in yolu açmasını 21 Şubat 1920 günü Antep Mutasarrıfı'na gönderdikleri bir mektupla isteyince, bu kahraman ilin millîci ileri gelenleri, Şahin kuvvetlerinin geri çekilmesi için, herşeyden önce «Antep'teki Ermeni gönüllü birliklerinin uzaklaştırılmasını ve bunların Türk iç işlerine karıştırılmamasını» ileri sürerler.[14] Fransızlar, bir ölçüde bu istekleri gerçekleştirmeye çalışmışlar, Ermenilerin yerine Fransız ya da Kuzey Afrikalı müslüman askerleri getirmeyi denemişlerdir. Hatta 1919 Aralık ayı başlarında Sıvas'da Mustafa Kemal'i ziyaret eden Suriye ve Ermenistan Olağanüstü Komiseri François George-Picot, yola çıkmadan önce yeni işgal edilen yerlerden Ermeni askerlerinin çekilmesi emrini verdiğini söylemiştir.[15] Bununla birlikte Fransız vaadleri lâfta kalır. Ermeniler işgalci Fransa'nın temel dayanağı olmakta devam ederler.

Kısaca, Güney'de millî direnme, dört yıl savaştığımız işgalci devletlerden çok, Ermenilere karşı başlamıştır. Bu devletlerin Mondros Mütarekesi'ni çiğnemeleri, önemli bir tepki yaratmış değildir. Özellikle İngiliz işgaline herhangibir tepki yoktur.

«ERMENİ'DEN BAŞKA KİM GELİRSE...»

Doğu'da da durum farklı olmaz. Burada İngiliz işgali, Bolşeviklere ve Türklere karşı tamamen Ermenilere dayanmak zorunda kaldığı halde, yumuşak karşılanır. 5 Kasım 1918'de Kars'ta kurulan İslâm Şûrası,

13 Ocak 1919'da Karsa giren İngilizlerle iyi ilişkiler kurar. General Beach, İslâm Şûrasını tanımaya karar verir. 17 Ocak günü Kars'ta toplanan kongre, bir anayasa yapar ve «Cenubugarbî Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliye»'sini seçer. Bu Geçici Hükümet'in işgalcilerle ilişkileri, ancak Ermenilerin Kars'a dönmeleri konusunda İngilizlerin ısrarı yüzünden bozulur. Kars Hükümeti, İngiliz isteğini reddeder. Bunun üzerine General Milne, İngiltere Harp Bakanlığı'na gönderdiği 6 Şubat 1919 tarihli raporda durumu şöyle değerlendirir:

«Tamamen müslümanlardan kurulu (Kars'taki) İdarî Şûra, (İngiliz) asker yönetimi ile hayli iyi geçinmektedir. Fakat binlerce Ermeni mültecinin geri dönmesine izin vermeyi reddetmektedir. Bu milliyetçi müslüman tutumu ya değiştirilmeli, ya da ortadan kaldırılmalıdır. *Herhalde Ermenilerin dönüşünü gerçekleştirmek ve onların güvenliklerini sağlamak, bir kuvvet gösterişine girişmeksizin mümkün olmayacak.*»

Bu düşünceyle Milne, Nisan başında Kars Hükümeti'ne karşı zora başvurulması emrini verir. 12 Nisan'da Kars'taki İbrahim Cihangiroğlu Hükümeti üyeleri tutuklanarak Malta'ya sürülür. İngilizler ertesi gün, Kars'ın yönetimini Ermeni Osebyan ile Gargaşof'a teslim ederler. Bu tutum üzerinedir ki, Doğu'da Ermenilere karşı 1917 yılından beri sürüp giden millî direnme gelişir.

Oltu ve Kağızman, Ordu'nun desteklediği milis güçleriyle silâhlı savunmaya yönelirler. Oltu, Kars'ın işgalinden sonra kısa bir süre bir İngiliz subayının yönetiminde kalmıştır. İngiliz subayı ayrılınca Oltu'da Şûra Hükümeti kurulur[16] ve «Büyük Ermenistan» devletini kurma çabasındaki Ermenilere karşı savaş başlar.

Daha önce Nahcıvan'da da Millî Şûra Hükümeti ve Yarbay Kelb Ali Han yönetimindeki yerli kuvvetler, Nahcıvan'ın İngilizler tarafından işgaline ses çıkarmamışlar, İngilizler çekilip Ermeni kuvvetleri gelince direnmeye geçmişlerdir.[17] İngiltere Yüksek Komiseri

Calthorpe'un 29 Temmuz 1919'da Londra'ya gönderdiği bir raporunda General Milne, bu direnişi şöyle yorumlar :

«*Büyük Ermenistan sözü, millî hareket ateşini alevlendiriyor... Kürtleri tekrar sırt sırta Türklerle bir hizaya getiriyor...*»[18]

İngilizler, Üçüncü Kitapta ayrıntılarıyla göreceğiniz üzere, Kürt - Türk ayrılığı yaratmak ve Kürt - Ermeni uzlaşması sağlamak için geniş çaba harcamışlar, muhtariyet vaadi ile ve bol para dökerek Kürt aşiret başkanlarını kazanmıya çalışmışlardır. Bu çabalar, Kürt - Ermeni çatışması, Türk - Ermeni çatışmasından çok daha şiddetli olduğu için başarısız kalmıştır. Ermeni tehlikesi, İngilizlerin aldatıcı parlak önerilerini etkisiz kılmıştır. «*Kürdistan'ın Ermenistan olacağını anlatmakla sorun kolay çözülür*» diyen Karabekir Paşa haklı çıkmıştır.[19]

Van Valisi Haydar'ın 20 Eylül 1919'da Bolu'dan Karabekir'e gönderdiği şu şifre, Doğu'daki durumu iyi belirtmektedir :

«*Ermeniye karşı herkes aynı duygu ve nefretle doludur. Seferberlikte Hükümet de, Ordu da halkı en büyük şiddetle hırpaladıkları için, hükümet ile millet arasında bir yakınlık bağı kurulmadığı gibi, herkes de durumundan usandığı için, Ermeniden başka kim gelirse — hâlâ acıları unutamadıklarından ve şiddetle istirahata muhtaç olduklarından — hoşnutlukla karşılayacakları kuşkusuzdur.*»[20]

Gerçekten Erzurum Kongresi, Trabzon ilindeki Rum (Pontus Devleti) tehlikesi de hesaba katılırsa, Ermeni ve Ruma karşı bölgesel bir direnmeyi öngörmektedir. Kongre kararının ikinci maddesinde, «*Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik kurma amacına yönelmiş sayacağımızdan, birlikte savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir*» denilmektedir. Direnme, doğrudan doğruya İngiltereye ve öteki İtilâf Devletleri'ne değil, Rumluk ve Ermenilik kurulmasına karşıdır.

ATATÜRK : «İNGİLİZLERİ KARŞIYA ALMAYALIM...»

Vatanın yalnız Rum ve Ermeniye karşı korunacağı izlenimini veren bu madde, Sıvas Kongresi'nde ilginç bir tartışmaya yol açar. Atatürk, genel havayı göz önünde tutarak, İngiltere'ye ve öteki İtilâf Devletleri'ne açıkça cephe almaktan kaçınılmasını telkine çalışır.

Bu ilginç tartışma, Sıvas Kongresi tutanaklarına göre şöyledir :

«Mazhar Müfit Bey — İkinci maddenin başında, «*her türlü işgal ve mücadeleyi Rumluk ve Ermenilik kurma amacına yönelmiş sayacağımızdan*» *deniliyor, oysa bugün örneğin Antalya ve Konya, İtalyan işgali altında bulunduğundan Rumluk ve Ermenilik kurulmasıyla ilgili olamaz, olsa olsa İtalyanlık kurulması demek olur. Bundan dolayı acaba biz yalnız Rumlara ve Ermenilere karşı mı vatanımızı savunacağız.* Herhalde bu maddeyi de genel bir biçime sokmak gerekir inancındayım. (Pek doğru sesleri)

Reis Paşa (Atatürk) — Müsaade buyurulursa, bâzı açıklamalarda bulunayım. Erzurum Kongresi'nde bu madde yazılırken aynı görüş mevcut idi, fakat *eğer o zaman Fransız, İngiliz ve İtalyanlarla da mücadele edeceğiz dese idik, milletin çekingenlik duyması muhtemeldi!* Bu noktayı göz önünde tutarak İtilâf Devletleri'nden söz etmemiştik, yalnız onların müdahalelerini de sonuç olarak Rumluk ve Ermenilik kurma amacına yönelmiş saymıştık. Fakat şimdi artık dediğiniz gibi yazabiliriz. Herhalde unutmamalı ki, eğer Antalya bugün işgal altında ise, bunun tek nedeni Yunanlıların İzmir'i işgal etmiş olmalarıdır. Bundan dolayı Antalya işgali de Rumluk amacıyla ilgili demektir, milletimiz Ermeni ve Ruma karşı direnmeyi zorunlu görür.

Fâzıl Paşa — Mazhar Müfit Bey'in sözlerinde kesinlik vardır. Her yabancı saldırısından mutlaka Rumluk ve Ermenilik çıkması kesin değildir. Mazhar Beyefendi'nin önerisi herhalde kabul edilmelidir.

Reis Paşa — Dolayısıyle bâzı açıklamalarda da bulunmak isterim: Memleketimizin herhangi bir düşman tarafından işgalini elbet istemeyiz, örneğin bugün Afyonkarahisar'da ve Samsun'da bulunan kuvvetler resmen işgal biçiminde bulunmuyorsa da, gerçekte işgalden başka birşey değildir. Bu nedenle, biz, bu duruma karşı kuvvetli olduğumuz ve yapabileceğimize aklımız kestiği zaman direniriz.

Fâzıl Paşa — Rumluk ve Ermenilik amaçlarına izin verilmeyeceği gibi, öteki İtilâf Devletleri eylemlerine de kayıtsız kalınmayacağını yazsak uygun olmaz mı?

Mazhar Müfit Bey — Yalnız şu noktayı unutmamalı ki, bu tüzük yalnız bizim elimizde kalacak değil, aynı zamanda diyelim Antalya gibi İtalyan işgalinde bulunan bir yer halkının da eline geçeceğinden, onlar o zaman pek kötü bir etki altında kalarak, 'Demek bizim tutsak olmaklığımızın önemi yokmuş, demek bizim için vatan yokmuş!' diyebilirler.

Reis Paşa — Görüşme yeter mi efendim?

(Yeter! sesleri)

Hâmi Bey — Bu Rumluk ve Ermenilik deyimleri pek açık değildir, çünkü Rumluk ve Ermenilik zâten var olan birer milliyettir, onun için Rum ve Ermeni hükümetleri kurma daha açık olur.

Mazhar Müfit Bey — Oya konmasını rica ederim.

Reis Paşa — Bendeniz Mazhar Bey'in görüşünde bir sakınca görüyorum aslında bu maddede Komisyonun görüşü geneldir, herhangibir müdahale ve işgalin Ermenilik ve Rumluk kurma amacına yönelmiş sayılacağından söz ediliyor, oysa Mazhar Bey'in söyledikleri biçimde olursa, *Mütareke anlaşmasının işgal hakkı fıkrasına karşıt* bir tutum almış oluruz ki, bu da*

* Mondros Mütarekesi, İtilâf Devletleri'ne belli koşullarda Türkiye'yi işgal hakkı veriyordu. Fakat İzmir'in Yunanlılarca işgali de İtilâf Devletleri adına bir işgaldi.

bizim için tehlikelidir. Memleketi güç bir duruma sokmuş oluruz.

Mazhar Müfit Bey — Mütareke hükümleri aslında çoktan hükümsüzdür. İzmir ve öteki yerlerin işgali, artık ortada anlaşma filân bırakmamıştır!»[21]

Bu tartışmalardan sonra madde, «*Osmanlı ülkesinin herhangibir parçasına karşı girişilecek müdahale ve işgale ve özellikle vatanımızda bağımsız birer Rumluk ve Ermenilik kurma amacına yönelmiş eylemlere karşı direnme*» biçimine getirilir.

YUNAN İŞGALİNDEN ÖNCE BATI'DA DİRENİŞ YOK..

Doğu'da Ermeni tehlikesine karşı bir direniş belirirken, Batı'da henüz bir direnme ve örgütlenme çabası yoktur. Atatürk, Yunan işgalinden sonra dahi, 17 Haziran 1919'da Amasya'dan Kâzım Karabekir'e gönderdiği bir şifrede durumdan hoşnutsuzluğunu belirtir:

«Doğu illeri halkının Ermeni çetelerinin zulüm ve saldırılarına hedef olmuş ve en büyük felâketi görmüş bir unsur olmak sıfatıyla, özveri gereğini en önce anladıkları tam bir övünçle görülmektedir. Fakat Anadolu'nun sâkin tarafları böyle değildir. Politika çevrelerinin şimdiye kadar çıkarları uğrunda halkı oyuncak etmiş olmaları, halkta her türlü örgüte karşı bir cins çekingenlik yaratmıştır».[22]

MONDROS'A ÖVGÜ!

Gerçekten İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline kadar, memleket bir hayal âleminde yaşatılmıştır. Aslında Türkiye'nin bir idam fermanı olan Mondros Mütarekesi, kamuoyuna bir başarı olarak sunulmuştur. Mütareke'yi imzalayan Erzurum ve Sıvas Kongrelerinin «ikinci adam»ı Rauf Orbay'ın aydınlattığı İstanbul basını, Mütareke'ye övgü düzmekte yarışır :

«Devletin bağımsızlığı, Saltanat'ın hukuku ve milletin onuru tamamen kurtarılmıştı. Yaptığımız Mütareke, ümit ettiğimizin çok üzerindeydi...»[23]

Rauf Bey (Orbay), anılarında Mondros başarısına basını nasıl inandırdığını şöyle anlatır :

«Ben Bakanlıkta Yavuz'u kurtarma işleriyle uğraşırken, gazeteciler adına içlerinde Ahmet Emin Yalman'ın da bulunduğu bir kurul geldi. Ben kurulla görüşürken, önce 'Sözlerimin olduğu gibi yayınlanmasını bâzı ciddî nedenlerle uygun görmüyorum. Demecimi gizli tutup, gerektiğinde ondan yararlanarak yayında bulunmak bence daha faydalıdır. Bu kaydı kabul ederseniz görüşür, soracaklarınızı cevaplandırabilirim' dedim. Kabul ettiler. Müzakereleri kısaltarak, yapılan düzeltmeleri anlattım. Bâzı noktalardaki kaygılarımızın İngilizlerce takdir edildiğini açıkladım. 'Ve kuvvetle umuyoruz ki, uygulamada dürüst ve ılımlı davranıp millî onurumuzu incitmekten çekineceklerdir' dedim. Karşımdakilerin hepsi şu noktada kaygılı idiler: *Ya Yunanlılar da deniz ve kara birlikleriyle Mütareke koşullarının uygulanmasına katılırlarsa!* O zaman ne olacaktı? Merakla soruyor ve kuşkusuz hep doyurucu geniş açıklama istiyorlardı.

Bizim de kurul olarak Mondros'da aynı kaygı ile yaptığımız girişimleri belirterek, (Boğaz'lardaki) istihkâmların işgaline Yunanlıların katılmasına izin verilmeyeceğine, Yunan savaş gemilerinin gerektiğinde ancak geceleyin Boğaz'dan geçirileceklerine İngiliz Amiralinin söz verdiğini anlattım.* Yatıştılar, kaygıları dağıldı, sevindiler ve bunu bir başarı saydılar.»[24]

RAUF ORBAY : «İNGİLİZLER, GÜVENİLİR DOSTTUR!»

Gerçekten Rauf Bey ve arkadaşlarının Mondros'da en büyük kaygısı, dört yıl süreyle en kanlı biçimde

* Aslında Rauf Bey, 2 Kasım 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr ve Yenigün gibi gazetelerden anlaşılacağı üzere, basına Mondros'u bir zafer olarak sunmuştur :

«İmzaladığımız mütareke sonucunda Devletimizin bağımsızlığı, Saltanat'ın hakları tamamen kurtarılmıştır. Bu **mütareke yenen ile yenilen arasında imzalanmış olan bir müta-**

savaştığımız İngiltere ve Fransa'dan değil, Yunanistan'dan ileri gelmiştir. Erzurum ve Sıvas Kongrelerinin «ikinci adam»ına göre, *İngiltere, çıkarları gereği, Türkiye'nin tam bağımsızlık içinde yaşamasından ve ilerlemesinden yanadır:*

«Yakın Doğu'da Türkiye'yi yok etmekten çok, rahat ve huzur içinde ilerleyerek tam bir bağımsızlıkla yaşayacak bir düzeye getirmek, Asya'da güdecekleri politika bakımından daha çok istenecek bir durum idi. İngilizlerle dostluğumuz, Kırım Savaşlarındaki silâh arkadaşlığımızla başlamıştı. Bu da Rus başarısının, Türk ve İngiliz çıkarına aynı ölçüde zararlı bulunacağı inancından ileri gelmişti ve bu inanç o tarihten beri Türk milletinin kalbinde yer tutmuştu. *Dünya Savaşı'nda, Alman tehlikesine karşı İngilizler, ezelî düşmanımız olan Rusların yanını tutmuşlarsa da, Türklerde İngiliz milletine karşı kin ve öfke duyguları doğmamıştı.* Onlarla savaşmamız, Rusların müttefiki olmalarından ve bizim de vatanımızı ve varlığımızı mutlaka korumak zorunluluğunda bulunmamızdan ileri geliyordu. Öte yandan yarım yüzyılı geçen bir zaman içinde, Osmanlı Devleti'nin varlığı, Rusların çeşitli saldırısıyla tehdide uğradığı güç zamanlarda, İngilizler bâzen fiilen, bâzen politik bakımdan yardım etmek yoluyla, Osmanlı - İngiliz politikasını yürütürlerken, anlaşmalara saygılı, imzalarına sâdık olduklarını, gerek resmî ve gerek özel davranışlarda sözlerini tuttuklarını göstermişlerdi.»[25]

---

reke değil, belki savaş durumundan çıkmak isteyen iki denk kuvvet arasında imzalanabilecek, çatışmalara son veren bir belge niteliğindedir.»

Gazetecilerin soruları üzerine de Rauf Bey, «İstanbulumuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Tersanelerimiz işgal olunmayacaktır. Demiryollarına el konulmayacaktır. Adana kurtarılmıştır. Ne miktar asker terhis edeceğimizi biz saptayacağız» gibi son derece iyimser cevaplar vermiştir.

Rauf Bey, Mütareke imzalanınca General Townshend aracılığıyla Londra'ya şu mesajı göndermiştir: «Dönüşünüzde Lord Curzon'u görerek, Türkiye'nin İngiltere için pek sâdık bir müttefik olabileceğini, rica ederim, söyleyiniz.»

Kısaca, İngilizler eski ve güvenilir bir dosttur, düşman değildir. Bu dostun, fiilen İstanbul'un işgali anlamına gelse bile, Boğazlar'ı işgalinde bir sakınca yoktur. Yeter ki, Yunanlıların bu işgale katılmaları önlenebilsin :

«*Aşağı yukarı yüz yıldan beri Türkler aleyhinde çevrilmedik dolap bırakmayarak, 1 numaralı Türk düşmanı sayılmakta olan Yunanlılar araya girmemek koşuluyla, İngiliz ve Fransızlar ile Boğaz istihkâmlarını işgal konusunda anlaşmamız mümkün olabilecektir.*»[26]

Bu düşünceyle, Rauf Orbay, Mondros'da İngiltere'ye karşı değil, Yunanistan'a karşı direnir ve İngiltere adına Mütareke'yi imzalayan İngiliz Akdeniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Calthorpe'un boş sözlerden ibaret gizli bir mektubuyla Yunanistan'a karşı direnişte başarı sağladığına inanır!

Calthorpe, Yunana karşı garanti mektubunda, Çanakkale ve Istanbul Boğazlarındaki istihkâmların işgalinde Yunan askeri kullanılmayıp, yalnız İngiliz ve Fransız askeri kullanılacağını belirttikten sonra, «Hiçbir Yunan askerinin, bugünkü koşullar altında Istanbul ya da İzmir'e girmemesinin sağlanması konusunda Ekselânsınızın ısrarlı arzusunu» hükümetine ilettiğini bildirmekle yetinmiştir. Calthorpe görüşmelerde ayrıca, Yunan deniz kuvvetlerinin Istanbul ile İzmir'e gönderilmeyeceğini, isteğimiz üzerine, hükümetine duyuracağını söylemiş,* bir yükümlülük altına girmekten kaçınmıştır.

İşte Yunanistan'a karşı elde edilen bu sözde garanti yüzündendir ki, Türkiye'nin idam hükmü olan Mon-

* Oysa Calthorpe, daha önceden Yunan gemileri hakkında bağlayıcı bir yükümlülük almaktan kaçınma direktifini almıştır. Nitekim çok geçmeden Yunan savaş gemileri İstanbul ve İzmir'de boy gösterirler. Calthorpe, Mondros'un imzasından sekiz gün sonra, 7 Kasım 1918'de «Hükümetimden emir aldığımdan, Yunan gemilerinin Istanbul'a gelmesini engelleyemiyeceğim» der. 13 Kasımda Averof zırhlısı ve dört Yunan muhribi Boğaziçi'ne girer. (G. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, s. 29).

dros Mütarekesi bir başarı sayılır, basın tarafından alkışlanır. Vatansever tanınan Sadrâzam İzzet Paşa, Rauf Orbay'a göre, Mondros ile «kesin görünen bir felâketin önlenmesinden hoşnut olur, biraz da teselli bulur.»[27]

Dört yıl boyunca İngilizlere karşı amansız bir savaşı yürüten İttihatçıların egemen olduğu Parlamento da, İzzet Paşa ile Rauf Bey'in görüşlerine tamamen katılmış bulunmalı ki, Mütareke hükümlerini gizli toplantıda oybirliği ile onaylar! Dışişleri Bakanı Mehmet Nâbi, 2 Kasım 1918'de Mütareke hükümlerinin «mülayim» olduğunu, «Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına dokunmayacağını» basına açıklar!*

Kısaca, milliyetçi çevrelerce de desteklenen İzzet Paşa Hükümeti'nin tutumu, «İngiltere'ye ve öteki İtilâf Devletleri'ne evet, Yunanistan'a hayır» biçiminde özetlenebilir. Gerek Saray, gerekse memleket ileri gelenleri bu görüşü geniş ölçüde paylaşırlar.

İngiltere'nin Mütareke'yi hiçe sayması dahi bu görüşü değiştiremez. Nitekim İngilizler, Mütareke hükümlerini çiğneyerek Musul'un, Kilikya'nın ve İstanbul'un işgaline girişirler. İzmit, Eskişehir, Afyon, Kütahya, Samsun, Merzifon, Ankara, Konya, Batum, Kars, vb.'ye işgal kuvvetleri gönderirler. Fransızlar, Adana ve Mersin'e yerleşirler. İtalyanlar, Yunanlıların İzmir'i işgalinden önce, 28 Mart 1919'da Antalya'yı, 24-26 Nisan'da Konya'yı ve Mayıs'ın ilk yarısında Bodrum, Marmaris, Kuşadası, Selçuk vb.'yi işgal ederler. Bütün bunlara ciddi bir tepki gösterilmez. Sabahattin Selek'in deyimiyle, «Anadolu, ciddî bir tepki göstermeden, mağrur ve emperyalist Avrupalılar tarafından yutulmaya hazır durur. Önemli yerlerin küçük müfrezelerle işgali, öteki yerlerde birer ikişer irtibat subayı bulundurulması, herşeyin yoluna girmesine yeter.»[28]

Yurt çapında millî tepki, Yunan işgaliyle başladı denilebilir.

---

* Mütareke'nin ne olduğunu kavrayan tek kişi Atatürk'tür. Atatürk, 8 Kasım 1918'de İzzet Paşa'ya «İngilizler, Kabine'yi de biz yapalım diyebilirler» diye yazar. Dediği çıkar.

YUNAN İŞGALİNE TEPKİLER

Ahmak düşman İzmir'e gelmeseydi, belki bütün memleket gaflete dalmış kalırdı.

ATATÜRK
(İzmir, 11 Ekim 1925)

Yunanın İzmir'i işgali, aslında beklenmedik bir olay değildir. Hiç değilse İzmir ve çevresindeki Rumlar bu işgali aylardır beklemektedir. Yunanistan'ın sistemli bir politika ile bu işgali uzun süredir hazırladığı görülmekteydi. Rum çetelerinin faaliyeti, Ege adalarına Rumların geri dönüşü ve yerli Rumların taşkınlıkları vb. işgalin habercileri sayılabilirdi.

Bu olasılık bilinmekle birlikte, İzmir'de ciddî bir direniş hazırlığı yoktur. Ancak Nurettin Paşa'nın çabalarıyla, 17-19 Mart günleri İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti bir kongre toplar. Kongre, İtilâf Devletleri'nin Istanbul'daki Yüksek Komiserlerine «Büyük devletlerin adaletine güveniyoruz» yolunda bir telgraf çekmekle yetinir. Dernek yöneticileri arasında «Yunan işgaline karşı İtalyan mandası» fikrinin güç kazandığı görülür. Nurettin Paşa'nın gidişiyle, başkanı «teslimiyet»çilerden Hasan Paşa olan Derneğin faaliyeti durur. Ancak 14 Mayıs 1919'da İzmir istihkâmlarının İngiliz, Fransız ve Yunan müfrezelerince işgali tamamlandıktan sonra, bir kısım üyeler İlhakı Red Heyet-i Milliyesi'ni kurarlar. Fakat bu kurulun da bulabildiği çâre, işgalin Yunanistan tarafından değil de Amerika, Fransa, İngiltere ya da İtalya gibi devletler tarafından yapılmasını İtilâf Devletleri'nden rica etmekten ibarettir. Sonradan Yunanlıların bir oyuncağı hâline gelip de İzmir'in kurtuluşu üzerine Atina'ya kaçan İzmir

Belediye Başkanı Hasan Paşa'nın liderliğinde bir kurul, bu görevi yerine getirir. Fakat bu sıralarda (14 Mayıs, saat 21.30) Calthorpe'un İzmir temsilcisi James Morgan ve Yarbay Ian Smith, Vâli İzzet'e ertesi sabah saat 7.00'den itibaren Yunanistan'ın İzmir'i işgal edeceğini bildirirler.

Ian Smith ve Morgan, işgal notasını verip Vâli Konağı'ndan çıkarken, milliyetçi gençler tarafından çevrilirler. Emekli bir genç subay, İngilizlere şunları söyler :

«*Sizlere bildirmek isterim ki, biz büyük bir milletiz ve henüz ölmedik. Uykuda gibi görünebiliriz, fakat uyanacağız. İngiltere büyük bir İslâm devletidir. Büyük devlet olarak İzmir'in Yunanistan'a verilmesini önleyebilirdi. Şunu bilmenizi isterim ki, biz, olsa olsa büyük bir devletin hükmü altında kalabiliriz, şimdi yaptığınıza dayanamayız. Daha ölmedik. Ölebiliriz, başkaları da ölebilir.*»[29]

DAMAT FERİT DE AYNI ŞEYİ SÖYLÜYOR...

Yunan işgali notasını alan işbirlikçi Vâli İzzet de, İzmir İlhakı Red Örgütü gibi, Calthorpe'dan «Şehrin Yunan askerleri tarafından değil, tercihan Müttefik müfrezeleri tarafından işgalini ister* ve Yunan işgalinin bizler için «hakaret ve zulüm anlamına geleceğini» bildirir.[30]

İşgal günü Sadrâzam Damat Ferit bile Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Webb'e verdiği notada, «*Osmanlı Hükümeti'nin İtilâf Devletleri ordularının işga-*

* Driault'nun yazdığına göre, Vâli İzzet İzmir'e yalnız Yunan askeri çıkacağı notasını Calthorpe'dan alınca yıldırımla vurulmuşa döner, gözyaşlarını tutamaz. «Hiç değilse işgali yalnız Yunan birlikleri yapmasın» der. Cevap «Paris'in (Barış Konferansı'nın) emri... İmkânsız» olur. Hiç değilse, İtilâf Devletleri'ne ait iki-üçyüz denizci, müslüman halka moral vermek ve Yunanistan'a kesin bir ilhakın söz konusu olmadığını belirtmek için karaya çıkartılsın. Cevap yine «İmkânsız» olur. (E. Driault ve M. l'Heritier, Histoire Diplomatique de la Grèce, Paris 1926, Cilt V, s. 369).

line karşı çıkmayacağını, ama bir Yunan işgaline asla râzı olmayacağını» söyler. Damat Ferit, İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya Komiserlerine 22 Mayıs 1919'da verdiği başka bir notada, «Yunan gitsin, sizler gelin.» der :

«İzmir'i işgal eden Yunan askerinin gecikmeden geri alınması ve yerlerine hoşnutlukla kabule hazır olduğumuz Büyük Devletler askerlerinin getirilmesi...»[31]

İtalyan Yüksek Komiseri Sforza'dan gizli bir görüşme isteyen Ferit, ona «Ah, eğer Türkler tarafından sevilen büyük bir devlet İzmir şehri ve ilinin işgaliyle görevlendirilmiş olsaydı, herşey tamamen başka olurdu» diye konuşarak, İtalyanları İzmir işgaline dâvet eder.[32]

EGE'DE DİRENİŞ: İNGİLİZE EVET, YUNANA HAYIR...

İşin dikkat çekici yanı, Yunana karşı Ege'de silâhlı direnmeye geçenlerin de farklı bir dil kullanmayışlarıdır. Örneğin, bütün Ege'yi temsil eden Alaşehir Kongresi, 23 Ağustos 1919 günü, delegelerin tümünün imzasıyla General Milne'ye özetle şu telgrafı çeker :

«İzmir İli ve Karesi (Balıkesir) Bağımsız Sancağı Türk ve müslümanlarının birlik olarak düzenli örgüte bağlı millî kuvvetleriyle savundukları nokta, sâdece Yunanlıların haksız ve hilekâr saldırılarına ve bu işgal ve saldırılarında işledikleri cinayet ve kötülüklere engel olmaktan ibarettir. *İtilâf Devletleri'ne karşı çıkma fikri, hiç kimsenin aklından geçmeyen boş bir düşüncedir.* Bundan dolayı Büyük Kongre (Alaşehir), bütün düşünen insanlık tarafından haklılığının ve meşruluğunun onaylanacağı inancında bulunduğu Kuvayi Milliye eylemlerinden, Müttefik birliklerine karşı saldırı anlamı çıkarılmasını, şu kesin gerçekler karşısında büyük bir insafsızlık sayar. Kongre, bundan dolayı derin üzüntüsünü sunar. Küçük Asya'da Müttefik Devletler Başkomutanı bulunmanız nedeniyle, daha

çok kan dökülmesini önlemek amacıyla, Yunan birliklerinin şimdiki yerlerinden daha ileri gitmemeleri için emir buyuracağınız konusundaki soylu açıklamanız, Kongre üyelerini derin bir minnet ve şükran hissiyle duygulandırmıştır. Pek soylu ve pek insancıl olan şu asil arzu, kuşkusuz ki, en büyük övgülere değer, yüksek ve soylu bir yaradılışın ürünüdür.»

Yunanlıların işgal ettikleri yerlerden çekilmesini isteyen telgraf, şu paragrafla son bulur :

«Büyük İtilâf Devletleri, İzmir ve yöresinin işgalinde kesin bir politik zorunluluk gördüğü takdirde, bu işgalin Amiral Calthorpe Cenapları'nın ilk açıklamalarında belirttikleri üzere, geçici ve İzmir yöresine sınırlı kalmak üzere ve zâlim ve gaddar Yunan askeri tarafından değil, insanlık ve uygarlıkla donanmış olan uygar İtilâf Devletleri askerleri tarafından gerçekleştirilmesinin sağlanmasını, Kongre, soylu kişiliğinizden rica eder ve yüksek saygılarını sunmakla şeref ve övünç duyar.»[33]

Nazilli Heyet-i Milliye'si de dört gün sonra, 27 Ağustos 1919'da, General Milne'ye aşağıdaki telgrafı yollar :

«Aydın İline saldırılarından ve özellikle bu sırada yaptıkları zulüm ve kan dökücülükten üzülerek Yunanlıları buradan çıkarmaya and içtik. Biz, İtilâf Devletleri'ne karşı hiçbir düşmanlık fikri beslemiyoruz. Bunu bütün davranışlarımızla kanıtladık. Bundan dolayı şimdilik İngilizlerin âdil girişimlerini ve Aydın İli'nin Yunanlılardan temizlenmesini beklerken, saldırıdan vazgeçeceğiz.

Eğer başta İngilizler olduğu halde, İtilâf Devletleri, Yunanlıları bütün Aydın İlinden çıkartacak olurlarsa, biz derhal teşekkür edip köylerimize döner, işimiz gücümüzle uğraşırız.

Eğer İngiliz Komutanlığı daha fazla kan dökülmesini önlemek istiyorsa, Yunanlıları, Aydın ve çevresi ile Güzel İzmir'den çıkarmalıdırlar. Yunanlılar Aydın

ve İzmir'den çekildiği takdirde, eğer İtilâf Devletleri gerekli görürlerse, bu bölgeye barış imzalanıncaya kadar İngiliz birlikleri getirebilirler.»[34]

Alaşehir Kongresi Başkanı Hacim Muhittin, 21 Ağustos 1919 günü «İtilâf Devletleri'ne evet, Yunana hayır» genel tutumunu içtenlikle belirtir:

«Biz Mütareke imzaladığımız ve kabul ettiğimiz politik durum gereği olarak İtilâf Devletleri'nin askerî zorunlulukla işgal etmek istedikleri bölgeleri kendilerine teslim etmek ve işgallerine susmak zorunda kaldık. Fakat işin içine Yunanlılık girince, buna kamu bilinci susamazdı. Bunun sonucu millî coşkunluk başgösterdi. Eğer bu işgal, askerî gerekler nedeniyle olsaydı ya da öyle sayılsaydı ve *bu işgal İngiliz, Fransız ya da Amerikalılar tarafından yapılmış olsaydı, kimse ses çıkarmayacaktı.* Ve şimdi madem ki Barış Konferansı'nda (Paris) işgalin sınırlandırılması ve zulümlerin soruşturulması ve incelenmesi kararlaştırılmıştır, biz bu insancıl fikre teşekkür ederiz. Eğer kan dökülmesinin arkası alınmak isteniyorsa Yunanlıları çeksinler, kendileri (İtilâf Devletleri) bir askerî kurul göndersinler. Fakat herhalde bizim karşımızda Yunanlılar bulunmasın. Bu durumda biz, Kuva-yi Milliye örgüt ve komutanlarını susturmayı başaramayız; eğer siz insanlık fikrine hizmet etmiş olsaydınız, bunları karşımıza göndermez, çekerdiniz deriz.»[35]

DEMİRCİ MEHMET EFE'NİN MİLLİCİLİĞİ!

General Milne tarafından Türk ve Yunan kuvvetleri arasında bir sınır çizmekle görevlendirilen İngiliz Generali Hanbury ile konuşmaya giden Nazilli Kurulu, Kuva-yi Milliye Komutanı Hacı Şükrü'nün notlarına değer vermek gerekirse, daha ileri giderek «İngiliz işgaline kayıtsız şartsız rıza gösteririz.»[36] der.

Salihli Kuva-yi Milliye Komutanı, daha da şaşırtıcı görüşler ileri sürer:

«Afyonkarahisar bir İngiliz merkezi demektir. Hal-

kın İngiliz himayesine imrenmeleri kimseye hissettirilmemelidir.»[37]

Aydın ve Muğla Havalisi Umum Millî Kuvvetler Komutanı Demirci Mehmet Efe'nin ise, Ege direnişinin Sivas'taki Mustafa Kemal'le birleşmesini engellemeye çalışan İngiliz istihbarat subayı Yüzbaşı Hadkinson'a söyledikleri şudur :

*«Gerçi çok terbiyeli davrandıklarından ve her türlü yardımı yaptıklarından dolayı, İtalyanlardan sızlanacak birşeyimiz yok ise de, eğer herhangi bir hükümet bizi kontrol edecekse, bu işin daha büyük ve daha aydın bir devlet tarafından yapılmasını yine de yeğ tutardık.»**[38]

---

* İzmir'de Yunanlılara ilk kurşunu sıkan şehit gazeteci Hasan Tahsin, Mütareke'den sonra, İngilizlere güvenme görüşünü savunmuştur. Hasan Tahsin, Ali Kemal ve Satvet Lütfi gibi İngiliz yanlısı işbirlikçilerin önayak olduğu «Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti»ni İzmir'de kurmuştur. Hasan Tahsin, gazetesinde şu görüşü savunmuştur: «Bizi yenen devletleri kızdırmamak, gücendirmemek ve bir olay çıkarmamak gerekir. Ancak bu sayede Anadolu'yu elimizde tutma olanağı vardır.»

Hem zâten İngiltere ve Fransa, Avrupa uygarlığının, özgürlüğün, demokrasinin beşiği değiller miydi? Onlardan Türkiye'ye açık bir haksızlık yapmaları nasıl beklenebilir? Hasan Tahsin, bu düşüncesinde yanıldığını anladığı zaman bile, yine de inanmıyacaktır :

«İzmir, Yunanlılara verilmek isteniyor. Fakat Türkler, insanlığı, adaleti savunan kuvvetlerden bu müthiş haksızlığı aslâ beklemiyor.»

Açık açık sosyalist olduğunu söyleyen, gazetesinde yazan Hasan Tahsin'e göre, İngiltere, Fransa ve Amerika insanlığı, eşitliği savunan güçlerdir! (Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 139 - 140).

İzmir Vâlisinin oğlunu 50 bin lira fidye için dağa kaldıran Çerkez Etem'i, Hasan Tahsin, İttihatçı Vâli'yi İngiliz düşmanı varsayarak, «Çerkezlerin İngilizlere olan bağlılığını göstermek için dağa kaldırdı» diye savunmuştur. (Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 158).

BİR İNGİLİZ RAPORU

İngiliz istihbarat subaylarının raporları da «Yunan'a hayır, ama başta İngiltere İtilâf Devletleri'ne evet» görüşünü doğrulamaktadır. Örneğin, Akhisar'daki İngiliz Kontrol Subayı, 3 Eylül 1919 günü Londra'da «ilginç» bulunan şu raporu gönderir :

«Akhisar'dan Nazilli'ye kadar uzanan gezisinde bu subay, askerî liderlerle, yerli eşraf, başıbozuk asker ve sivil halk ile temas etmiş ve sonunda başıbozuk çetelerin (Kuva-yi Milliye) yalnızca Yunanlılara karşı dövüşmek için kurulmuş bulunduğuna inanmıştır. Bütün Türkler, bunun Müttefikler'e karşı olmadığını açıklamaya çalışmışlardır. Barış Konferansı en son ve kesin kararı verinceye kadar başka herhangi bir devletin kontrolu altında kalmaya râzı gibi idiler.»

«*Bunu kanıtlamak için de işgal fiilen gerçekleşmeden çok daha önce bir işgalin olacağının Türkiye'de bilindiği gerçeğini ileri sürmekte ve bu işgale direnmek için hiçbir hazırlık yapılmadığını, zira hiç kimsenin İzmir'in yalnız Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceğini olası saymadığını belirtmektedirler. Hatta Yunan işgali gerçekleşince bile, örgütlü bir direnme yoktu. Direnme, Yunanlılar zulümlerinde ısrar edip köyleri yakmaya, Türkleri katletmeye, kadınların ve kızların ırzına geçip öldürmeye ve çocukları boğazlamaya devam eyledikten sonra ortaya çıktı.*»

«Şimdi Türkler, Yunanlılara karşı nefret duygularının o ölçüde artmış olduğunu söylemektedirler ki, aslâ Yunan kontrolu altına girme olasılığı bulunmadığını belirtmektedirler. Memleketi ikinci bir Makedonya durumuna getirmektense, yaşamlarına pek az önem ve değer veren bu insanlar, Yunanlılara karşı savaşarak ölmeyi yeğ tutmaktadırlar.»

«Daha önce belirtildiği üzere, başıbozuk eylemler yalnızca Yunanlılara karşı olup, şimdiki durumda müslümanların hıristiyanlara karşı olduklarına dair ortada bir sorun yoktur. Bu husus, *öteki herhangibir*

Müttefik hıristiyan devletin işgalini kabule oldukça yatkın bulunmaları gerçeği ile kanıtlanmaktadır.»

«Memleketi işgal edecek ya da yönetecek devleti seçme konusuna gelince, hiç kuşkusuz önce İngiltere, sonra da Amerika gelmektedir. İngiliz subayının izlenimine göre, İtalya, Fransa'ya yeğ tutulmaktadır.»

«General Milne'nin memleket içindeki gezisinin etkisi büyük olmuştur. Herkes hoşnut kalmış olup, çeşitli yerlerde başıbozuk liderlerin yolda gelmek üzere olan takviyeleri durdurmuş oldukları bir gerçektir. Adamlarından üçyüz kişi ile birlikte Salihli'ye gelecek olan bir zeybek ağası, İzmir'e İngiliz subaylarının geldiğini işittiklerini ve bunların muhakkak Yunanlıları geri çekilmeye zorlayacaklarını umduklarını ve artık çarpışmaya gerek kalmadığını düşünerek tek başına geldiğini söylemiştir. *Memleket içindeki genel inanç, İngiltere'nin bugünkü güçlüklerinde Türkiye'ye yardım edeceği yolundadır.»*[39]

İNGİLİZ TİCARET ODASI'NIN GÖRÜŞÜ

İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 28 Temmuz 1919 tarihli raporunda, Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Webb, benzer bir değerlendirme yapmaktadır :

«İzmir çıkarmasına kadar Türk halkını sâkin tutmakta başarılı oluyorduk. Kötü (İngiliz çıkarları açısından kötü) vâlileri, mutasarrıfları değiştirip, Türk Hükümeti'ne isteklerimizi yaptırmak suretiyle, barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Türkleri olay çıkarmadan yönetebilecektik. Fakat İzmir'in işgali herşeyi altüst etti. Yunanlılarla Türkler birbirlerini öldürüyorlar. Mustafa Kemal, Samsun civarında etkindir ve dize gelmeyi reddetmektedir. Rauf Bey ve ötekiler de Bandırma'da boş durmuyorlar. İzmir'in işgali ile taraflar arasında ayrılık tohumları atılmıştır. Bu anlaşmazlık, korkunç kanlı evreler göstermiştir. Taraflar şimdi Müttefikler'den, özellikle İngiltere'den, duruma elkoyarak bir çözüm yolu bulmasını beklemektedir.»[40]

Yunan işgaline karşı çıkan İzmir'deki İngiliz Ticaret Odası, çok daha önceden bu görüşleri dile getirmiştir. Oda'nın 26 Mayıs 1919 tarihli Times'da yayınlanan bir telgrafında, İzmir'in Yunanistan'a verilmesinin felâketlere yol açacağı belirtildikten sonra, «*Hıristiyan halk tarafından olduğu gibi, Türk halkınca da bir İngiliz, Amerikan ya da Fransız himayesi sevinçle karşılanacaktır*» denilmektedir.[41]

TOYNBEE VE CHURCHILL

Kurtuluş savaşımızı yakından izleyen Prof. Toynbee, İngiliz resmî çevrelerinin bu görüşünü paylaşır :

«*30 Ekim 1918 (Mondros) ve 15 Mayıs 1919 (İzmir işgali) arasında Müttefikler, Anadolu'nun geleceğini ellerinde tutmaktaydılar. Ülke, Arap eyaletlerini, Boğazlar'ı ve Kafkasya'yı işgal eden Müttefik kara ve deniz güçleri tarafından kuşatılmıştı ve Mütareke hükümlerinin uygulanmasını izleyen kontrol subaylarının gözetimi altındaydı. Yunan işgali duyuluncaya kadar, nisbeten en uzak yerlerde dahi bu kontrol iyi işliyordu. Türk sivil ve askerî makamları, onlara iletilen emirlere uyuyorlardı, silâh ve cephaneler teslim ediliyordu. Demiryolları, Anadolu'da askerî harekât olmadığından iyi durumdaydı ve işliyordu.*»[42]

Churchill, daha çarpıcı bir üslûpla aynı görüşü dile getirmiş, Türkiye'nin «eski dostumuz dediği İngiltere tarafından cezalandırılmaya hazır olduğunu», fakat «Türk milletinin Britanya'ya değil, ama nefret ve kin beslediği, kuşaklar boyunca düşmanı Yunanistan'a boyun eğeceğini anladığı andan itibaren kontrol edilmez duruma geldiğini» yazmıştır.[43]

EGE'DE İNGİLİZ SUBAYLARINA BAĞLANAN UMUTLAR

İşin ilgi çekici yanı, Ege'ye Yunanistan'ı Lloyd George'un İngilteresi çıkarttığı halde, işgalden sonra dahi Kuva-yi Milliye'cilerin, Türkiye'ye karşı çeşitli eylemlerde bulunmak için Ege'de kol gezen İngiliz ve Müttefik subaylarını dost saymaları, dertlerini onlara

anlatmalarıdır. Alaşehir Kongresi sırasında, Kongre Başkanı ve ön plândaki delegeler, İngiliz Yüzbaşısı Johnson ve Fransız Yüzbaşısı Villa ile kadeh tokuştururlar. İkinci Balıkesir Kongresi'nde, Fransız subayı kürsüye çıkıp nutuk atar. İngiliz Yüzbaşısı Hadkinson, delegelerle sıkıfıkı olur, Ege Kuva-yi Milliye'cileri, Sivas'taki Mustafa Kemal'le birleşmesin diye faaliyet gösterir.[44]

Ege'de o günleri yaşayan Celâl Bayar'ın sözleriyle :

«*O sıralarda Yunanlıların dışında, yabancı bir devlet memuru görüldü mü, hemen herkes ona uğradığı haksızlığı anlatmaktan, derdini duyurmaktan fayda umuyordu. Halk, böyle bir ruhsal durum içine düşmüştü.*»[45]

Nazilli'ye bir İngiliz generalinin gelişi umut ve heyecan yaratır :

«Cephede ve Nazilli'de bir telâştır aldı yürüdü. Bir İngiliz generali geliyormuş. Olsa olsa bu, İzmir'in Yunanlılardan boşaltılması ya da İngiltere Devleti'nin önemli bir önerisi olabilir, sözleri ortalığı sardı. Zâten Nazilli'de belli ve propagandacı bir klik öyle hava yaratıyor, için için propaganda ediyor, bizi ancak İngilizler kurtarabilir ve onlar da bunu sağlamak için hazırdır, demek istiyorlardı.»[46]

Bu kişiler, General Hanbury'ye «Kayıtsız şartsız İngiliz işgaline razıyız» derler.

17. Kolordu Komutan Vekili Albay Bekir Sami, Yunanlıların, İngilizlerin himayesinde Ayvalık'ı işgale hazırlandıkları bir sırada, 27 Mayıs 1919'da Genelkurmay'a gönderdiği bir raporda bu aymazlığı çarpıcı biçimde dile getirir :

«*Ötedenberi ve özellikle Mütareke'den sonra... İngiliz sevgisi'nden... ve adalet adına yapılan propagandaların Türk kamuoyunda meydana getirdiği itibardan yararlanarak Yunan istilâsını olaysız sağlamaya İngiliz temsilcileri vargüçleriyle çalışmakta ve istilâyı ka-*

muoyunda çeşitli propagandalarla hazırlamakta oldukları...»

DOĞU'DA İNGİLİZLER KRAL GİBİ...

Doğu'da bir Ermeni Devleti kurmak için açıkça çaba gösterdikleri ve Türk Şûra Hükümetlerini dağıtıp Ermenileri işbaşına getirdikleri halde, İngiliz subayları büyük saygı ve itibar görür. İngiliz subaylarının sözleri, genellikle dinlenir. Kâzım Karabekir'in anıları, bunun ilginç örnekleriyle doludur:

Ermeni Generali Solkonikof'un kuvvetleri büyük bir Türk köyüne saldırmışlar, ağır kayıba uğrayıp iki top ile çeşitli silâhlarını bırakarak geri çekilmişlerdir. Olaydan sonra iki İngiliz subayı gelmiş, «İslâmlar ile Ermenileri barıştıracağız» demiş, topların İngiliz birliklerine ait olduğunu ileri sürmüş ve topları alarak geri dönmüşlerdir. Bu iki İngiliz subayının, sahte üniformalı Ermeniler olduğu anlaşılmıştır.[47]

Karabekir'e göre, Doğu'da Ermeniler, Türkleri etkilemek ve onlara söz geçirmek istedikleri zaman, sık sık İngiliz üniformalarından yararlanmışlardır!

İngiliz subayları da, bu otoritelerine güvenerek, Ermeni Devleti'ni kurmak için Türklere baskı yapmışlardır. Örneğin 31 Temmuz 1919'da bir İngiliz subayı, Oltu Geçici Hükümeti'ne giderek bölgenin Ermenilere verildiğini, onlara boyun eğmek gerektiğini söylemiştir .Karabekir'e göre, Oltu Hükümeti, İngiliz subayına büyük saygı göstermiş, onun isteğini on günlük süre isteyerek geçiştirmiştir.[48] 20 Temmuz 1919'da İngiliz subaylarından kurulu bir «öğütçüler grubu», Kağızman'a gitmiş, Türklerden Ermenilere itaat istemiştir. Bu öğütçüler, ses çıkarılmaksızın dinlenmiştir. Nahcıvan bölgesinde Ermenilerin Türk kırımına girişmesine rağmen, İngiliz subayları aracılık yapınca, Türkler, silâhlarını teslim etmişlerdir![49]

İngiltere'ye karşı duyulan ve şaşırtıcı görünen bu korku ile karışık saygının çarpıcı bir örneğini Erzurum Vâlisi Reşit Paşa vermiştir. Erzurum'da Kâzım Kara-

bekir Paşa'nın komutasında Türkiye'nin en güçlü kolordusu bulunmaktadır. Mütareke hükümlerini uygulamakla görevli Yarbay Rawlinson, birkaç kişilik maiyeti ile birlikte Erzurum'da oturmaktadır. Atatürk, 15 Mart 1920'de, Istanbul'un resmen işgali üzerine İngiliz kontrol subaylarının, bu arada Rawlinson'un tutuklanması emrini verir. Karabekir, kendine özgü ihtiyatlılığı ile, Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığına «Istanbul işgali halkı coşturmuştur. Erzurum halkı galeyana gelip Rawlinson'a karşı arzu edilmeyen bir davranışta bulunabilir. Bu nedenle Rawlinson, ikâmetgâhında muhafaza altına alınmalıdır» mealinde bir emirle tutuklama kararını İngiliz temsilcisine duyurur. Tam bu sırada Vâli Reşit, Karabekir Paşa'nın yanına gelir ve korku içinde şunları söyler:

«— *Acaba Rawlinson da şimdi Erzurum Telgrafhanesini işgal ile haberleşmeyi kontrol altına alırsa, ne yaparız?*»[50]

NURETTİN PAŞA: «İNGİLİZLERLE DÖĞÜŞÜLMEZ!»

İşte bir Erzurum Vâlisi dahi, 15 bin mevcutlu kolorduya rağmen, tek başına bir İngiliz yarbayından bu ölçüde çekinmekte ve onun telgrafhaneyi işgal edebileceğini düşünmektedir!

İngilizler karşısında benzer bir çekingenliği ünlü Nurettin Paşa göstermiştir. Yunan işgalinden önce İzmir'de millî direnişin yaratılmasında hizmetleri bulunan Nurettin Paşa, Istanbul'un resmen işgalinden ve Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra Ankara'ya gelmiştir. Fakat Ankara Hükümeti emrinde çalışmak için henüz bütün tereddütlerini yenebilmiş değildir. Nurettin Paşa'nın en önem verdiği konu, Ankara'nın İngilizlere karşı tutumunun ne olacağıdır. Paşa, İngilizlere karşı aslâ döğüşülemiyeceği kanısındadır. Nitekim Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'nün huzurunda Atatürk'e «Kuva-yi Milliye'nin İngilizlere karşı da savaşmaya karar verip vermemiş olduğunu» sorar. Ata-

türk, soruyu şu sözlerle geçiştirmek ister :

«Amacımız millî sınırımız içinde arazî bütünlüğümüzü ve milletin tam bağımsızlığını sağlamaktır. Buna engel olmak üzere karşımıza kim çıkarsa çıksın, mutlaka çarpışırız ve başarırız. Bu konudaki kararımız ve inancımız kesindir.»

Nurettin Paşa, İngiltere gibi gâlip bir devletle başa çıkılamaz diye bu görüşe karşı çıkar ve uzun tartışmalara girişir.[51]

«PADİŞAH'A VE İNGİLİZ'E KARŞI ÇIKILAMAZ...»

Başta İngilizler olmak üzere, İtilâf Devletleri'ne karşı direnilemiyeceği konusundaki yaygın düşünceyi iyi bilen Atatürk, daha işin başında Sıvas'tan Erzuruma giderken, 28 Haziran 1919 günü şöyle konuşur :

«Ola ki, biz, uzun yıllar süren savaştan takatsız, yorgun bir duruma geldik, artık bu yolda hareketlere gücümüz kalmadı, İngilizler gelsin, Fransızlar gelsin, ne olursa olsun, bizi kendi hâlimize bırakınız derseniz, o takdirde benim için yapacak birşey kalmaz.»[52]

Atatürk, İngiltere ve öteki İtilâf Devletleri'ne karşı direnme azminin iyice zayıflamasına rağmen, yine de pek çok şey yapılabileceğini elbette o günlerde de bilmektedir. Fakat «İngiltere'ye karşı direnilemez» biçimindeki yaygın kanıyı bütün Kurtuluş Savaşı boyunca gözönünde tutmuştur. Nutuk'ta belirttiği üzere, ne Padişah'a ve ne de İngiltere'ye doğrudan doğruya karşı çıkılamıyacaktır. Bu nedenle, Atatürk, Padişah'a karşı devamlı sevgi, saygı ve bağlılık konuşmaları yapmış ve İngiltere'ye karşı dikkat gösterilmesi gereğini Nutuk'ta şu sözlerle belirtmiştir :

«Burada pek önemli bir noktayı da belirtmeli ve açıklamalıyım. Millet ve Ordu, Padişah'ın hainliğinden haberli olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla içten bağlı ve uysal. Millet ve Ordu, kurtuluş yolu düşünürken, bu atadan gelen alışkanlık dolayısiyle, kendisinden önce yüce Halifeliğin ve Padi-

şahlığın kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve Padişahsız kurtuluşun anlamını kavramaya yetenekli değil... Bu inançla bağdaşmaz görüş ve düşüncelerini açığa vuracakların vay hâline! Hemen dinsiz, vatansız, hain, istenmez olur.

Bir başka önemli noktayı da söylemek gerekir. *Kurtuluş yolu ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek temel ilke gibi görülmekteydi. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamıyacağı kuruntusu, hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında koskoca Almanya, Avusturya - Macaristan varken, hepsini birden yenen, yerlere seren İtilâf Kuvvetleri karşısında, yeniden onlarla düşmanlığa varabilecek durumlara girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.*

Bu anlayışta olan yalnız halk değildi; özellikle seçkin denilen insanlar bile öyle düşünüyordu.

„Öyleyse, kurtuluş yolu varken iki şey söz konusu olmayacaktı. İlkin, İtilâf Devletleri'ne karşı düşmanlık durumuna girilmeyecekti, sonra da Padivah ve Halife'ye canla başla bağlı kalmak temel koşul olacaktı.»[53]

Türkiye'yi parçalamaya ve yok etmeye karar vermiş İngiltere ve öteki İtilâf Devletleri'ne karşı çıkmadan kurtuluş savaşı yapacaktık. Güçlü emperyalist devletlere karşı direnme yok, ancak Ruma ve Ermeniye karşı direnme vardı. Falih Rıfkı Atay, bu tersliği şu çarpıcı sözlerle belirtir :

«Eğer Yunan Ordusu, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmasaydı, bizim Büyük Devletler cephesine karşı bir savaşa girmemiz güç, belki imkânsız olacağına kuşku yoktu. Dağdan haydutlar inerek vatanı kurtarma savaşına katılacaklar, Anadolu'da bütün dağınık dayatış kuvvetleri artık ortaklaşa bir savaş amacı bulacaklardı.»

İzmir'in işgali, «Türklüğü bir kara ve dipsiz batağa gömüle gömüle boğulup gitmekten kurtarmak için gökten bir Tanrı eli gibi uzanmıştır.»[54]

II — İNGİLİZ EMPERYALİZMİNİN TÜRKİYE'Yİ YOK ETME PLANI

Almanya kazanırsa, Alman sömürgesi olacaksınız; İngiltere kazanırsa, mahvoldunuz!..

1914
SIR ADAM BLOCK
(Düyun-u Umumiye Başkanı)

Türkiye'de İngiltere'ye karşı hemen hemen tam bir teslimiyet gösterilirken, İngiltere, Osmanlı Devleti'ni parça parça etmeye ve hatta «son Türk devleti»ni ortadan kaldırmaya kararlıdır. İngiliz devlet adamları bunu açık açık söylerler. Daha savaşın başında, 9 Kasım 1914 günü Başbakan Asquith, Parlamentoda şöyle konuşur :

«Osmanlı Devleti kılıcını çekmiştir ve kılıçla ortadan kaldırılacaktır. Türk İmparatorluğu savaşa girmekle intihar etmiştir.»

Düyun-u Umumiye'deki İngiliz temsilcisi Sir Adam Block savaş üzerine Istanbul'u terketmek zorunda kalırken, şu görüşü ileri sürer :

«Eğer Almanya kazanırsa, siz de Alman sömürgesi olacaksınız; İngiltere kazanırsa, mahvoldunuz.»

İngiltere Harbiye Bakanı ünlü Lord Kitchener, 1914 yılında Düyun-u Umumiye'ci Sir Adam Block'tan farklı konuşmaz :

«Türkiye'yi mahvedinceye kadar savaşa devam edeceğiz.»

Müttefikler, ABD Başkanı Wilson'un isteği üzerine, 10 Ocak 1917'de açıkladıkları savaş amaçlarında, Türkiye'ye karşı tutumlarını şöyle belirtirler :

«Müttefikler, bencil çıkarları için döğüşmediklerinin bilinci içindedirler. Herşeyden önce halkların bağımsızlığını, hakkı ve insanlığı kurtarmak için döğüşmektedirler.»

«... *Uygar dünya bilmektedir ki, Müttefiklerin savaş amaçları, herşeyden önce ve zorunlu olarak... Türklerin kanlı istibdadına düşmüş halkların kurtarılmasını ve Avrupa uygarlığına kesinlikle yabancı olan Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa dışına atılmasını içerir.*»

Bu amaçlar, 1917 yılında Bolşevikler tarafından yayınlanan gizli anlaşmalarda ayrıntılarıyla gözükmektedir: İngiltere'nin ön planda rol oynadığı bu gizli anlaşmalarla (1915-1916-1917), Istanbul bölgesi ile Trabzon, Erzurum, Van bölgesi Ruslara, Antalya - İzmir bölgesi İtalyanlara bırakılır. İtalyanlar ayrıca Batı Anadolu'da geniş bir nüfuz bölgesine sahip kılınır. Fransızlar Adana, Sıvas ve Güney Doğu Anadolu'ya yerleştirilir. Irak, Suriye, Arabistan; İngiltere ile Fransa arasında paylaşılır. Müslümanların Halifeliği bile Türkiye'den ayrılıp, kurulacak Arap devletlerinde Şerif Hüseyin'e verilebilecektir. Geriye başkenti Konya ya da Bursa olan ufacık ve fakir bir Türkiye kalacak gözükmektedir. Fakat İtilâf Devletleri tarafından desteklenen Ermenistan, Kürdistan, Rum Pontus devletleri kurma çabaları ve Yunanistan'ın genişleme planları, bu ufacık Türk Devleti'ne dahi yaşama olanağı bırakmayacak gibidir.

LLOYD GEORGE'UN ANADOLU'DAKİ YUNAN İMPARATORLUĞU

Kısaca, tam teslimiyet gösterdiğimiz İngiltere, kesinlikle Türkiye'yi yok etme kararındadır. Başbakan Lloyd George, 1943 yılında evlendiği eski sekreteri Ba-

yan Stevenson'un yazdığına göre, Anadolu'da bir Yunan İmparatorluğu rüyası görmektedir :

«Siyasî itibarının Anadolu'daki olaylara büyük ölçüde bağlı olduğunu söylerdi. Yunanlılar başarılı olursa, Versay Antlaşması korunmuş olacak, Türk yönetimi de son bulacak, yeni bir Yunan İmparatorluğu kurulacak, derdi. Bu fikrin doğruluğuna tamamen inanmakta olduğundan, herşeyini ortaya koymaya hazırdı.»[55]

Kurtuluş Savaşı sırasındaki İngiltere-Türkiye ilişkileri konusunda ilgi çekici bir kitap yayınlayan David Walder'e göre de, Lloyd George, «Yakındoğu'ya çalışkan hıristiyan ve latin köylülerini yerleştirmek, eski Yunan ve Roma uygarlıklarını canlandırmak düşü» içindedir.[56]

İngiltere Başbakanı Lloyd George, Türkiye'den daima hakaret ve ve nefret dolu bir dille söz eder. Kasım 1914'te Türkleri, «*Bir insanlık kanseri, kötü yönettikleri toprakların etine işlemiş bir yara*»[57] diye tanımlayan Lloyd George, Türk zaferini de «*Asya'dan Avrupa'ya taşınacak olan savaş, talan, zulüm ve cinayet meş'alesi*»[58] diye niteler. General Allenby, 8 Aralık 1917'de Kudüs'ü alınca, İngiltere Başbakanı bir «Haçlı zaferi»ni kutlar :

«General Allenby'nin adı, Haçlı seferlerinin sonuncusu ve en şereflisinin galibi olarak her zaman hatırlanacaktır. Yüzyıllar boyunca Avrupa şövalyelerini yutan bir girişimi, Allenby, mahareti sayesinde şerefli bir sona erdirme talihini elde etti. Avrupa askerî kuvvetlerinin bu yolda şimdiye kadar boşa giden uğraşılarını artık unutuyoruz. Zira General Allenby komutasındaki bir İngiliz ordusu, bu amaca nihayet ulaşmıştır.»

Lloyd George'a göre, Türkiye, Avrupa uygarlığının dışına atılmalıdır :

«Türkler, yüzyıllarca Avrupa'da kalmışlar ve Avrupa'nın başına daima dert açmışlardır. Hiçbir zaman

Avrupalı olamamışlar, Avrupa uygarlığını benimsememişlerdir.»[59]

Yine Lloyd George'un 29 Haziran 1917 tarihli Glaskow nutkundaki sözleriyle, Türkiye, cennet Mezopotamya'yı çöle, Ermenistan'ı mezbahaya çevirmiştir :

«Mezopotamya Türk değildir, hiçbir zaman Türk olmamıştır. Mezopotamya'da bir Türk, bir Alman kadar yabancıdır. Türkün burayı nasıl yönettiği ise, herkesçe bilinmektedir. Mezopotamya eskiden cennet bahçesiydi. Şimdi ne durumdadır? Türkiye'nin cennet bahçesini ne duruma getirdiğini görmek için şu müthiş raporu okumalısınız. Eskiden uygarlığın beşiği, tapınağı ve buğday ambarı olan bu yer, Türklerin egemenliği altında çöl olmuştur. Mezopotamya'nın geleceği hakkında kararı, toplandığı zaman Barış Konferansı verecektir. Fakat birşey şimdiden kesindir. Mezopotamya, Türkün yakıp yıkıcı zorbalığına yeniden aslâ bırakılmıyacaktır. Türk, bu ünlü ülkenin uygarlık adına olsa olsa gözeticisiydi. Ama ne gözetici! Görevini yerine getirmedi. Dünya işlerini düzenleyecek Barış Konferansı tarafından gözeticilik, daha adaletli ve daha yetenekli ellere verilmelidir. Bu görüş, Ermenistan için de doğrudur. Ermenistan, onu korumakla görevli halkın öldürdüğü mâsumların kanıyla ıslanmıştır.»

«Osmanlı İmparatorluğu, yaşayabilmek için çok çürüktür» diyen İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'den beri, öteki devlet adamları da Türkiye hakkında pek farklı bir dil kullanmıyorlardı. Falih Rıfkı Atay, Mütareke günlerinde umutlar İngiltere'ye bağlanmışken, sabah gazetelerinde Asquith'in şu sözlerini okuduklarını yazar :

«Yüzyılların gördüğü en aşağılık yönetimi yok ederek ileriye doğru bir adım attık. Büyük hasta, ölüm döşeğinde. Bu hastanın milletler ailesi ortasında bir şer kuvveti olarak son günlerini yaşadığını umut edelim. Mezarı üzerine yazılacak kitabenin ne olacağını bilmiyorum, fakat Osmanlı Devleti bir daha dirilmeyecektir.»[60]

CURZON: «AYASOFYA, KİLİSE YAPILMALIDIR...»

Lord Curzon, 2 Ocak 1918 tarihli memorandumunda, Istanbul'un Türklerden alınmasını ve Ayasofya'nın kilise yapılmasını önerir:

«Istanbul, özellikle Doğu Dünyası'nın kozmopolit ve uluslararası bir şehridir. Ayasofya ki, 900 yıl önce bir hıristiyan kilisesi idi, elbet eski durumuna getirilecektir.»

Lord Curzon, 4 Ocak 1920'de de «Aman bu fırsatı kaçırmayalım» diyerek, bu görüşünü tekrarlar:

«Fikrimde esaslı olarak ısrarım, salt Türklerin Avrupa ile bağlarının kesilmesi için mevcut fırsattan yararlanma zorunluluğundan doğmuş değildir; bu fırsattan yararlanılmadığı takdirde, kendimize yarının karışıklığını, entrikasını ve Doğu savaşlarının mirasını da hazırlamış olacağız ki, bunun acısı kuşaklar boyu sürecektir... Eğer Türkler şimdi feryat ediyorlarsa, bu, kanımca yapay ve geçici bir coşkunluktan ibaret kalacak ve çok geçmeden sönüp gidecektir...

Avrupa'nın politik yaşantısını, aşağı yukarı beşyüz yıldan beri zehirleyen tek basit dâvâ olmaktan uzak bir sorunu, ilk ve son kez çözmek üzere girişilen savaşı en az iki yıl uzatan, bize paraca milyonlara, can kaybı bakımından onbinlere mal olan bir düşmanı yenerek elde ettiğimiz bir fırsatı yitirmememiz, uzak görüşlülük gereğidir.»[61]

İNGİLTERE'NİN TÜRKİYE DÜŞMANLIĞININ KÖKENİ

Görüldüğü üzere, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'ne boyun eğdiren İngiltere, İmparatorluğu parça parça etmek için Türkiye'ye gelmektedir. Zâten bir zamanlar «Türk dostu» sayılan İngiltere, XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren, Türkiye aleyhine ısrarlı bir politika izlemiştir. Abdülhamit'in uzunca süre baş dostu olan Majestelerinin Hükümeti, Abdülhamit'in baş düşmanı kesilmiş ve onu «Kızıl Sultan» ilân etmiştir. Daha sonra «Özgürlüğün beşiği» İngiltere'ye alkış tu-

tarak iktidara gelen İttihat ve Terakki yöneticilerini de İngiltere çok geçmeden kara listeye geçirmiş ve onları savaş suçluları olarak cezalandıracağını Dünya Savaşı'nın başlarında açıklamıştır.

İngiltere, Akdeniz'de ve Asya'da, Çarlık Rusyası ile çetin bir çıkar mücadelesinde bulunurken, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemiş, daha doğrusu Rusya'ya karşı bir tampon devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. İngiltere, bu politika ile, Saray ve Bâbıâli'de egemenliğini kurmuş, kamuoyunda «Rusya, İslâm'ın düşmanıdır; İngiltere ise dostudur» görüntüsünü yerleştirmiştir. Mısır ve Kıbrıs'ı ele geçirmesine, Kuveyt'i himayesine almasına ve Aden'den Basra Körfezi'ne kadar uzanan bölgede yerleşmeye başlamasına rağmen, İngiltere yine de Osmanlı İmparatorluğu'nun dostu ve koruyucusu sayılmıştır. Bu koruyuculuk, kurdun kuzuyu koruması'dır.*

*Öte yandan Rusya'yı engelleme ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma iddialarına rağmen, Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerini Rusya gibi İngiltere de desteklemiştir. Yunan bağımsızlığı (1832), bunun açık örneğidir. İngiliz formülüne göre, Balkanlarda önce «Türk egemenliğinde özerklik» tanınmakta, sonra tam bağımsızlık ilân edilmektedir. Romanya 1856'da özerk ve 1879'da bağımsız devlet olmuştur. Sırbistan 1834'de özerk ve 1878'de bağımsız, Bulgaristan 1878'de özerk ve 1908'de bağımsızdır. Karadağ devleti 1878'de kurulmuştur. Türkiye'nin toprak bütünlüğü, işte böyle korunmaktadır...

Amerikalı profesör Lenczowski, İngiltere'nin bu tutumunu şöyle açıklamaktadır :

«Hiçbir Avrupa devleti, çürümüş ve çöken kâfir İslâm İmparatorluğu'nun egemenliğinden kurtulup bağımsızlığa kavuşmak isteyen bir Hıristiyan milletinin arzusuna açıkça karşı çıkamazdı.» (The Middle East in World Affairs, 1962, s. 15)

İngiltere'nin Türkiye'yi Rusya'ya karşı koruma iddiası da «hem dosta, hem de düşmana karşı koruma» biçiminde, kurdun kuzuyu koruması türünden bir şeydir. Lord Palmerston, 1838 Ticaret Antlaşması'ndan sonra İngiltere ile dostluğun zirvesinde bulunduğumuz sırada, 25 Mayıs 1839'da Fransız temsilcisine şöyle der: «Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması

Bu dostluk ve koruyuculuktan İngiltere, XIX. Yüzyılın sonlarına doğru vazgeçer. Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak yerine, onu parçalamaya yönelir. Osmanlı Devleti'ni bırakıp, Rusya'nın dostluğunu sağlamaya çalışır.

Bunda Rusya'nın izlediği yeni politikanın payı vardır. Çarlık Rusyası, 1890'lardan itibaren Boğazlar, Balkanlar ve Ermenistan ile uğraşmayı bırakarak Sibirya'ya yönelmiştir. Artık Rusya, ne Ermenileri ve ne de Makedonya'da Sırp, Bulgar ve Rum çetelerini Türkiye'ye karşı kışkırtır, tam aksine, Balkan devletlerini frenler, statükoyu bozucu her eyleme karşı çıkar. İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmek heveslerinden, gücünün yetmiyeceğini görerek vazgeçer. Bu sâyede Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşı'na kadar Rus baskısından kurtulur. Abdülhamit bir hayli rahatlar. O kadar ki, Hikmet Bayur'un yazdığına göre, «*İttihat ve Terakki, Abdülhamit'i Çar'ın bir çeşit adamı saymakta*»dır.[62]

Çarlık Rusyası'nın Orta Doğu'yu bırakıp Uzak Doğu'ya yönelişi, Almanya tarafından cesaretlendirilirken, bu tutum İngiltere'nin işine gelmez. Zira, Rusya, Mançurya ve Çin'e doğru genişlemekte, büyük nüfusu ve coğrafî durumu sâyesinde Uzak Doğu'nun paylaşılmasında aslan payı almaya aday gözükmektedir. Karadan gelen Rus genişlemesine, denizci İngiltere'nin Uzak Doğu'da tek başına karşı koyabilmesi güçtür. Bu nedenle, Rusya'yı yeniden Yakın Doğu sorunlarına çekmeye çalışır. Yakın Doğu'da Rusya, İngiliz çıkarları açısından, daha az tehlikelidir. En azından Yakın Do-

---

amaç kabul edilince, onu hem dostlarına, hem de düşmanlarına karşı korumak zorundayız!»

Bu korumayı, Salih Münir Paşa, 24 Temmuz 1903'de Abdülhamit'e gönderdiği bir raporla açıklar: «Bizi korumakla kendi esenlik ve güvenliklerini sağlamış oluyorlar. Yine birçok kez görülmüş olduğu gibi, kendi amaçlarına ulaşıp, bizim aracılığımızla çözülecek işleri kalmayınca, bizi korumaktan vazgeçiyorlar.« (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 16, s. 25).

ğu'da İngiltere yalnız değildir, öteki Avrupa Büyük Devletleri de Rus emellerinin karşısına dikilmektedir. Uzak Doğu'da ise, karadan ilerleyen Rusya'nın karşısında İngiltere'nin yalnız ve etkisiz kalma tehlikesi vardır. Hikmet Bayur, rollerdeki bu değişikliği, «Türk İnkılâbı Tarihi»nde şu sözlerle belirtmektedir:

«*Bu yeni Rus gidişi, Osmanlı Hükümeti'ne nefes aldıracak ve Japon Savaşı'nın Rusya'yı zayıf düşürmesi yüzünden aşağı yukarı Balkan Savaşı'na kadar onu Rus baskısından nisbeten kurtaracaktır.*»

«*İngiltere ise, bu yeni Rus siyasasını kendisi için eskisinden çok tehlikeli görecek ve Rusya'yı eski amaçlarına, yâni Boğazlar'a göz dikmeye çevirmek için boyuna çalışacaktır.*»

«*Haziran 1895'te Muhafazakâr Salisbury işbaşına gelince, Ermeni işlerinde Bâbıâli'yi Liberallerden daha çok sıkıştıracak ve Osmanlı Devleti aleyhinde, daha çok tehlikeli olan Uzak Doğu'daki siyasasından Rusya'yı vazgeçirmek düşüncesiyle, onu Osmanlı ülkesiyle uğraşmaya zorlamak için olaylar çıkarmaya ve çıkan olayları şişirerek tehlikeli bir hava yaratmaya çalışacaktır. Bu yolda başarılı olamayınca, Istanbul ve Boğazlar'ı Rusya'ya vermeye hazırmış gibi davranacaktır.*»[63]

İNGİLTERE: «ABDÜLHAMİT'İ DEVİRELİM...»

Gerçekten, 1894-1895 yılları Ermeni karışıklıklarının baş kışkırtıcısı, Üçüncü Kitapta ayrıntılarıyla inceliyeceğimiz üzere İngiltere olacak, «Ermenistan'da reform» projelerinin şampiyonluğunu yapacaktır. Öte yandan, Lord Salisbury, Türkiye'nin paylaşılmasından söz etmeye başlayacaktır. Temmuz ve Ağustos 1895'te İngiltere Başbakanı Salisbury, Alman Büyükelçisine Habeşistan'ın Zeyla limanını almak isteyen İtalya'yı Osmanlı devleti arazisinde (Trablusgarp ve Arnavutluk'ta) hoşnut edeceğini söyledikten sonra, «yaşamak için çok çürük» saydığı Osmanlı Devleti'ni büyük devletlerin aralarında paylaşmalarını önermiştir.

1896 yılı başında, Lord Salisbury, Osmanlı Hükümeti'nin genel işleri üzerinde Istanbul'daki büyükelçilerin denetimini kurmayı istemiştir. Bâbıâli, Büyük Devletler elçilerinin onayı ile iş görecektir. Salisbury'ye göre, bu tedbir de yeterli değildir. Osmanlı İmparatorluğu her an çökebilir, alınacak tedbirleri görüşmek üzere büyükelçiler şimdiden toplanmalıdır! Bu öneri, önce Rusya'ya yapılır, reddedilir. Almanya ve Avusturya da bu görüşe yanaşmazlar. Ekim 1896'da, Çar İngiltere'de iken, Başbakan Salisbury Osmanlı ülkesini paylaşmayı (Boğazlar Rusya'ya, Mısır İngiltere'ye) önerir. Çar «hayır» der. Lord Salisbury, Abdülhamit'in tahttan indirilmesini sürekli olarak ileri sürmeye başlar, fakat Çar «Otokrat ve dost bir hükümdara karşı yapılacak bir baskıya katılmayacağını» belirtir![64]

Ağustos 1896'da Istanbul'da geniş çapta Ermeni gösterilerinin başlaması, bombaların patlaması ve Osmanlı Bankası'nın Ermeniler tarafından işgali üzerine, Avrupa'da geniş bir Türk düşmanı hava doğar, Istanbul'daki büyükelçiler Abdülhamit'e tehditkâr bir telgraf çekerler. Alman İmparatoru dahi, Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden söz eder. Ermeni dâvâsının şampiyonluğunu yapan İngiltere'nin ise, donanma ile Çanakkale Boğazı'nı zorlaması beklenmektedir. Telâşlanan Istanbul'daki Rus Büyükelçisi, Boğazlar'ı tamamen İngiltere'ye kaptırmamak için Istanbul Boğazı'nın Karadeniz'e çıkış kısmının işgalini önerir. Abdülhamit ise, Boğazlar'ın zorlanması işinde Rusları kendisine yandaş ve İngilizleri karşıt bildiği için, orayı Rus subaylarına denetlettirir![65] Abdülhamit, Ermeni politikasını Çar'ın elaltından desteğiyle yürütür.

1897 Türk-Yunan Savaşı'nda, Türkiye'nin kazandığı zaferden yararlanmasını, bir «Haçlı Savaşı» formülüyle İngiltere önler. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in formülü şudur:

«Müslüman boyunduruğundan çıkmış hiçbir ülke, yeniden o boyunduruk altına giremez.»

SALİSBURY: «TÜRKİYE'Yİ PAYLAŞALIM...»

1898 yılında Salisbury, Rusya'ya hem Osmanlı Devleti'ni, hem de Çin'i nüfuz bölgelerine ayırmayı, Petersburg'daki büyükelçisine gönderdiği 25 Ocak 1898 tarihli direktifiyle bildirir :

«Çin ve Türk imparatorlukları o kadar zayıftır ki, her önemli sorunda daima yabancı devletlerin öğütleri üzerine yürürler. Öğüt verirken, İngiltere ve Rusya daima karşıt davranmakta ve çıkarları arasındaki gerçek karşıtlığın gerektirdiğinden çok daha büyük ölçüde birbirlerinin etkisini körletmektedirler» diyen İngiltere Başbakanı, *«Osmanlı ülkesinin yarısında İngiltere'nin, yarısında Rusya'nın sözü geçsin»* önerisinde bulunur, Rusya ilgisiz kalır.

Boşa çıkan bu çabalara rağmen, İngiltere, Rusya ile yakınlaşma ve Uzak Doğu'da bir anlaşmaya vararak, onu Yakın Doğu'ya çekme politikasından vazgeçmez. Aksine, şiddetli sömürge rekabetinde bulunduğu Fransa'nın 1894 yılı başında Rusya ile ittifak yapması ve Almanya'nın büyük ve tehlikeli bir rakip olarak hızla güçlenmesi, İngiltere'yi Rus ittifakını ısrarla aramaya itecek ve Osmanlı arazisini Rusya'ya peşkeş çekmeye İngiltere devam edecektir. Türkiye'nin Almanya'ya yakınlaşması ve ona Hindistan, Orta Doğu, Mısır ve Afrika'daki yaşamsal İngiliz çıkarlarını tehdit eden Bağdat Demiryolu imtiyazını vermesi, İngiltere'nin Türkiye düşmanlığını iyice güçlendirecektir. Abdülhamit'in Almanya tarafından da desteklenen ve hatta körüklenen İslâm Birliği politikası, Türkiye'nin idam fermanı olacaktır.

Bu nedenlerle artan Türkiye karşıtlığının bir sonucu olarak, 1903 yılında İngiltere, Genelkurmayına «Boğazlar bizim için önemli değil» kararını aldıracaktır. Bu tarihte Krallık Savunma Komitesi, *«Rusların Boğazlar'dan uzak tutulması, İngiltere için birinci de-*

recede bir kara ve deniz çıkarı değildir» demektedir. Deniz İstihbarat Direktörlüğü, daha da ileri gidecektir :

«Genellikle ileri sürülebilir ki, Boğazlar'ın Ruslar tarafından işgali ya da üstün nüfuzu sâyesinde Türkiye'yi ikna ederek Karadeniz ve Akdeniz arasındaki suları Rusya'nın istediğince kullanabilme hakkını sağlaması, bugünkü durumla karşılaştırılınca, bizim mevcut stratejik düzenimiz açısından önemli bir değişiklik getirmeyecektir.»[66]

1902 yılında Bağdad Demiryolu imtiyazı Almanlara verilmiştir ve 1903 yılında İngiltere'nin askerî yetkilileri, «Boğazlar bizim için önemli değil» biçiminde büyük bir karar almışlardır.* Karar, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına rıza göster-

* Bilgin bir kişi olduğu anlaşılan ve Fransızca bir «Türk-Rus İlişkileri» adlı kitap da yayınlanan Abdülhamit'in Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa, 1903 yılında, isteği üzerine Sultan'a gönderdiği bir raporda, Türkiye'ye karşı İngiliz politikasını açıklamaktadır: «Osmanlı Devleti, güçlü bir durumda bulunursa, günün birinde İngilizleri Mısır'da görmek istemeyen başka bir devletle birleşerek elinden zorla alınmış malını istemeye kalkışması olası bulunduğundan, öyle tehlikeli bir durumun ortaya çıkmasına olanak bırakmamak için, Osmanlı Devleti'nin kuvvet ve kudretinin azalması, Osmanlı ülkesinin de — İstanbul'a, Boğazlar'a ve Anadolu'dan geçen Hindistan yolunun esenliği ile ilgili noktalara dokunmamak koşuluyla küçülmesini kendi çıkar politikalarına uygun görmeye başlamışlardır.

Bu politikanın gereği olarak, Arabistan ile Necit taraflarının ve Hicaz'ın giderek Osmanlı Hükümeti'nin elinden çıkması ve Kutsal İslâm Halifeliği'nin, İngiltere'nin uzaktan nüfuzuna bağlı olacak Şerif'ler eline geçmesi ve sonra Arabistan, Necit ve Irak taraflarının İngiliz himayesi altında, Aden ve öteki yerler gibi sömürge duruma girmesi için ustaca entrikalar çevirmektedir.» (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı. 26, s. 54). İngiltere, halifeliği bile Osmanlıdan alma çabasındadır. Abdülhamit, 1878'de Rusya'dan korunmak için İngiltere'ye sığınmıştır. Fakat bunun yağmurdan kaçarken doluya tutulmak olduğunu çok geçmeden görmüş, Rusya'ya karşı kışkırtıcılıktan kaçınan dengeli bir politika izlemeye yönelmiştir. Bu politika, Osmanlı Devletini, bir süre rahatlatmıştır.

diğini belirtmesi bakımından önemlidir. Nitekim, gerektiğinde Boğazlar'dan vazgeçmeyi de hesaba katan İngiltere, Ermeni sorunu Osmanlı Devleti'ne karşı bir Büyük Devletler ittifakı ve müdahalesi sağlamayınca, Makedonya sorununa sarılmıştır.

MAKEDONYA'DA İNGİLİZ OYUNLARI

1897'de Türkiye ile savaşta Yunanistan'ın yenilmiş olmasına rağmen, Giritlilerin isteklerinin hemen hepsini sağlamış olmaları, Makedonyalılara da aynı yolda yürümek için çok kuvvetli bir teşvik olmuştur. Hikmet Bayur'un sözleriyle, Makedonya'nın bu durumu, Lord Salibury açısından, «*Rusya'yı Uzak Doğu işlerinden çekip Yakın Doğu işleriyle uğraşmaya zorlamak için son bir koz olacaktır.*»[67]

İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Nicolai O'Connor, Makedonya kozu ile Rusya'nın kazanılacağı inancındadır. Büyükelçi, çıkan patırtı karşısında Rus kamuoyunun dalgalanacağı ve hükümetin de buna seyirci kalamayacağı görüşündedir. Nitekim O'Connor, Alman Büyükelçisi Baron Marshall'a o günlerde şöyle demektedir:

«Rusya kamuoyu, Ermeni kırımında olduğu gibi, ikinci bir kez hükümetinin bu konuda sessiz kalmasına dayanamaz.»

Esasen Rusya'da «Giritli Grup» denilen kudretli bir klik, Çar'ın yeniden Balkanlar politikasına dönmesini sağlama çabasındadır. Baron Marshall ise, 14 Ocak 1899 tarihli raporunda, Makedonya durumunu soğukkanlılıkla değerlendirmeye çalışmaktadır:

«Hiç kuşkusuz, her nerede, herhangibir nedenle Makedonya sorununun ortaya çıkmasında bir çıkar umuluyorsa, Makedonya'da anlaşmazlık çıkınca Giritli Grup'un faaliyete geçmesi umudu beslenmektedir. Müdahaleyi savunmak için insancıl kanıtlar eksik değildir. Zira başka yerlerde isyancı uyruklara karşı alınması kesin bir zorunluluk sayılan tedbirlere Türkiye'de mut-

laka kırım adı verilerek, Türklerin böylece lekelenmesi gelenek olmuştur.»[68]

Oyun açıklanınca, İngiltere'nin diplomatik çabaları başarısız kalmıştır. Nitekim, insancıl görünen çabaların aslında ihtilâl kışkırtıcılığı anlamına geldiğini inandırıcı biçimde reddetmek güçleşmiş ve Rusya, Balkan devletlerine kesinlikle uslu durmaları uyarısında bulunabilmiştir.

Böylece, Makedonya sorununun diplomasi yoluyla diriltilmesi olanağı zayıflayınca, İngilterece desteklenen Bulgar çetelerinin eylemleri gelişmiştir. Sonunda İngiltere'nin öncülüğünde Makedonya'da «reform» programı yürütülmüş ve İngiltere, Balkan devletlerini Venezilos'un çabalarıyla Almanya ve Türkiye'ye karşı birleştirmeye çalışmıştır. Balkan Savaşı, bu çabaların sonucu sayılabilir. Istanbul'daki İngiltere Elçiliği Baştercümanı Fitzmaurice, 12 Nisan 1908'de Dışişleri Bakanının özel sekreteri Tyrrell'e gönderdiği bir yazıda, İngiltere'nin Makedonya politikasının ne anlama geldiğini açıkça belirtmektedir :

«*1878'deki Berlin Antlaşması'na göre, İngiltere moral bakımından Makedonya reformlarının öncüsü olmuştur. Türkler, bunu bölgenin kendilerinden ayrılışı saymaktadırlar. Kuşkusuz, Türkler bu görüşlerinde haklıdırlar. İngiliz Hükümetleri, ister Liberal, ister Muhafazakâr olsun, Makedonya'daki tutumlarını sürdürmektedirler.*»[69]

Bununla birlikte, İngiltere'nin Rusya'ya yakınlaşma politikası sonunda başarılı olmuştur. İngiltere, daha önce 1904 yılında sömürge anlaşmazlıklarını tasfiye ederek, Rusya'nın dostu Fransa ile ittifak yapmıştır. 31 Ağustos 1907'de ise, Rusya ile Petersburg Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile Rusya ve İngiltere, Asya'daki rekabetlerini sona erdirmişler, İran'ı aralarında paylaşmışlardır. Bundan böyle, Rusya gözlerini yeniden Balkanlar'a, Boğazlar'a ve Anadolu'ya çevirecektir.

İNGİLTERE'NİN TÜRKİYE KORKUSU...

Rusya-İngiltere ittifakı, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalama planlarını daha da kesinleştirir. Nitekim Fitzmaurice, yukarıda sözü edilen 12 Nisan 1908 tarihli yazısında şöyle demektedir :

«*Bizim son yıllardaki Türkiye politikamız, hem Makedonya'da, hem de Ermenistan'da, Türk-İran sınırında ve bunlara benzer yerlerde Sultan Abdülhamit'in kendisine karşı saydığı bir yol üzerinde yürümektedir.*»

Bağdat Demiryolu sorunu, İngiltere'nin Türkiye düşmanlığını sürekli körükleyecektir. Nitekim Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, İngiltere'nin Bağdat Demiryolunu çıkarları açısından ne kadar büyük bir tehlike saydığını, 8 Mart 1907'de Alman Büyükelçisine şu sözlerle bildirir :

«Bağdat Demiryolu, Avrupa ile Asya arasında en kısa yoldur. Süveyş'e paraleldir ve politik büyük önemi olması gerekir. İngiltere'yi ilgilendiren alanın kalbine varır. Hindistan'a giden en kısa yoldur. Demiryolunun işlemesiyle, Osmanlı kuvveti o taraflarda daha etkili olacaktır.»[70]

Son cümle de göstermektedir ki, İngiltere Dışişleri Bakanının Bağdat Demiryolu hakkındaki bir kuşkusu da Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi, Hindistan ve Mısır'ı tehdit eden Mezopotamya, Suriye ve Arabistan bölgesinde devletin etkinliğinin artmasıdır. İngiltere, Türkiye'nin güçlenmesinden çekinmektedir. Alman emperyalizminin ideologlarından Dr. Rohrbach, bu konunun pek haksız olmadığını şu düşüncelerle belirtmektedir :

«İngiltere'yi istilâ düşüncesi, bir hayalden ibarettir. Bu nedenle, İngiltere'ye zayıf bir noktasından darbe indirmek yollarını araştırmalıyız...

İngiltere'ye Avrupa'da ancak bir yerde hücum edilebilir ve öldürücü bir darbe indirilebilir. Bu yer, Mısır'dır. Mısır'ın elden çıkmasıyla, İngiltere'nin Süveyş

Kanalı üzerindeki egemenliği son bulacak, Hindistan ve Uzak Doğu ile ulaştırma ve haberleşme yolu kesilecektir. Hatta İngiltere, Orta ve Doğu Afrika'daki sömürgelerini bile yitirebilir. Fakat Türkiye, Anadolu ve Suriye'de gelişmiş bir demiryolu şebekesine sahip olmadıkça ve Anadolu demiryolunun Bağdat'a kadar uzatılması yoluyla İngiltere'nin Mezopotamya'daki bir saldırısına karşı koyabilecek duruma getirilmedikçe, Mısır'a bir hücumu düşünemeyiz bile... *Türkiye ne kadar güçlü olursa, İngiltere için o kadar tehlikeli olacaktır.*»[71]

ABDÜLHAMİT'İN İSLÂMCILIĞI VE İNGİLTERE

Yeryüzünde bütün müslümanların halifeliği, XIX. Yüzyıla kadar Osmanlı padişahlarınca iddia edilmemiştir. «Hükümdar, kendi yurdunda halifedir» formülüne uygun biçimde davranılmıştır. Padişahlar, «Halife» adını kullanmayı akıllarına bile getirmemişlerdir. Halife sanı, ilk kez 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda görülmektedir. Antlaşma ile Kırım'a bağımsızlık verilmiştir. Kırım'ın hiç değilse dinsel bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması için hilâfetten söz edilmiştir. Ne var ki, Küçük Kaynarca'dan sonra dahi, Osmanlı padişahları halifelik sıfatlarını pek ortaya atmış değillerdir. Bu san, Osmanlı ülkesi dışında kullanılmamış gibidir. Bu durum, XIX. Yüzyılda ve özellikle İkinci Abdülhamit'le birlikte değişecektir.

Bununla birlikte, sömürgelerinde milyonlarca müslüman halk bulunan İngiltere, Osmanlı padişahlarının dinsel nüfuzlarından yararlanmayı çok eskiden beri düşünmüştür. Nitekim Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan ondört yıl sonra, 1788 yılında, Birinci Abdülhamit, Rusya'ya karşı savaşında desteğini umduğu İngiltere yararına dinsel otoritesini kullanmıştır. İngilizleri uğraştıran Maysor Hükümdarı Tippu Sultan'a, İngilizlerle savaşmaktan vazgeçmesini öğütleyen bir mektup yazmıştır.

Yine aynı Tippu Sultan'a, Üçüncü Selim, Istanbul-

daki İngiltere Elçisinin isteği üzerine bir mektup göndermiştir. Mektupta Fransızların kötülükleri sıralanmakta, İngilizlerle iyi geçinme öğüdü verilmektedir. O günlerde Üçüncü Selim, Mısır'a girmiş olan Napolyon Bonapart ile savaşmaktadır. İngiltere, Fransa'ya karşı bizim safımızdadır.

Hindistan'da müslümanların 1857 yılındaki ayaklanmalara katılmaları üzerine, İngiltere yine dostu Sultan'dan müslümanları yatıştırmak için yardım istemiştir. Hamdi Efendi Başkanlığında bir ulema kurulu Hindistan'a giderek bu görevi yerine getirmiştir.

Hindistan yolu üzerinde Rus-İngiliz rekabeti kızıştığı günlerde, yine İngiltere'nin isteğiyle, İkinci Abdülhamit, Afganistan'a bir elçilik kurulu yollamış, Emir Şir Ali Han'a Rus dostluğunu bırakıp İngiltere'ye yaklaşmasını söylemiştir. Türkistan müslümanlarına uslu durmaları öğüdünde bulunmuştur.

HALİFELİK SİLÂHI TERS TEPİYOR...

Ne var ki, İngiltere'nin dost padişahlardan sağlamak istediği bu dinsel desteğin pek etkili olduğu söylenemez. Bir islâm dayanışması ve İslâm Birliği fikri (panislamizm), sömürgeci devletler hizmetinde değil, sömürgeci devletlere karşı olarak, Batı ile temasa geçmiş bir kısım müslüman aydınlar arasında gelişecektir. Bu aydınlar, sömürgeci devletler elinde islâm halkının perişan olduğunu görmekte, sömürge durumundan kurtulmanın çârelerini araştırmaktadırlar. Onlara göre, islâm halkları, müslümanlık aslından uzaklaştıkları ve islâm dayanışmasını unuttukları için geri kalmışlar ve sömürge boyunduruğuna düşmüşlerdir. O halde İslâm'a dönmek ve islâm dayanışmasını canlandırmak gereklidir. Demek ki, sömürgeleşmeye karşı bir tepki söz konusudur. Bu tepki, sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı bir mazlum ülkeler dayanışmasının ilk belirtileridir; fakat sömürgecilik gerçeğine bilimsel bir yaklaşımdan uzak bir tepkidir. Üstelik feodal bir ortamda geleneksel egemen güçlerden destek gör-

düğü ölçüde etkili olduğundan, tutucu ve kaypaktır. Her zaman geri tepebilecek bir silâhtır.

Bu görüşlerin en ünlü yayıcısı Cemalettin-i Afganî'dir. Afganî, 1870'den beri birçok müslüman ülkeyi dolaşıp «İslâm hamiyetini, Avrupa istilâları karşısında, islâm duygusu çerçevesi içinde, yöresel millî hamiyetleri, islâm birliği duygusunu ve bunun bir sonucu olarak Halifeye bağlılık duygu ve düşüncesini yayıp durmakta ve bu yolda bir düziye yazılar yazmakta ve vaızlar vermekte»dir.[72]

KAYZER'İN İSLÂMCILIĞI...

İslâm Birliği görüşlerinin güç kazanmasının başka bir önemli nedeni daha vardır: İngiliz emperyalizmi karşısında güçlü bir rakip olarak hızla yükselen Alman emperyalizmi, İngiltere'yi zayıflatmak ve islâm ülkelerinde egemenliğini kurmak için panislâmist propagandayı önemle benimsemiştir.[73] 1898'de Şam'da Selâhattin-i Eyyubî'nin mezarını ziyaret eden Alman İmparatoru şöyle konuşur :

«Sultan ve dünyada dağınık olarak bulunan ve ona karşı, halifeleri olması nedeniyle saygı besleyen 300 milyon müslüman inanmalıdır ki, Alman İmparatoru, her an onların dostu olacaktır.»[74]

Böylece, eskiden Rusya'ya karşı islâmın ve Sultan'ın dostu İngiltere iken, artık İngiltere'ye karşı islâmın dostu Almanya'dır!

Almanlar, islâm halklarının ayaklandırılmasına ve panislâmist propagandaya büyük önem vereceklerdir. Hatta Istanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim, «Türk ittifakını askerî gücü nedeniyle değil, hilâfet için aradık» diyecek kadar ileri gidecektir. Istanbul'daki ABD Elçisi Morgenthau, Alman Elçisinin düşüncelerini şöyle anlatmaktadır :

«Wangenheim, hıristiyanlara karşı bütün bağnaz İslâm Dünyası'nı ayaklandırma konusunda Alman tasarısını açıkladı. Dünyadaki İngiliz ve Fransız nüfuzunu yok etme yollarından biri olarak, Almanya, ger-

çek bir kutsal savaş (cihad) planlamaktaydı. Türkiye'nin kendisi pek önemli değildi. Ordusu küçüktü ve Almanlar ondan fazla birşey yapmasını beklemiyorlardı. Birçok halde savunmada kalacaktı. Büyük şey, İslâm Dünyası idi. Almanya, İngiltere ve Rusya'ya karşı müslümanları harekete getirebilirse, onları barış imzalamaya zorlayabilirdi.»[75]

İNGİLTERE, HALİFE'YE KARŞI TEDBİR ALIYOR...

Almanya, İttihat ve Terakki Partisi iktidarı ile birlikte panislâmist kozu en geniş biçimde kullanacaktır. Fakat daha Abdülhamit günlerinde dahi, panislâmist politika İngiltere'yi ürkütmüş, tedbir almaya zorlamıştır. Örneğin, 1897'de Hayber Boğazı etrafında hemen bütün Yağıstan'da görülen ve 60 bin asker kullanılarak güçlükle bastırılan şiddetli ayaklanmalarda, İngilizler, hilâfet propagandasını önemli bir etken saymışlardır. Bunun üzerinedir ki, İngilizler, panislâmist tehlikeye karşı askerî tedbirlerin yanı sıra, ideolojik mücadeleye girişmişlerdir :

— Osmanlı Padişahı, uydurma halifedir; zira Kureyş kabilesinden değildir.

— Ehl-i kitap olan İngilizler (müslümanlar, hıristiyanlar ve musevîler kitap sahibidir), Hint müslümanlarını birçok yerde ehl-i kitap olmayan Hinduların elinden kurtarmıştır. İngilizler gitse, müslümanlar birçok yerde yine Hindu egemenliğine düşeceklerdir. Bu nedenle, Hint müslümanlarının baş ödevi, İngiltere Kralı'na, hatta o halife ile savaş hâlinde bile olsa, sadakat göstermektir.

— Mezheplere bölme ve parçalama yolları aranmıştır. Örneğin, İngiltere, Ahmedî mezhebine büyük destek getirmiştir. Bu mezhep, sunnî müslümanlıktan Cihad ve Hac sorunlarında ayrılmaktadır. Ahmedî'lere göre, islâmda silâhla cihad esas değildir; ikna yoluyla dini yaymak esastır. Silâhlı cihad, müslümanlara din nedeniyle zulmedilip onlar göçe zorlandıktan sonra ancak farz olur. Onun içindir ki, müslüman olmayan ehl-i

kitaptan bir hükümet, dinsel baskı yapmadıkça, cihadın anlamı yoktur. Hatta ehl-i kitap olmayan Hindulara karşı müslümanları koruyan İngiltere Kralı'na sadakat gösterilmelidir. Ahmedî'lere göre, haccın da bir önemi yoktur (İngilizler, panislâmist duyguları güçlendirdiği kuşkusuyla Hint müslümanlarının hac ziyaretini kısıtlayıcı tedbirler almışlardır). Ayrıca mezhebin kurucusu Gulam Ahmet, mehdîlik iddiasındadır ve bu nedenle halifeye mevki vermemektedir.[76]

Cihada karşı, hilâfete bağlılıktan uzak ve İngiltere'ye bağlı bir mezhebin, İngiltere'den büyük destek gördüğü, yönetimde ve orduda geniş ölçüde Ahmedî'lerin kullanıldığı açıktır.

Öte yandan İngiltere, Arabistan'daki mezhep başkanlarını Osmanlı Halifesine karşı kışkırtmıştır. Yemen'de Zeydî İmamı Yahya ile Vehabî İmamı İbn-i Suud'un ayaklanmalarında İngiliz kışkırtmalarının payı büyüktür. Ayrıca İngiltere, 1899 yılında altın akıtarak Kuveyt Şeyhi ile gizli bir anlaşma imzalamış ve onu himayesine almıştır. İngiltere, Arabistan'daki bu politikasını Dünya Savaşı sırasında da sürdürecek, Osmanlı padişahının halifeliğine son vererek, Hilâfeti Arabistan'da kuracağı devletin peygamber sülâlesinden gelen hükümdarına verme amacını güdecektir.

İngiltere, Suriye gibi daha gelişmiş bölgelerde ise aydınlar arasında başlayan Arap milliyetçiliğini Türkiye'ye karşı destekleyecektir.

İngiliz tehdidine ve Arabistan isyanlarına karşı, kutsal yerleri korumak için Abdülhamit, bütün dünya müslümanlarının parasıyla Hicaz demiryolunu (Şam-Medine) yaptıracaktır. Panislâmist propagandaya hız verecektir. Örneğin, İngiliz belgelerine göre, 1906 Fas bunalımı sırasında Abdülhamit, Fas Sultanı'na bir mektup göndererek Alman İsparatoru'nun islâmın büyük dostu ve koruyucusu olduğunu ve onun öğütlerinin dinlenmesinin uygun düşeceğini yazmıştır. Bu haberi bildiren Istanbul'daki İngiltere Büyükelçisi, şu yo-

rumu yapmaktadır:

«Abdülhamit, Osmanlı tahtına çıkmış olanlar arasında halifeliği Osmanlı sultanlığının bir öğesi yapmayı başarmış tek kişidir. Şunu kaydetmek faydalıdır ki, bâzı şıklarda Alman İmparatoru, Sultan'ın (Abdülhamit) mü'minlerin halifesi sıfatıyla İslâm Dünyası'nda sâhip olduğu nüfuzu kullanmaya çalışmak isteyecektir.»[77]

İTTİHATÇI MİLLİYETÇİLİĞİ VE İNGİLİZLER

Kısaca Abdülhamit, «300 milyon müslümanın halifesi simgesi»ni az çok yaratabilmiş ve Alman emperyalizminin planları da hesaba katılınca, panislâmizm, potansiyel bir tehdit olarak İngiltere'yi gerektiğinden de fazla ürkütmüştür. Bu nedenle, İngiltere'ye yakınlık gösteren 1908 Hareketi, Londra'da bir ölçüde hoşnutlukla karşılanmıştır. Frenklerin deyimiyle, «Jön Türkler», zorba Abdülhamit'in dostu Almanya'dan çok, «özgürlüğün beşiği» İngiltere'ye yakınlık duymuşlardır. Gerçi İngiliz basınının, haçlı savaşı anlayışıyla Türklere karşı ısrarlı yayın yapması, Makedonya'nın Bulgarlara verilmesi için İngilizlerin her türlü çâreye başvurmaktan çekinmeyişleri, dün Ermenileri, bugün Bulgarları ve Sırpları kışkırtmaları, Jön Türk yayın organlarında [78] bazen eleştirilmiştir, ama yine de İngiltere'nin dostluğuna büyük umutlar bağlanmıştır. Nitekim yeni İngiltere Büyükelçisi Sir Gerard Lowther Istanbul'a vardığında çılgınca sayılabilecek sevinç ve sevgi gösterileriyle karşılanmış, elçiliğe kadar arabasını, atlar yerine halk çekmiştir! Almancı Abdülhamit, yeniden İngilizci kesilmiştir. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın İngilizlere yakın oğluna, «Almanya'ya karşı izlediğim fikirde na kadar aldandığımı bugün itiraf ediyorum. Politikamı değiştirdim» demiştir.[79]

İngilizleri hoşnut etme düşüncesiyle, Sadrâzamlığa, İngiliz belgelerinde «Çılgınlık derecesinde İngiliz yanlısıdır» diye yazılan ihtiyar Kâmil Paşa getirilmiştir. Gazeteci Ali Kemâl, bu mutlu olayı «Gerdune-i sedaret

(Sadrâzam arabası) ile birlikte, İngiliz dostluğu Bâbıâli'ye girmiştir» diye kamuoyuna duyurmuştur. İngiltere Kralı Yedinci Edward, Kâmil Paşa'nın sadrâzamlığı üzerine, Abdülhamit'i bu davranışından ötürü kutlamak gibi, milletlerarası geleneklere aykırı bir davranışta bulunmuştur.

Demek ki, Meşrutiyet'in ilk günlerinde İngiltere ile bir balayı görüntüsü vardır. Bu görüntüyü, «Artık Türkiye'de Batı tipi bir yönetim ve meşrutiyet kurulmuştur. Herkes eşittir. O halde kapitülâsyonlara hemen son verilmelidir. Makedonya ve Ermeni reformu gibi, büyük devletlerin iç işlerimize müdahalelerine dayanak yapılan Berlin Antlaşması'nın 23. ve 61. maddeleri kaldırılmalıdır» biçimindeki taleplerimizi İngiltere'nin geçiştirmesi dahi bozmamıştır. Fakat İttihat ve Terakki'yi Ordu desteğinden koparıp güçsüz bırakmak isteyen Kâmil Paşa'yı İttihatçıların devirmesi üzerine, İngiltere yeniden düşmanca bir tutum takınmaya başlamıştır. İngiltere Büyükelçiliği, İttihat ve Terakki muhaliflerinin karargâhı olmuş ve 31 Mart irtica olayı, bu muhaliflerce tezgâhlanmıştır. İttihatçılar, İngiltere Büyükelçiliğini ve özellikle Baştercüman Fitzmaurice'i 31 Mart'ı cesaretlendirmek ve İttihatçılara karşı çeşitli hükümet darbesi girişimlerine kalkışmakla suçlamışlardır.

Bunda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalama planlarından vazgeçmeyişinin payı büyüktür. Nitekim daha balayı günlerinde, 11 Ağustos 1908'de, İngiltere Dışişleri Bakanı İstanbul'daki Büyükelçiye şu direktifi vermiştir :

«Rusya'ya, Türkiye'yi kendisine karşı bir set gibi kullanmayı içeren eski politikamıza döndüğümüz duygusunu vermemeye dikkat etmeliyiz ve imkân ölçüsünde Rusya ile birlikte çalışmakta istekli olduğumuzu göstermekte devam etmeliyiz.»[80]

Demek ki, İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı bir tampon devlet olarak kullanma biçimindeki eski politikasına dönmek niyetinde değildir. Artan Al-

man tehlikesi karşısında Osmanlı Devleti'ni bırakıp Rusya'nın dostluğunu seçmiştir. Bu dostluğun bedelini Türkiye'nin sırtından ödemeye hazırdır. İngiltere'nin tutumu bu olunca, milliyetçi İttihat ve Terakki iktidarı ile çatışması kaçınılmazdır. Almanya, bu çatışmadan İttihatçıları kendi safına çekmek için kolayca yararlanacaktır.

TÜRKİYE, «MAZLUM MİLLETLER»E ÖRNEK OLURSA...

İngiltere'yi İttihatçılar karşısında çekimser davranmaya iten başka bir önemli neden, milliyetçi hareketin ve Meşrutiyet'in Türkiye'yi güçlendirmesi ve bunun Hindistan ve Mısır gibi İngiliz sömürgelerinde bağımsızlık mücadelelerine yol açması korkusudur. Bu sömürgelerdeki müslümanlar, Halife'ye bağlıdırlar, şimdi bunlar Meşrutiyet'le Halife'nin ülkesinin güçlendiğini ve geliştiğini görürlerse, aynı yola gitmek isteyebileceklerdir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, 31 Temmuz 1908 günü, yâni Meşrutiyet'in ilânından bir hafta sonra, Istanbul'daki Büyükelçiye şu dikkat çekici görüşleri yazar :

«Ola ki Türkiye gerçekten meşrutiyet kurar ve onu yaşatıp güçlendirirse, bunun sonuçları şimdiden hiçbirimizin kestiremiyeceği ölçüde olur. Bunun *Mısır'daki etkileri müthiş olur ve ta Hindistan'da dahi kendini duyurur. Şimdiye kadar müslüman uyruklarımıza daima diyebildik ki, dinlerinin başkanı (Halife) tarafından yönetilen ülkelerde şefkatli olmayan bir istibdat vardır, oysa bizim istibdadımız şefkatlidir ve iki yönetimi karşılaştıran müslüman uyruklarımız bunu çok kere itiraf etmişlerdir. Fakat eğer şimdi Türkiye'de meclis açılırsa, Mısır'da meşrutiyet isteği çok kuvvetlenecek ve bizim ona direnme gücümüz çok azalacaktır.** Türkiye'de

* Ünlü tarihçi Mizancı Murat Bey, İngilizlerin bu kuşkusunu keşfetmiş, Meşrutiyet'le kazanılan İngiliz dostluğunu yeniden yitirmemek için çok ilgi çekici bir çâre bulmuştur. Murat Bey'e göre, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet sâyesinde güç-

iyi işleyen bir meşrutiyet varken ve orada işler iyi giderken, bizim aynı şeyi isteyerek ayaklanan Mısır halkına karşı silâh kullanmamız çok büyük hatâ olur».[81]

Görüldüğü üzere, İngiltere, sömürgelerindeki müslüman halkların, Halifelerinin ülkesini kendilerine örnek alacakları kuşkusundadır. Türkiye'yi güçlendirici her ileriye yöneliş, sömürgelerdeki müslümanları ayaklandırır diye, İngiltere tarafından kötü sayılacaktır. Bu düşünceye göre, Türkiye'nin geri ve zayıf kalması, İngiltere'nin çıkarı gereğidir. Çatışma, kaçınılmazdır.

İttihat ve Terakki, aslında meşrutiyet getirme biçiminde liberal bir hareket olmaktan çok daha fazla, milliyetçi bir harekettir. Herşeyden önce Vatan'ın parçalanmasını önlemek ve yarı-sömürge durumuna son vermek istemektir. Anayasa, vatanı parçalanmaktan kurtarmak için bir araçtır. Nasıl ki, 1923'te Lozan'da Atatürk milliyetçiliğinin baş isteği kapitülasyonların kaldırılması ise, İttihat ve Terakki milliyetçiliğinin de 1908 de kapitülasyonların son bulması baş isteğidir. Bu milliyetçi hareketin emperyalist devlet çıkarları ile çatışacağı açıktır. İngiltere, daha işin başında bunun bilincinde gözükmektedir. Nitekim Meşrutiyet'in ilânından bir ay sonra, 25 Ağustos 1908'de Istanbuldaki Büyükelçiliğin kudretli kişisi Baştercüman Fitzmaurice, şu kehanette bulunabilmektedir :

«Herşeyin düzgün gittiğini ve meşrutî yönetimin

---

lenmesi, İngiltere'yi kuşkulandırırdı. Zira güçlü bir Osmanlı Devleti, İngiltere'nin müslüman uyruklarını üç kıt'ada ayağa kaldırabilirdi. O halde İngiltere'ye böyle bir şeyin olmayacağına dair sağlam garanti verilmeliydi. Murat Bey'in bulduğu sağlam garanti formülü şudur: İngiltere ile bir antlaşma yapılır ve bu devlet, «İslâm Dünyası»nın «Büyük üye»si, «ailenin muhterem kişisi»» tanınırdı. Türkiye, İngiltere'nin onayı olmadan sınırları dışında herhangi bir girişimden kaçınırdı. Sonra, Şeyhülislâm kabineden çıkar, din işlerinin yönetimi hükümetten bağımsız kılınırdı. Bir dinsel meclis kurulur, bu meclise İngiltere'nin göstereceği adaylar arasından Halifenin seçeceği üyeler alınırdı. (Doğan Avcıoğlu, 31 Mart'ta Yabancı Parmağı, s. 32).

kuvvetlidiğini varsayarsak, bugün için sempatilerine ihtiyaç duydukları yabancılara fazla iltifat eden Türklerin az zamanda vatanseverce demesek bile, güçlü ve milliyetçi duygulara sâhip olacakları muhakkaktır. O zaman Girit, Mısır, Makedonya, Bosna, Aden, Lübnan, Kıbrıs sorunlarında, belki de Hintli nöbetçisiyle Bağdaddaki özel durumumuz hakkında söz sahibi olmak isteyeceklerdir. Doğaldır ki, bu arada Lynch'in (iki nehirde gemi işletmeciliğini tekelinde tutan nüfuzlu İngiliz şirketinin sahibi) Dicle ve Fırat nehirlerinde usûlsüz gemi seferlerini de unutmamak gerekir. Üzerinde düşünülmesi gereken bu biçimde birçok sorun var ve bunları fazla tartışmadan kabul etmek zorundayız.

Bugün için Türklerin öncelikle ele aldıkları sorunlar arasında ticarî anlaşmalar, posta yönetiminin düzeltilmesi ve ülkedeki yabancı posta yönetimlerinin tasfiyesi, kendi adalet sistemlerinin kurulması, kapitülâsyonların, kavasların, tercümanların ortadan kaldırılması olacaktır. *Gerçekten işler Türkler lehine gelişirse, yabancı elçilikler zamanla öteki memleketlerdekinden farksız duruma düşeceklerdir.* Belki de az zamanda üç kuşaktan beri Türkiyeye yerleşmiş yabancıların askere alındıklarına tanık olabilirz. Askere alınan hıristiyanlar sorununun da nasıl çözüleceği, üzerinde durulmaya değer. Durumun en önemli yönlerinden biri de budur.

Şimdi iktidarda 'İngiliz Kâmil' var ama, parti mensupları arasında 'Herr von Ferit Paşa'yı (Abdülhamit'in Almancı Sadrâzamı) iktidarda görmek isteyenler pek çok.»[82]

Gerçekten olaylar, Baştercüman Fitzmaurice'in kehanetine uygun biçimde gelişmiştir.* Ve İngiltere, Türk milliyetçiliğini Almanların kollarına atmak için elin-

* Erzurum ve Sıvas Kongrelerinin «ikinci adam»ı Rauf Orbay, Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı gün, İngiliz dostlarına, sanki Elçilik Londra'nın politikasını uygulamaktan öte bir şey yapıyormuş gibi, Elçiliği ve özellikle Fitzmaurice'i şikâyet etmiştir. Osmanlı-İngiliz dostluğuna engel Fitzmaurice'-

den geleni yapmıştır. İttihat ve Terakki ileri gelenleri arasında İngiltere ve Fransa'ya yakın önemli bir grup bulunduğu halde, İngiltere bunları güçlendirecek bir çaba göstermekten kaçınmamıştır. Fransa ve İngiltere'ye yakın İttihat ve Terakki'nin ünlü maliyecisi Câvit Bey, Alman ittifakının gerçekleştiği günlerde, İtilâf Devletleri (İngiltere, Fransa ve Rusya) elçilerinin kapılarını aşındırıp «Kapitülasyonların kaldırılmasına rı-

---

dir! İngiliz dostluğuna toz kondurmak istemeyen — hem de Mondros'un imzalandığı gün — bu yalınkat düşünce bir kenara bırakılırsa, Rauf Bey'in dostu General Townshend'e söyledikleri şudur: «İki memleket arasında dostluğu kurmak ya da bozmak hususunda özellikle Istanbul'daki İngiltere Elçiliği mensuplarının büyük rolleri olduğu kesindir. Örneğin, İngiltere Elçiliğinin burada son zamanlara kadar faaliyette bulunan Fitzmaurice adında bir baştercümanı vardı. Bu adam, İkinci Abdülhamit tahta çıktığı sırada pek genç yaşta bu elçilik memurluğuna atanmıştı. Türkçeyi de çok güzel öğrenerek memleketin durumunu, halkın karakterini, başkentteki akımları inceleyip hepsini iyice öğrenmişti. Son zamanlardaki görevi Elçilik Baştercümanlığı olduğu halde, gerçekte elçilerin en sözü geçen, en güvenilir danışmanı ve müsteşarı durumunda idi. Yönetim kudret ve yetkisinin Saray'da Padişah ve bâzı yakınlarında toplandığı Saltanat döneminde hükümdarın vehmini kışkırtma ve yakınlarının zayıf noktalarını sömürme yoluyla, hükümet icraatını hükümsüz bırakıp istediklerini elde etmeyi başarmış, memlekette bir çeşit söz sâhibi kesilmiş ve böylece hükümet gözünde de itibarını artırmıştı. Meşrutiyet ilân olunup yönetim yetkisi Saray'dan Bâbıâli'ye geçince de, yine rahat durmamış, iç işlerimize karışmak için başka yollar bulup iktidar partisinin birbirlerine candan bağlı ileri gelenleri arasına bile nifak sokmayı başarmıştır. Hatta Millet Meclisi üyelerinden bâzı hocaefendileri, zamanın Şeyhülislâmı Musa Kâzım Efendi'nin 'farmason' olduğuna inandırıp dinsel duyarlılıklarını kışkırtarak memlekette din yoluyla kargaşalık çıkarma girişiminden çekinmemiştir.

İttihat ve Terakki Derneği'ne karşı gücenik olduklarını bildiği Albay Sâdık ve Prens Sabahattin Beylerin tecrübesizliklerinden yararlanarak onları kullanmış ve Meşrutiyet'in ilk ayaklanmalarından 31 Mart isyanını hazırlamakta da önemli bir rol oynamıştı.

za gösterin, savaşta Türkiye'nin tarafsızlığını sağlayacağım» demiştir. İngiltere ve Fransa pek oralı olmamış lardır. Yalnız Rusya, kapitülasyonların kaldırılmasına açıkça rıza göstermiştir. Müttefiki İngiltere ve Fransa'yı da bu yola zorlamıştır. Hattâ Rusya, Çanakkale Boğazı'na komşu adalar ile Doğu Trak'ya'da Türkiye'ye ödün verilmesini ve bu ülkenin belli bir süre için toprak bütünlüğünün garanti edilmesini ister.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ancak Almanya ve müttefiklerine karşı garanti etmeye yanaşır! Oysa İmparatorluğun parçalanması tehdidi, asıl İngiltere ve müttefiklerinden gelmektedir. Mithat Sertoğlu'na göre, Almanya ve müttefiklerinden başka bir devlete karşı garanti vermekten kaçınış, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'nin parçalanmasını önceden kararlaştırdıklarının kanıtıdır. Nitekim, Fransa Dışişleri Bakanı, Paris Büyükelçimiz Rıfat Bey'e, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasının Fransa için bundan sonra değişmez bir kural olmaktan çıktığını söyler, fakat Fransa ve İngiltere yanlısı Câvit Bey, Almancıların işine yarar diye Kabine'deki arkadaşlarından bunu saklar!

Kısaca bu adamın perde arkasından iç işlerimize karışıp çeşitli yollardan huzursuzluklar yaratmak ve çok çeşitli entrikalar çevirmek suretiyle Türk-İngiliz dostluğuna verdiği zararların sınırı yoktur.»

«Ben bunları Townshend'e söylediğim sırada, bu Fitzmaurice'in bir süre Milli Mücadele'yi kundaklamak için Ali Kemal'ler ve Sait Molla'lar ile girişeceği mel'unca girişimler de doğaldır ki akla gelmezdi.» (Rauf Orbay'ın Hâtıraları, Yakın Tarihimiz, cilt II, s. 80).

Ama Orbay'ın aklına gelmeyen bu kundaklamalar, İngilizlerce, İttihatçılar zamanından beri uygulanmaktadır. 3 Eylül 1912'de İngiltere Dışişleri Bakanına yapılan öneri şudur :

«Yalnız Balkanlar'ı ve Avrupa'yı değil, fakat Arapları, Ermenileri, Kürtleri ve diğer ırkları da İmparatorluktan ayırmaya çalışmak amacımız olmalıdır. Türkiye'de yapacağımız propaganda, İttihatçıların Türkiye'yi uçuruma sürüklediği ve mutlaka ortadan kaldırılmaları gerektiği yolunda olacaktır.»

III — TÜRKİYE'NİN İNGİLİZ EMPERYALİZMİNE KARŞI DÜNYA ÇAPINDA VERDİĞİ ÇILGIN SAVAŞ

İttihat ve Terakki, böylece Dünya Savaşı'na sürüklenir. «Savaştan kaçınılabilir miydi, kaçınılmaz mıydı?» sorusu, sonradan çok tartışılmıştır. Bu nokta bilinmez. Fakat kesin olan şu ki, İttihat ve Terakki içinde başta Enver Paşa olmak üzere kuvvetli bir hizbin, Almanya'nın bizi bir an önce sürüklemek istediği savaşı özlemle beklediğidir. Daha savaşa girmeden, Eylül'de kapitülâsyonların kaldırılması, ekonomik alanda bir savaş ilânı sayılabilir. Savaş sırasında da Kafkasya'yı ve İran'ı istilâya kalkışmamız, Mısır seferine girişmemiz, Makedonya, Dobruca ve Galiçya'ya birlikler gönderişimiz, Mısır, Sudan, Trablusgarp, İran ve Hindistan'da ihtilâller yaratmaya yönelmemiz, Üçüncü Kitap'ta belgeleriyle göreceğimiz üzere ancak bu özlemle açıklanabilir. Çılgınca bir ölçüsüzlük, ne Goben zırhlısı olayı ile, ne de Alman baskısı ile mantık sınırları içine sığdırılabilir. Böyle bir durumda istemeden savaşa girilebilir, fakat pekâlâ ölçülü bir savunma içinde kalınabilirdi. Oysa Enver Paşa'nın temsil ettiği küçük burjuva kökenli Türk milliyetçiliği, çılgınca bir ölçüsüzlükle, her cephede İngiltere ve Rusya'ya karşı saldırıya geçmiş, Kafkasya, İran, Mısır ve Libya'nın fethine yönelmiş ve bütün İslâm Dünyası'nı ihtilâl ateşiyle tutuşturmaya kalkmıştır. Bu, İmparatorluğun gücünü en iyi koşullarda kat kat aşan bir kutsal savaştır.

Kuşkusuz, Almanlar, askerî gücümüzü pek küçümsedikleri halde, bizden çok şey beklemektedirler. Almanlar,

— Boğazlar'ın hemen kapanmasını,

— Süveyş - Aden deniz yolunun kesilmesini,

— Kafkasya'da Ruslara karşı bir şaşırtma ve oyalama hareketiyle en büyük sayıda Rus ve İngiliz askerinin âtıl bırakılmasını,

— Sömürgelerdeki islâm halklarını ayaklandırmak üzere Cihad ilân etmeyi, bizden isterler. Kapitülasyonların kalkmasına rıza gösterirler, panturanist ve panislâmist planlarımızı desteklerler.

Larcher'in de belirttiği üzere, bu Alman istekleri, İttihat ve Terakki milliyetçilerinin emellerine uygun düşmektedir :

«Osmanlı İmparatorluğu'nu Türkleştirmek, onu yabancı vesayetinden kurtarmak, Kafkasya ve Mısır'ı almak, Turan'ı kurtarmak ve bir federasyonda toplamak, bütün İslâm Dünyası'nda Türk Halife'nin otoritesini yeniden kurmak.»[83]

İSLÂM DÜNYASI'NDA GERİLLA

Bu amaçlara erişmek için, Osmanlı ordularının yanı sıra gönüllü islâm mücahitlerinden yararlanılacak, İslâm Dünyası ayaklandırılacaktır. Buralarda kutsal savaş, üç ana yönde yürütülecektir.

— Afrika'da: Süveyş Kanalı aşılacak ve Kuzey Afrika'daki eski arazi yeniden kazanılacaktır. Sunusî ve Sudanlı müttefiklerimiz, kutsal savaşı İtilâf Devletleri'nin öteki sömürgelerine doğru yayacaklardır.

— Büyük Çöl'ün Güneyindeki Hindistan'da: Osmanlı Devleti, İran ve Afganistan ile ittifak edecektir. Bu üç müslüman ülkenin birlikleri, İran'da toplanacaklar ve Hindistan'ın Kuzeybatı sınırındaki geçitleri aşacaklar ve Hindistan'da Pencaplı, Bengalli v.b. müslümanları ayaklandıracaklardır.

— Orta Asya'da: Rusları yenen Türkler, İran ve Rus Azerbeycanı'nı alarak Hazer Denizi'ne ulaşacaklar,

Hazer'i Kuzey ve Güney'den kuşatarak Orta Asya Türklerine kavuşacaklardır.[84]

Planlar, gerçekten çılgınca ölçüsüzdür. Fakat o günkü küçük burjuva kökenli Türk milliyetçilerinin pek azına bu planlar çılgınca gelmektedir.

Kurmaylar, haritalar üzerinde ciddî ciddî Türkiye'nin yeni sınırlarını hazırlamaktadırlar. O günleri yaşayan bir kurmay subayımız şunları yazmaktadır :

«İkinci Ordu'nun Kurmay Başkanlığına getirilen yeni şefimiz Albay von Frankenberg'e kendimi tanıttım. Albay, öteki Türk kurmay subaylarla birlikte bir coğrafya atlasının üzerine eğilmişti. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanacağı yeni sınırları ayrıntılarıyla incelemekteydi. Birçok renkli çizgiler, bu harita üzerinde daha önceden de yeni sınır tartışmaları yapıldığını göstermekteydi. Çizilen sınır, Kuzey Kafkasya'da Volga bölgesinden geçmekteydi. Mısır'ı açıkça kapsamaktaydı. O andaki tartışma, Türkistan ve Kırım üzerindeydi. Önce sandım ki, bu bir şakadır, fakat herhalde Kurmay Başkanının günlük telkinleri sonucu olarak, arkadaşlarım çok büyük bir ciddiyetle bu tartışmaları sürdürmekteydi.»[85]

Şevket Süreyya Aydemir'in «Enver Paşa» eserinin üçüncü cildinde uzun uzun yazdığı üzere, Enver Paşa ve yardımcısı Hâfız Hakkı Paşa, başarısından kesinlikle emin oldukları kutsal savaşın coşkunluğu içindedirler. Cemal Paşa, Mısır Krallığına hazırlanmaktadır!

İSLÂM İHTİLÂLİ ÖRGÜTÜ: TEŞKİLÂT-I MAHSUSA

Enver Paşa'nın elinde, İslâm Dünyası'nda ihtilâller körüklemek için ateş çemberinden geçmiş güçlü bir örgüt vardır: Teşkilât-ı Mahsusa. Celâl Bayar'ın sözleriyle, «bir fikir, aynı zamanda hareket yuvası olan» Teşkilât-ı Mahsusa'da «ordunun en enerjik, idealist subayları ile Türk ve İslâm diyarının aydın bilginleri» toplanmıştır.[86] Örgütün başında İttihatçı subayların yıldızlarından Süleyman Askerî Bey vardır. Süleyman Askerî, Balkan Savaşı'nda Batı Trakya yitirilince, bir avuç

gerillacı ile oraya gidecek, Batı Trakya Cumhuriyeti'ni kurup Cumhurbaşkanı olacaktır. İttihat ve Terakki'nin gözünü budaktan sakınmayan Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Abdülkadir, Eşref, Hacı Sami v.b. gibi cesur subayları ve komitecileri Teşkilât-ı Mahsusa'dadır. Kurtuluş Savaşı'nda İzmir'de Yunana ilk kurşunu sıkan Hasan Tahsin (Osman Nevres), Teşkilât-ı Mahsusa'dandır. Balkan Savaşı günlerinde olduğu gibi, Dünya Savaşı başlarında da Balkan devletlerini bize karşı birleştirmekle görevli İngiliz Boxton kardeşleri Romanya'da vurmuştur. İhanetine kadar, Kurtuluş Savaşında büyük hizmetler gören Çerkez Etem ve Reşit de Teşkilât-ı Mahsusa'dandır. Bu gerillacılar, daha 1908'den itibaren İran içlerinde ihtilâllere girişmişlerdir. Trablusgarp savaşlarında önemli roller oynamışlardır. Batı Trakya'da ihtilâl yapmışlar ve bütün İslâm ülkelerine yayılmışlardır.

Celâl Bayar, derlediği bilgilerle bu islâm ihtilâl örgütünü şöyle tanıtır :

«Osmanlı Devleti içinde ülkü ve fikir birliği yapmak, dünya yüzündeki bütün Türkleri bir bayrak ve bir devlet görüşü altında birleştirmek, temsil ettiğimiz manevî iman düzeni olan müslümanlığı izlenilecek dış politikanın etkin kuvveti durumuna getirmek, *sömürgecilik ile savaşarak millî kurtuluşlar dönemini açmak ve bunun kadrosunu yetiştirmek amacıyla* Teşkilât-ı Mahsusa kurulmuştur. Teşkilât-ı Mahsusa, bâzılarının sandıkları, hattâ iddia ettikleri gibi soyut haber alma, istihbarat, düşman memleketinde isyan ve olaylar çıkartmak için kurulmuş bir örgüt değildi. Bu taraf onun fiilî alanda başarmaya çalıştığı işlerdi ki, *Mısır, Tunuş, Fas, Hindistan ve bütün Siyah Afrika'nın bugün gerçekleşen bağımsızlığında, bizim Teşkilât-ı Mahsusa'nın çabaları ve etkileri düşünülebileceğinden çok daha büyük ve önemlidir.* Bugün, bu ülkelerdeki sonuçları elde edenlerin çoğunun ya kendileri, ya kendilerinin çok yakınları ve bir kuşak öncekileri Teşkilât-ı Mahsu-

sa'nın kadrosu içinde görev almış vatansever kişilerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüş ve çöküş döneminde bile dünyada temsil ettiği kudret ve özellikle geçmişi, böyle bir harekete çok elverişliydi.»

Örgütün kuruluşu şöyledir :

«Enver'in emrinde bir kurul ve Süleyman Askerî başkan, ordudan subaylar, hükümetten yetkili bâzı kişiler (ikinci derecede), yabancı müslüman memleketlerden Hilâfet'e bağlı tanınmış ulema ile politikacı ve milliyetçi kişiler.

1 — Eşref (Kuşçubaşı) : Genel Müfettiş ve Cezire-t-ül-Arap, Necit, hatta çöl ve gerektiğinde bütün bölge ve şubeler Eşref'in denetiminde.

2 — Sami (Kuşçubaşı) : Türkistan ve Büyük Asya'nın Kuzey ve Doğu kesimleri.

3 — Mısır: Abdülâziz Çaviş, Sait ve Ferit Beyler ve arkadaşları.

4 — Tunus : Şeyh Salih-eş-Şerif ve Ali Başhampa ve Cemagî.

5 — Hindistan : Muhammed Ali, Şevket Ali ve arkadaşları. Hattâ Mecusîlerden Doktor Hardiyal ve arkadaşları ve ulemadan Şeyh Mevlânâ, Mahmut Hüseyin, Müderris Hüseyin ve Dr. Nâsır.

6 — Cezayir : Abdülkadir'in bâzı oğulları ve milliyetçiler.

7 — Afrika Sahrası : Şeyh Sunusîler.»[87]

MUSTAFA KEMAL'E HİNDİSTAN İHTİLÂLİ ÖNERİLİYOR

İşte Enver'in elinde İslâm İhtilâli ve gerilla savaşları için böyle hazır bir örgüt vardır. Enver, ayrıca en gözde subayları İslâm İhtilâlleri için görevlendirme çabasındadır: Süleyman Askerî, Dicle ve Fırat deltası Şattül-Arap'tan İngilizleri kovmak için Irak'a gidecektir.

Askerî, «Irak'a asker göndermek cinayettir. Mevcut aşiretlerle düşmanı denize dökmek ve fazla olarak Bülücistan ve Hindistan'a akınlar yapmak kabildir» der.[88]

Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Paşa), Sunusîlerle birlikte Trablusgarp'ı kurtarmaya ve oradan Mısır'a saldırmaya yönelecektir. Prens Osman Fuad Paşa, bu mücadeleyi Mütareke'ye kadar sürdürecektir. Enver'in yaşça kendisinden küçük amcası Halil (Paşa), bir tümen kurup halkları ayaklandırarak bütün Kafkasya'yı fethetmekle görevlendirilecektir. İttihat ve Terakki'nin ünlü hatibi Ömer Naci, bu yolda Tebriz işgalini gerçekleştirecektir. Rauf Orbay, İran'da ihtilâllerle yolunu açarak Afganistan'a ulaşma ve Hindistan İhtilâlini hazırlamayla yükümlendirilecektir. Enver Paşa'nın Rauf Orbay'a verdiği ilk görev, «Afganistan'ı İngiltere aleyhine savaş girmeye hazırlamak»tır. Rauf Orbay, daha sonra «Güney İran Başkomutanı» atanacaktır.[89]

Kâzım Karabekir de benzer bir görev alır. Karabekir, görevini şöyle anlatır :

«Enver Paşa benden en büyük ölçüde bir İran haritası istedi. Haritaya kısa bir göz gezdirdikten sonra, Tahran üzerine şehadet parmağını koydu. Birkaç kez oraya parmağını tık tık vurdu. Sonra da söze başladı :

— Kâzım! Biliyor musun ne düşünüyorum? Düşünmek değil, yapmak istiyorum. Bir tümen askerle en kısa yoldan şu Tahran'ı işgal etmeli! İran'ı böylece Rus nüfuzundan kurtardıktan sonra, İran'da olduğu gibi, Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da Rus ve İngilizler aleyhine hareketler yaptırmalı! Başka bir tümen ile de Tebriz üzerinden Dağistan'a yürüyerek Kafkas islâm memleketlerini Ruslar aleyhine harekete geçirmeli! Ve böylece Doğu'daki ordumuzun karşısındaki Rus ordusunu geriden vurmalı! Bu tümene bizim Halil'i (amcası) uygun görüyorum. Fakat Tahran'a gidip Hindistan'la, Afganistan'la, Türkistan'la uğraşacak kimi atayayım?»

Karabekir, derhal «hazırol»a geçerek,

— Emredin, ben bu işe hazırım!.. cevabını yapıştırır.[90]

Görüldüğü gibi, İslâm İhtilâlleri fikri hemen herkesçe çok ciddiye alınmaktadır ve ciddiyetle planlanmaktadır.*

Kutsal Savaş'ı Almanlar da ciddiye almaktadırlar. Bol altına sâhip Alman İhtilâl Kurulları, bâzen tek başlarına, bâzen Türklerle işbirliği hâlinde İslâm ülkelerinde yoğun faaliyet göstermektedirler.

İNGİLTERE TÜRK SAVAŞINDAN KORKUYOR...

İngiltere de İslâm İhtilâlleri fikrini ciddiye almakta, korkuyla tedbirler aramaktadır. Panislâmist duygunun sömürgelerinde güçlü olduğunu görmüştür. 1897 Yunan Savaşı'nda Türk zaferi, İslâm Dünyasında çılgın bir coşkunlukla karşılanmıştır. Zafer, Bombay'da camiler aydınlatılarak kutlanmıştır. Trablus ve Balkan

---

* İslâm İhtilâlleri fikrini ciddiye almayanların başında, görünüşe göre, Mustafa Kemal gelmektedir. Orbay ve Karabekir gibi Hindistan İhtilâli ile görevlendirilen Atatürk, Enver'in bu teklifini nasıl reddettiğini Falih Rıfkı Atay'a anlatmıştır :

«Enver Paşa bana Hindistan'a doğru sefer yapmak isteyip istemediğimi sordu. Emrime üç alay vereceklerdi. İran'dan halkı ayaklandıra ayaklandıra Hindistan'a kadar gidecektim.

— Ben o kadar kahraman değilim, dedim.

Talât Paşa, niçin bu görevi kabul etmediğini sorduğu zaman da :

— Bize bir harita getirsinler, dedim. Durumu gösterdikten sonra da :

— Hem niçin üç alay? Tek bir adam gönderin, yeter. Nasıl olsa kendi kuvvetini kendi yapmaya mahkûm değil midir?

— Bu fedaîliği üstüne almalı idin...

— Eğer böyle birşeye imkân olsaydı, sizin emrinizi beklemezdim. Kendim gider, kuvvetler bulur, Hindistan'ı fetheder ve imparator olurdum, cevabını verdim.» (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 87).

Atatürk, 1 Aralık 1921'de TBMM'de şöyle konuşur :

«Efendiler, biz panislâmizm yapmadık, belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için, bir an önce öldürelim, dediler. Panturanizm yapmadık; yaparız, yapıyoruz dedik. Yapacağız dedik ve yine öldürelim, dediler. Bütün dâvâ bundan ibarettir.»

Savaşları heyecanla izlenmiş, Hint müslümanlarının lideri Muhammed Ali, bu savaşlar sırasında Halife'nin safında geniş bir kampanya açmıştır. Dünya müslümanları, Kızılhaç'a karşı Kızılay'la bu savaşlarda Türkiye'nin yardımına gelmişlerdir. Trablusgarp Savaşı'nda gönüllüler koşmuşlar ve İngiltere, Türk subaylarının buyruğundaki Sunusîlerin savaşının Mısır ve Süveyş Kanalı için nasıl bir tehdit teşkil ettiğini görmüştür. Hindistan ve Sudan kaynaşma içindedir ve İngiltere, askerî bakımdan, henüz hazırlıksızdır. Larcher, İngiltere'nin durumunu şöyle değerlendirmektedir :

«Büyük Britanya, Fransa'nın aksine, Türk savaşıyla tehlikedeydi. Türk savaşı, sadakatları şüpheli Hint, Mısır ve Sudan'daki müslüman uyruklarını tutuşturabilirdi. Sömürge imparatorluğunun merkezi ve imparatorluğun atardamarını teşkil eden Süveyş Kanalı'nın silâh yeri olan Mısır, İngiltere için yaşamsaldı. Ayrıca Büyük Britanya, Araplar konusunda henüz gizli tutulan büyük emeller beslemekteydi.»

Öte yandan Hindistan'ın Kuzeybatı sınırlarında İngiltere yeterli güvenilir kuvvetten henüz yoksundur. Larcher'e göre, «Bu koşullarda, Bağdad'da Almanlar ve Türkler tarafından başlatılan, Isfahan'dan ilerleyerek Afganistan'ı ve yarıyarıya Türkomongol olan Kuzeybatı Hindistan'ı tutuşturan bir panislâmist hareket, İngiltere için korkulacak bir olasılık idi.»[91]

CİHAD İLÂNI: «MÜSLÜMAN ÇALIŞIR, KÂFİR YER!»

İngiltere acele tedbir araştırırken, Kutsal Savaş ilân edilir. Başta Şeyhülislâm, birçok ön plandaki din adamının imzasını taşıyan cihad ilânı bildirisinde zâlim İtilâf Devletleri'ne karşı Kırım, Kazan, Türkistan, Buhara, Hiva, Hindistan, Çin, Afganistan, İran, Afrika ve öteki yerler müslümanları, Osmanlılarla birlikte can ve mallarıyla cihada katılmaya çağrılır. Bildiride İngiltere, Rusya ve Fransa şu sözlerle kınanır :

«Üçlü İtilâf adını taşıyan baskıcı hükümetler, ge-

çen yüz yıl boyunca, yalnızca Hindistan, Orta Asya ve Afrika'da müslüman halkların siyasal bağımsızlıklarını, hükümetlerini ve hatta özgürlüklerini yok etmekle kalmadı; yarım yüzyılı aşan bir süreden beri, Osmanlı İmparatorluğu'nun en değerli parçalarını bize kaybettirdi. Daha yakınlarda, hatta dün, komşularımızı cesaretlendirerek ve koruyarak, kendisinin kışkırttığı Balkan Savaşı sırasında yüzbinlerce mâsum müslümanın yok edilmesine, binlerce müslüman bâkirenin ırzına geçilmesine maddî ve manevî sebep oldu vb...»

İslâm ülkelerinde gizlice dağıtılan broşürlerde ise, İtilâf Devletleri'ne karşı çok daha sert bir dil kullanılmaktadır. İngilizce çevirisi onbin kelime tutan Hindistan, Mısır, Fas, Suriye vb. gibi ülkelerde dağıtılmak üzere Arapça basılmış broşürde şu sözler vardır:

«Nereye bakarsanız bakınız, gerçek dinin düşmanlarını görürsünüz. Özellikle İngiliz, Rus ve Fransız, İslâma zulmetti ve mümkün olan her biçimdçe islâmın haklarını çiğnedi. İslâmı tamamen yok etmek ve bütün müslümanları yeryüzünden kovmak isteyen bu devletlerin bize lâyık gördükleri hakaretleri bir bir sayamayız. Bu zulüm, dayanılabilir her sınırı aşmıştır. Zulüm kabı dolmuş, taşmak üzeredir. Kısaca, *müslüman çalışır, kâfir yer. Müslüman açtır ve acı çeker, kâfir bollukta lüks içinde yaşar. İslâm Dünyası batar ve geriye gider, Hıristiyan Dünyası ise ileriye gider, daha çok ve daha çok yükselir. Müslümanlar köledirler, kâfirler ise büyük hükümdarlardır.* Bütün bunlar şundandır ki, müslümanlar Kur'an'ın öğretisinden uzaklaştılar ve onun emrettiği cihadı unuttular... Fakat şimdi cihad günü gelmiştir. Cihad ile islâmın toprağı, ona zulmeden kâfirlerin egemenliğinden sonsuza dek kurtarılacaktır.»

«Hepimizin tek bir adamın ayaklanışı gibi ayaklanacağı zaman gelmiştir. Bir elde kılıç, öteki elde tüfek. Cepte ateşten güllelerle ölüm kusan mermiler ve kalpte imanın ışığı olarak seslerimizi artık yükseltmeli ve

demeliyiz ki, Hindistan, Hindistan müslümanlarınındır; Cava, Cava müslümanlarınındır; Cezayir, Cezayir müslümanlarınındır; Fas, Fas müslümanlarınındır; Tunus, Tunus müslümanlarınındır; İran, İran müslümanlarınındır; Buhara, Buhara müslümanlarınındır; Kafkasya, Kafkasya müslümanlarınındır ve Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı Türklerinin ve Araplarınındır.»[92]

Enver Paşa, Hint müslümanlarının dergilerinde ihtilâl çağrıları yayınlamaktadır :

«*Hindistan'da ayaklanma zamanıdır. İngiliz mağazaları yağma edilmelidir. Silâhlar yağma edilip, İngilizler bu silâhlarla öldürülmelidir. Hindistan'ın nüfusu yaklaşık olarak 320 milyondur, İngilizlerin sayısı ise ancak 200 bindir, onlar öldürülmelidir...*

Hindular ve müslümanlar!

Bu şerefsiz ve haysiyetsiz İngilizler, sizin düşmanlarınızdır. Cihad ilân edip kardeşlerinizle birleşerek gâzi olmalısınız. İngilizleri öldürüp Hindistan'ı kurtarın.»

TÜRK - İNGİLİZ ÖLÜM-KALIM SAVAŞI...

Bu panislâmist saldırı karşısında, İngiltere, bir yandan kapıları pencereleri islâm ihtilâlcilerine ve İslâm İhtilâli bildirilerine kapatmaya çalışırken, öte yandan müslüman olmayan askerî birlikler kurmaya yönelmiştir. İlk korkulu hedef olan Mısır'da, müslüman Mısırlı askerler, güvenilmediklerinden Sudan'a gönderilmişler ve Süveyş Kanalı'na yönelebilecek bir Türk saldırısına karşı acele 50 bin kişilik bir beyaz kuvvet hazırlanmıştır. Hindistan'da ancak sadakatine güvenilebilecek müslüman gruplardan askerler, bin ihtiyat tedbiri ile, çok sınırlı ölçüde silâh altına alınmıştır. Fakat İngiltere'yi asıl koruyan, ezici deniz üstünlüğü ve bu sâyede Hindistan ve Mısır gibi tehlikeli gördüğü sömürgelerini tam bir karantinaya alabilmesi olmuştur. Denizlere egemen olamayan bir Türkiye Yemen, Asir ve Hicaz'daki birlikleriyle dahi ilinti kuramamakta, zeplinle bağlantı yolları hayal etmektedir! Trablusgarp

ayaklanması, ancak Alman denizaltılarıyla sınırlı ölçüde desteklenebilmiştir. Bu deniz üstünlüğünden yararlanan İngiltere, sömürgelerini koruyucu bir kordon altına almış, Alman ve Osmanlı islâm ihtilâlcilerini sınırlarından geriye çevirmeye koyulmuş, içerdeki şüpheli kişileri sert bir sıkıyönetim düzeni kurarak hemen tutuklamıştır. Milliyetçi akımları bol vaadlerle yatıştırmaya çalışmıştır. Mısır'da milliyetçi Zaglul akımını savaş sonrası bağımsızlık tanınacağı vaadiyle islâm cihadının dışında tutmayı başarmıştır. Hindistan'da Kral Yardımcısı Lord Harding, bir yandan sertlik tedbirleri alırken, öte yandan Hilâfet'e bağlı Hint müslümanlarının lideri Muhammed Ali'nin Istanbul'a çektiği telgrafa katılmıştır! Muhammed Ali, Talât Paşa'ya gönderdiği telgrafta «*Bir savaş dalgasına yol açacak, Hint müslümanlarını Halife'ye ya da İngiltere tahtına karşı sadakatsızlık etmek gibi müthiş bir alternatifle karşı karşıya bırakmayınız.*» demektedir. Bu telgraftaki görüşe katılan Lord Harding, her olasılığa karşı panislâmist Muhammed Ali'yi hapse koymuş ve 2 Kasım 1914'-de bir bildiri yayınlayarak *İtilâf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşının hiçbir dinsel nitelik taşımadığı ve her halükârda Hicaz'a (Mekke ve Medine) saygı gösterileceğini açıklamıştır!*

Ezici deniz üstünlüğüne sahip İngiltere'nin bu çok sıkı tedbirleri karşısında, İslâm İhtilâlleri ancak Osmanlı ve Alman ordularının karada kesin başarılarıyla mümkün olabilirdi: Süveyş Kanalı aşılarak Mısır işgal edilmeli, İran ve Afganistan'ın İngiltere'ye karşı savaşa katılmaları sağlanmalıydı. Bunlar başarılamadığı için İslâm Dünyası'ndaki bir sürü ayaklanmalar yersel nitelikte kalmış, desteklenmediği için ister istemez sönmüştür. Yine de bütün İslâm Dünyası'nda, karadan ve denizden ciddî bir destek götürülebilse, İngiltere İmparatorluğu'nun temellerini sarsabilecek ciddî panislâmist ayaklanmalar görülmüştür. Nitekim Enver Paşa, ilk

hayal kırıklıklarından sonra, 5 Ekim 1915'de hâlâ güvenle konuşur :

«Bir Mısır seferi başarıya ulaşacaktır. Trablus'u yeniden nefeslendireceğiz. Bu, İtalyanlar için yeni bir Habeşistan olacak... Sudan'ı ayaklandırmamız için Hartum'da görünmemiz yetecek.»

DÜNYA SAVAŞINI İNGİLTERE İLE YAPTIK

Bizim açımızdan önemli olan, panislâmist hareketin başarı ya da başarısızlık koşullarını tartışmak değildir. Önemli olan, panislâmist hareketin İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ölüm-kalım savaşına yol açması, hiç değilse bu ölüm-kalım savaşını şiddetlendirmesidir. Bu anlamda, ilk Dünya Savaşı'ndaki Türk savaşı, amansız bir İngiliz - Türk savaşı olmuştur. İngilizler, Türklere karşı bir Haçlı seferi açmışlar, Türkler ise İngiltere'ye karşı Kutsal Savaş ilân eylemişlerdir.

Gerçekten, «Kutsal Savaş», esas itibariyle İngiltere ve Türkiye arasında geçmiştir. İtalya ile çarpışılmış değildir, Fransa, Çanakkale savaşlarına sınırlı ölçüde katılmıştır. Rusya ise, Çanakkale savaşlarına girmekten kaçınmış, Doğu Cephesi'nde Türkiye ile iki yıl kadar savaştıktan sonra saf dışı olmuştur. Asıl büyük savaşlar, başta Çanakkale olmak üzere, Irak, Filistin ve öteki cephelerde İngiltere'ye karşı verilmiştir. O tarihlerde Türkiye'nin nüfusu 18 ilâ 22 milyon kişidir. Bunun 4 ilâ 6 milyonu askerî bakımdan güvenilmeyen hıristiyan nüfustur. Geriye 15 ilâ 16 milyon kalmaktadır. Hattâ daha gerçekçi bir hesapla nüfus, 12 milyondur. Bu nüfustan 1 milyon asker çıkartmak bile bir mucize sayılabilir. Oysa Türkiye, kaynaklarını olağanüstü zorlayarak daha fazlasını yapmıştır. İngiltere ise Türk Savaşı'nda, eldeki rakamlara göre, 2 milyon 551 bin kişi kullanmıştır. Bu rakam, İngiltere'nin gidiş-gelişler dahil her cephede kullandığı toplam asker sayısının yüzde 32'sine ulaşmaktadır. Demek ki, o günlerin en kudretli emperyalist devleti İngiltere, çok büyük kuvvet-

lerle Türkiye'nin karşısına dikilmiştir. Türk Savaşı'nda İngiltere'nin kaybı ölü, yaralı ve esir olarak 262 bin kişidir. Subay kaybı 13 bin kişiyi aşmaktadır.[93] İngiltere, Filistin ve Mezopotamya'da Türkiye'ye karşı kat kat üstün güçlerle savaşmaktadır. Nitekim 1918 Ağustosunda burada 900 bin İngiliz askerine karşı 50 bin tüfekle savunma yapıyorduk! İngilizler 1917'de Bağdad saldırısına girişirken, İngiltere'nin 130 bin muharip askerine karşı Türkiye ancak 34 bin tüfeğe sâhiptir.

EN GÜÇLÜ EMPERYALİST DEVLETİ YENİLGİDEN YENİLGİYE UĞRATIYORUZ...

İngiltere, İslâm İhtilâlleri ile Büyük Britanya İmparatorluğu'nun temellerini sarsabilecek sandığı İslâm Dünyası'nın merkezi Osmanlı Devleti'ni bir an önce yok etmek istemiştir. Larcher'e göre, İtilâf Devletleri'nin 1915 Çanakkale saldırılarının nedeni, kısmen bu İslâm İhtilâlleri korkusudur.[94] Boğazlar açılarak İslâmın merkezine ulaşılacak, Halife'ye boyun eğdirilerek İslâm İhtilâlleri başsız ve etkisiz bırakılacaktır.

Daha Ağustos 1914'de, yâni Osmanlı Devleti'nin savaşa katılışından üç ay kadar önce, Deniz Bakanı Churchill, Yunan kara kuvvetlerinin desteğiyle Boğazlar'ın işgalini istemiştir. Bu yolda planlar hazırlanmıştır. Churchill, «*Dört haftada Istanbul*» demektedir. Boğazlar'a saldırı, Rusların ve Kral Konstantin'in karşı çıkmasıyla Yunansız yapılır. Fakat üstün donanmaya ve 470 bin kişilik kuvvete rağmen, Türk süngüleri ve Mustafa Kemal'in azmi karşısında İngiltere, aklından geçirmediği ağır bir yenilgiye uğrar. İngiltere, hiç beklemediği başka bir yenilgiyi, Irak Cephesi'nde tanıyacaktır. İngiliz kuvvetleri, Selman-ı Pâk'ta püskürtülecek, Kut'ta kuşatılacak ve başta General Townshend olmak üzere büyük sayıda İngiliz birlikleri tutsak edilecektir. Bu, İngiliz Ordusunun çok sayıda tutsak verdiği açık bir yenilgidir. Sömürgeleriyle 450 milyon nüfuslu, dünyanın en kudretli emperyalist devletinin birlikleri, Balkan Savaşı'ndaki kolay yenilgisi dolayısiyle

çok küçümsediği az nüfuslu ülkenin cılız kaynaklarına dayanan Türk Ordusu önünde teslim bayrağını çekecektir.

Türk Ordusu'nun Sina Çölü'nü aşma güçlükleri yüzünden ve daha çok çeşitli nedenlerle, Süveyş Kanalı'nı geçip Mısır'ı istilâsı olanak dışı sayılabilirdi. Fakat 1915 ve 1916'da Süveyş'i zorlayan Osmanlı Ordusudur. Savaşın ikinci yılında dahi, Türk ordusu, dev İngiltere karşısında Kanal'ı aşıp Mısır'ı işgal etmeyi umabilmiştir. Üzerinde güneş batmayan koskoca İngiliz İmparatorluğu savunmada, Avrupalıların «Hasta Adam»ı saldırıdadır. İngiltere'nin ancak 1917 baharında girişebildiği iki Gazze saldırısı ise püskürtülecektir. Yine Kafkasya'da, kar, tipi, fırtına ve tifüs yüzünden ağır yitikler vermes ne rağmen, Rusya'ya karşı saldırıda bulunan, onu gerileterek Batum ve Tebriz kapılarına kadar ileleyen ve 1916 ilkbaharına kadar oralarda kalan Türk Ordusu'dur. 1916 ilkbaharında da, Rusların Doğu Anadolu'yu işgaline rağmen, bu cephede Türk birlikleri hâlâ saldırıdadır. Bir Türk kolordusu, 1916 Temmuzunda Kermenşah'ı işgal edecek, Ağustos'da Hemedan'ı alacaktır. Hedef Tahran'dır. Savaşın artık yitirildiği Eylül 1918'de dahi Türk birlikleri, İngiliz Generali Dunsterville'in kuvvetlerini bozguna uğratacak ve Bakû'ya girecektir. Halil Paşa kuvvetleri, Tebriz'i ve Azerbaycan'ı işgal edecektir. Nuri Paşa, Bakû'dan sonra Kuzey'e ilerliyecek, Dağıstan'a dalacak, Derbent'i alacaktır. Mondros Mütarekesinin imzasından on gün sonra, 9 Kasım 1918'de, Türk kuvvetleri Petrovsk'a girecek ve Volga ve Ural Türk Cumhuriyetlerine doğru ilerleme düşleri besleyecektir. Avrupa'da da Ohri Gölü kıyılarında, Tuna'yı aşıp Romanya içlerinde, Galiçya'da yüzbinlerce Türk askeri savaşacaktır.*

* Bu çılgınca savaşın, Kurtuluş Savaşımızın başlıyacağı günlerde Anadolu halkını nasıl tüketmiş olduğunu, bunun Kurtuluş Savaşımızı büyük ölçüde etkiliyeceğini Üçüncü Kitap'ta inceleyeceğiz.

Bir Amerikalı Profesör, çok kısıtlı olanaklarıyla bir devler savaşı veren Türkiye'nin 1916 yılı sonundaki askerî durumunu şöyle değerlendirir :

«Alman topçusuyla desteklenen güçlenmiş ve gençleşmiş Osmanlı Ordusu'na komuta eden Feldmareşal von der Goltz, General Townshend'i Bağdad'ı işgal etme umudundan vazgeçmeye ve Basra'ya doğru gerilemeye zorladı. Aralık ayında Townshend Ordusu, Kut-ül-Ammâre'de kuşatıldı. Fırtına yüzünden Türkler şehri alamadıysalar da, kuşatılmış birliklerin imdadına gelen Rus ve İngiliz kuvvetlerini her seferinde püskürttüler. Hemen aynı zamanda, 10 Aralık 1915'de Boğazlar'ın boşaltılması başladı. Son İngiliz birlikleri, 1916 Ocak ayının ilk haftasında Çanakkale'den çekildiler. 29 Nisan 1916'da Townshend'in açlık çeken garnizonu Türklere teslim oldu. Biraz sonra Grandük Nikola'nın Türk Ermenistanı'nda giriştiği saldırı durduruldu. 1916 Temmuz ve Ağustosunda, Süveyş Kanalı'na ikinci kez hücum edildi. Saldırı başarısız olduysa da, Kanal Seferi, İngilizlere Mısır'ın hiçbir biçimde güven altında olmadığını hatırlattı. Alman desteği ile 1916 yılı sonunda Türkiye, Kuzey Anadolu'daki geri çekilen Rus ordusu ile Basra Körfezi başındaki yenik İngiliz seferî gücü sayılmazsa, bütün arazisini düşman birliklerinden tamamen temizlemişti.»[95]

ASYA VE AFRİKA'DA İSLÂM İHTİLÂLLERİ

«İngiltere İmparatorluğu için, Türkiye ile savaşın özel bir önemi vardı. Osmanlı Halifesi, İslâm Dünyasının başı idi. Ve İngiltere İmparatorluğu içinde, her yerden çok müslüman vardı. Ayrıca Türkiye, İmparatorluğun deniz yolları üzerinde bulunuyordu... Gidiş-geliş yolları ve Doğudaki prestijimiz bakımından, Türklerin bize savaş ilân eder etmez yenilip itibarlarını yitirmeleri çok önemli idi. Türk ordularının üç sefer yılı boyunca, eş koşullar altında bizi arka arkaya bir takım savaşlarda yendikten sonra, ancak ezici sayıda kuvvetlerimizle sonunda yenilmiş olmaları, Doğuluların kafasında kötü bir izlenim bırakmıştır.»

LLOYD GEORGE

İslâm İhtilâlleri denemelerinin başarısız kalmaya mahkûm olduğunu belirtmiştik. Fakat yine de cihad ilânıyla ve İslâm İhtilâli kadrolarının çabalarıyla İslâm Dünyası'nda küçümsenmiyecek kıpırdanmalar olur. İngiltere'nin Dünya Savaşı sırasında ve savaştan sonra Türkiye'ye karşı takındığı tutumu tam aydınlatabilmek için bu ayaklanmalara kısaca bir göz atmak gereklidir.

SÜLEYMAN ASKERÎ'NİN İNTİHARI

İşe İran'dan başlayalım. Fakat daha önce İngilizleri işgal ettikleri Şat-ül-Arap'tan kovmakla görevlendirilen ve kısmen Güney İran'da faaliyet gösteren Süleyman Askerî Bey'in çabalarını hatırlatalım. 1915 yılı başında Irak'a gelen Süleyman Askerî, muntazam ordu birliklerine gerek duymadan, kendi askerî gücünü kur-

maya yönelir. Şevket Süreyya Aydemir, hikâyenin gerisini şöyle anlatır :

«Süleyman Askerî'nin cür'et ve cesaretine sınır yoktu. Nitekim hemen toplayabildiği kadarıyla derhal İngilizlere saldırdı. Bu kuvveti iki kola ayırdı :

1 — Fırat kolu : Nasıriye'ye ve Basra'ya yürüyecekti. Kendisi bu kolda olacaktı.

2 — Dicle kolu : Bağdad'da yaşayan, feodal karakterde ve fakat gösterişli bir Çerkez Beyi olan, özellikle atlı birliklerde ünü yaygın bulunan Mehmet Fâzıl Paşa'nın* komutasında hareket edecekti. Arap aşiret suvarilerinden derlenebilenlerle 35. Tümen'in henüz silâh altına alınmış ve talimsiz askerleri bu kolda bulunacaktı.

Her iki komutan cesur insanlardı. Henüz moralleri yıkılmamıştı. Mehmet Fâzıl Paşa, Ortaçağ akınlarını andıran saldırılarla Güneye yürüdü. İran topraklarına da girdi. Ahvaz'daki İngiliz petrol hattı, kilometreler boyunca tahrip edildi. Süleyman Askerî Bey de ilk hedef saydığı Nasıriye'yi geri alarak Kurna yönünde çöle daldı. Bu hareketleri gören 20 bin kadar Arap onun etrafında toplandı. 11 Mart'ta İngiliz - Hint suvarisine 300 yitik verdirdi. Fakat hareketleri gelişigüzeldi. Savaştan çok, akıncılığa benziyordu. Bu arada kendisi Şuabiye'de yaralandı. Tedavi için Bağdad'a götürüldü. Fakat Süleyman Askerî, hastahanede kapanıp taburcu edilmeyi bekleyecek adam değildi...

Hastahaneden tam tedavi görmeden çıkan, ata da binemeyen, harekâtı bir arabadan yöneten Süleyman Askerî, yeni bir saldırıya girişti. Basra kenarına kadar vardı. Ama bu saldırı da gelişigüzel akınlar ve saldırılar sonunda tam bir yenilgiyle bitti. Süleyman Askerî bu sonuç karşısında 1 Nisan 1915 de intihar etti. Tabii geri çekilme de başladı.»[96]

Fakat ilereyen İngilizler, Nurettin Paşa tarafından

* Şeyh Şâmil birliklerinde genç yaşında savaşmıştır.

Selman-ı Pâk'ta geri püskürtülür. İngiliz birlikleri Kut-ül-Ammâre'de kuşatılır ve Halil Paşa tarafından teslim alınır.

İRAN İÇLERİNDE GERİLLA

Irak'taki bu başarı, Hindistan'a ulaşmak üzere İran'da girişilen eylemlere hız verecektir.

İttihat ve Terakki yöneticilerinin İran'la ilgisi, Meşrutiyet'in daha ilk günlerinde başlar. 1907 Anlaşması ile, İran'ın Kuzeyi Rus, Güneyi de İngiliz nüfuz bölgesi olmuştur. Ortada bir tarafsız bölge bırakılmıştır. Tahran Hükümeti, Rusların kontrolü altındadır. Bu paylaşma, İran milliyetçi demokrat çevrelerince reddedilmiş, 1907 - 1909 ayaklanmaları görülmüştür. İttihat ve Terakki, İran'da İttihad-ül-İslâm (İslâm Birliği) derneğini desteklemiş, gerillacı Türk subayları göndererek İran Türklerini örgütlemeye çalışmıştır. Türkler, Azerbeycan'da etkindir.

Dünya Savaşı'na girişimizle, karakışa bakmaksızın Türk Ordusu'nun Sarıkamış felâketiyle anımsanan Kafkas saldırısı başlar. Amaç, Kafkas'yadaki Rus askerî gücünü yok ederek Turan ve Hindistan yollarını açmaktır. Ordu birlikleri, Sarıkamış etrafında toplanmış Rus kuvvetlerine karşı saldırıya girişirken, Rusların sol kanadını tehdit için İran Azerbeycanı'nı ayaklandırmak üzere gerilla güçleri harekete geçerler. Ordu birliklerinin yanı sıra, düzensiz aşiret birlikleri ile gerillacı subaylardan ve İslâm ihtilâlcilerinden yararlanılır. Bu ihtilâl kadrosunun orada gönüllüler toplayarak güçlü birlikler kuracağı umulmaktadır. Bu yoldaki hayaller pek gerçekleşmezse de, İttihat ve Terakki'nin hitabetiyle ünlü genç subaylarından Ömer Naci'nin gönüllü birlikleri 14 Ocak 1915'de Tebriz'e girer ve Culp üzerine yürümeye koyulur. Ne var ki, bu sırada Ruslar Sarıkamış'taki baskından kurtulmuşlar ve çok sayıda kuvvetleri serbest kalmıştır. Rus kuvvetlerinin baskısı altında, Ömer Naci gönüllüleri, Rumiye yolunun Güneybatısına çekilmek zorunda kalırlar.

O tarihlerde Tahran'daki Almanlar, bir hükümet değişikliği planlamakla meşguldürler. Alman yanlısı bir hükümeti işbaşına getirmek ve Şah'ı İtilâf Devletleri'ne savaş ilânına zorlamak, hiç değilse Hindistan üzerindeki Alman seferinin hazırlıklarını kolaylaştırmaya râzı etmek istemektedirler. Türkler gibi Almanlar da İranlı milliyetçi demokratlarla yakınlık kurmuşlardır. İran Parlamentosunda bunlar hatırı sayılır bir kuvvettir. Hattâ Aralık 1914'de milliyetçi demokratlar, hükümette çoğunluğu elde etmiş ve Parlamentodaki grupları, Almanya ve Türkiye safında savaşa girmek için Şah'ı zorlamıştır. Ne var ki, İngilizci muhafazakârlar da güçlüdür ve Şah, henüz kimin kazanacağını kestiremediği için, Londra ve Berlin arasında beklemeyi uygun bulur.

Öte yandan, İran'da gönüllü toplamaya çalışılır. Rusya'dan kaçan Alman - Avusturya savaş esirleri, İran'da yeniden silâhlandırılır. İran jandarmasını eğitmekle görevli İsveçli subaylar kazanılır ve onların aracılığıyla İran jandarmaları elde edilir. Bağdad'da bir Alman - Türk askerî kurulu, İranlı gönüllüleri eğitmeye koyulur.

Bu çabalar, 1915 yazının ikinci yarısından sonra hız kazanır. Tahran'da Alman Ataşemiliteri Kanitz, her çâreye başvurarak İran Hükümeti'ni İtilâf Devletleri'ne savaş ilân ettirmek, Şah'ı da ya devirmek, ya da kaçırmak kararındadır. Kanitz, ayrıca Hint yolu üzerindeki Rus - İngiliz ticarî kuruluşlarına savaş açar, bankalar soyar.

Kanitz'in çabalarıyla, her şehre dağılmış Alman konsolosları askerî birlikler kurarlar. İranlı 4 bin jandarmayı ayaklandırırlar. İran'ın birçok şehrinde çeşitli aşiretler kazanılır. Buralardan İngilizler kovulur ve İngiliz bankaları yağma edilir. Bir örnek vermek gerekirse, Alman Teğmeni Erdmann, kurduğu bir çeteyle Hemedan şehrine girer. Kuvvetleri 500 İranlı jandarma ile güçlendirilir. Erdmann, bütün şehri ele geçirir. Muharrem ayıdır. Halk, «Allah, Ali, Hüseyin» yakarışları ara-

sında şehri yağma eder. İtilâf Devletleri bankalarının 13 bin altın sterlini yağmada gider.

Bu sıralarda Rauf Orbay da Güney İran'a ulaşmıştır. Görevi, Afganistan'ı İslâm İhtilâli'ne kazanmaktır. Orbay'ın yanında, içlerinde Hasan Atakan ve Osman Tufan Paşaların da bulunduğu bir askerî grup vardır.*

İran böyle bir anarşi içindeyken, Kanitz, 15 Kasım 1915'de hükümet darbesine girişir. Parlamentonun yarısını teşkil eden milliyetçi demokrat milletvekilleri, Türk, Avusturya ve Alman temsilcileriyle birlikte ve âsi İran jandarmasının himayesinde İran'ın 10 kilometre kadar Güneyindeki Şah Abd-ül-Azim'e kaçarlar. Şah'ın da yanlarına gelmesini beklemektedirler. Aşiretler Tahran'a doğru yürür. Şah hâlâ kararsızdır. Fakat Kasvin'den Rus birliklerinin yetiştiğini öğrenince gelmez. Hükümet darbesi başarısızlığa uğrar.

Tehlikeyi göre İngiltere ve Rusya, İran'ın işgali ve sıkı bir denetim altında tutulması konusunda anlaşma yaparlar.

Ruslar bol sayıda askerî kuvvet gönderirler. Afganistan yolunu kapatırlar. Yersel isyanları bastırırlar. Fakat Almanlar ve Enver Paşa, İran'da yenilgiyi kabule

---

* Rauf Bey Afganistan'a geçemiyecek, bir yıl kadar Tahran'da kalacaktır. Orbay, anılarında o günleri şöyle anlatır :

«Enver Paşa: Şimdilik bulunduğun yerde kal. Güney İran Başkomutanısın. O bölgeyi aşiretlerle savunacak, İngilizleri kaçıracaksın, dedi. Bu yeni san ve görev ile Mendeli'de beklerken, Kirmanşah'taki İngiliz ve Rus konsoloslar sınır yöresindeki İranlı Sencanî aşiretini üstümüze saldırttılar ve bir karakolumuzda birkaç askerimizi şehit ettiler. Elimdeki Türk taburuyla bunları çevirttim. Asker hürya etti. Sencanileri kaçırttı. Biz de yürüdük, Kirmanşah'a kadar olan yerleri işgal ettik. Fakat yetecek kadar kuvvetim olmadığı için Kirmanşah şehrine girmedim. Kirmanşah ile sınırımız arasındaki dağlarda, Kirind mevkiinde karargâhımı kurdum. Burada tam bir yıl icra-yı hükümet ettim. Hatta İran Hükümeti'nin o zamana kadar yapamadığı şeyi yaparak halktan vergi topladım ve bunları İran'a verdim.» (Rauf Orbay'ın Hâtıraları, Yakın Tarihimiz, cilt: I, s. 19).

hazır değillerdir. 6 Aralık 1915'de Goltz Paşa, Bağdad'daki VI. Ordu Komutanlığına getirilir. Goltz Paşa aynı zamanda İran Savaşı'nı yönetmekle görevlidir. Ne var ki, Almanların yönetimindeki askerî hareket başarısızlıkla sonuçlanır. Ruslar, ancak Hanikin'de durdurulabilir. Bu yüzden Almanlarla Türkler arasında şiddetli anlaşmazlık çıkar. Türkler, İran harekâtının yönetimini Almanlardan alırlar ve Rusları geri çekilmeye zorlarlar. Ali İhsan Paşa komutasındaki 13. Kolordu, 8 Haziran 1916'da İran'a saldırıya geçer. Kirmanşah'ı alır ve 10 Ağustos'ta Hemedan'ı işgal eder. Almanlar ve Enver, 13. Kolordunun Tahran'a yürümesini istemektedirler. Fakat, 13. Kolordu, hareket üssünden 400 kilometre uzaktadır. Tahran'a yürümek için yeni kuvvetlere gerek vardır. Türkiye, bu kuvveti sağlayabilecek durumda değildir. Tam aksine, İngilizlerin Bağdad saldırısını durdurabilmek için Hemedan'daki 13. kolorduya gerek vardır. 13. Kolordu geri döner ve İngilizleri korkutan başarılı İran Seferi, elde kuvvet bulunmadığı için yarı yolda kalır.

İSLÂM ORDUSU, TURAN YOLLARINDA!

Bolşevik İhtilâli üzerine Rus ordularının dağılmasıyla birlikte, Kafkasya ve İran'ı ele geçirerek Turan'a ilerleme umutları yeniden canlanır. İngiltere ise, Rusya'dan kalan boşluğu doldurma çabasındadır. Lord Curzon, Kafkasya ve Türkistan'ı İmparatorluğa katmak ve İran'ı tam kontrol altına almak hevesindedir. Petrolcüler, Kafkasya'da ve Türkmenistan'da «Yeni bir Hindistan, yeni bir Mısır yaratma yolunda eşsiz fırsat» tan söz etmektedirler.[97] Curzon, bu gelişmeyle petrol kazançlarının yanı sıra, İmparatorluğun Kafkasya ve Türkistan'ı kapsayan yeni bir güvenlik kuşağı kazanacağı, Afganistan'ın artık İngiltere'yi tehdit edemiyeceği, Hindistan güvenliğinin tam sağlanacağı, Kafkasya'nın Asya ile Avrupa arasında bir köprü olacağı kanısındadır.[98] Ayrıca Kafkasya, Bolşeviklere ve Türklere karşı müca-

delede bir hareket üssü sayılacaktır. Larcher'e göre, Londra Hükümeti'nce hazırlanan plan pek geniştir:

«İran'dan ilerleyerek Hazer Denizi kıyısındaki Enzeli'yi, daha sonra Bakû'yu almak, burada bir kara ve deniz üssü kurmak ve Bakû'yu politik merkez yapmak, Bakû petrolünü ele geçirmek, Urmiye hıristiyanları, Kafkaslılar ve Türkmenistan'ın antibolşevik unsurlarıyla işbirliği yapmak, Kafkasta ve Türkistan'da Türkiye'ye karşı bir müslüman federasyonu kurmak vb...»[99]

Bolşevik İhtilâli'nden hemen sonra, Fransa ve İngiltere, 23 Aralık 1917 tarihinde bir anlaşma imzalamışlar, Bolşeviklere ve Türklere karşı savaşta iş bölümü yapmışlardır. Anlaşmanın ilk maddesine göre, Fransanın (düşmana karşı) eylemi Karadeniz'in Güneydoğusunda gelişecektir. Üçüncü maddeyle her iki devletin nüfus bölgeleri belirtilmiştir. Fransa'nın nüfuz bölgesi Basarabya, Ukrayna ve Kırım'dır. İngiltere'nin ise Kazak arazisi, Kafkas arazisi, Ermenistan, Gürcistan ve Kürdistan'dır.

İngiltere, önce İran'da Şah üzerinde egemenliğini kurar. İhtilâl olmadan Ruslar tarafından kukla durumunda tutulan Şah, bu kez İngiltere'nin kontrolüne girer. İran'ın milliyetçi demokrat şefleri, Türkiye'ye sığınırlar. Bununla birlikte İngilizlerin İran'da tam bir kontrol kurabildikleri söylenemez. İran Türkleri ayaklanmaya hazırdırlar. İttihatçıların yakını ve İran'da İttihad-ül-İslâm kurucusu olan Küçükhan, 10 bin kişilik bir kuvvetle Tebriz'in Doğusunda Enzeli'ye giden geçidi kapayan bölgeye egemendir. Kasgaîler, 7 bin kişilik bir kuvvetle harekete geçmişlerdir. Bununla birlikte, bu sırada İngiltere İran'dan çok, Kafkasya için kuşkuludur. Kafkasya'yı Bolşeviklerden ve Türklerden kurtarma çabasındadır.

7 Aralık 1917'de Türkiye ile Sovyetler arasında mütareke imzalanır. Aynı gün Sovyet Halk Komiserleri Konseyi, «Rusya'nın müslüman emekçilerine» bir bildiri yayınlar. Bildiride denilmektedir ki,

«Istanbul, müslümanların elinde kalmalıdır. Bildiriyoruz ki, Çarlık Rusyası'nın Türkiye'yi paylaşma ve Ermenistan'ı ilhak anlaşması yırtılıp atılmıştır.»

İngiltere'nin Moskova'daki Elçisi Sir S. Buchanan, bu bildiriye «Lenin, Hintli uyruklarımızı isyana kışkırttı. Bizi Türklerden daha aşağı bir yere koydu» sözleriyle tepki gösterir.[100] Ne var ki, İngiltere, Kafkasya ve Türkmenistan'ı ele geçirme planını uygulamak için gerekli askerî kuvvetten yoksundur. Fakat Ermeniler ve Nasturîler, İngiltere'ye hizmete hazırdır. Nitekim Rusların terkettiği Erzurum, Erzincan ve Van bölgelerine, bütün Türk Ermenistanı'nı kurtarma amacıyla, Ermeni askerleri gelmiştir. Öte yandan İngilizler, Türkiye'den gelen ve İran'da bulunan Nasturîleri silâhlandırmışlardır. Çarlık Ordusu'ndan ayrılmış bir takım Rus subayları, İngiltere'nin hizmetinde, Ermeni ve Nasturî birliklerine kadro sağlar. İngiltere, bu çabaları düzenlemek için, General Malleson ve General Dunsterville kurullarını gönderir. General Malleson, Türkmenistan'da Aşkâbâd'a yerleşmiş kukla bir Menşevik Hükümet kurdurur ve bu hükümet adına Türkistan'ın fethine girişir, Taşkent'i işgale kalkışır. Merv'i işgal eder. Beyaz Rus Generali Denikin sâyesinde Hazer Denizi tamamen İngiliz kontrolüne girer. Rus Hazer Denizi Filosu, Denikin'in eline geçer. Bu filo, Denikin adına Komodor Morris'in komutasına verilir.

1918 Şubatında Bağdad'dan Bakûya doğru 200 subay, 400 assubay ve çok sayıda otomitralyöz ve kamyonla yola çıkan General Dunsterville ise daha az talihli olur. Dunsterville, asker toplamak için ayda 600 bin sterlin harcayabilecektir. Fakat Ermeniler, Nasturîler ve bir miktar Beyaz Rus'tan öte gönüllü bulunmaz. Sonunda İngiltere'nin Irak Ordusundan birlikler alarak Bakû'ya ancak Ağustos ayında ulaşır. Bu sırada Enver Paşa'nın İslâm Ordusu, Bakû'ya doğru ilerlemektedir.

Türkiye, Brestlitovsk Antlaşması ile (3 Mart 1918)

Kars, Ardahan ve Batum'u elde etmiştir. Fakat bu yerler, Gürcülerle ve Ermenilerle savaşarak kazanılır. Ermeniler ancak 16 Mayısta Türk birlikleri Erivan kapılarına varınca boyun eğerler. Batum'u 6 Nisan'da boşaltan Gürcüler ise Alman himayesine sığınırlar. Bundan sonra hedef, Bakû ve Turan'dır. Ne var ki, panturanizm ve panislâmizmi birlikte gerçekleştirmeye çalıştığımız Almanya karşımıza dikilir! Bakû ve Kafkasya'yı Almanlar Türklere kaptırmak istemezler. Bu yüzden Türk ve Alman birlikleri arasında Tiflis yakınlarında çarpışma bile olur! 11. Türk Kafkas Tümeni, Alman birliklerine saldırır, bunları tutsak alır. Türkiye'nin bu kesin tutumu üzerine, ancak anlaşmaya varılır.

Enver Paşa, dostu Almanya'nın bile Kafkasya'ya göz dikmesini ve Turan yolunu kapamasını kabul etmez. Turan söz konusu olunca, Bolşevikler Martta imzalanan Brestlitovsk Antlaşması'nı çiğner, Bolşeviklerin protestolarını ve Antlaşmanın Türkiye ile ilgili kısımlarının hükümsüz sayılmasını önemsemez. Böylece Nuri Paşa komutasındaki İslâm Ordusu, Bakû'ya doğru yönelir... Bakû'yu İngiliz Generali Dunsterville savunmaktadır. Emrinde bir İngiliz tümeni, Rus askerleri ve 8 bin kişilik bir Ermeni kuvveti vardır. Ama İslâm Ordusu önünde ciddî bir direnme gösteremeden, General Dunsterville Bakû'yu boşaltır. İslâm Ordusu, 15 Eylül'de Bakû'ya girer. Derbent üzerinden Kuzeye doğru ilerler. Dağistan müslümanlarını örgütlendirmeye koyulur. Fakat bu tarihte Mondoros Mütarekesi artık çoktan imzalanmıştır!.

İslâm Ordusu, Kuzeye doğru ilerlerken IX. Ordu'nun Kafkas tümenleri İran Azerbeycanı'nı işgal eder. İngilizlerin silâhlandırdığı Nasturîleri yener, Tebriz'i alır. Kürt aşiretleriyle Nasturîler arasında, Nasturîlerin kitle hâlinde ezildikleri kanlı çatışmalar olur. Mütareke geldiğinde Türk birlikleri, Hazer Denizi'nin Güneyinde Gilan'a doğru ilerlemektedirler. Nuri Paşa'nın İslâm Orudusu, Hazer'in Kuzeyinden, IX. Ordu ise Gü-

neyinden dolaşarak Turan'a ulaşacaktır! Ne var ki, Osmanlı Devleti, Filistin ve Irak cephelerinde tam bir yenilgiye uğramıştır. İngilizler, Musul ve Halep kapılarına gelmişlerdir. Enver Paşa Türkiyesi ise, çılgın bir ölçüsüzlükle Turan yolundadır.

HİNDİSTAN İHTİLÂLİ

Kutsal Savaş meş'alesinin büyük İslâm kitlesinin bulunduğu Hindistan'a ulaşabilmesi için, İran gibi Afganistan'ın da aşılması gereklidir. İngiltere denizlere tam egemen olduğu sürece, Hint İhtilâli yolu ancak Afganistan'dan geçmektedir. Ne var ki, Afganistan'da Hindistan İhtilâli'ni hazırlamakla görevli Rauf Orbay, bir türlü İran içlerine giremez, İran arazisinde Bağdad yakınlarında kalır. Fakat bu işle görevli Alman kurulu, Türk yardımcılarıyla birlikte Horasan çöllerini aşarak 1915 yılı sonlarında güçlükle Kabil'e erişir. Ne var ki, Afgan Şahı, Türkiye ve Almanya'ya olan sempatisine rağmen, İngiltere'nin mi, yoksa Almanya'nın mı kazanacağı belli olmadığından, henüz kararsızdır. Dış politika, İngilizlerin yönetimindedir; buna karşılık Şah, İngilizlerden yılda 133 bin Sterlin yardım almaktadır.

Şah, kurulun İngiltere aleyhine islâmiyet propagandası yapmasına, mollaların, evliyaların mezarları önünde cihad çağrısında bulunmasına, Patanların Hindistan sınırındaki İngiliz kalelerine saldırmasına göz yumar, ama daha öteye gitmekten kaçınır. Altıncı Osmanlı Ordusu Komutanı Goltz Paşa'ya, Türk birlikleri Afganistan'a gelmeden harekete geçemiyeceğini bildirir .Türklere de, «gerektiğinde müslüman olarak görevlerini yerine getirmeye hazır bulunmakla birlikte, harekete geçmek için savaş kararını bekleyeceğini» söyler. Bunun üzerine, Alman egemenliğindeki kurul, Şah'ı devirmeye kalkışır. Afgan birliklerini ele geçirmeyi dener. Durum anlaşılınca, kurul üyeleri kaçmak zorunda

kalırlar. Kaçanlardan Osmanlı Afgan temsilcisi Ubeydullah, İngilizler tarafından tutuklanır.*

İngiltere, panislâmist eyleme karşı Hindistan yolu üzerinde artık son derece sıkı tedbirler almıştır. İran içinden kuş uçurtmaz. İran'da Meşhed'den başlayarak Güneye doğru uzanan bir askerî kordon, Afganistan'ı kuşatmaktadır. Deniz, tam kontrol altındadır. Bu nedenle, Hindistan'a yönelen İslâm İhtilâlcileri, daha çok uzaklarda vapura binerken yakalanırlar. Silâh taşıyan gemiler titizlikle aranır. Karadan gelenlerin çoğu da İran'da ele geçirilir. Fakat yine de Hindistan'a tek giriş yolu olan Kuzeybatı Hindistan sınırı müslüman bölgesidir ve cihad'ın buralardan Hindistan'a aktarılma tehlikesi vardır. Bu nedenle Kral Naibi Lord Harding, daha baştan işleri sıkı tutar. Harding, 2 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaşın hiçbir dinsel nitelik taşımadığını, Mekke ve Medine gibi kutsal yerlere saygı gösterileceğini bir bildiriyle açıklar. Tehlikeli gördüğü müslüman liderleri tutuklar, milliyetçi ve müslü-

* Şah, 1919 yılında devrilecek, yerine modernleşmeden yana Emanullah Han gelecektir. 1919'da İngiltere - Afganistan savaşı başlayacaktır. Emanullah, Sovyetler Birliği ve Türkiye ile yakın ilişkiler kuracaktır. Enver Paşa'nın Bolşeviklere karşı giriştiği Basmacı hareketini para ve silâhla desteklemesine rağmen, Emanullah'ın Sovyetler ile dostluğu sürecektir. Emanullah, ünlü Lawrence'in hazırladığı bir ayaklanmayla düşecektir.

Ünlü yazar ve gazeteci Hemingway, bu konuda Ekim 1922'de şunları yazar :

«Mütareke'den hemen sonra bir Afgan Savaşı olduğunu pek az kimse bilir. Savaşı, cephe gerisindeki Afgan şehirlerini ve kerpiç mevzileri bombalayan Kraliyet Hava Kuvvetleri kazandı...

Savaşı İngilizler kazanmıştı; ama barış, su götürmez bir biçimde Afganistan'ın zaferi oldu...

... Bunun sonucu olarak, şimdi bütün Afgan şehirlerinde Sovyet Rusya'nın temsilcileri var: Afgan ordusu modern silâhlarla donatılmış durumda ve askerlerini de Mustafa Kemalci subaylar yetiştiriyor...

Mustafa Kemal'in başarılarından esinleniyorlar ve var

man aydınları özerklik vaadleri ve tasarılarıyla yatıştırır. Olaganüstü mahkemeleri harekete geçirir. Askerî tedbirleri çoğaltır.

İNGİLİZ ORDUSUNDAKİ HİNT MÜSLÜMANLARI

Yarı yarıya müslüman ve Hindu'ya dayanan Hindistan Ordusu, yerlilerin sadakatsizliği hesap edilerek kurulmuştur. Bu orduda özel silâhlar yalnızca İngilizler tarafından kullanılabilmektedir. Hint birlikleri sayıca ordu mevcudunun üçte ikisiyle sınırlandırılmıştır. Üçte bir İngilizdir. Hint birlikleri, en alt kademelerine kadar İngilizlerin yönetim ve komutası altındadır. Bir bölüm müslümanlardan kurulunca, öteki birlikler başka ırk ve dinlerde kişilerden düzenlenerek alay ve tümen düzeyinde denge sağlanmasına sistemli biçimde dikkat edilmiştir. 1857 Sipahi ayaklanmasına katılan topluluklar, savaşçı sınıfların dışında tutulmuştur. Savaşçı sınıfları, 1857 ayaklanmasında sâdık kalan topluluklar arasından seçilmiştir. Bu usta sömürgeci politikası, Hint müslümanların Halife'nin ülkesine karşı savaşta kullanılabilmesini bir ölçüde açıklar. Fakat yine de müslümanlar arasında kaçanlar, hattâ isyan edenler görülmüştür. Örneğin Onbeşinci Suvari Alayı, Türkler üzerine yürümeyi reddettiği için Andaman Adaları'na sürülür. Irak'ta General Nixon, Hindistan Kral Naibi'ne «Müslümanlar, kutsal yer Selman-ı Pâk üzerine yürümek istemiyorlar» diye yazmak zorunda kalır. General Townshend, kaçaklar çoğalınca, bir müslüman taburunu geriye, sahile gönderir.[101] Larcher'e göre, Türklere karşı savaşta kullanılan müslüman Hint askerlerinin ateş karşısında pek az yitik verdikleri gözönünde

---

oluşları bile Hindistan'daki İngiliz egemenliğine karşı sürekli bir mücadeleye bağlı.

Bu, Mustafa Kemal'in yarattığı bir zihniyettir ve Ruslar tarafından silâhlandırılan Afganistan, çözümü hiç de kolay görünmeyen bir yeni Doğu sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.» (Hemingway, İşgal Istanbul'u, Istanbul 1970, s. 36-38).

tutulursa, onların isteksiz döğüştüklerini kabul etmek gerekecektir.[102] Nitekim Hindistan'da da alınan çok sıkı tedbirlere rağmen, Halife'nin Kutsal Savaş ilânının tamamen etkisiz kaldığı söylenemez. İngilizlerin İran ve Afganistan'daki sıkı askerî kordonunu aşıp da Hindistan'ın Kuzeybatı sınırına ulaşan İslâm İhtilâlcileri, Halife'nin cihad çağrısını getirince, buradaki bâzı müslüman toplulukları harekete geçerler. Vezirîler, Toçi vâdisini işgal eder. Cihad isteyen mollalar, genişçe bir bölgeyi ayaklandırırlar. Bülücistan'da Han Mahmut, Kozdar'a girer. Vezirîler, Ekim 1915'de Gomal'i işgal eder, Mohamandlar Şabkadar bölgesini istilâya koyulur. İngilizler, burada aylarca önemli kuvvetlerle savaşmak zorunda kalırlar. Molla Hacı Sâhip, Çitral bölgesindeki müslüman aşiretleri ayaklandırır. İngilizler, burada uzun süre 20 binin üstünde müslüman kuvvetleriyle çarpışırlar. Bu ayaklanmalar üzerinedir ki, Hindistan, 1915 yılında İngiltere'ye Hindistan dışındaki savaşlar için ancak sembolik miktarda kuvvet sağlayabilir.

Ayaklanmalar öteki yıllarda da devam eder. İngilizler, sindirilemeyen müslüman toplulukların ablukası, otomitralyözlerle cezalandırma akınları, âsi köylerin yakılması, mücahit karargâhlarının havadan bombalanması gibi sert tedbirlere rağmen, ayaklanmaları durduramazlar. Dört İngiliz tümeni savaşın sonuna kadar bu ayaklanmalarla uğraşır. General Monroe, ayaklanmaları nasıl bastırdıklarını şöyle anlatır:

«Ciddî bir ayaklanmanın genişlemesini önlemek zorundaydık... Ürünleri tahrip ettik ve yaktık. Önemli şehirlerini bombaladık. Bu onları dize getirdi ve boyun eğmeye zorladı.»[103]

Doğaldır ki, İran ve Afganistan gibi komşu müslüman devletler seyirci kaldığı sürece, Hindistan'daki müslüman toplulukların silâhlı eylemleri dağınık ve yersel nitelikte kalmaya ve ezilmeye mahkûmdur. Fakat bu, Hindistan'da panislâmist duygunun zayıflığını göster-

mez. Hindistan'ın müslüman aydınları ve hattâ başta Gandi ve Nehru* olmak üzere milliyetçi Hindu liderler, Türkiye'nin kaderiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bir müslüman Hintli, bu tutumu şöyle dile getirmektedir:

«*Bir zamanlar, birçok müslüman devletler ve krallıklar vardı. Bunlardan birisi ortadan kaldırıldığı zaman fazlaca bir üzüntüye kapılmıyorduk... Türkiye, İslâm devletlerinin en sonuncusu ve en güçlüsüdür. Yahudiler gibi vatansız insanlar olacağımızdan korkuyoruz.*»**

ALLAHIN ORDUSU...

Bu inançla, birçok müslüman lider, Mekke ve Medine'ye giderler, Türk savaşına katılırlar. Aynı zamanda Kabil'de geçici bir Hindistan Hükümeti ve bir «Allah'ın Ordusu» kurmaya çalışırlar. Ordunun genel karargâhının Medine olması ve türlü bölümlerin Istanbul, Tahran ve Kabil'de bulunması planlanır. Mevlânâ Mahmut Hasan, «Allah'ın Ordusu»nun Başkomutanı ve Geçici Hindistan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti katındaki temsilcisi olarak düşünülür. Öte yandan Ubeydullah, Türk - Alman yardımıyla bir komplo hazırlayarak Hindistan'daki İngiliz Hükümeti'ni devirmeye kalkışır. Önderleri Hindu olan Amerika'daki Gadr Partisi, Hintli askerler arasında isyan çıkarmaya ve geniş çapta suikastlar planlamaya yönelir. Kurban Bayramında hayvanlar

* Gandi, İngiltere'ye karşı Müslüman-Hindu birliğini savunurken, ünlü şair Tagor, müslümanlara karşı İngiltere'ye sığınmayı öğütlüyordu.

«Hindistan bir jandarmaya muhtaç. Sağlam bir birliğe daha ulaşmamış, türdeş olmayan gruplarız. Bir millet teşkil edemiyoruz. Karşıt inançlarımız var. Müslüman grubu, önemli sayıda, etkin ve hareketli. Sayıca daha çok olan Hindu grubu üzerinde egemenlik kurabilir. Bize bir jandarma (İngiltere) gerekir. Bu jandarmaya ücret ödenmesi yerindedir.» (Larcher, La Guerre Turque dans la guerre mondiale, s. 487).

** Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: R.K. Sinha, Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi, Milliyet Yayınları, 1972.

yerine İngilizlerin öldürülmesini ister.

Savaştan sonra da Hintli müslümanlar, Gandi ve Nehru gibi Hindu liderlerinin tam desteğiyle Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü ve Hilâfet için mücadeleyi sürdürürler. İngiltere üzerine çeşitli yollardan baskı yaparlar. 17 Ekim 1919'da bütün Hindistan'da Türkiye için oruç tutulup dua edilir, genel grevler yapılır. Sevr Antlaşması'ndan sonra, bu antlaşmayı yırttırmak amacıyla ve Hindistan'daki İngiliz Hükümeti ile işbirliğinden kaçınan pasif direnme kampanyası başlatılır. Onbinlerce müslüman, Hindistan'ı terk eder. Hindistan Millî Kongresi, 1920 yılı sonlarında 15 bin delegeyle toplanarak Gandi'nin işbirliğinden kaçınma programını millî program olarak benimser. Milliyetçi adayların hepsi seçimlerden çekilirler. Seçmenlerin yüzde 80'i oylarını kullanmaz. Bir kısım memurlar ve askerler, İngiliz Hükümeti hizmetinde çalışmayı reddederek görevlerinden ayrılırlar. Okullar boykot edilir. İngiliz malları satın alınmaz. 1921 Mayısında Assam çay bahçelerinde 12 bin işçi işlerini bırakır. Bengal ve Asman'da demiryolu ve gemi işçileri, protesto amacıyla iki ayrı greve giderler. Ankara'ya yardım fonu kampanyası açılır ve toplanan para Mustafa Kemal'e gönderilir. Eylem o kadar genişler ki, Hükümet 30 bin kişiyi tutuklamak zorunda kalır. Nehru ve Gandi, tutuklananlar arasındadır. Bu çabalar üzerindedir ki, Hindistan Kral Naibi Lord Reading, ülkedeki İslâm duygusunun şiddetini ileri sürerek, «Istanbul'un boşaltılmasını, kutsal yerler üzerinde Halife'nin egemenliğinin tanınmasını, Trakya ve İzmir'in geri verilmesini» Londra'ya yazar.

Bütün bunlar, İngiltere'nin Türkiye'den korkusunu göstermeye yeterlidir. Türkiye, Mısır'da da İngiltere'ye tehlikeli günler yaşatmıştır.

MISIR'DA İSLÂM İHTİLÂLİ

Dünya savaşı başladığı zaman, İngiltere'nin en bü-

yük korkularından biri Türklerin Mısır'ı işgal etmesi, ya da Mısır'da bir ayaklanma olmasıdır. Bu nedenle, herşeyden önce 17 bin kişilik Mısır ordusu Sudan'a gönderilir ve savaş boyunca orada tutulur! Mısır'da dış âlemle haberleşmeyi önleyici tam bir sansür kurulur. Cihad yanlısı ve Teşkilât-ı Mahsusa hizmetinde Şeyh Çaviş Abdulaziz gibi kişilerin eylemleri engellenir. Türkiye'den yana olan Hidiv Abbas Hilmi, vatan ihaneti suçuyla haklarından yoksun bırakılır. Kukla bir prens, Sultan sıfatıyla Mısır tahtına oturtulur. Ve Mısır'a Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettirilir. Hutbelerden Halife'nin adı kaldırılır. Saray'ın Türkiye'ye yakın unsurları tasfiye edilir. Zaglul Paşa'nın temsil ettiği milliyetçi hareket, ilerde bağımsızlık verme vaadleriyle kazanılır. Zaglul, savaş zamanında halktan İngiltere'ye sadakat ister ve İngiltere, 7 Kasım'da, Türkiye'ye karşı savaşta Mısırlılardan yardım istenmeyeceğini açıklar.

Cemal Paşa'nın ilk Kanal Seferi, bu koşullarda yapılır. Sefer, ancak tam bir sürprizle başarıya ulaşabilecek ufak çapta bir harekettir. Sürpriz etkisi kalkınca da hareketten vazgeçilir. Ama Kanal'da Türk baskısı devam eder. Devamlı saldırılarla Kanal'dan geçen zırhlılar ve gemiler batırılır. Çanakkale Savaşı bittiğinde İngiltere, 250 bin kişilik bir Türk kuvvetinin Mısır işgaline yöneleceği korkusu içindedir! Lord Kitchener acele Mısır'a kuvvet yığar. Güney Suriye ve Sina'da toplam Türk kuvvetleri 17 bin kişi iken, İngiltere kısmen bu korkuyla Mısır'daki kuvvetlerini 300 bin kişiye çıkartır!

1916 Ağustosunda, yâni sıcak mevsimde yapılan ikinci Kanal Saldırısı, Mısır'ı istilâ değil, ancak Süveyş'in Doğu kanadına egemen olarak Kanal'dan geçişi engelleme amacını gütmektedir. Türk kuvveti, az savaşçıdan ibarettir. Saldırının, önceden haberli ve savunmadaki ezici üstünlükteki güçler karşısında en ufak başarı şansı yoktur!

LİBYA'DAN MISIR ÜZERİNE YÜRÜYÜŞ

Mısır'a karşı başka bir yürüyüş, Doğudan değil, Batıdan Libya çöllerinden gelir. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri'nin komutasında, Türk subay ve assubaylarının Türk üniformalarıyla yönettiği Sunusîler, 1915 sonbaharında Bedevîleri ayaklandırarak Mısır'a doğru ilerlerler. Cihad ilânıyla Fezzan'da ayaklanma olur. Sunusîler, Kutsal Savaş çağrısını Müslüman Afrika'da yayarlar. İtalyanlar bunun üzerine Trablusgarp ve Berka'yı savaşmadan boşaltarak sahildeki kalelere çekilirler.

1915 kış ve yazı, Sunusî kuvvetlerine silâh, malzeme ve kadro sağlamakla geçer. Bu, İngilizlerin ablukası karşısında, ancak yelkenlilerle ve ufak vapurlarla yapılır. Alman denizaltıları ablukayı aşmakta yararlı olur. Böylece 10 bin kişilik bir mücahit ordusu kurulur. Ordu mevcudu bir ara 30 bine yaklaşır. Amaç, Libya'nın yeniden fethi ve ihtilâller çıkartmak için Mısır ve Tunus'un istilâsıdır. Nitekim İtalyanların çekilişiyle, Türk subayların komutasındaki birlikler Libya'ya kolayca egemen olur. Mücahitler, 1915 yazında Sirenaik sınırını aşarak Mısır'a girerler. Bedevîler harekete katılır. İki İngiliz denizaltısının müterretabına hücum edilir, İngiliz garnizonları abluka altına alınır, ikmal yolları kesilir. General Wallace, Nil deltasına doğru geri çekilir. Mücahitler, 1915 Eylülünde savunmasız bırakılan içerideki büyük vâdileri işgal ederler. Kasımda sahildeki Tara ve Mooring adlı İngiliz gemilerinin mürettebatını tutsak alırlar. Aralık ayında mücahitler, Matruh yakınlarındadır. İkmallerini Alman denizaltıları yapmaktadır. Sahil muhafızları ve İngiliz garnizonunun yerli topçuları, mücahitlere ateş açmayı reddederler. Mısır, Türk subaylarının gerilla birliklerinin tehdidi altındadır.

Bu durumda İngiltere, Mısır müslümanlarının ayaklanmasından korkmaya başlar. General Wallace'a her yandan kuvvet yağdırılır ve ona sınıra kadar iler-

leme emri verilir. Şubat 1916'da Wallace'in yerine gelen General Peyton, bu görevi tamamlar.

SUDAN AYAKLANMASI

Öte yandan Cihad ilânı üzerine Darfur Sultanı Ali Dinar ayaklanır. 1915 Nisanında cihad ilân eyler ve Sudan'da Istanbul'un cihad bildirilerini yayar. Türk subayları Darfur'a gelirler, 10 bin kişilik bir savaşçı kuvvet teşkil ederek Kordofandan Hartum üzerine yürürler. Savunmadaki Albay Ketty'nin kuvvetlerine saldırırlar. Fakat son derece cesaretle savaşmalarına rağmen, İngiliz mitralyözleri karşısında mücahitler erir. Ali Dinar, kuvvetlerini yeniden düzenleyerek İngiliz birliklerine hücuma devam eder, Kasım 1916'da savaş alanında ölür.

İngiliz Somalisi'nde Molla Muhammed, dervişleri ayaklandırır. Habeşistan'da Negus Yessu, müslüman olur ve panislâmizme yönelir. Fakat Habeşistan Kilisesi, Habeşlerin Negus'a sadakat yeminini bozar. Savaş olur ve Negus yenilerek 27 Eylül 1916'da tahttan indirilir.

İSLÂM İHTİLÂLLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kısaca, Afrika'da da İngilizleri telâşa düşüren bir panislâmist eylem vardır. Fakat deniz egemenliği İngiltere'de kaldıkça, karadan ordularla ayaklanma merkezlerine ulaşılmadıkça ya da Almanya Avrupa'da İngiltere'yi kesin yenilgiye uğratmadıkça İslâm ayaklanmaları sönmeye mahkûmdur.

Bir an için, Avrupa'daki Alman zaferinin etkisiyle Cihad'ın başarıya ulaştığı kabul edilse bile, İslâm ülkelerinin İngiliz sömürgeciliğinden çıkıp Alman sömürgesi olmaktan öteye gideceği kuşkuludur.

Öte yandan İttihat ve Terakki milliyetçiliği, henüz bulanık biçimde kalsa dahi, Ortaçağ kurumlarından kurtulup modern bir millet olma amacını gütmektedir. Oysa İslâm Dünyası'nda cihada katılan güçler, bir kısım aydınlar dışında, aşiret başkanları, şeyhler v.b. gi-

bi modernleşmeye karşı gelenekçilerdir. Gelenekçi ile modernleşmeden yana milliyetçi çatışacaktır. Sömürgecinin çıkarı, geleneksel düzenin kalması; milliyetçinin isteği ise, geleneksel düzenin değişmesidir. Bu nedenle, işin sonunda geleneksel güçlerin, milliyetçiliğe karşı sömürgeci ile birleşmesi tehlikesi vardır. Nitekim Enver Paşa, «*Turan İhtilâl Ordusu Türkistan Cephesi Kumandanı ve Emir-i Leşker-i İslâm-ı Buhara*» diye imza attığı son Turan denemesinde bu dramı yaşar. Turan Savaşını, Buhara Emiri'nin adamlarıyla verecektir. Emir, Çarlık Rusyasının adamıdır. Şimdi de İngilizlerden destek görmektedir. En büyük düşmanı «cedid» (yenilikçi) denilen milliyetçi aydınlardır. Enver Paşa ve İttihatçılar da «cedid» idiler. Ne var ki, Emir'in adamları Enver Paşa'dan Bolşeviklerden çok, «cedid»lerle savaşmasını isterler! Enver Paşa, 1 Aralık 1921 günü karısına şunları yazar :

«Göktaş'ta sabah namazından sonra, senin ve yavrularımın fotoğraflarınızı yakarak ağladım. Bura halkı çok bağnaz. Aleyhime boyuna propaganda yapılıyor. Bağnazlığa dokunan herşeyi ortadan kaldırmak için yanımda bulunan yapıtları da yaktım. Sizin resimleriniz de böylece yandı.

Bana asıl işin şu olduğunu söylüyorlar :

— Ben yalnız Ruslarla değil, asıl cedid'lerle savaşmak zorundaymışım...

Doğrusu, eğer imanlı olmasam, işin sonundan ürküp pişman olurdum. İnşallah iyi olur...»[104]

İNGİLİZLER İSLÂMA HALİFE ARIYOR...

İşte Atatürk'ün olanakdışı bir mâcera saydığı İslâm Birliği, böyle açmazlarla dolu bir girişimdir. Fakat bu girişimin İngiltere'yi çok rahatsız ettiği ve korkuttuğu kesindir. Sömürgelerindeki müslümanlara kötü örnek olan Türkiye'yi yok etmek ve Hilâfet'i Türkiye'den alma düşüncesi, bu nedenle güç kazanır. Nitekim İngil-

tere'nin Rus Dışişleri Bakanı Sazonoff'a Mart 1915'de verdiği memorandumda şunlar yazılıdır :

«*Türklerin Istanbul'dan uzaklaştırılmasından sonra, başka bir yerde İslâm'ın politik merkezi olacak biçimde bağımsız bir İslâm devletinin kurulması zorunlu sayılmaktadır. Tamamiyle müslümanlardan ibaret olması gereken, fakat Türk olması zorunlu olmayan böyle bir devletin varlığı, doğaldır ki, İslâm'ın kutsal şehirlerinin bu devlete merkez olmasını da gerektirmektedir.*»[105]

Rusya, bu öneriyi «*Halifeliğin Türkiye'den ayrılmasını arzuladığını*» belirterek cevaplandırmıştır.[106]

Bu sırada bir Ermeni politikacısı, Dr. Zavrieff, Rus Dışişleri Bakanlığına Rusların hayli önem verdiği «Cemal Paşa ile anlaşma plânı» getirir. Buna göre, Cemal Paşa, Sultan ve Istanbul Hükümeti'nin Almanların elinde tutsak olduğunu ilân ederek hükümeti devirecek, Müslümanların Halifesi Sultan'ı kovacak, Istanbul ve Boğazlar'dan vazgeçerek Asya'da yeni bir hanedan kuracaktır. Yeni Sultan'ın yönetiminde Suriye, Filistin, Irak, Arabistan, Kilikya ile Ermenistan ve Kürristan özerk eyaletler olacaktır.[107] Öneri, İngiltere tarafından «Biz Araplarla müzakeredeyiz» diye geçiştirilir. Rusya'nın destekler gözüktüğü Cemal Paşa'nın sultanlığı ve halifeliği böylece suya düşer.

30 Aralık 1915'de Londra Büyükelçisinin Rus Dışişleri Bakanına yazdığına göre, Araplar, İngilizlere «Bir Mekke hilâfeti mi kurmak istiyorsunuz» diye sorarlar, İngiltere, «Bu müslümanların bileceği iş» diyerek Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmesi koşuluyla, Hilâfet'in el değiştirmesine yeşil ışık yakar.[108] İngiltere'nin Halife adayı Abdülhamit ve çevresinin 1903'te tahmin ettiği üzere, Mekke Şerifi Hüseyin'dir. İngiltere, daha savaştan önce, Mekke Şerifi'ne himayesini önerir. 1915 sonbaharında İngiltere, Aden'i tehdit eden 7. Türk Kololrdusunun ikmal yollarını kesmek, Mısır'daki cihad propagandasının merkezini teşkil eyleyen Kı-

zıl Deniz'in Arap kıyısından Türkleri uzaklaştırmak, «Mekke ve Medine hizmetkârlığı» sanını kaldırarak Osmanlı Halifesi'ni zayıflatmak amacıyla Şerif Hüseyin'i kazanmak için her çâreye başvurur. Şerif Hüseyin'e ayda 300 bin İngiliz lirası altın olarak ödenir...

Mekke Şerifi Hüseyin, 27 Haziran 1916'da bir bildiriyle Halife'nin ülkesine karşı savaş ilân eder. Doğaldır ki, suçlu Halife değildir, «dinsiz» İttihat ve Terakki milliyetçileridir. Bildiriye göre, «İçtihad» adlı bir dergi, Halife'nin yaşamını uygunsuz bir biçimde yazmıştır, ama Sadrâzam ve Şeyhülislâm buna karşı bir tepki göstermemişlerdir. Mirasta «erkek iki, kadın bir pay alır» dendiği halde, İttihatçılar bu tanrısal kanunu değiştirip erkek ve kadına eşit pay tanımak istemişlerdir. İslâmın beş ilkesini unutarak Medine, Mekke ve Şam'daki birliklerdeki askerlerin oruç bozabileceklerini ilân etmişlerdir!... Mekke Şerifi, bu nedenlerle Hilâfet'in merkezi Türkiye'ye karşı İngilizlerin safında ayaklanır.

Kasım 1916'da Şerif Hüseyin ikinci bir bildiri yayınlar, bütün felâketin Enver, Cemal, Talât üçlüsünün diktatörlüğü yüzünden geldiğini ve bunların, *büyük Osmanlı devlet adamlarının İngiltere ve Fransa dostluğuna dayanma biçiminde* kurdukları politik gelenekleri ayrıldıklarını,* Ermeni ve Rumlara ettikleri zulmün bütün dünyaca kınandığını belirtir.[109]

Ne var ki, İngiltere'nin umutlarının tersine, Mekke Şerifi Hüseyin ve oğulları Faysal, Abdullah ve Ali, Arabistan'dan Türkleri kovabilecek etkili bir güç olamazlar. Türk Ordusu'nun karşısında sürekli başarısız kalırlar. Mekke'yi alırlar, Medine'ye giremezler.

TÜRK SAVAŞININ YAŞAMSAL ÖNEMİ

Arabistan'ın işgalinin gerçekleştirilmesi Araplar

* Bu büyük devlet adamları, Tanzimat ve 1838 Ticaret Antlaşmasıyla, Türkiye'de İngiltere ve Fransa ile Rum ve Ermeni kompradoru egemenliğini kuran Tanzimat Paşaları olacaktır. Abdülhamit, bu politikaya karşı çıkmıştır.

tarafından değil, ancak beş on bin kişilik çok zayıf kuvvetler hâline düşen Osmanlı Ordularının karşısına İngiltere'nin her türlü malzeme ve teknik üstünlüğe sahip bir milyona yakın asker yığmasıyla mümkün olur. İngilizler, Avrupa Cephesi'ni ihmal pahasına, aşırı sayıda kuvveti Arabistan'da Türklerin karşısına yığar. Böylece savaşın son iki yılı, tamamen bir Türk - İngiliz savaşına dönüşür. Larcher, «Osmanlı İmparatorluğu'na karşı İngiltere» başlığı altında bu durumu şöyle anlatır :

«İngiltere, Dünya Savaşı'nın büyük olaylarının hiç birinin amacını değiştirmesine izin vermeksizin, 175 bin kişilik General Allenby Ordusunu Filistin'in fethine ayırdı. Sina'da müttefiklerinden hiçbir yardım istemediği gibi, Filistin'de milletlerarası polis görevi yapmakla yükümlü birkaç yüz kişilik Fransız ve İtalyan kontenjanlarının varlığına güçlükle katlandı. Müttefiklerin Yüksek Savaş Konseyi'nin müdahalelerine kesinlikle karşı çıktı...»

«Tek komutanlığın fiilen İngiltere tarafından sağlandığı bir gerçektir. İngiltere, Hindistan İmparatorluğu'na sıkı sıkıya bağımlıydı. Rusya'nın savaş dışı kalışından yararlandı ve müttefiklerinin önerilerini sistemli biçimde reddetti. Böylece, *Londra'daki İmparatorluk Genelkurmayı, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olan harekâtı tek başına yönetti.*»

«Türk Savaşı, İngiltere'nin iradesiyle gittikçe daha çok bir İngiliz plânına uygun biçimde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir İngiliz savaşı hâline geldi. Bu savaşın müttefiklerarası yararı ve Dünya Savaşı ile koordinasyonu gittikçe zayıfladı. İngiltere, orada fetih amaçları güttü.»[110]

Bu Türk - İngiliz savaşında, Majestelerinin Hükümeti, bütün İslâm Dünyası'nı İngiltere'ye karşı ayaklandırmaya kalkışan, İslâm Dünyası'na kötü örnek olan ve savaşın ilk iki yılında bu yolda başarı sağlayan Tür-

kiye'ye bütün İslâm Dünyası'nın unutamayacağı bir ders vermek istemiştir.

Lloyd George, anılarında, bu İngiliz tutumunu içtenlikle açıklamaktadır :

«... İngiltere İmparatorluğu için, Türkiye ile savaşın özel bir önemi vardı. Osmanlı Halifesi, İslâm Dünyası'nın başı idi ve İngiltere İmparatorluğu içinde her yerden çok müslüman vardı. Bu yüzden bizim Türkiye ile savaşımız nâzik bir işti. Türk İmparatorluğu, bizim Doğudaki büyük ülkelerimizin (Hindistan, Birmanya, Malaya, Borneo, Hong-Kong ile Avustralya ve Yeni Zelanda Dominyonları) deniz yolları üzerinde bulunuyordu. İçinde İmparatorluğumuzun ana candamarı olan Süveyş su yolunun geçtiği Mısır, Türk hükümranlığı altında idi. Bu nedenle, *İmparatorluğumuzun gidiş-geliş yolları ve Doğudaki prestijimiz bakımından, Türklerin bize savaş ilân eder etmez yenilip itibarlarını yitirmeleri çok önemli idi. Türk Ordularının üç sefer yılı boyunca, eş koşullar altında bizi arka arkaya bir takım savaşlarda yendikten sonra, ancak ezici sayıda kuvvetlerimizce sonunda yenilmiş olmaları, Doğuluların kafasında kötü bir izlenim bırakmıştır.*»[111]

TÜRKİYE'NİN ÖLÜSÜNDEN BİLE KORKULUYOR...

Türkiye tam yenik düştüğünde dahi, İngiltere hâlâ İmparatorluğun ölüsünden kuşkuludur. İmparatorluğun ölüsünün bile, İslâm Dünyası'nda etkili olabileceğinden çekinilmektedir! Lord Balfour'un Istanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a verdiği 9 Kasım 1918 tarihli direktif, bu bakımdan gerçekten çok ilgi çekicidir :

«*Sizin de hiç kuşkusuz anlayacağınız gibi, Türkler Doğu töresine sâdık kalarak, görünüşü kurtarmak ve yapılan mütarekenin savaşta uğranılan bir bozgunun sonucu olmayıp, kendi istekleriyle bizimle anlaşarak imzalandığı havasını bütün İslâm Dünyası'nda*

yaratmak için ellerinden gelen hiçbir çabayı esirgemiyeceklerdir. Onlar mütareke koşullarının kendileri için özellikle elverişli bulunduğunu zâten iddia etmektedirler. Mısır ve Hindistan'daki müslüman uyruklarımız, Türklerin tamamiyle yenildiklerini anlayacaklarından, bu durum, panislâmizme ve genellikle islâmlığın politikaca sömürülmesine karşı öldürücü bir darbe olacaktır.»[112]

Sudan'da Darfur mücahitlerinin karşısında tehlikeli aylar geçiren General Wingate de Kahire'de Yüksek Komiser iken, 13 Kasım 1918'de Dışişleri Bakanlığına, «Türklerin duygu ve prestijleri konusunda herhangi bir gösterişe karşı şiddetle karşı çıktığını, böyle bir davranışı, Araplarla Mısırlıların zayıflığımıza vereceklerini ve yine eski Türk dostu politikamıza döneceğimiz izlenimini çıkaracaklarını» bir raporla bildirir.[113]

Görüldüğü üzere, İngiltere, yenik ve tükenmiş Türkiye'ye karşı bir parça yumuşak davranılmasının bile, İslâm Dünyası'nda tehlikeli sonuçlar doğuracağı kuşkusundadır! İslâm Dünyası'na boyun eğdirebilmek için Türkiye ezilebildiği kadar ezilmelidir...

Mondros Mütarekesi'ni imzalayan, İngiltere'ye hayran Rauf Bey'in hayalleri ile İngiltere'nin Türkiye planları arasında tam bir karşıtlık vardır. Türk okumuşlarının, gerçeklere karşıt düşen bu tür hayalciliklerden günümüzde bile tam kurtuldukları söylenemez.

IV — İNGİLTERE İŞGALİNDE TÜRKİYE

Bir tek Türk'ün kafasında dahi, Türkiye'ye verilecek cezanın çok ağır olacağı konusunda bir tereddüt uyanmasını istemiyoruz.
(Istanbul, 1919)
GENERAL DEEDES

İngilizler, Mondros Mütarekesi'nden sonra tek egemek güç olarak Istanbul'a yerleşirler ve «mazlum milletler»e örnek olmasına kesinlikle son vermek için, Türkiye'yi cezalandırma planlarını uygulamaya koyulurlar. Müttefik Fransa ve İtalya'ya dahi bu konuda pek az söz hakkı tanırlar. İngiltere Harp Bakanlığı, 2 Şubat 1919 tarihli bir yazısında şunları yazar :

«Fransa, Avrupa Türkiye'sinden sorumludur... Bundan ise, Asya Türkiye'sinin Asya'daki Britanya komutanları yönetimine verildiği anlamı çıkmaktadır. *Savaş Konseyi, İngiltere Hükümeti'nin Anadolu'da müttefiklerine sormadan askerî harekâtta bulunmaya yetkili olduğu fikrindedir.* Mütareke, yalnızca Türkiye ve Büyük Britanya temsilcileri arasında görüşülmüş ve imzalanmıştır ve Türkiye ile savaş, Gelibolu çarpışmaları dışında, hemen hemen Britanya birlikleri tarafından yapılmıştır... Anadolu'da mütareke hükümlerinin yerine getirilmesini sağlamak için ileride yapılacak herhangi bir askerî hareket, asıl Britanya birliklerine düşecektir.»

Harp Bakanlığı'nın bu görüşü, 16 Ocak 1919 tarihli yazısından anlaşıldığı üzere, İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından da paylaşılmaktadır :

«Mütareke'nin uygulanmasını sağlama sorumluluğu tek başına İngiltere Krallık Hükümeti'ne ait olacaktır. Bu maksatla gerekli görülecek böyle bir askerî

hareketin yürütülmesine İngiltere, müttefiklerine sormaksızın her zaman yetkilidir.»

Istanbul'a «bir imparator gibi» giren Fransız Generali Franchet d'Esperey, en üst komutan gibi görülebilir. Gerçekte ise, duruma egemen olan General Milne'dir. Milne, daha işin başında bağımsız davranma emrini almıştır. Bunun yarattığı sürtüşmeler karşısında Lloyd George, 15 Eylül 1919'da Clemenceau'ya «*Istanbul'da bir Fransız Komutanlığının bulunmasının, İngiltere'nin İslâm Dünyası'ndaki nüfuz ve onuruna vurulan bir darbe olacağını*» yazmış ve bunu Fransa'ya kabul ettirmiştir.

İNGİLİZLER, PADİŞAH İLE KONUŞMAYI REDDEDİYOR...

13 Kasım 1918'de İngiliz askerleri Istanbul'u işgal ettikleri zaman, «*Türklere yüz vermemek ve ağır biçimde cezalandırılacaklarını onlara duyurmak*» direktifini almışlardır. «*Umutlarımı Allah'tan sonra İngiltere'ye bağladım*» diyen ve İngiltere'ye sürekli ilân-ı aşk eden Padişah ile İngiliz yetkililerinin görüşmeleri yasaklanmıştır.

Amiral Webb, 21 Mart 1919'da, Sultan Vahdettin'in İngiltere Yüksek Komiserliği danışmanlarından Hohler'i huzuruna kabul etmek istediğini Londra'ya bildirir, fakat İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Padişah'ın bu isteğini reddeder, Amiral de Robeck, 15 Aralık 1919'da «Geçende Sultan benimle görüşmek istedi, reddettim» diye Dışişleri Bakanlığına yazar ve «İyi yaptınız» cevabını alır. Selâmlık resminde (tören) seyirci olarak bulunmak dahi, Sultan'a karşı resmî bir saygı gösterisi sayılacağından, Mütareke'ye aykırı bulunur! 1 Mayıs 1919'da Istanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri, Bâbıâli'nin Selâmlık törenine ait kartların dağıtımında aracı olmalarını dilemesi üzerine, bu sorunu incelerler ve red cevabı verirler. Selâmlık töreni kartları dağıtılamayacağı gibi, müttefik subaylar da Selâmlık törenlerinde hazır bulunamıyacaklardır. Üç Yüksek Ko-

miser, ancak Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra 21 Ağustos 1921'de «millî hareketin bastırılmasını istemek» için Sultan'la ilk kez karşılaşırlar...

İngilizlerin Veliaht Abdülmecit'e karşı tutumları daha sert olur. Abdülmecit, tutum ve konuşmalarıyla millî hareket yanlısıymış gibi bir izlenim yarattığı için, Başterciiman Ryan tarafından sert biçimde uyarılır. Sonradan Halife yapacağımız Veliaht, millî hareket için «hainee, ahmakça, gaddarca» dediği halde, Saray'da, Türk-İngiliz polisinin gözetiminde telörgülerle çevrili olarak hapsedilir. Veliaht, 38 gün süren gözaltından Milne'ye bir rica mektubu yazarak kurtulabilecektir.

Amiral Calthorpe, 6 Kasım 1918'de İngiltere Yüksek Komiseri atandığı gün, Lord Balfour'dan «*Türklerin yakınlaşma ve dostluk kurma girişimlerinden kaçınınız*» direktifini alır. Lord Balfour, «Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar Türklerden gelecek bütün konukseverlik girişimlerinin reddini ve Müttefik İşgal Kuvvetleri ile Türkler arasındaki ilişkilerin tamamen resmî nitelikte kalmasını» ister. Balfour, 9 Kasım'da Amiral Calthorpe'a gönderdiği özel mektupta görüşünü daha da açıklığa kavuşturur :

«*Türk bakanları kendilerinin daima içtenlikle İngiliz dostu olduklarını göstermeye çalışacaklardır.* Sizin ve öteki Müttefik yetkilileri ile subaylarının sempatilerini kazanmak için her çabayı harcayacaklardır, hatta Türkiye konusunda bizimle öteki müttefikler arasında anlaşmazlıklar ve güçlükler yaratmak amacıyla fırıldaklar çevirebileceklerdir. Bunlara hazırlıklı olmalısınız. Bu çabaları, tartışmaya girmekten kesinlikle kaçınmak ve Krallık Hükümeti'ni barış koşulları konusunda bağlayacak herhangibir söz söylemeye yetkiniz olmadığını belirtmek yoluyla etkisiz kılacağınızı umuyorum.»[114]

Istanbul'un İngiliz Başkomutanı General Wilson, bu direktifi komutasındaki subaylara iletir :

«Türk yönetici sınıflarının kendilerine özgü zihniyetini göz önüne alan İngiliz Hükümeti, Türk propagandasının yüksek rütbeli İngiliz subaylarının sempatisini kazanma biçiminde gelişmesini olası görmektedir. Bu nedenle, Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar Türklerin konukseverlik önerilerini kesinlikle reddetmeniz konusunda emirlere uymanız...»[115]

İNGİLİZLER, İNGİLİZCİLERİ TUTMUYOR!..

İngilizler, gerçekten bu direktiflere bağlı kalırlar. Fransızlar ve İtalyanlar, Türk dostu görünüp umutlar dağıtmaya yönelirken, İngilizler açık açık Türkiye'nin ağır biçimde cezalandırılacağını İngilizci Türk dostlarına söylerler.

Daha ilk nezaket ziyaretinde, 22 Kasım 1918'de, Amiral Webb ve Hohler, «umutlarını bağladığı İngiltere'ye olan büyük dostluğunu» belirten Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa'ya «Türkiye'ye İngiltere'nin sempatisini sağlamanın tamamiyle görevlerinin dışında kaldığını» hatırlatırlar. Vahdettin ve Damat Ferit'in İngiliz himayesine girme yolunda ısrarlı isteklerini ve sundukları gizli anlaşma taslağını, Amiral Webb, «Böyle bir fikir söz konusu olamaz» diye geri çevirir. İngiliz Sevenler (Muhipler) Derneği kurucusu ünlü İngiliz câsusu Sait Molla, askerî ataşe Deedes'den «Britanya Yüksek Komiseri'nin Türkiye'ye karşı dikkat çekecek kadar soğuk davranışının nedeni»ni sorunca, «Deedes Bey» denilen ve Türkçe de bilen bu istihbaratçı İngiliz Generali, «Bir tek Türkün kafasında dahi, Türkiye'ye verilecek cezanın çok ağır olacağı konusunda bir tereddüt uyanmasının istenmediğini» söyler.

Karma Mütareke Komisyonu'ndaki Türk temsilcisi Galip Kemalî Söylemezoğlu'nun ısrarlı yakınlaşma çabaları karşısında da «Deedes Bey», gerçeği olduğu gibi belirtir :

«— Azizim Kemalî Bey, size birşey söyliyeyim. *Savaş ilân edildiği gün, ben Lord Kitchener'in yanındaydım. O, öyle ise Türkiye'yi mahvedinceye kadar sa-*

vaşa devam edeceğiz, demişti. Bugün hakkınızda İngiltere'de egemen fikir hâlâ budur. Şimdi bir yaklaşma politikası tutmanın olanağı yoktur .Bir kez barış imzalansın, ondan sonra İngiltere ile Türkiye arasındaki tarihsel dostluğa dönmek çârelerine başvurulabilir.»

Bu sözler, 1919 yılının başlarında söylenir, aradan beş altı ay geçince, Söylemezoğlu, Karma Mütareke Komisyonu'nda birlikte çalıştığı General Deedes'i «Dost olalım» diye bir daha zorlar :

«— Durumu görüyorsunuz. Beş altı ay önce size, Fransızlarla Doğuda çıkarlarınız karşıttır, aranızda ciddî uyuşmazlıklar çıkacaktır. Olan oldu. Şimdi geleceğe bakalım. Hilâfet'in İslâm Dünyası'nda ne büyük bir yeri olduğu meydana çıktı. İngiltere, Türkiye'ye dostluk elini içtenlikle uzatırsa, İslâm Dünyası üzerindeki söz geçerliği bir kat daha artar. Bizimle dost olunuz, Türkiye'yi yaşatmaya karar veriniz. Millî sınırlarımız içinde özgür ve bağımsız bir Türk Hükümeti'nin gelişme ve ilerlemesini kolaylaştırınız, sizinle doğal müttefik biz oluruz.

Bu sözlerime karşı,

— Bizi Balkan hükümetlerine mi benzetiyorsunuz? Biz Fransızlarla dört yıl yanyana savaştıktan sonra birbirimize düşman olur muyuz? Sizinle dost olmaya gelince, bunun daha zamanı gelmedi, demiştiniz.

Ben ise, Fransızlarla savaşırsınız dememiştim, zaman geçtikçe Doğudaki karşıt çıkarlarınız birbiriyle çarpışacaktır, demiştim.

Türkiye'yi yaşatmamak politikasını sürdürürseniz, ciddî anlaşmazlıklar çıkacaktır, dünya yeniden karışacaktır. Bunu önlemenin biricik çâresi, özgür, bağımsız ve güçlü bir Türkiye'nin varlığını sağlamaktır, demiştim. O günden beri çıkan olaylar, sözümü doğrulamıştır. Hele İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi, en büyük politik yanlıştır. Memlekette yol açtığı haklı galeyanı görüyorsunuz. Bu yol çıkmaz. İşte size yine tam bir içtenlikle başvuruyorum. İngiltere'nin hakkımızda-

ki politikasını değiştireceğini, bizi gözleyeceğini ve meşrû haklarımızı savunacağını, özgür ve bağımsız bir devlet olarak yaşamamızı kabul ettiğini bana resmen belirtirseniz, ben kendimi ortaya atar, Saltanat Konseyi'nde, İngiliz dostluğunun bize sağlayacağı gerçek çıkarları gözler önüne sererek iki devlet arasında içten bir uzlaşma zemini hazırlamaya çalışırım, demiştim.

Nâmuslu ve doğru sözlü kişi olarak bana Deedes :

— Azizim, biz size hiçbir garanti veremeyiz. Hiçbir yükümlülük altına da giremeyiz. Siz memlekette zekâ ve bilgisiyle tanınmış ön planda bir kişisiniz. Memleketinizin gerçek çıkarlarını elbet anlarsınız. Onu nerede görüyorsanız, ona göre dil kullanırsınız, demişti.

Böylece yedibuçuk aydır az çok ara ile yaptığım yaklaşma önerilerinin sonuncusu bu kez de İngiliz politikasının hakkımızda verdiği kararda bir elif miktarı bile değişiklik olmadığını» göstermiştir.[116]

Damat Ferit ve Sait Molla gibi, Ali Kemal de İngiliz dostluğu yoluyla kurtuluş formülünü dener. Fakat o da, «Evet, ya da hayır diyemiyeceksiniz, barış size dikte edilecek» cevabını alır.[117]

Yüksek Komiser Calthorpe, 6 Haziran 1919 tarihli raporunda direktiflere dikkatle uyulduğunu belirtir :

«*Yüksek Komiserlik mensuplarının yazılı ve sözlü olarak aldıkları direktiflere uygun biçimde, hiçbir Türke hiçbir konuda iltimas gösterilmedi, umut ve hayale kapılmaları önlendi ve onlara savaşın sonucu olarak sert bir tutum beklemeleri gerektiği anlatıldı. Bu, bizim değişmez tutumumuz oldu.*»

YÜKSEK KOMİSER, «TÜRKLERİ TERSLİYORUZ» DİYOR...

Amiral de Robeck, 18 Ekim 1919'da «Türkleri tersliyoruz» diye övünür :

«İngiltere, bu ülkede sürüp giden her çeşit entrikalardan uzak duran ve Türklerin dostluk gösterilerini reddeden tek ülkedir.»

Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 4 Temmuz 1919 ta-

rihli yazısıyla, Istanbul'daki Yüksek Komiser'in bu çalımına katılır :

«*İş başında bulunan Türkler, en yükseğinden en altta bulunanlara kadar İngiltere'nin kendilerini bağışlamasını ileri sürdüler. İngiliz himayesini ısrarla aradıklarını, geleceklerini tamamen İngiltere'ye bıraktıklarını, bunu şiddetle arzuladıklarını belirttiler. Bu yolda birçok başvurmayla karşılaştık. Bütün bunlara kulaklarımızı tıkadık. Türkiye sorununun Paris'te çözümleneceğini söyledik.*»[118]

İngiltere, bu sert tutum içinde, Türkiye'nin işgaline girişir, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Calthorpe, «*Hukukî dayanağı yok*» der, fakat İngiltere hemen işin başında fiilen Istanbul'u işgal altına alır. Yine Güneyde, Mütareke'ye aykırı saymamıza rağmen, İngiltere, Türk kuvvetlerini Pozantı'ya doğru geri çekilmeye zorlayarak Kilikya'ya kuvvetlerini sokar. Irak'ta Ali İhsan Paşa geriletilerek Musul'a ve hattâ bir ara Diyarbakır'a İngiliz kuvvetleri sokulur. Protestolar karşısında İngilizler, «Musul Irak'a, İskenderun ise Suriye'ye dâhil» deyip işin içinden çıkarlar! Türk hükümetlerinin artan Mütareke'ye aykırılık iddiaları üzerine, 10 Ocak 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Webb'e Türkiye'ye bir nota vermeyi önerir. Bu nota ile Weeb, Türk Hükümeti'ne «Müttefiklerin savaşı kazanmaları üzerine, Türkiye'ye dikte edilen koşulların bütün ayrıntılarıyla yerine getirilmesine kadar, Mütareke hükümlerine aykırılıkla ilgili herhangibir şikâyetin dinlenmesinin ya da dikkate alınmasının reddedilmesi için direktif aldığını» bildirir. İngiltere, Mütareke anlaşmasını bu ölçüde hafife almakta ve «itiraz dinlemem» demektedir. Ünlü General Allenby, daha işin başında, 15 Kasım 1918'de «İtiraz yok» buyurmuştur :

«*Sorunlar, Türklerle tartışılmamalı; ancak onlara 'istekler'in yerine getirilmesinin zorunlu olduğu söylenmelidir.* Onların Kilikya ve Medine'de işleri savsak-

lamalarını ve Azerbeycan'da hileye başvurmalarını, hezimetlerinin doğal sonuçlarından kaçınmak amacıyla düzenlenmiş ve bizi aldatmaya yönelmiş beceriksiz girişimler olarak görmekteyiz... İngiltere Krallık Hükümeti, gerekirse savaşa tekrar başlamak hususunda duraksama göstermeyecektir.»[119]

İngiltere, Mütareke'yi nasıl anlıyorsa öyle uygulayacaktır...

CURZON: «TÜRKİYE'YE ASKERLİK MESLEĞİNİ YASAKLAYACAĞIZ»

İlk amaç, Türk Ordusu'nun dağıtılması ve silâhlarının alınmasıdır. Bu yapıldıktan sonra, Türkiye'ye istenilen herşey kabul ettirilebilecektir.

Türkiye 9 orduya sâhiptir. Bu orduların hepsi kaldırılacak, Türk Ordusu 20 tümenden ibaret 9 kolorduda toplanacaktır. Bu tümenler de zayıf birliklerdir. Nitekim Bâbıâli, Mayıs 1919'da İtilâf Devletleri'ne verdiği bir notada, «Şimdiye kadar cevapsız kalmış olan önerilerimize göre, silâh altında 70 bin kişi bulundurmamız gerekirken, hayli geniş bir alan içinde dağınık durumda olmak üzere ancak 40 bin kişi mevcut bulunuyor» diye yakınır*.[120] Nitekim Lord Curzon, 20 Mart 1920'de, «Türklere askerlik yasak» diye konuşur :

«Türkler için askerlik mesleği tamamen kapanmıştır. Kuşkusuz, Türkler askerlik yapmak isterlerse, başka bir yere gidebilirler. Fransız Lejyonu onları kabul edecektir. Ne var ki, İngiltere, buna dahi karşıdır. Çünkü Türkler öteki düşmanlarımızdan farklıdır, başka bir yerde bile askerî eğitim görmeleri iyi değildir. Yeniden Türkiye'de askerî bir dönem açılabilir.»[121]

Bu düşüncedeki İngilizlerin isteğiyle, ordular hızla ve erlerin perişan durumuna aldırmaksızın terhis edilirler. Askerlikten ayrılırken, Rauf Orbay, zamanın

* 70 bin askere izin verildiği halde, mevcudun bunun altına düşmesinin bir nedeni, ordudan firarlardır.

Sadrâzam'ına bu perişanlığı dile getirmekten kendini alamaz:

«Askeri terhis ediyorsunuz. Hükümet, terhis ettiği askerleri memleketlerine kadar göndermekle yükümlüdür. Siz bunu yapmıyor, hepsini perişan bir durumda bırakıyorsunuz. Adam karavanadan, kışladan ayrılmış, yiyecek ekmeği, barınacak çatısı yok. Aç ve bilâç sokaklarda dolaşıyor. Ben, Tepebaşı'nda yabancıların bunlara sadaka verdiklerini gözlerimle gördüm. Bunlar ne İttihatçı, ne İtilâfçı... Cepheden cepheye koşarak, ateşler içinde yüzerek, vatana karşı olan borçlarını ödemişler, ama şimdi ölümden beter bir sefalete mahkûm edilmektedirler...»[122]

SİLÂHLARIMIZ ALINIYOR...

Bir yandan ordular terhis edilirken, Arabistan ve Libya'daki kuvvetlerimiz teslim alınmaktadır. Prens Osman Fuad, Libya'daki gerilla savaşını bırakır. Sait Paşa, Aden'i ve Fahrettin Paşa, Medine'yi teslim eder. Fahrettin Paşa'nın hikâyesi ilginçtir. İngilizler, Paşa'nın 15 Aralık gününe kadar teslim olmasını isterler. Kutsal şehrin koruyucusu Paşa, teslim olmaya niyetli değildir. Amiral Webb, Osmanlı Dışişleri Bakanlığını «Bu, anlaşılmaz ve affedilmez bir tutum. 15 Aralık'tan sonra itaatsizlik, ağır sonuçlara yol açabilir» diye tehdit eder. Paşa direnir. Ancak Haydar Molla başkanlığındaki bir kurul, Padişah'ın iradesini getirince, Fahrettin Paşa 10 Ocak 1919'da Medine'yi teslim eder. Paşa, savaş tutsağı sayılarak İngilizler tarafından tutuklanır ve Malta'ya sürülür...

İngilizler, Arabistan'daki birlikler gibi, Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Yıldırım Orduları Grubu (II. ve VIII. Ordular) ile Irak'taki VI. Ordu'nun da kendilerine teslim edilmesini isterler. Atatürk'ün uyanıklığı, bu isteğin sonuçsuz kalmasında etkili olmuştur. Fakat ordusunun terhisi ve silâhsızlandırılması, İngilizlerin istediği biçimde yürütülmüştür. Larcher'in yaz-

dığına göre, İtilâf Devletleri'ne 187 top, 145 bin tüfek, 678 mitralyöz teslim edilir.[123]

İngilizlerin baskısıyla «zorla terhis ettirilip, piyade taburları 70-80 savaşçıya düşen» 13. Kolordu'nun (eski VI. Ordu) 9.050 tüfeği kalır. 35.249 tüfek, mekanizması alınarak kullanılmaz hâle getirilir.[124]

Trakya, Marmara ve Boğazlar'daki birlikler, «silâh ve cephanelerinin büyük kısmı ellerinden alınmakla» savaş güçlerini yitirirler.[125]

20. Kolordu Komutanı Ali Fuad Paşa'ya (Cebesoy) göre :

«Daha Batıdaki iki kolordumuz azimli bir yol tutamadıklarından birçok silâh, cephane ve savaş malzemesini galiplere kaptırmışlardı. Komutanları gerçek bir baş olmadıklarından 12., 13. ve 17. Kolordularımız birer kuvvet olmaktan çıkmışlardır.»[126]

Aslında hemen her yerde İngilizlerin silâhsızlandırma isteklerine genellikle uyulmuştur. Harbiye Nezareti'nin yazısına göre, Adana bölgesinde Toroslar ötesine taşınamayan 126 vagon teçhizat, malzeme ve yiyeceğe İngiliz ve Fransızlar el koymuşlardır.[127]

Kâzım Karabekir Paşa, General Harbord başkanlığındaki bir Amerikan kuruluna verdiği raporda, Kafkasya'daki mevcut içinde en güçlü durumda bulunan ordunun İngilizler karşısında uysallığını — abartılmış da olsa — şöyle anlatır :

«Mütareke koşullarına uyarak Elviye-i Selâse'den (Üç il : Batum, Kars, Ardahan) Ordumuz çekilirken, Gümrü, Kars, Ahıska, Ardahan, Nahcıvan ve Batum mevkiinde Ordumuz için satın aldığımız ve sağladığımız önemli miktarda yiyecek, giyecek, eşya ve özellikle sağlık malzemesi ve ilâcı birlikte götürmemizi İngilizler önlemişler ve bunlara el koymuşlardır. Bu husus, Ordumuzu ve dolayısiyle memleketimizi büyük bir ihtiyaç içinde bırakmıştır. Ordunun yiyeceğini bırakarak yeniden yiyecek satın alması, milleti büyük sefalete düşürmüş, birçok kişi açlıktan ölmüş ya da tohumluk-

larını yemek zorunda kalmıştır. Bu yüzden bu yıl (1919), memleketimiz halkı daha büyük yokluklarla karşılaşmıştır. Batum'dan terhis ettiğimiz *Ordu'nun silâhları, yine Batum'da depolara konulmuş, korunması için subay ve asker bırakılmıştı. Buradaki silâhların tümü alınarak Ermenilere, Rumlara, Ruslara verilmiştir.* Batum'da Azerbeycan Hükümeti'nden satın aldığımız gaz, benzin, mazot gibi şeylere (İngilizler) el koymuşlar, birliklerimizin getirdikleri yiyecekleri dahi vagonlarıyla almışlardır.»[128]

Erzurum'da da Karabekir Paşa'nın komutasındaki 15. Kolordu, Atatürk duruma el koyana kadar, silâhların tesliminde hayli yumuşak davranmıştır. Silâhları teslim almakla görevli kurulun başkanı Yarbay Rawlinson, anılarında «Haziran 1919'un ikinci yarısında büyük sayıda top kaması, tüfek ve makinelitüfek kapak takımlarını paket yapıp vapurlara yüklenmek üzere Trabzon'a gönderdiğini ve yeni Ordu Müfettişi'nin (Atatürk) Erzurum'a gelmesinden sonra silâhları teslim alma işinden gittikçe daha az hoşnut olduğunu» belirtmektedir*.[129]

Mütareke'den hemen sonraki günlerde Konya'da Kolordu Komutanı bulunan Fahrettin Altay da anılarında, bir İngiliz Kontrol Subayına nasıl boyun eğdiğini içtenlikle yazmaktadır :

«Mütareke, bütün ağırlığıyla kendisini duyuruyordu. Konya'ya bir İngiliz subayı gelip demiryolunun yönetimini eline aldı, bütün cephane ve silâh depolarının kapısına kilit taktırdı, silâhların mekanizmalarını toplayıp bir sandığın içine dolduttu ve üzerine de *işgalin mührünü* bastı.»[130]

Hele Yunan işgalinden sonra, Manisa'da bir İngi-

* Atatürk, Samsun'a çıktıktan sonra, Havza'da (7 Haziran 1919) Diyarbakır bölgesindeki askerî birliklerimizden alınarak Samsun'a gönderilen binlerce tüfek mekanizmasını yolda alıkor. Havza askerî deposundaki silâh ve cephaneyi de özel evlere taşıtır.

liz teğmeninin müdahalesi üzerine otuzdan fazla güzel topun düşmana kaptırılması, bu teslimiyetin acı bir örneğidir. Manisa'da 23. Topçu Alayı ile 17. Kolordu'nun zengin sayılabilecek silâh ve cephane deposu bulunmaktadır. 17. Kolordu Komutan Vekili Albay Bekir Sami, Yunan işgalinden önce Manisa'ya gelmiş, depoda bulunan silâhları ve topları kurtarmaya çalışmıştır. Albay Bekir Sami, özellikle 10.5'luk cebel obüs bataryasını kaçırmak için çırpınmaktadır. Batarya şehir dışına çıkarılır. Bekir Sami'nin çabası başarıya ulaşmak üzeredir. Bu sırada olay, görevli İngiliz Teğmeni tarafından duyulur. Teğmen, şehir dışına çıkarılmış topların başına koşar, bizimkilere şu yazılı emri verir :

«Toplar ambara, öteki birlikler kışlaya dönecektir.»

Celâl Bayar'ın deyimiyle, «Bu emir, maalesef yerine getirilmiştir.»[131]

Sabahattin Selek, durumu şöyle özetlemektedir :

«Mondros Mütarekenamesi gereğince, Ordu'nun terhis olunacak kısmına ait aygıtlar, silâh, cephane ve ulaştırma araçları hakkında Müttefiklerce verilecek emirlere uyulacaktı. Buna, bâzı ayrılıklarla, büyük ölçüde uyulmuştur.

Verilen emre göre, tümenlerde iki bin tüfek* ve 8 top bırakılmış, fazlası depolara yığılmıştır. Ordunun elinden alınan bu silâhların da mekanizmaları ve kamaları sökülüp ayrı yerlere yığılıyordu.

Trakya'daki birliklerden toplanan silâh ve cephane, Edirne, Uzunköprü, Çorlu, Lüleburgaz, Keşan, Şarköy, Hadımköy ve Akbaş depolarına kondu. Silâh ve cephanenin en çok sayıda depo edildiği yer Akbaş ile Gelibolu yarımadasındaki depolardı.

İzmir'in işgalinden önce, 17. Kolordu karargâhına gelen bir İngiliz subayının talimatı üzerine, alaylarda yalnız dörder makinelitüfek bırakılmış, öteki makine-

* General Milne'nin 10 Mayıs 1919 tarihli emri: «Her tümende 1500 tüfek bulundurulacaktır.»

litüfekler sandıklanıp sevkedilmek üzere hazırlanmıştı. Kale toplarının kamaları sökülmüştü.

Garnizonların bulundukları şehirlere dağılan yetkili İngiliz subayları, her tarafta aynı şeyi yaptırmaya çalışıyorlardı.»[132] Ve bunda başarı sağlarlar. Kâzım Karabekir Paşa'nın 15.811 insana, 20.782 tüfeğe, 56 makinelitüfek ve 40 topa sahip[133] 15. Kolordusu sayılmazsa, öteki kolordular birer iskelet hâline getirilir. Nitekim Kurtuluş Savaşı'nda, Mütareke ile dağıtılan Ordu'nun yeni baştan kurulması için uğraşılacaktır. Batıda Kurtuluş Savaşına, Ordusuz başlandığı söylenebilir.

Donanma, tamamen gözden çıkarılmıştır. Mütareke'ye göre, bütün donanma, İngilizlere teslim olunmuştur. Ancak kaçakçılıkla mücadele için birkaç ufak tekne elimizde kalır. David Walder'in deyimiyle, «Donanma Boğaziçi'nde paslanmaya terkedilmiştir. Özel teknelerden biri, Sir Horace Rumbold'un resmî yatı olmuştur.»[134]

Bu teslimiyet karşısında Churchill, «*Diz çöken Türkiye başını kaldırıp da kendisini yenenin İngilizler olduğunu görünce, rahat bir soluk aldı*» der ve David Walder, şöyle devam edebilir :

«Bu cafcaflı sözler, aslında hiç de abartma sayılmamalı. Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanında Türk askerleri, silâhları ile birlikte, en küçük İngiliz birliklerine, çok kez istihbarat subaylarına teslim oluyorlardı. Silâhsızlandırma işlemi de sessizce yürütülüyordu. Silâhlar ve cephanelikler, dağlar gibi yığılıyor, bir avuç İngiliz ve Hint askerinin beklediği dev depolar hâlinde toplanıyordu.»

«Yenik Türkler, o derece işbirlikçi ve sıkılgan haldeydiler ki, işgal kuvvetleri bundan dolayı biraz zor durumda kalıyorlardı.»[135]

Kuşkusuz, bunlar, bir gâlip ülke temsilcisinin şımarık ve çok abartılmış sözleridir. Bununla birlikte, dört yıl süreyle üç kıtada ve bütün İslâm Dünyası'nda

amansız savaş verdiğimiz İngiltere'ye karşı, birdenbire şaşılacak bir teslimiyet gösterdiğimiz gerçektir.

MİLLİYETÇİ PAŞALAR SÜRÜLÜYOR...

Bu teslimiyete rağmen, İngiltere, ufak bir direnmeye bile hoşgörüsüzdür. İngiltere, Türk Ordusu'nu bir iskelete çevirmekle yetinmez, belki de bu orduyu iyice gözden düşürmek için onun sivrilmiş komutanlarını cezalandırmaya önem verir. Bu bakımdan Ali İhsan Paşa'nın hikâyesi ilginçtir. İran'da ve Irak'ta başarılı savaşlar veren Ali İhsan Paşa, İngilizlere karşı kesinlikle uzlaşmaz davranan bir komutan sayılamaz. Musul'un işgalinde, ancak İzzet Paşa Hükümeti'nin onayı ile bir süre direnmiş, sonra da hükümet çizgisinden ayrılmış değildir. Ali İhsan Paşa'nın hikâyesi kısaca şöyledir :

Mondros Mütarekesi imzalandığı halde, İngiltere Hükümeti, Generaî Cassel'e Musul'u işgal emrini vermiştir. Cassel bu emri 2 Kasım'da Ali İhsan Paşa'ya duyurur. Ali İhsan Paşa, durumu İzzet Paşa Hükümeti'ne bildirir. Hükümet, Mondros'u imzalayan Amiral Calthorpe'dan medet umar. Calthorpe, Londra'ya yazar. Londra, Mütareke koşulları gereği, yalnız Musul'un işgalini değil, Ali İhsan Paşa kuvvetlerinin de teslim alınması gerektiğini ileri sürer!

Musul işgali, kuvvetlerin teslim alınmasından daha büyük bir öncelik taşımaktadır. 7 Kasım'da General Marshall, Ali İhsan Paşa'ya sorar :

— İngilizlerin ileri yürüyüşüne zorla mı karşı koyacaksınız..

Paşa yumuşaktır :

— Ben, son zamanda birbiriyle ölümsüz dost olmaları gereken iki millet arasında yeniden savaşın başlamasına yol açmayı istemem. Protesto ederek askerimi çekerim...

Böylece, 8 Kasımda, Musul'da İngiliz bayrağı dalgalanır. Şehrin boşaltılması 15 Kasımda, ilin boşaltılması ise 6 Aralıkta son bulur. Fakat İngiliz birlikleri

bununla da yetinmezler. Aralık ayında, Ali İhsan Paşa'nın 29 Kasım tarihli raporunda tahmin ettiği üzere, Diyarbakır iline girerler. Bâbıâli'nin 18 Aralık tarihli protestosu, Londra'ya gönderildikten sonra, 23 Aralık 1918'de, «Yenik Osmanlı Hükümeti'ne dikte edilen mütareke koşullarının hiçbiri böyle bir protestoya hak verdirecek nitelikte görülmediğinden» geri çevrilir.

Ali İhsan Paşa, bu sırada Majestelerinin Hükümeti'nin bağışlayamayacağı bir suç işler. General Marshall, göç ettirilen Ermenilerin barış içinde yerlerine dönmesini sağlamak için, Ermenilerle düşman durumda bulunan Kürt aşiretlerini yatıştırmak amacıyla Albay Killing'i gönderir. Albay Killing, Kürt aşiretleriyle görüşmeler yaparak Kürt-Ermeni uzlaşmasını sağlama çabasındadır. Ne var ki, Ali İhsan Paşa, General Marshall'ın görevlendirdiği albayı — geçici bir süre için de olsa — tutuklar. Allenby, köpürür. 13 Ocak 1919 tarihli yazısıyla, Ali İhsan Paşa'nın derhal azlini ister. Yüksek Komiser Amiral Calthorpe, «Türk Hükümeti'nin direnmesi karşısında bana tutuklama yetkisi verilebilir mi?» diye yukarıya sorar. Öte yandan da 25 Ocakta Türk Hükümeti'nin Ali İhsan Paşa'yı geri çağırdığını bildirir. Fakat İngiltere Başbakanı Lloyd George'un deyimiyle «*Son haçlı seferinin gâlip komutanı*» sayılan ve daha 20 Kasım 1918'de «Türklere iyice sert baskı yapılmalıdır» diyen Allenby, 7 Şubatta Istanbul'a gelir. Hikâyenin gerisini Mütareke Karma Komisyonu'ndaki Osmanlı Devleti temsilcisi Büyükelçi Galip Kemalî Söylemezoğlu'ndan dinleyelim :

«İngiltere Doğu Orduları Başkomutanı Allenby'nin amacı, Türkiye'de silâh altında pek az asker bırakmak ve mevcut kuvvetleri de işe yaramaz bir duruma sokmak idi. *Kurmayı tasarladıkları Büyük Ermenistan'a karşı her türlü saldırı olanağını kaldırmak amacıyla Doğu illerimizi büsbütün boş bıraktırmak, kendisi açısından en önemli bir nokta idi.* Onun için oralarda büyük nüfuzu olan Ali İhsan Paşa'nın başka bir yere atan-

ması ile ordu silâhlarının tesliminde ısrar ediyordu. Bu konu yüzünden şimdiye kadar belki yarım düzine Harbiye Bakanı istifa etmişti. Çünkü Allenby'nin isteğini kabul eylemek âdeta intihar demekti. Hiç de beklenilmeyen bir zamanda Allenby, Istanbul'a geldi. Ve amacının bu can alıcı sorunun çözümü olduğu bize hissettirildi. General Deedes ile bu konuyu birçok kez görüşmüş, ona mütareke koşullarına uymayan bu isteğin bizde kabulünün olanaksızlığını anlatmaya bütün gücümle çalışmıştım. Suriye'de bulunan Allenby ile karşılıklı birçok telgraf alınıp verilmişti. Fakat Mütareke-' den sonra karşısındaki tarafın temiz yürekli olmasından ve verdiği söze son derece bağlı bulunmasından yararlanan ve savaşın sonu demek olan mütareke sırasında İran sınırından İskenderun Körfezi'ne kadar uzanan bir askerî çizgi üzerinde ordularını devamlı ilerletmekle zâten tehditlerini fiilen de gösteren, muzaffer olduğu kadar da insafsız İngiliz komutanına söz anlatılamamış idi...»

«Lloyd George, Allenby'ye 'dünya'da hıristiyanlığa en büyük hizmeti yapmak şerefini kazanan muzaffer komutan' sanını vermişti .İşte bu kişi, sanını büsbütün hak etmek, yakın bir gelecekte Türkiye ile birlikte Hilâfet'i de kolayca yıkabilmek, hiç olmazsa İngiliz nüfuzuna bağımlı kılmak için, bizi her tarafta savunmadan güçsüz bir duruma sokmaya çalışıyordu. Allenby'nin geldiğini öğrenince, derhal Deedes'i gördüm. Allenby'nin isteklerinin aynen kabul ve uygulanmasının bağımsız bir hükümet kavramıyla asla uyuşamıyacağını, güdülen amaç, İngiliz Ordusu'nun esenliğini sağlamak ise, tarafımızdan herhangibir biçimde saldırı eylemlerine kalkışılmasının düşünülemeyeceğini ve bunun olanaksız olduğunu, karşılıklı bir güven ve iyi niyetle konuşulursa, asıl amacın gerçekleştirilebileceğini, bu nedenle Allenby ile yetkili devlet adamlarımızın yüzyüze gelerek bu konuda konuşmalarının uygun olacağını, aldığım direktif üzerine söyledim.»[136]

İki gün sonra Dışişleri ve Harbiye Bakanları, yanlarına Genelkurmay Başkanını da alarak İngiltere Büyükelçiliğine giderler. Aradan yarım saat geçmeden Dışişleri Bakanı Bâbıâli'ye döner, yüzü gözü kıpkırmızıdır. Son derece heyecan içinde, «Allenby'ye söz anlatma olanağı yok» der. General Allenby, bu iki Türk Bakanını, kendisi bir hükümdarmış gibi ayakta kabul etmiş, vereceği ultimatomu yanındaki subaya okutarak, «İşte isteklerim bundan ibarettir ve kesindir» diyerek tartışma yolunu kapatmıştır. Onurları kırılan iki Osmanlı Bakanı, bunun üzerine istifa ederler. Harbiye Bakanı, Allenby'nin isteklerini kapsayan Yüksek Komiser Calthorpe'un notasını, «Tümüyle dayanaksız» diye geri çevirir, fakat Sadrâzam Tevfik Paşa, «durumun gereği olarak» ultimatomun kabulünün zorunlu olduğunu bildirir.

ALLENBY ULTİMATOMU

General Allenby'nin Osmanlı Bakanlarına ayakta dinlettiği oniki maddelik ultimatom şudur :

«1 — VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, başka bir göreve atanacaktır.

2 — VI. Ordu'nun tüm silâhları alınarak, top ve tüfekleri vb. tarafımdan gösterilecek yerde bana teslim edilecektir.

3 — Tarafımdan emir verildiği anda, halkın elindeki silâhlar toplanacaktır.

4 — Bölgemde hizmetlerine lüzum görmediğim Türk jandarmalarının silâhları alınarak, bunlar emrim gereğince terhis edilecektir. Bölgemdeki öteki jandarmalar, terhislerine kadar emrim altında bulunacaktır.

5 — Tutum ve eylemlerini hoş görmediğim memurlar, emirlerime uyarak, görevlerinden alınacaklardır.

6 — Durumun elverdiği ölçüde, Ermeniler, memleketlerine geri gönderilecektir. Bunların yerleştirilmeleri sağlanacak, arazileri ve öteki malları kendilerine geri verilecektir. Ermenilerin memleketlerine geri dö-

nüşüne yardımcı olmak ve uğradıkları zarar ve ziyanı saptamak üzere gereken yerlere yollayacağım subaylarıma kolaylık gösterilecektir.

7 — Gerek cinayet, gerekse genel âsayişi bozmakla suçlanan kişileri tutuklamak yetkim içindedir.

8 — Konya'nın Doğusundaki bütün demiryolları denetimim altında bulunacaktır.

9 — Bölgemdeki bütün telgraf ve telefon haberleşmesi, denetimim altındadır. Türkçe olarak şifre telgrafları buralarda kabul edilmeyecektir.

10 — VI. Ordu dağıtılacak ve erler, haftada 300 kişilik kafilelerle memleketlerine gönderilecektir.

11 — Osmanlı memurları, Hint Ordusun'dakiler de dâhil, bütün kaçakları teslim edeceklerdir.

12 — İstediğim yerleri işgal etmek hak ve özgürlüğüne sâhip olduğum anlaşılmalıdır.»

Allenby'nin bu ultimatomu kabul edilince, ilk iş olarak 9 Şubatta Ali İhsan Paşa görevinden alınır. Fakat bununla da yetinmeyen İngilizler, Türk makamlarını hiçe sayarak, Ali İhsan Paşa'yı Haydarpaşa'da trenden inerken 2 Martta tutuklarlar.* Paşa, Malta'ya gönderilecek, 10 Mart ve 10 Nisanda General Milne ile Yüksek Komiser Calthorpe, Mareşal Allenby'nin «bütün emirlerinin en kısa zamanda yerine getirilmesini» isteyeceklerdir. 13. Kolordu'ya dönüşen VI. Ordu, dağılmaktan zorlukla kurtarılacaktır.

* Ali İhsan Paşa, 2 Martta tutuklanır tutuklanmaz, General Milne'ye başvuracaktır. Paşa, «Ben buraya Halep'teki İngiliz Generalinin sağladığı özel trenle serbestçe geldim. İngiliz askerlerinin gözetiminde getirilmedim. Britanya'nın geleneksel âdetlerinden böyle bir davranışı asla beklemedim» diyordu. Buna rağmen, Malta'ya sürülecektir. Ali İhsan Paşa, orada da yetkili İngiliz bakanlıklarına birçok kez başvuracaktır. Allenby, 21 Mayısta «Salınsın» diyecekse de, Ali İhsan Paşa Malta'da tutulacak, sonunda İtalya'ya kaçacaktır.

KAFKASYA'YI FETHEDEN KOMUTANLAR CEZALANDIRILIYOR...

Kafkasya'yı fetheden ve sonra Mütareke koşullarına uyup geri çekilirken, bölgedeki Türk ve müslüman direnişe destek olan komutanlar da İngilizler tarafından Ermeni sorunu nedeniyle, özellikle cezalandırılacaklardır. Kâzım Karabekir Paşa, General Harbord'a verdiği raporda bu durumu şöyle anlatır :

«İngilizler, gelişigüzel nedenler yaratarak, Osmanlı subaylarını tahkir etmişlerdir. Azerbaycan bölgesindeki Ordumuzun Komutanı Nuri Paşa'yı, 5. Tümen Komutanımız Albay Mürsel Bey'i, 12. Tümen Komutanımız Ali Rıfat Bey'i suçlanmalarını gerektirecek hiçbir şey olmadığı halde hapsetmişler ve büyük bir komuta mevkiinde olduklarını göz önünde tutmayarak, onları onurlarını kıracak davranışlara uğratmışlar ve hiçbir yasal hakka dayanmadan Batum'da İngiliz Harp Divanı'nda yargılamışlar ve mahkemece suçun işlendiği saptanmadığı halde Kars'ta kazayla yanan telsiz telgraf istasyonu yüzünden Ali Rıfat Bey'i 7 bin küsur lira tazminat akçesi ödemeye mahkûm etmişlerdir.»[137]

Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa da, İngilizlerce aynı nedenlerle cezalandırılmaya lâyık görülür. 18 Şubatta General Milne, Yakup Şevki'nin geri çağırılmasını ister. Milne, 29 Mart 1919 günü emrini tekrarlar: «Yakup Şevki, derhal gelmelidir». Amiral Calthorpe'un 28 Nisan 1919'da Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir mektup, Yakup Şevki'nin suçunu açıklamaktadır. Paşa'nın suçu, Ermeni, Rum ve Gürcü zulmüne karşı direnmeye hazırlanan ve Şûra denilen yöresel hükümetler kuran halka, insan ve malzeme bakımından destek olmasıdır. Amiral Calthorpe'un yazısı özetle şöyledir :

«Ekselâns,

Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sıvas bölgelerindeki askerî durumun hoşnutluk verici olmadığını.....

saygılarımla bildiririm. IX. Türk Ordusu, sınırın gerisine çekildiği zaman (1914 sınırı), bu Ordu'nun bir kısmı sınır ile Erzurum ve Erzincan illeri arasında yol boyunda bulunan köylere yerleştirilmişler, geri kalanı ise sınır ile Samsun arasındaki sahil yolunda kalmışlardır. Bu Ordu'ya komuta eden General Şevki'nin siyasal çalışmaları, ilkbaharda birçok raporda tekrar tekrar bildirilmiştir. Bu nedenle, Britanya Selânik Kuvvetleri Başkomutanlığı tarafından Osmanlı Harbiye Bakanlığı'na General Şevki'nin azli hakkında direktif verilmişti. Şimdi çeşitli kaynaklardan öğrendiğime göre, Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sıvas'ta baştanbaşa kurulan Şûralarca, özellikle Türk Ordusu'ndan görünüşte bağımsız, fakat askerî denetimi altında devşirme asker toplanmıştır...»*

İşte bu nedenle Yakup Şevki Paşa azledilir ve Istanbul'a çağrılır. 26 Nisanda Yakup Şevki Istanbul'dadır. Paşa, gözlerinden hastadır, hemen hastahaneye yatar. Haydarpaşa Hastahanesi'nde tedavisine başlanır. Ama İngilizler, peşini bırakmış değildir. General Milne, İzmir'in işgalinden iki gün sonra, 17 Mayıs 1919'da

* Atatürk, İngilizlerin bu şikâyetleri üzerine, Şûraları kaldırmak, Rum ve Ermeniye karşı Türk halkının direnişini kırmak göreviyle Üçüncü Ordu Müfettişliğine gönderilmiştir! Ne var ki, Atatürk, Anadolu'da İngilizlerin ve Damat Ferit'in beklediklerinin tam tersini yapar. 19 Mayıs'ta Samsun'a gelen Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin buraya asker çıkartması üzerine, bunu «saldırı» sayar ve İngilizlere karşı konulmasını 21 Mayıs tarihli bir telgrafla Hükümet'ten ister. Atatürk de, Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşalar gibi Istanbul'a geri çağrılır. Padişah da bu isteğe katılır. Fakat Atatürk, ona, «Size, Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşaların düştüğü hâle düşmek istemiyeceğimi daha Istanbul'da iken söylemiştim.» der ve şöyle devam eder: «Beni ya Malta'ya göndermek ya da bir köşede eli kolu bağlı bırakmak istiyorlar. Ben buna elbette boyun eğmeyeceğim. Daha fazla zorlanırsam da bu ödevden ayrılarak, şimdi olduğu gibi, Anadolu'nun ve milletimin bağrında kalacağım.» (Atatürk'ün Söylevleri, Türk Dil Kurumu, 1968, s. 27)

yazdığı raporda, «Hastahanede bulunan Yakup Şevki, vaktinde Malta'ya yollanmalıdır» demektedir. Yakup Şevki Paşa tutuklanarak vaktinde Malta'ya gönderilir.

Adana'daki II. Ordu Komutanı Nihat (Anılmış) Paşa hakkında ise, Adana'ya girmesini yasaklamakla yetinilir. Paşa'nın ordusu 15 Aralık 1918'de lâğvedilir. Paşa, Adana Valiliği'ne atanır. Fakat İngilizler, Nihat Paşa'nın Adana'ya gitmesine izin vermezler. Paşa, Konya'ya döner. İngilizler onun Konya'da kalmasına da râzı değillerdir. Nihayet 20 Ocak 1919'da Yüksek Komiser Calthorpe, «Türk halkını örgütlendirip silâhlandırdığı, kasaba ve köylerde İslâm Dernekleri kurduğu» gerekçesiyle Nihat Paşa'nın azlini ister...

MERSİNLİ CEMAL PAŞA'NIN HİKÂYESİ

Nihat Paşa geri alınır ve yerine Dünya Savaşı'nın başarılı komutanlarından (Mersinli) Cemal Paşa atanır. Ne var ki, Cemal Paşa da kısa bir süre sonra İngilizlerin gazabına uğrayacak ve Mustafa Kemal gibi onun da geri alınması Yüksek Komiser Calthorpe'un 2 Temmuz 1919 tarihli yazısıyla istenecektir:

«1 — Sıvas ve Konya illerinde silâhlı çeteler kurmak ve Müttefikler'in çıkarlarına aykırı eylemde bulunmak amacıyla ciddî bir çalışma olduğu, alınan raporlardan anlaşılmaktadır.. 3 — Bu eylemin başlıca öncüleri, Sıvas'ta General Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da General Cemal Paşa'dır... 6 — General Mustafa Kemal ile Cemal Paşaların derhal Istanbul'a çağrılması gereğine Ekselânslarınızın dikkatlerini çekmeyi görev biliyorum.»

Cemal Paşa, derhal geri döner. Fakat beklendiği gibi tutuklanmaz, hatta Damat Ferit'in düşüşünden sonra kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nde Harbiye Bakanlığı'na getirilir. İngilizler, Anadolu'ya yakın tanıdıkları Cemal Paşa'yı, milliyetçi hareketi gevşetme yolunda kullanmaya çalışırlar. General Milne'nin Ege'de Kuva-yı Milliye ile Yunanlılar arasında çizdiği çiz-

giye uyulmasını sağlamasını isterler. 21 Ekim 1919'da General Milne, Cemal Paşa'ya bir yazı yazarak «Ali Fuat Paşa ile Refet Bey, milliyetçilere asker topluyor, önleyin» der. Bu çabaları başarısız kalınca General Milne, «İtaatsızlıkları yüzünden Cemal ve Cevat (Çobanlı) Paşaların (Genelkurmay Başkanı) azlini» 11 Aralık 1919'da ister. İtilâf Devletleri, bu konuda Hükümet'e bir nota verirler. Notada Harbiye Bakanı ile Genelkurmay Başkanının suçları sıralanmakta ve bunların 48 saat içinde görevlerinden uzaklaştırılmaları istenmektedir. Suçları, şöyle sıralanmıştır :

«— Özel olarak seçilen subayları, Kuva-yı Milliye kurmaylıklarına göndermek.

— 14. Kolordu'dan bir kısım erleri ayırıp terhis ederek Kuva-yı Milliye'ye yollamak.

— Top kaması ve başka âletler kaçırmak.

— Zonguldak'tan Istanbul'a gelen taburun geri gönderilmesini geciktirmek.

— Afyon'dan Alaşehir'e alay göndermek.

— Bursa'dan Bandırma'ya bir alay göndermek.»

Mustafa Kemal, «Direnin» der ve Sadrâzam'a şu telgrafı gönderir :

«İngilizlerin, Harbiye Bakanı'nın ve Genelkurmay Başkanı'nın değiştirilmesini istemeleri, devletin siyasal bağımsızlığına kesin bir saldırıdır... Hükümetin bu öneriyi kabul etmeyeceğini sert bir dille bildirmesi ve Harbiye Bakanı ile Genelkurmay Başkanını ne yapıp yapıp yerinde tutması kesin isteğimizdir.»

Mustafa Kemal, Hükümet gibi, milletvekillerini de uyarır :

«Milletvekilleri, İngilizlerin Hükümet üyelerini görevden attırmaya dek giden karışma ve etkilerle, devletin siyasal bağımsızlığına yönelttikleri saldırıların Meclis tarafından kabul edilmediğini tezlikle ve kesin bir dille bildirmek zorundadırlar.»[138]

Bu uyarılar etkisiz kalacak, her zaman olduğu gibi bu kez de İngilizlere boyun eğilecektir.*

Daha birçok yüksek rütbeli subay, İngilizlerin ga-

ATATÜRK'ÜN İNGİLİZCİLİĞİ!..

* Atatürk, Mondoros'un imzalanışından hemen sonra «İskenderun'un işgaline rıza gösterelim» diyen Sadrâzam İzzet Paşa'ya 8 Kasım 1918'de şöyle yazmıştı :

«İngilizlerin önerilerine, bugüne kadar olduğu biçimde karşılık vermeye devam edildiği takdirde, bugün Payas-Kilis çizgisine kadar olan araziyi isteyen İngilizlerin yarın Kilikya bölgesinin ve daha sonra, Konya - İzmir sınırının işgalini gerekli gören önerileri geleceğini ve sonuç olarak Ordumuzun kendileri tarafından yürütülüp yönetilmesi ve hattâ Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun Britanya Hükümeti tarafından seçilmesinin gerekliliği gibi önerilerde bulunulması olanak dışı sayılmamalıdır.»

Eğer İngilizler Atatürk'ün Mütareke'nin daha ilk günlerinde İngiltere'ye karşı koymayı, hattâ Sadrâzam İzzet Paşa'ya İskenderun'da İngilizlere ateş açmayı önerdiğini bilselerdi, onu Rum ve Ermeni çetelere karşı direnen Türk millî güçlerini ezmek üzere Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesine kesinlikle izin vermezlerdi. İttihatçılara ve Almanya'ya karşı diye bilinen Atatürk'ün Anadolu'ya yollanışına, İngilizler, Vahdettin ve Damat Ferit de ona güvendikleri için karşı çıkmazlar. Ferit, bu konuda onlara teminat da verir.

Ünlü bir romancımızın etkisiyle, Atatürk'ün İngilizlerle ilişkileri, bâzı ilerici çevrelerde çok yanlış değerlendirmelere yol açtığı için, bu noktayı belirtmekte yarar vardır: Mütareke günlerinde her olanağı araştıran Mustafa Kemal, İngilizlere yakın görünmeye önem vermiştir. Ünlü câsus Rahip Frew ile ahbaplık etmiş, İngiliz yetkilileriyle temas kurmaya çalışmıştır. Perapalas'ta Daily Mail muhabiri Ward Price'tan kendisini İngiliz yetkilileriyle konuşturmasını istemiştir. Ward Price'a göre, Atatürk şöyle der: «Eğer İngilizler, Anadolu için sorumluluk kabul edecek olurlarsa, İngiltere yönetiminde bulunan tecrübeli Türk vâlileriyle çalışmak gereğini duyacaklardır. Böyle bir yetki çerçevesinde hizmetlerimi sunabileceğim uygun bir yerin mevcut olup olamayacağını bilmek isterim.» Ward Price, bunu istihbarat subayı Albay Heywood'a iletir, o «İşsiz Türk generalleri kendilerine iş arıyorlar» diye üzerinde durmaz. Atatürk, belli bir amaçla, gazetelere İngilizleri öven demeçler verir. Örneğin 17 Kasım 1918 tarihli Minber gazetesinde şu demeci çıkar: «İngilizlerin Osmanlı milletinin özgürlüğüne dikkatte gösterdikleri saygı ve insanlık karşısında, yalnız benim değil, bü-

zabına uğrayacaktır. Irak'ta İngiliz generalini tutsak alan ve Azerbeycan'ı işgal eden Halil Paşa, 2 Nisan 1919'da tutuklanacaktır.

3. Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele), Samsuna İngiliz birlikleri değil de bir Zurka (Hint) Taburu kondu diye 8 Temmuz 1919'da protestoda bulununca,

---

tün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha çok iyiliğini isteyen bir dost olamıyacağı inancıyla duygulanması pek doğaldır.» 18 Kasım'da da Vakit gazetesine, «Britanya Hükümeti'nin Osmanlılara karşı olan iyiniyetinden kuşku duymak istemem» der. İttihatçıların yeni adla kurdukları Teceddüt Partisi'ne girdiği haberini hemen yalanlar. İngilizlerle anlaşmak üzere olduklarını söyleyen Damat Ferit'in bakanlarını hemen kutlar ve çok sevindiğini belirten gösteriler yapar. Damat Ferit, Basterciman Ryan'a, Mustafa Kemal'le yemek yediğini, bağlılığı hususunda ondan yeterli teminat aldığını, onu bağlı bir subay ve centilmen saydığını belirtir. Böylece Samsun yolu açılır. İrtibat subayı Bennett, Samsun yolcularına vize vermekte duraksama geçirir, Yüksek Komiser Calthorpe'a sorar. Ona, Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah'ın tam güvenine sahip bulunduğu anlatılır, vize sağlanır.

Gazeteci Clair Price, Mustafa Kemal için, «Biz onun hem Müttefiklerin, hem de Osmanlı Hükümeti'nin temsilcisi olup, daha sonra Erzurum Valiliği yapmak üzere düşünüldüğünü biliyoruz» der. 5 Mart 1920'de Lloyd George, Mustafa Kemal'den Erzurum Vâlisi diye söz eder! Fakat bu yakıştırma Erzurum Vâlisi, Samsun'a ayak basar basmaz, karaya asker çıkaran İngilizleri kovmak için, İstanbul'a resmen yazar ve açıkça millî örgüt kurmaya koyulur. Bunu gören İngiliz irtibat subayları Mustafa Kemal'i jurnal ederler. 6 Haziran 1919'da General Milne, Mustafa Kemal'in derhal geri alınmasını ister. İngiliz belgeleri, Mustafa Kemal'in baş düşman ilân edildiğinin sayısız örnekleriyle doludur. Kurtuluş Savaşı'nda da Mustafa Kemal, İngilizlerle çeşitli yollardan, çeşitli zamanlarda temas aramıştır. Fakat en güç günlerde dahi Millî Misak'tan ödün vermeyi reddetmiştir.

Usta bir taktisyen olan Mustafa Kemal, ileride göreceğimiz üzere, General Harbord'a Amerikan mandasından yanaymış izlenimini vermiş, Ruslarla Bolşeviklik edebiyatı yapmıştır; fakat en yakın arkadaşlarının, hattâ Meclis çoğunluğunun ağır baskısına rağmen, «Millî sınırlar içinde tam bağımsızlık» ilkesinden hiçbir sapma göstermemiştir. Başka her türlü yorum, masaldan ibarettir.

Yüksek Komiser Calthorpe, General Deedes'i Sadrâzama yollayacak ve Refet'in derhal görevinden alınmasını ve Istanbul'a geri çağırılmasını isteyecektir![139]

Eskişehir Bölge Komutanı Âtıf Bey'in evi, 7 Eylül 1919 günü bir İngiliz müfrezesi tarafından sabahın erken saatlerinde kuşatılacak ve Âtıf Bey teslim alınacaktır. Eskişehir'deki İngiliz İşgal Komutanı General Solly Flood, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya küstahça tehditler yağdıracaktır :

«Size derim ki, avenenizden bir kişi bile yanılıp zinhar Eskişehir'e girmesin, bulunduğu yerde kalsın. Yukarıda yazılı maddelere uygun biçimde davranmadığınız takdirde, sizin ve Kuva-yı Milliye'nin İtilâf Devletleri'ne karşı düşmanca eyleme cür'et ettiği kanısına varılacaktır.»

«Sizi kişisel olarak suçlu sayar... ve Harp Divanı'na sevkedileceğinizi bildiririm.»[140]

Görüldüğü üzere, *İngilizlerin amacı, Türk Ordusu'nu yok etmek, bu Ordu'nun Dünya Savaşı'nda sivrilmiş genç milliyetçi komutanlarını cezalandırmak, gözden düşürmek ve Türkiye'nin artık bir hiç olduğunu İslâm Dünyası'na ve emperyalizmin boyunduruğu altındaki bütün mazlum milletlere kanıtlamaktır.* İngilizler, «Türklere artık askerlik mesleği kapalı, Fransız Lejyonu'nda bile Türklerin askerlik yapması düşünülemez» diyen Lord Curzon'un görüşüne uygun biçimde davranmaktadırlar.*

* Cevat Paşa (Çobanlı) eline kelepçe vurularak tutuklanır ve Malta'ya sürülür. Yüksek rütbeli Türk subaylarının Malta'da uğradıkları bir hakareti, görgü tanığı Ahmet Emin Yalman şöyle anlatır :

«Türk subaylarının telörgülerin içine geçmeyi reddetmeleri üzerine, zindancı İngiliz Komutanı. bir bölük asker çağırdı. Askerler, ceketlerini çıkardılar, kollarını sıvadılar, birçok gösteriler yaptılar. Bu gösterilerin hiçbiri arkadaşların kararını değiştirmedi. Bunun üzerine erler odalara dağıldılar. Her biçimde hakaret ve saldırılara başladılar. Eski Yemen Komutanı Ali Sait Paşa, eşya toplamakla uğraşırken kendisine arkadan birkaç yumruk indirildi. Eski Kolordu Komutanı Albay Galatalı

ANADOLU'DAKİ İNGİLİZ KONTROL SUBAYLARI

İngilizler, ülkenin kilit noktalarını işgal etmişlerdir. Fakat Anadolu'nun içlerinde de gerekli gördükleri yerlerde subaylar bulundururlar. Bunlar, Ordu'nun silâhsızlandırılmasının denetlenmesinin yanı sıra, her işe karışmakta ve «haber alma» işleriyle uğraşmaktadırlar. Ayrıca yabancı subaylar, Anadolu'da gönüllerince dolaşabilmektedir. Atatürk, bunlardan, «*Bu uğursuz mütarekenin uygulanmasına göz kulak olmak üzere, Anadolu'nun en ıssız yerlerine kadar etkisini yayıp duran yabancı subayların* 'haber alma örgütleri' *adı altındaki fesat ocakları*» diye söz eder.[141]

Bu subayların oturdukları evlerin kira bedeli, yakacak, kayık, araba, hamal vb. gibi taşıma giderlerinin Türk Hükümeti tarafından ödenmesi istenir.[142] Örneğin Rawlinson'a 15. Kolordu tarafından 1200 lira ödenir.

Bu subayların görevleri ve tutumları hakkında, Karma Mütareke Komisyonu'ndaki delegemiz şu bilgiyi vermektedir :

«İngilizler hemen her tarafa kol atmış, kontrol subayları şurada burada idare makinamızı sıkı bir gözetim altına almışlardı. Bunların asıl görevleri, Mütareke hükümleri gereğince serbest bırakılacak hıristiyanlardan kimse kalmamasını, Ordumuzun terhisinin yolunda gitmesini izlemekten ibaretti. Bunlar ise, kendilerine bütün Türk memurlarının üstünde bir mevki vermeye çalışıyorlar, örneğin bir teğmen, Bursa'da bir vâ-

---

Şevket Bey, direnmede en ileri gitti. Birkaç er, onu yerlerde sürükleyerek götürdüler. Öteki arkadaşlar, bir bölük asker arasında götürülmeyi zor kuvveti kullanılması saydılar ve bunu yeter gördüler... Bir teğmenin yönetiminde bulunan erlerin Ordu Komutanlığı etmiş generallere karşı el kaldırmaları ve onur kırıcı hareketlerde bulunmaları pek ağır birşeydi... (Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt II, s. 206)

linin gelip kendisini ziyaret etmesini isteyecek kadar küstahlık gösteriyordu.»[143]

20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Ankara'ya vardığında böyle bir kontrol subayı ile karşılaşır :

«Yâverim... İngiliz kontrol subayının beni görmek istediğini haber vermişti. Kendisini nezaketle karşıladım. Koltuklardan birini göstererek, oturmasını rica ettim. Suratı pek asıktı. Selâm filân vermeye lüzum görmeden benim gösterdiğime değil, fakat yanıbaşımdaki koltuğa oturup ayak ayak üstüne atarak söze başladı. Türkçe bildiği halde nedense Fransızca konuşuyordu. Kolordumdaki erlerin palaska tokalarının Alman askerlerine ait olduğunu, bunları nereden bulduğumuzu ve neden şimdiye kadar kendisine bilgi vermediğimizi soruyordu. Bu gülünç soruyu cevaplandırmadım. Öteki sorularına da susarak karşılık verdim. Mütareke hükümlerine göre, derhal palaskaların teslimini istiyordu. Hiddetimi belli etmemeye çalışıyordum. Sususumu korktuğuma vermiş, ayağa kalkarak sağ elini masanın üzerine koymuş ve bu kez Türkçe olarak,

— Neden cevap vermiyorsunuz? diye sormuştu.

Artık selâmsız sabahsız söze başlayan ve kendisini bir sömürgede sanan bu şımarık kontrol subayına hak ettiği dersi vermek zamanı gelmişti.

— Rütbeniz nedir?

— İngiliz Yüzbaşısı...

— Öyle ise, sizden yüksek rütbede bulunan bir Türk Generalinin karşısında olduğunuzu asla unutmayınız ve ona göre konuşunuz!

Yüzü kıpkırmızı olmuştu. Böyle bir davranış ile karşılaşacağını hiç sanmamıştı. Biraz duralamış, sonra elini masaya vurmuştu :

— Ne diyorsunuz, ne diyorsunuz»[144]

Ali Fuat Paşa, bu yüzbaşıyı beş gün hapseder, fakat Cebesoy gibi davrananlar pek azdır. Genellikle İngiliz subaylarının dedikleri dediktir ve bu durum olağan kabul edilmektedir. Onlar da bundan cesaret ala-

rak, Mareşal Allenby'den ve General Milne'den farksız bir tutum içine girerler. Örneğin, İzmir işgali üzerine Konya'da gösteriler olur, bunu Albay Fahrettin (Altay), Dr. Yarbay Hüseyin, Yarbay İzzet, Yarbay Münip, Dr. Binbaşı Hâşim, Kurmay Binbaşı Tahsin gibi subaylardan bilen İngiliz kontrol subayı, bu altı subayın Konya'dan çıkarılmasını ister. O sırada Konya'da 12. Kolordu'nun başında İngilizlerin Malta'ya sürecekleri ünlü Yemen Komutanı Ali Sait Paşa bulunmaktadır. Bu yaşlı başlı paşa, İngiliz kontrol subayının isteği üzerine 12. Kolordu'nun kısa bir süre önceki komutanı Fahrettin Altay ile beş arkadaşının 24 saat içinde Konya'yı terketmelerini bir yazıyla ister![145]

Erzurum'da Yarbay Rawlinson, 3. Tümen Komutanı Halit Bey'in (Deli Halit Paşa) teslimini Kolordu Komutan Vekili Albay Rüştü (Dadaş) Bey'e bildirir. İngiliz kontrol subayı, Kolordu Komutanı'na şu emri verir :

«Halit Bey, muhafaza altında Trabzon'a sevkedilecektir. Halkı Elviye-i Selâse'de (Üç il: Batum, Kars, Ardahan) Gürcülere karşı koymaya kışkırttığından, İngilizler kendisini sorumlu tutuyor. Eğer Halit Bey kaçarsa, yerine Kolordu Komutan Vekili Rüştü Bey Trabzon'a sevkedilecek ve o sorumlu tutulacaktır.»

Rüştü Bey, Rawlinson'un bu emrini, tam o sırada Erzurum'a gelen Karabekir Paşa'ya gösterir ve sorar :

«— Bu yaşta başıma gelen belâya bak! Ne yapacağız?»[146]

Karabekir Paşa'nın bulduğu formül de, Yarbay Halit'in saklanması ve perde arkasından tümenini yönetmesidir.

TÜRK SAVAŞ SUÇLULARI

«İttihatçılık», o tarihlerde Türk miliyetçiliğini temsil etmektedir. İngilizler, İttihatçılığı en büyük suç hâline getirirler .

İttihat ve Terakki liderleri daha Ermeni sürgünü üzerine, 1915 yılında İtilâf Devletleri tarafından kişisel

olarak sorumlu tutulmuşlardır, sürgünün hesabını vereceklerdir.

Mütareke'den sonra İngilizler, bunları cezalandırmak için harekete geçerler. Yüksek Komiser Calthorpe, 11 Ocak 1919'da, Londra'ya «Enver, Talât, Bahattin Şakir vb.'nın tutuklanarak herkese ibret olacak biçimde şiddetle cezalandırılmaları kadar yararlı birşey düşünemediğini» yazar ve bunun «ilk adım olarak» başarılmasını ister.

İngiltere, Enver, Talât, Cemal, Nâzım, Bahattin Şakir, Cemal Azmi ve Bedri olmak üzere bir «Yediler Listesi» hazırlar ve 10 Şubat 1919'da bunların teslim edilmesini Almanya'dan ister. Curzon'un «siyasal önem taşıyanların en büyükleri» dediği «Yediler»i, Almanya teslim etmez.

Sıra, bunların altındaki savaş suçlularının cezalandırılmasına gelir. İttihat ve Terakki'nin 200 kadar önde gelen kişisi tutuklanır, bunlardan yüze yakın kişi Malta'ya gönderilir. İş bu kadarla bitmez. Ermeni ve Rumlara kötü davrandığı ileri sürülen vâli ve kaymakamlar ile Ermeni ve Rum mallarına el koyanlar, ya İngilizler tarafından, ya da İngilizlerin isteğiyle kurulan Harp Divan'larında cezalandırılmak istenir. Nitekim sürgüne gönderilen Ermenilere kötü davrandı diye Boğazlayan Kaymakamı Kemal, 8 Nisan 1919'da idama mahkûm edilir ve 10 Nisanda asılır. Kemal'in asılması, bütün yurtta bir millî mâtem olarak karşılanır. 20 Temmuz 1919'da Bayburt Kaymakamı Nusret idama mahkûm edilir ve 5 Ağustosta asılır. Diyarbakır Vâlisi Reşit Bey de aynı suçtan tutukludur, cezaevinden kaçar ve yakalanacağını anlayınca intihar eder. Yurdun her bölgesinde kurulan olaganüstü mahkemeler, Rum ve Ermeni suçlarını yargılamaya koyulurlar. Bir Ziya Gökalp bile Ermeni suçluları arasındadır. İngilizler, savaş sırasında Türklerin Ermeni kadınlarıyla zorla evlendiklerini, Ermeni çocuklarını müslüman yapıp yanlarında alıkoyduklarını, Ermeni ve Rum mallarını

yağma ettiklerini ileri sürerler. Rum ve Ermeni ihbarlarına dayanarak, Rum ve Ermeni tercümanların aracılığıyla bunları düzeltmeye koyulurlar. Yüksek Komiserliğin bir Ermeni-Rum Şubesi, bununla uğraşır. Böyle çok geniş bir planda suçlu aramanın nasıl bir karışıklık ve yaygın huzursuzluk yaratacağı açıktır. Nitekim 6 Nisan 1919'da Yüksek Komiser Calthorpe, Lord Balfour'a «*Ermenilere zulüm yapmaktan suçlu bütün kişileri yakalamak için, Türklerin tümüyle idamı gerekir*» diye yazar. Fakat İngilizler, bu çıkmaz işe bile bile girmişlerdir.

Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgaline de bile bile yöneleceklerdir.

Bizim açımızdan işin ilgi çekici yanı, Türkiye'yi mahvetmeye yönelen, bunu açık açık söyleyen ve her davranışıyla belirten o günlerin en güçlü emperyalist devletine karşı bir tepkinin ortaya çıkmayışıdır. İngiltere'ye karşı bir tepkiden dikkatle kaçınılmakta ve İngiltere'nin dostluğu paylaşılamamaktadır!

Bu tutuma İngilizler bile bir parça şaşmaktadırlar. Nitekim 1919 Ekimi başlarında, yeni İngiltere Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Türk basınının İngilizlere karşı iyi dil kullanmasını, hafiften bir tebessümle Lord Curzon'a duyuracaktır :

«*İngiltere, Türkiye'ye karşı olan savaşta baş rolü oynadığı halde, bugün Türk gazetelerinde ve hatta milliyetçi gazetelerde bile iyi bir yer işgal ediyor.*»[147]

V — KEMALİZM KARŞISINDA İNGİLİZ EMPERYALİZMİ...

> Biz, Milli Mücadele sırasında hep İngilizlere hasım durumunda bulunduk. İNÖNÜ

KEMALİST, EŞKİYA ANLAMINAYMIŞ...

Sönen İtihatçılık gibi, Anadolu'da fışkıran «Kemalist» harekete karşı da İngiltere'nin tutumu, tamamen olumsuz olmuştur. Kemalizm deyimi, daha önce Amerika Kurtuluş Savaşı'nda «Washingtonist» diye kullanıldığı biçimde, Türk milliyetçileri için kötü anlamda kullanılmıştır. «Washingtonist», muhteris bir çete başıyla, ona çıkar ilişkileriyle bağlanmış bir avuç çete demekti. Kemalist deyimi de, «Kemal ve çetesi» anlamına piyasaya sürülmüştür. «İngiltere'de hem Hükümetin, hem de basının kullanmayı sevdiği Kemalist takma adı» Prof. Toynbee'ye göre, — tıpkı Washingtonist gibi — «birkaç hempasıyla birlikte bir askerî maceracının terör, yaltaklanma ve göz boyama yoluyla, Anadolu içlerine yerleşmesi ve sahte bir hareketi başlatması» düşüncesini uyandırır.[148] Prof. Toynbee, bu görüşünü, «Tanıklık edebilirim ki, *Mustafa Kemal, bir Kemalist değildir*» diye tamamlamaktadır.

MUSTAFA KEMAL KÜÇÜMSENİYOR...

«Mustafa Kemal, Kemalist değildir», fakat ona Kemalist adını takanlar, Anadolu'daki milliyetçi hareketi ezme kararındadırlar. Bununla birlikte, İngilizler, bu hareketi başlangıçta hayli küçümsemişlerdir. Lloyd George'un deyimiyle, nihayet «âsi bir general» söz ko-

nusudur; «âsi bir general» elbette Majestelerinin Hükümeti'ne muhatap olamayacaktır. Istanbul Hükümeti'ne baskı yaparak, nasıl Ali İhsan, Yakup Şevki, Cemal vb. gibi paşalar saf dışı edildilerse, bu «âsi general» de hizaya getirilmek istenecektir. Nitekim 1919 Temmuzu başında Mustafa Kemal'in Istanbul'a geri getirilmesini bildirirler. Bakanlar, Sadrâzam ve hatta Sultan Vahdettin dahi, bu yolda baskı güçlerini kullanırlar, fakat öteki paşalardan farklı olarak «Kemalist eylem»in lideri, Istanbul'a geri çevrilemez. O, üniformasını çıkararak «sine-i millet»e döndüğünü açıklar.

O günlerde Yunan işgaline karşı Ege'deki silâhlı direnme dikkati çekmektedir. Fakat bu eylem, Kuvayı Milliye'cilerle sıkısıkıya içiçe bulunan İngiliz istihbarat subayları tarafından izlenmektedir. Rahip Frew adlı ünlü İngiliz Albayı dahi, Ege'de faaliyet göstermekte, Ege direnmesini «Kemalist eylem»in dışında tutmak ve yavaş yavaş söndürmekte başarılı oluyor izlenimini vermektedir. Padişah'ın «Öğüt Kurulları» ve Jandarma Genel Komutanı Kemal gibi arabulucular da aynı yönde çaba göstermektedir. Bu çabaların etkisiz kaldığı söylenemez. Bu nedenle, İngilizler, Istanbul Hükümeti'nin duruma egemen olacağına güvenmektedirler. İngilizler daha çok, Istanbul Hükümeti'nin bir kısım üyelerinin ve askerî komutanların milliyetçi hareketi önleme konusunda iyi niyetli davranmadıklarından kuşkuludur. Bu inançla, Kemalist eylemi söndürmek için Bâbıâli'ye baskı yapmanın yeterli olabileceğini düşünmüşlerdir. Nitekim Kuva-yı Milliye'nin dağıtılmasına gücü yeteceği inancıyla, General Milne, Mustafa Kemal'i temizlemek için Ali Galip komploları düzenleyen işbirlikçi İçişleri Bakanı Âdil'e baskı yapmıştır. Yüksek Komiser Amiral Calthorpe, «Mustafa Kemal'in kanun dışı sayıldığının Doğu illerinin bütün asker-sivil memurlarına bildirilmesini» Bâbıâli'den istemiş ve isteğinin yerine getirileceğine tam güvenmediğinden olacak, Mustafa Kemal'i kanun dışı ilân

eden yazı «Tarafımdan görülecektir» buyurmuştur.[149] Padişah ve Halife'nin Hükümeti, içtenlikle davranırsa, Kemalist hareket önlenebilecektir...

MUSTAFA KEMAL'E KARŞI KOMPLO...

Sadrâzam Ferit Paşa da, İngilizlerle konuşmalarında «Kemalist Eylem»i küçümser. İngilizlere, «Mustafa Kemal Paşa'nın hareketi, askerî bir nitelikten yoksundur. Milletin arzusuna dayanmıyor. Alevleri sönmüş bir saman ateşinden başka birşey değildir» der. Fakat öte yandan Ferit Paşa, Ali Galip gibi maceracı emekli albaylardan, Kürt Kulübü'nden ve «Kürt Lawrence'i» olmaya hevesli Binbaşı Noel'den yararlanarak Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmaya çalışır...

Kürt aşiretlerini İngiltere'ye kazanma yolunda Diyarbakır bölgesinde çaba gösteren Binbaşı Noel'in, Damat Ferit ve İçişleri Bakanı Âdil tarafından Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen komplodaki rolü kesinlikle söylenemez. İngiliz yetkilileri, Büyükelçiliğin önde gelen kişisi Hohler'in «Noel buraya Bağdad'dan geldi, sevimli bir insan, fakat müfrit mi müfrit Kürt havarisi. Korkarım ki, altından bir Kürt Albayı Lawrence çıkacak» diye tanımladığı Noel'i, doğal olarak aklamaya çalışmaktadırlar. Büyükelçilik Baştercümanı Ryan'ın 19 Kasım 1919 tarihli memorandumuna göre, Noel - Ali Galip ve Kürt lideri buluşması, bir ters raslantıdan ibarettir :

Noel, Kürdistan durumunu öğrenmek üzere, özerklik ile ilgili hususlar için gönderilmişti. Ne yazık ki, Malatya'da (Ali) Galip Bey'e rastladı... (Böylece) Sıvas'ta milliyetçileri ezmek isteyen Damat Ferit ile bir Kürdistan yaratmak isteyen Hain Albion (İngiltere) arasında bir anlaşma varlığına hükmedildi. Bu, saçma idi...»

Fakat kitabında İngiltere'yi korumaya titizlikle dikkat eden Lord Kinross dahi, komplo olasılığını hiç de saçma bulmamaktadır :

«Ali Galip, Malatya'da yanında E.W.C. Noel adında bir İngiliz Binbaşısı ile birlikte Kürtlerden bir kuvvet topluyordu. Bu subay, Musul'un işgalinden sonra, Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin bir takım yarı-özerk iller biçiminde örgütlenmelerine yardım için Süleymaniye'ye gönderilmiş, *şimdi de Osmanlı Hükümeti'nin de onay ve desteği ile İngiliz makamları tarafından* sınırın ötesindeki Kürt aşiretlerinin durumunu incelemek üzere Malatya'ya yollanmıştı. Politik bir subay olan Noel'in usulsüz hareket ve temasları, bâzı kere yalnız Türkleri kuşkulandırmakla kalmaz, Allenby Ordusu'ndaki kendi arkadaşlarına bile utanç verirdi. Şimdi de yanına eskiden bu bölgeleri haraca kesmiş olan Bedirhan adlı Kürt aşiretinden iki kişiyi (Celâdet ve Kâmıran) almıştı. Mustafa Kemal, hem (Ali) Galip'in, hem de Noel'in tutuklanmaları için emir verdi.»

«... Kürtler dağıtıldı. Binbaşı Noel de sınıra kadar gönderildi. (Noel) bu arada — biraz da saflıkla — Istanbul'a şifresiz bir telgraf çekerek, milliyetçilerin kendisine karşı kötü davrandığından yakınmıştı. Böylece, Ryan'ın telgrafı alır almaz düşündüğü gibi, işler kızışmaya başlıyordu. Mustafa Kemal'in eline, kendisine karşı sâdece Damat Ferit tarafından değil, İngilizler tarafından da alçakça bir tertip hazırlandığını belirten kanıtlar geçmişti.»[150]

MİLLİYETÇİLERİ YUMUŞAKLIKLA DAĞITMA GİRİŞİMİ

Mustafa Kemal'in eline başka kanıtlar da geçecektir. İngiliz ajanı Sait Molla'nın ünlü İngiliz câsusu Rahip Frew'a yazdığı 24 Ekim tarihli mektupta Sıvas'taki Şeyh Recep irtica olayını, İngilizlerin düzenlediğini öğrenecektir. Fakat 1919 sonbaharında, İngilizlerin Anadolu'daki milliyetçi harekete karşı kesin ve kararlı bir eyleme giriştikleri söylenemez. Nitekim Mustafa Kemal'in, Ali Galip olayından ustaca yararlanarak, Damat Ferit Hükümeti'ni düşürmesi üzerine, milliyetçilere daha yakın bir hükümetin kurulmasına İngilizler

karşı çıkmamışlardır. Ordu Müfettişliğinden ayırtıp Istanbul'a geri çağırttıkları Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Bakanı olmasını ve kendisini «milliyetçi hareketin Hükümet'teki temsilcisi» diye tanıtmasını tepkisiz karşılamışlardır. Hatta belki de, milliyetçilerin düşman ilân eylediği Damat Ferit Hükümeti yerine güvenebilecekleri bir hükümetin gelmesini yararlı saymışlardır. Böylece milliyetçi hareketin kontrol altına alınabileceğini ve giderek yumuşatılabileceğini düşünmüşlerdir. Nitekim, özellikle Istanbul'da Meclis'in toplanmasından sonra, yeni hükümet, «*Heyet-i Temsiliye'ye artık gerek yok, dağılsın*» görüşünü savunmuştur ve bu görüş, Karabekir Paşa gibi millî hareketin ön planda kişileri arasında dahi yankı bulmuştur! Istanbul'un havasında Meclis, yumuşama ve Anadolu'nun kontrolünden çıkma eğilimi göstermiştir. Nitekim Lloyd George, 26 Şubat 1920'de, «Sultan ve Hükümeti neden Istanbul'da bırakıldı?» sorusu üzerine ilginç bir açıklama yapar :

«Sultan ve bakanları bir İngiliz garnizonunun gözetiminde ve Boğaz açıklarındaki İngiliz zırhlıların ateş menzili içindeyken, Lloyd George kendini çok daha rahat hissetmektedir. Eğer onlar en yakın Müttefik garnizonundan ve İngiliz zırhlıları ile toplarının egemen olduğu denizden yüzlerce mil mesafede ve böylece gözden ve zihinden uzak olarak, Torosların ötesinde, Konya'da bulunsalardı, Lloyd George, kendisini daha az rahat hissedecekti...»

MİLLİYETÇİLERE KARŞI AMANSIZ SAVAŞ...

Bu İngiliz oyununu iyi değerlendiren Atatürk, Istanbul Hükümeti ile yakınlaşmayı millî hareketi zayıflatma değil, tam tersine güçlendirme yolunda kullanmayı bilmiştir. Anadolu'da sivil ve askerî idare üzerindeki kontrolünü arttırmış, Kuva-yı Milliye örgütünü yurt düzeyine yaymış, «Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı» Ali Fuad Paşa'ya bağlı güçler, İzmit'i ve giderek Istanbul'u tehdit etmeye başlamıştır.

Nitekim Mart ayının ikinci yarısında, 15 gün içinde, Kilikya'dan İzmit'e kadar uzanan bölgede milliyetçi güçler egemen olmuştur.[151]

O kadar ki, İngilizler, kendileri için yaşamsal ve vazgeçilmez saydıkları Boğaz'ları tehlikede görmüşlerdir. Bu durumda İngiltere'nin Istanbul'daki temsilcileri alarm zillerini çalmışlardır :

«İzmit'i terkedersek, Istanbul milliyetçilerin eline düşer...», «Mustafa Kemal'in askerleri Gebze'ye kadar geldi. Haydarpaşa ve Üsküdar'ı Kemalistlerin basmasından korkuyoruz...»

İşte bunun üzerinedir ki, İngiltere, milliyetçi hareketi ezmek için elinden gelen her çâreye başvurarak harekete geçecektir. Bu sırada esasen Türkiye'ye uygulanmak istenen barış koşullarının, gönül rızasıyla kabul ettirilemiyeceği anlaşılmaya başlanmıştır. Hem ağır barış koşullarını kabul ettirmek hem de Boğazların güvenliğini sağlamak için milliyetçileri ezmek gereklidir. Artık İngiltere, Anadolu'ya karşı yumuşak davranışlı sayılan Ali Rıza ve Salih Paşa Hükümetlerini de kötü gözle görecektir. Nitekim Lord Curzon, Fransızları kazanmak için Maraş olaylarını da vesile ederek, 26 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti daha iktidarda iken, «Olaylardan Istanbul Hükümeti sorumlu tutulmalıdır. Mustafa Kemal, Istanbul ile devamlı temas hâlindedir ve onların onay ve yardımı ile hareket etmektedir.» dedikten sonra, Padişah'ın tahttan indirilmesi, Hükümet üyelerinin yurt dışına çıkarılmaları gibi tedbirler ileri sürecektir. Lloyd George, 28 Şubatta, «Sadrâzam, Harbiye Bakanı ve öteki bâzı bakanları, Istanbul Hükümeti'nce gerekli tedbirler alınıncaya kadar tutuklanarak ya Boğazlar'ın ötesinde bir yerde, ya da Istanbul'daki Müttefik gemilerinden birinde hapsedilmelidir» demektedir.[152]

İşte bu hava içinde, 5 Martta, Istanbul'un işgali kararlaştırılır ve o gün Lloyd George, şöyle konuşur :

«*Mustafa Kemal Paşa, bir çeteci değildir. Türk*

*Hükümeti'nin atadığı Erzurum Vâlisi'dir.** *Bu Türk vâlisi, bizim müttefikimize (Maraş'ta Fransızlara) saldırsın, biz hiçbir harekette bulunmayalım. Bu, olamaz. Hemen en enerjik tedbirleri almalıyız. İlk iş olarak Mustafa Kemal Paşa'nın atılmasını istemeli, sonra Müttefik kuvvetlerle Istanbul'u işgal etmeliyiz.»*[15]

İNGİLİZLER FETVA İSTİYOR...

İşgal, 16 Mart günü yapılır. Şehzadebaşı'nda savunmasız askerler boğazlanır. Meclis basılarak milletvekilleri ve öteki milliyetçiler tutuklanır. Harbiye Bakanlığı işgal edilerek oraya İngiliz Ordusu temsilcisi General Shuttleworth yerleştirilir.

Harbiye Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın sözleriyle, «Hükümet, nota bombardımanı altında tutulur.» 17 Şubattan 31 Marta kadar Bâbıâli'ye beş nota verilmiştir. İngilizler ve müttefikler, Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne Ege'de Kuva-yı Milliye Cephesi'nin üç kilometre geriye alınmasını buyurmuşlardır. Hükümet'in gücü buna yetmemektedir. Hükümet, gücünün yetmiyeceğini söyler ve 3 Martta istifa eder. Yerine getirilen Salih Paşa Hükümeti'nden, Yüksek Komiserler, 26 ve 31 Mart tarihlerinde «*Kuva-yı Milliye eylemlerinin resmen reddedilmesini ve kınanmasını*» isterler. Hükümet, Kuva-yı Milliye'nin «meşru hakların savunmasını yaptığını» ileri sürer. Salih Paşa Hükümeti de 2 Nisanda istifasını verir. 5 Nisan 1920'de İngiltere'nin isteklerini itirazsız yerine getirecek Sadrâzam olarak, daha iyisi bulunmadığından Damat Ferit iş başına getirilir. Saray ve Hükümet, artık tam anlamıyla İngilizlerin elindedir. İngilizler, Padişah'ı ve Ferit Hükümeti'ni, bir iç isyanı

* Lord Curzon da bu yanlışlığı yapmaktadır. Atatürk'ün Erzurum Milletvekili seçilmesi belki de yanlışlığın nedenidir. Fakat asıl neden, sömürgeci bir zihniyetle Türkiye'deki insanları önemsemeyiş ve küçümseyiştir. Lloyd George, 1919 Paris barış görüşmeleri sırasında, «Bir de Kürdistan vardı, onu unutmuşum» diyerek, sonradan Kürdistan kurmayı isteyecektir... Bununla birlikte, gerçekleşmemiş bir Erzurum Valiliği tasarısı da, bu yanlışlığa yol açmış olabilir.

körüklemek yolunda kullanırlar. 10 Nisanda, İngilizlerin isteği üzerine, Şeyhülislâm Dürrizâde fetva verir; fetva 11 Nisanda ilân edilir. Damat Ferit, «*İngilizlerin fetva için ısrar ettiklerini ve bu ısrar karşısında Dışişleri Bakanı sıfatıyla fetva ilânını kabul ve taahhüt eylediğini*» açıklamıştır.[154]* Padişah'ın bir «Hat-tı Hümayun»u ve Hükümet'in bir bildirisiyle dağıtılan «Fetvayı Şerif» ile Millîciler «eşkiya» ilân olunur ve bunların öldürülmesi «meşru ve farz» sayılır. Bütün müslümanlar «âdil Halifemiz ve imamımız» Sultan Vahdettin

---

* Ferit Hükûmeti'nin bakanı Ahmet Reşit Bey, anılarında, «Fetvanın ecnebi ısrarı değil, garaz ve hamakat eseri olduğu malûm» demektedir. Bu, kendini bir ölçüde temize çıkarma çabası olsa gerektir. Fetvanın İngiliz uçaklarıyla havadan atıldığı, İngiliz zırhlılarıyla taşındığı ve bâzen İngiliz subaylarınca dağıtıldığı hatırlanmalıdır. Kâzım Karabekir, 19 Mayıs 1920'de İstanbul'dan bir İngiliz torpitosunun Trabzon'a geldiğini ve daha önce Trabzon'da kontrol subaylığı yapan bir İngiliz teğmeninin Erzurum'daki Rawlison'a üç sandık getirdiğini yazar. Memurlarımızdan biri sandıkların içindeki paketlerden birini açar. Paketten fetvalar çıkar. Üç sandık dolusu fetva, Erzurum'a gönderilmektedir. (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 632)

Fetva'nın Ankara'da nasıl karşılandığını, Halide Edip şöyle açıklar :

«Dr. Adnan'a (Adıvar) bu yeni şerefi nasıl karşıladığını sorduğum zaman, Mustafa Kemal Paşa, Adnan'a dönerek :

— Bizi mahkûm edenlerin hiçbir siyasal değeri yok. İdama mahkûm olmak hoşuma gitmedi. Sen ne düşünüyorsun? diye sordu.

Adnan da,

— Benim de hoşuma gitmedi, dedi. Ben tekrar :

— Bu karar ününüzü arttıracaktır, dedim.

Albay İsmet (İnönü) dedi ki :

— Tersine, onların memlekette siyasal değeri vardır. Istanbul ve İzmir gibi illerde bize karşı sevgi artarsa da, henüz kararlarını vermemiş olan halk arasında kötü etki yapar. Özellikle ayaklanma durumunda olan yerlerde. Padişahlarının ve İngilizlerin sevgisini kazanmak isteyenler hücuma geçeceklerdir. Biz, Istanbul gazetelerinin bugünlerde Anadolu'ya girmesine engel olmalıyız.» (Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s. 131)

çevresinde toplanmak ve bu eşkiyalarla çarpışmak için yapılan çağrıya koşmakla yükümlüdür. Eşkiyaları, yâni millîcileri öldürenler gâzi, onlarca öldürülenler ise şehit olacaktır!

Fetva, etkilidir. Mustafa Kemal, Ankara Müftüsü'ne bir karşı fetva hazırlatmak ve millîci müftülere imzalatmak zorunda kalır. Karşı fetvada, İslâm Halifesi'nin islâm düşmanı devletlerin elinde tutsak olduğunu, bütün iman sâhiplerinin Halife'yi kurtarmak için ellerinden gelen çabayı göstermelerinin farz olduğunu, bu yolda savaşan islâm halkının, şeriatça eşkiya sayılmıyacağı, ya gâzi, ya şehit olacağı belirtilir. Düşman devletlerin zorlamaları ve kandırmaları ile çıkartılan fetvalar, şeriatça geçerli değildir.

ATATÜRK'ÜN PANİSLÂMİST ÇAĞRISI

Mustafa Kemal, Istanbul'un işgali üzerine de, 17 Mart 1920'de, İttihatçıların panislâmist günlerini hatırlatan biçimde «İslâm Âlemi»ne bildiri yayınlar:

«İslâmlığın kutsal halifeliğinin yükselme merkezi olan Istanbul'da Meclis ve bütün hükümet daireleri zor yoluyla resmen işgal edilmiştir. Bu saldırı, Osmanlı Saltanatından çok, özgürlük ve bağımsızlıklarının biricik dayanağını halifelik makamında gören bütün İslâm Dünyası'na yönelmiştir. Asya'da ve Afrika'da Peygamber'in öveceği bir yüksek çabayla özgürlük ve bağımsızlık mücadelesine devam eden müslümanların maneviyatını kırmak için son tedbir olarak İtilâf Devletlerince başvurulan bu hareket, Halifelik makamını tutsaklık altına alarak binüçyüz yıldan beri en sağlam biçimde yaşayan ve sonuna kadaı da yaşayacağına kuşku bulunmayan islâm bağımsızlığını hedef almaktadır.

Mısır'ın on bini bulan aziz şehitlerine, Suriye ve Irak'ın saygıdeğer binlerce fedekâr evlâdına, Azerbeycan'ın, Kuzey Kafkasya'nın, Türkistan'ın, Afganistan'ın, İran'ın, Hint'in ve Çin'in, kısaca bütün Afrikanın ve bütün Doğu'nun bugün büyük bir birlik çoşkusu ve de-

rin bir kurtuluş isteği ile titreyen ortak kamuoyuna indirilmiş olan bu hakaret ve saldırı darbesinin, düşmanların umduğu gibi maneviyatı bozmak şöyle dursun, belki bütün şiddetiyle mucizeler gösterecek bir gelişmeye yol açmak sonucu doğuracağı hususunda kuşkumuz yoktur. Osmanlı millî güçleri, Hilâfet ve Saltanat'ın birbiri ardına uğradığı suikastların başladığı günden beri devam eden içten birlik ve dayanışma içinde durumu, bütün ağırlığına rağmen, kesin bir kararlılık ve sağlamlıkla karşılamakta ve bu son haçlı saldırısına karşı Dünya İslâmlığı'nın ortak direnç gücüne inanmaktan gelen bir yardımlaşma duygusuyla, kesin kararlılık ve imanın etmen olduğu bir din uğruna savaşmada Tanrı'nın destek ve yardımının kendilerinden yana olacağına güvenmektedirler.

Ortaçağın şövalye akınlarından bugünün ittifaklarına kadar uğursuz ve gaddarca bir uzayışla sürüp giden haçlıların bu son sefil işlemi, islâmlığın özgürlük ve irfan aydınlığına ve Halifeliğin birleştirdiği kutsal beraberliğe bağlı olan bütün müslüman kardeşlerimizin vicdanında aynı kınama ve direnme duygusunu, aynı kaynaşma ve ayaklanma ödevini uyandıracağına güvenerek Tanrı'nın kutsal savaşımızda hepimizin yanında bulunmasına ve Peygamberimizin ruh varlığına dayanan birleşik örgütümüze yardımcı olmasına dua ederiz...»

IRK, DİN VE MEZHEP AYRILIKLARINI SÖMÜRME...

Yalnızca çâresiz bir savunma silâhı olarak bu İslâm Birliği ve Dayanışması çağrılarının ve karşı fetvaların, Halife'yi tamamen avuçlarının içine almış olmalarına ve «Milliyetçilerin katli vâciptir» fetvalarına dayanmalarına rağmen, İngilizleri bolşeviklik kadar korkuttuğu ve din istismarcılığına daha çok yönelttiği anlaşılmaktadır. Büyükelçilik Baştercümanı Ryan, 25 Aralık 1919 tarihli raporunda bu korkuyu dile getirmekte ve hizmetlerindeki satılık iktidarların aşırı müs-

lüman görünmesini önermektedir:

«...Milliyetçiler şimdi iki yol kullanıyorlar. Milliyetçi ol, çünkü islâmı kurtaracak tek yol odur. İslâma bağlı ol, çünkü senin millî varlığını kurtaracak tek yol odur.»

«Bâzı kuvvetler ezilebilirse de, bolşeviklik ezilemez. Bu fikirlerin her ikisi de İslâm Dünyası'ndaki İngiliz egemenliğini yok edebilir. *Biz, gerçek ideali din imiş gibi davranacak çıkarcı bir grubu yönetici olarak sunmaya çalışacağız.*»

«*Panislâmizmi ezemeyiz, bu tıpkı Batıdaki milliyetçilik gibidir. Bizim şimdiki hedefimiz, bölmek, arkadaş gibi davranıp kazanmak ve sonra hükmetmek olmalıdır.*»[155]

Bolşevikliğe ve Türkiye'ye karşı Kafkasya'da bir set kurmakla görevli İngiliz diplomatlarından Stokes da sûnnî-şiî bölümcülüğünü geliştirmeyi ileri sürmektir:

«*Sûnnîler ve şiîler arasındaki karşıtlık büyüktür, biz bu karşıtlığı daha da geliştirebiliriz.*»[156]

Gerçekten İngilizlerin tutumu, bölme ve parçalama politikasına uygun biçimde olmuştur. Bu bölme ve parçalama çabası yalnız dinsel planda kalmamış, etnik gruplar arasında da uygulanmıştır. Bu, emperyalizmin sömürge milletlerde her türlü direnci kırmak için başvurduğu değişmez kuraldır. Nitekim Türkiye'de de, emperyalizm, dinsel bölücülüğün yanı sıra, yalnız Ermeni, Nasturî, Rum gibi hıristiyan unsurları kışkırtmakla yetinmemiş, Çerkez, Kürt ve hatta Laz gibi bölünmeler bulmaya ve bunları sömürmeye çalışmıştır. Örneğin Lord Curzon, Şubat 1920 Londra Konferansı'nda Erzincan'ı dahi kapsayan bir Ermenistan kurulmasını ileri sürerken, Ermenistan mandasında bir Lazistan kurma önerisinde bulunmuştur! İngilizler, Batum çevresinde bu yolda hayli çaba harcamışlar, ama Laz sorunu diye birşey olmadığı için çabaları ters tepmiştir.

KÜRTÇÜLÜK YARATMA ÇABALARI...

Kürtçülük ise, İngilizlerin Mütareke'den beri Tür-

kiye aleyhine geliştirmeye çalıştıkları bir akımdır. Prof. Toynbee'nin deyimiyle, «*İngilizler, Musul'u işgal ettikleri andan itibaren Kürt milliyetçiliğini teşvike koyulmuşlardır.* İngilizlerin bu politikası, Bağdad'a İngiliz mandası altında kurulmuş olan Irak'ın Arap Hükümeti tarafından da kabul edilmiştir.»[157]

Fransa ile yapılan görüşmeler sırasında, 23 Aralık 1919'da Fransız Delegasyonu Başkanı Berthelot, Güney Kürdistan'ın Irak üzerindeki İngiliz mandası çerçevesinde bırakılması, geri kalan kısmın bir çeşit aşiretler federasyonu biçiminde Türk egemenliğinde tutulması görüşünü ileri sürmüştür. Ne var ki, Lord Curzon, Kürdistan bölünmesini ve Kürdistan üzerinde bir Türk egemenliğini — tamamen biçimsel bile olsa — kabul etmeye yanaşmamıştır.[158] Tek bir Kürdistan kurulmasını önermiştir. Türkiye'ye ve Bolşevik yönetimine karşı tampon devlet olarak bir Kürdistan yaratmaktan medet ummuştur. Ayrıca Türk direnmesini kırmakta, Kürtçülüğün kullanılması düşünülmüştür. Bu aynı zamanda Sadrâzam Damat Ferit'in de fikridir. Osmanlı Sadrâzamı Ferit, 17 Nisan 1920 ve 20 Temmuz 1920 tarihlerinde iki kez, İngilizlere, Mustafa Kemal hareketine karşı Kürtleri kullanmayı önermiştir. Yüksek Komiser Amiral de Robeck, Ferit'in önerisini Lord Curzon'a şu sözlerle aktarmıştır:

«*Damat Ferit bana geldi, barış antlaşmasına göre Kürtler ayrı bir devlet olacaktır. Kürt liderleri Mustafa Kemal'i sevmezler. Çünkü o bolşevikliği getirmek istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz. Çünkü o sizin yaptığınız antlaşmayı kabul etmiyor. O halde Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı birlikte kullanalım, dedi.*»[159]

Lord Curzon, Damat Ferit'in bu önerilerini, İngiliz belgelerine göre, teşekkürle geri çevirmiştir!. Fakat İngiltere, kürtleri Türklere karşı kullanma çabalarından vazgeçmiş değildir. Nitekim Istanbul'daki Büyükelçilik, Dışişleri Bakanlığına, «Hükümetimizin niyeti,

Türkleri ne olursa olsun zayıf düşürmek ise, Kürtleri onlardan ayırmak hiç de fena fikir değildir. Bu da mümkündür» demektedir.[160] Ne var ki, İngilizler, hem Kürtleri, hem de Ermenileri Türklere karşı kullanmak istemektedirler. Bu da Kürt - Ermeni uzlaşmasını gerekli kılmaktadır. Yüksek Komiser de Robeck, 26 Mart 1920'de, «*Kürdistan, Türkiye'den tamamen ayrılıp bağımsız olmalıdır. Ermeniler ile Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. Istanbul'daki Kürt Kulübü Başkanı Seyit Abdülkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa hizmetimizdedir*»[161] der, ama Üçüncü Kitap'ta ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere kökleri derinlere giden bir kanlı çatışma içinde bulunan Kürtlerle Ermenileri birleştirmek mümkün değildir. İngiliz egemenliğine hiçbir itirazı olmayan unsurlar bile, Ermeni egemenliği olasılığı karşısında, Türk egemenliğini benimsemişlerdir. İngilizler de sonunda bunun farkına varmaya başlarlar. Nitekim Baştercüman Ryan, 23 Eylül tarihli raporunda, Kürtleri Türklere karşı kullanmanın kolay olmadığını, bunun çok kötü sonuçlar getirebileceğini belirtir :

«Kürtlerin birçoğunu siyasal düşünce bakımından Türklerden ayırmak zordur ve bunlar milliyetçilerin etkisi altındadır. Bir kısmı ise, çeşitli biçimlerde Kürt milliyetçiliği gütmektedir. Bunlar dağınık haldedirler. *İngilizler tarafından esaslı bir biçimde ele alınırlarsa, bunları bolşeviklere ve milliyetçilere karşı kullanmak mümkün olur.* Ama şunu da hatırdan çıkarmamamız gerekir ki, Kürtler şu sıralarda Kürdistan'a tanınan sınırların dar tutulması ve bu topraklardan bir kısmının da Fransız bölgesi olarak ayrılması ve ayrıca Ermenistan'la sınırların belli olmaması nedeniyle hoşnutsuzluk duymaktadırlar. *Bütün Kürtleri birleştiren tek şey, bölgelerinin Ermeni egemenliğine bırakılması fikrine karşı duydukları nefret ve Amerikalılara da Doğu işlerinin acemisi ve bağnaz hıristiyan taraftarı gözü ile bakmalarıdır.*»[162]

Bununla birlikte Kürt Taali (Yükselme) Derneği,

Hürriyet ve İtilâf Partisi ve İngiliz Sevenler Derneği ile sıkı işbirliği hâlinde, Âyan'dan Seyit Abdülkadir'in başkanlığında, İngiliz himayesinde bir Kürdistan kurma dâvâsını sonuna kadar sürdürecek ve ayaklanmalara yol açacaktır. Daha 1919 yılı başlarında Cevat Dursunoğlu, Süleyman Nazif ile birlikte Kürt Yükselme Derneği'nin «Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti»ne katılmasını sağlamak için bu derneğe gittiklerinde, Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarından «İtilâf Devletleri bize her türlü yardımı yapacak. Sizinle konuşacak bir şeyimiz yok» cevabını alacaklardır.[163] Seyit Abdülkadir, 9 Aralık 1919'da İngiltere Yüksek Komiserliği'nin gözde danışmanı Hohler ile konuşacak, ona Damat Ferit'in yaptığı bir öneriyi anlatacaktır: Damat Ferit, tekrar Sadrâzam olunca, Güneydoğuda Osmanlı Devleti'nin kanadı altında aşiretlere özerklik verileceğini vaad etmiş, bunun karşılığında da aşiretlerin birleşip Mustafa Kemal'in milliyetçi kuvvetlerine karşı durmalarını istemiştir. Bu yolda anlaşmaya varmışlardır ama Bogos Nubar Paşa ve Ermenilerle anlaştığını söyleyen Âyan'dan Seyit Abdülkadir, İngilizlerden daha fazlasını umut etmektedir. Bu umutladır ki, Abdülkadir'in derneği, İngilizlerin başlattığı Mustafa Kemal hareketini yok etme kampanyasına bütün uşaklığıyla katılacaktır. Bu dernek, 31 Mart 1920 tarihli Peyam-ı Sabah gazetesinde şöyle bir bildiri yayınlayacaktır :

«— *Kuva-yı Milliye'ye aldanmayınız! Bolşeviklerin kafasını taşıyan yurtsuz serserilerdir. Hilâfet ve Saltanat'a bağlılıktan ayrılmayınız!*»

BOLŞEVİKLİĞE KARŞI FETVA!

Bolşeviklik suçlamaları da o günlerden itibaren başlayacaktır. 2 Şubat 1920 tarihli Alemdar gazetesi, «Şeyhülislâm'dan bolşevizme karşı bir fetva istendi» haberini verecektir. Millîciler, bolşeviklikle suçlandıklarından, İsmet İnönü 3 Martta bunu Atatürk'e bildi-

rir. Atatürk de bolşeviklik fetvası üzerinde önemle durarak, Karabekir'e ve öteki komutanlara durumu duyurur. Örneğin, Atatürk'ün 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya iletilen 11 Mart 1920 tarihli haber alma raporunda şu bilgiler yer almaktadır :

«Istanbul'a Yüzbaşı Sili adında bir İngiliz subayı gelmiştir. Bu, Mustafa Sabri Efendi'den müslüman dininin bolşeviklik aleyhine olduğuna dair bir fetva almıştır. Hoca Vasfi Efendi, Sabahattin Bey ve başka muhaliflerin bir kısmı bundan haberdardır. Tevfik Paşa da taraflısıdır. Şeyhülislâm'dan da aynı biçimde bir fetva almaya çalışıyorlar. İşbu fetvaya karşı İngilizler, Padişah'ın başkanlığında, Müslüman Dünyası'ndan gelecek sözcülerden kurulu bir Hilâfet Meclisi yapmayı öneriyorlar ve muhaliflerin büyükleri de bu fikri savunuyorlar.»[164]

Görüldüğü üzere, milliyetçilerin elinde olunca İslâm Halifeliği'nden pek ürken ve onu yok etmeye çalışan İngiltere, Istanbul'u ve Halife'yi avucunun içine alınca, bunu milliyetçiliğe ve bolşevikliğe karşı kullanmakta hevesli gözükmektedir. Halife, 1914'de İngiltere'ye karşı cihad ilân etmiş, fetvalar yayınlatmıştır. 1920 yılında ise, Türk milliyetçilerine «katli vâciptir» fetvaları çıkartılmaktadır.

İNGİLTERE - HALİFE İŞBİRLİĞİ...

Mustafa Kemal, 26 Şubat 1920'de Karabekir'e yazdığı bir yazıyla, İngiltere - Halife işbirliğini şöyle değerlendirmektedir :

«İngilizler, Boğazlar'daki egemenliklerini sağlamak ve Kuva-yı Milliye'ye bağlı Anadolu kısımları ile Istanbul arasında tampon teşkil eylemek üzere, Hürriyet ve İtilâf ve Nigehbancılarla* yaptıkları birleşme sonucunda bir Ahmediye Derneği kurmaya girişmişlerdir. İslâm Yükselme (Teali-i İslâm) Derneği de bunun

* Millîcilere karşıt, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nden yana, çoğu emekli bir subaylar örgütü.

destekleyicilerindendir. Bu dernek (Ahmediye), Biga'da yarattığı son olay ile eyleme geçmiştir. Söz konusu Ahmediye Derneği'nin kabul ettiği, halkın dinsel bir perde altında bağnazlığından yararlanarak, Kuva-yı Milliye'ye karşı cihad ilânı amacını gütmektedir. Amaç, Biga'da örgüt tamamlanınca, Gönen'i ve daha sonra Bursa'yı elde etmek, Adapazarı ile birleşmektir.»

«Özetle, hazırlanmakta olan irtica hareketinin teşvikçisi İngilizler olup, merkez dimağı da Istanbul'dadır. Hareketi yönetenlerden başlıcaları şunlardır: Kürt Mustafa Paşa (Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı, Kürtçü ve İngilizlerin adamı), Kiraz Hamdi (işbirlikçi bir paşa), Zeynelâbidin (Konya isyanlarının baş tertipçisi, İtilâfçı), Refi Cevat (Ulunay), Ali Kemal, Sâdık Bey (Albay, Hürriyet ve İtilâf Partisi lideri, 1913-1919 yıllarında İngilizlerden maaş almıştır) ve ötekilerdir. Eski Anzavur sorununa karışan Şah İsmail (çete reisi), İngiliz torpidosuyla Çanakkale'ye giderek, İngilizlerden direktif almıştır.»

Atatürk, iki ay kadar sonra, 18/19 Nisan 1920'de, bu karşı-devrim olayını şöyle değerlendirmektedir:

«*Düşmanlarımızın memleketimizde iç savaş çıkarma girişimi, başarıya ulaşmak üzeredir. Anzavur, Düzce olayları, Istanbul'un ve İngilizlerin pek ciddî ve kapsamlı bir biçimde bu işe sarıldıklarını göstermekte ve İzmit ve Adapazarı yönlerinde de el altından önemli girişimlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Istanbul'a yakın Türk ve Çerkez bölgeleri teşvik ve aldatmaya pek elverişlidir. Bu akımın önüne geçilmezse, bu fenalığın Sıvas Çerkez bölgesine bulaşmasını da düşünmek gerekir. İngilizler, Hilâfet makamının gücünü de pek etkin bir biçimde kullanmakta ve paraca önemli özverilerde bulunmaktadırlar.*»

Kâzım Karabekir Paşa da, Atatürk'e yazdığı 10 Mart 1920 tarihli yazıda İngilizlerin iç savaş planını çarpıcı bir üslûpla ve çok daha geniş kapsamlı olarak, fakat aynı noktadan hareketle değerlendirmektedir:

«Durumu nasıl görüyoruz: Bütün yabancı basın ve İtilâf Devletleri'nin tutum ve davranışı pek açık gösteriyor ki, hakkımızda yapılan yok etme planı ile Millî Meclisi'mizin toplanmasından sonra dahi eskisi gibi adım adım yürünüyor. Bu planın ana çizgileri, önce Kürdü, hatta Çerkezi ayırmak, Türkleri birbirine düşürmek, Anadolu'yu paylaşmak, en sonra da Endülüs'teki gibi engizisyon zulmünü uygulamak ile, Anadolu'da Türklüğü ve islâmlığı bitirerek, Rum ve Ermeni gibi kendilerine sâdık kültürler yapmaktır. Bu planın uygulanmasını, Kuva-yı Milliye geciktirdi, bolşevizmin zaferi ise bir engel olarak billurlaştı. Bolşeviklerin Kafkas'ı aşmaları ile doğacak sonuç, hayalci olan bu alçakça planı altüst etti. Ve değil Türklük, belki İslâmın zorunlu birliğine yol açma korkusu, ana planı ilk fırsatta erteleterek daha basit ikinci bir plan düzenlettirdi. O da *Anadolu'nun bolşeviklerle ittifakına karşı, Boğazlar'ı ve Batı ve Güney Anadolu parçalarını elden kaptırmamak ve böylece bugün Rus milletine karşı uygulamayı başardıkları birbirine vuruşturmak planını yürütmek.* Yâni Anadolu, Bolşeviklerle birleşince, İngilizlerden çok İngilizci olan mel'unları Türk Hükümeti diye tanımak ve başta Padişah olmak üzere hükümet gücüyle toplayabilecekleri kuvvetle bir savunma hattı yapmak, bir Türk Denikin'e (Bolşevikliğe karşı İtilâf Devletleri'nin hizmetinde savaşan Beyaz Rus Generali) ordusu ile tehlikeyi tutturmaya çalışmak. İşte bu son ayların bütün hazırlıkları, Türk Denikin'i olmak üzere Kiraz Hamdi, Süleyman Şefik gibi bir nâmussuz generali ve ordusunu sağlamak ve bunlara hareket alanı olacak araziyi bulmak ve milletin oradaki kısmını, bu alçaklar ordusunu kabul ve özümleyecek bir duruma koymaktır.»

BASIN MASKARALIKLARI...

Istanbul'da ve Anadolu'da işgal altındaki bölgelerde İngiltere ve Fransa'nın hizmetinde yayın organları türer. Bu basın olanca gücüyle, milliyetçiler aleyhin-

deki kampanyaya katılır. Birkaç örnek, basındaki Mustafa Kemal düşmanlığını göstermeye yeterlidir :

«Yalancı milliyet dâvâsı, şer-i şerif'e aykırıdır.» (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 11 Nisan 1920)

Katli vâciptir fetvası üzerine: «Mustafa Kemal, lâyık olduğu cezayı gördü.» (Alemdar, 15 Nisan 1920)

«Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal'i kovarak adam etti.» (Ferda, 16 Nisan 1920)

«Yalnız Fransızlar Türklerin dostudur.» (Ferda, 20 Nisan 1920)

«İngiltere'ye olan muhabbetimize, Amerika'ya olan saygımız halel getirmez.» (Türkçe Istanbul, 16 Aralık 1918)

«Mustafa Kemal ne yaptı? İsyan!» (Peyam-ı Sabah, 2 Ağustos 1919)

«Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da bir millî hareket yaratmaya çalışıyor. Bu ne çocukça bir hayaldir! Bütün cihanın kuvvetine karşı... Savaştan ezilmiş olan zavallı Anadolu'nun gücü ile... Kafa tutmasının ne hükmü olabilir? Anadolu'da ne kalmıştır, ne var ki mukavemet teşkili kabil olsun.» (Renin, 11 Ekim 1919)

«İdam, idam, idam! Mustafa Kemal cezasını bulacak!» (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 25 Nisan 1920)

«Anadolu, Kemalistlerden temizlenecektir.» (Alemdar, 29 Nisan 1920)

«Kızıl tehlike!» (Açıksöz, 22 Şubat 1920)

«Millî hareket boşa gitmeye mahkûmdur.» (Sait Molla, Peyam-ı Sabah, 1 Mayıs 1920)

«Mustafa Kemal'in maskaralıkları» (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 7 Mayıs 1920)

«Rıfat'ın fetva-yı deccaliye'si» (Atatürk'ün Ankara Müftüsü Rıfat'a hazırlattığı karşı fetva. Deccal, kıyamet günü ortaya çıkacak olan yalancı ve zararlı yaratık, yalancı mesih). (Alemdar, 11 Mayıs 1920)

«Mustafa Kemal ve hempalarının idamı» (Peyam-ı Sabah, 13 Mayıs 1920)

«Büyük Millet Meclisi, küçük heriflerin esiridir.»

(Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 28 Mayıs 1920)

Konya'da Delibaş isyanı üzerine: «Mustafa Kemal, firara hazırlandı.» (Ferda, 18 Ekim 1920)

«Kemalî payıtaht Ankara» (Alemdar, 10 Ocak 1921)

«Ankara Hükümeti, Doğu'yu (bolşevikleri) seçmiştir.» (Alemdar, 27 Mayıs 1921)

«Ankara nereye gidiyor? Moskova ile anlaşmaya...» (Adana Postası, 12 Haziran 1921)

«Mukadderatımızı Ankara'ya bırakmamalıyız» (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 1 Ocak 1922)

«Ankara ileri gelenlerinin zihniyetiyle ancak İran ve Turan'a gidebiliriz, fakat Edirne, İzmir ve Istanbulun özgürlüğüne yetişemeyiz.» (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 26 Ağustos 1922)

İzmir'in kurtuluşu üzerine: «Türkün bayramı» (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 9 Eylül 1922)

«Gâyeler bir idi ve birdir» (Ali Kemal'in son yazısı, Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1922)

ANADOLU'DA KARŞI - DEVRİM...

İşte bu fetvalar, basın kampanyaları, din, mezhep ve ırk ayrılıklarını körükleme, Halife orduları kullanma vb. gibi çok çeşitli metodlarla, İngiltere, Padişah ve Damat Ferit Hükümeti ile tam işbirliği hâlinde, Anadolu'da geniş çapta bir karşı - devrim hareketini başlatır. Çerkezlikten, Kürtlükten, mezhep ayrılıklarından yararlanarak bir iç savaşı körükler. Amaç, milliyetçi hareketi ezmek, fakat aynı zamanda da İngilizlerin yaşamsal önem verdikleri Boğazlar bölgesini millîcilerin ve hatta millîcilerle birlikte sayılan Bolşeviklerin tehdidinden kurtarmaktır. Genelkurmay'ın Türk İstiklâl Harbi incelemesinde de belirtildiği üzere, İngiltere, Anadolu yönünden rahatsız edilmekten korunmak için, Boğazlar'ın Doğusunda iki tampon bölge kurmayı düşünmüştür. Bunlar da Çanakkale Boğazı'nı Doğuya karşı koruyacak olan Biga, Gönen ve çevresi ile Karadeniz Boğazı'nı Doğu'ya karşı güvene alacak olan Düz-

ce, Hendek yöresidir. Nitekim iç isyanlar bu bölgelerde başlar. Damat Ferit'in güvendiği Ahmet Anzavur ve adamları 1919 sonbaharındaki bir ilk başarısız denemeden sonra, 1920 baharında Biga'da yeniden ortaya çıkarlar! İlk iş olarak Biga'yı işgal eylerler ve Akbaş cephaneliğini kaçırmakla ünlü kahraman Kuva-yı Milliye'cilerden Kaymakam Hamdi Bey'i şehit ederler. Harp Tarihi Dairesi arşivlerine göre, şehitlerin cesetleri iki İngiliz subayına gösterilir. Eşkiyalardan Şah İsmail, bu İngiliz subaylarıyla Karabiga'ya ve oradan da bir İngiliz torpitosuna binerek Çanakkale'ye gider. Üç gün sonra Biga'ya dönüşünde yedi küçük torba içinde beş bin İngiliz altınını beraberinde getirir.[165] Anzavur çetesine Istanbul'dan Padişahçı subaylar gönderilir...

Anzavur, başlangıçta başarılı olur. Biga'dan sonra Gönen'i alır, Susurluk üzerinden Balıkesir'e doğru yürümeye koyulur. 5 Nisanda yeniden Sadrâzam olan Damat Ferit, Anzavur'la övünmektedir. 7 Nisanda İngiltere Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'e Damat Ferit, Anzavur'un büyük başarılarını anlatır! 11 Nisanda bu emekli jandarma subayı Paşa yapılır. Fakat çetesine «Kuva-yı Muhammediye» adını da veren Anzavur Paşa, birkaç gün sonra Çerkez Etem kuvvetleri karşısında bozguna uğrar ve dağılır. Anzavur, bu Nisan yenilgisinden sonra, İngilizlerin yaşamsal saydığı İzmit bölgesinde Mayısta boy gösterecek, 20 Mayısta Geyve'de yenilgiye uğrayacaktır.

MUSTAFA KEMAL'E KARŞI HİLÂFET ORDUSU...

Nisanda Biga ve Gönen'de Anzavur hareketi başlarken, aynı günlerde Bolu ve Düzce isyanı patlak verir, isyan Beypazarı ve Ankara'ya doğru yayılır. Bu isyan dalgaları içinde, Damat Ferit'in İngilizlerle birlikte Istanbul'da kurduğu Kuva-yı İnzibatiye denilen kolordu, İzmit ve çevresindeki İngiliz tampon bölgesini millîcilerden temizlemek için harekete geçirilir.

Daha şatafatlı biçimde Halife Ordusu adı verilen

bu kuvvetin kurulmasına, İngilizlerin izniyle 18 Nisanda başlanmıştır. İngilizlerin izni, İngiliz belgelerine göre 7 Nisan 1920'de çıkmıştır. Damat Ferit, 7 Nisan sabahı Amiral de Robeck'i ziyaret ederek onunla milliyetçilere karşı alınabilecek şiddet tedbirlerini görüşür. Damat Ferit, hükümetin milliyetçilere karşı bütün otoritesini kullanacağını, ancak buna rağmen direneceklere karşı kuvvete ihtiyacı olduğunu söyler. Anzavur adlı bir Çerkez tarafından örgütlendirilmiş kuvvetler, Hükümet'in elindeki ilk silâhtır. Ferit, Yüksek Komiserden bu ve buna benzer kuvvetlerin milliyetçilere karşı kullanılmasında Müttefiklerin ne ölçüde yardımcı olabileceklerini sorar. Yüksek Komiser, Anadolu'daki milliyetçilere karşı böyle bir hareket için aktif bir İngiliz işbirliğini umut etmemesini Sadrâzam'a uygun biçimde anlattıktan sonra, *milliyetçilere karşı örgütlenen bu kuvvetlere askerî malzeme, silâh ve cephane yardımı yapacaklarına söz verir*. Bunun ilk adım olacağını, bunu öteki tedbirlerin izliyeceğini, prensip olarak askerî işbirliğinin dışında Müttefiklerin yeni hükümete her türlü yardıma hazır bulunduklarının düşünülebileceğini belirtir. General Milne de, Yüksek Komiser ile aynı görüştedir.[166] Gerçekten erlerine 30, teğmenlerine 60 ve alay komutanlarına 150 lira maaş verilerek kurulan bu Hilâfet Ordusu'nun silâh, araç ve gereç ihtiyaçlarını, kontrolleri altında bulunan Istanbul'daki depolardan İngilizler sağlamışlardır.

Hilâfet Ordusu birlikleri, Nisan sonları ve Mayıs başlarında İzmit ve bölgesinde yığınak yapmaya koyulurlar. Taze kuvvetlerle güçlendirilen İngiliz birlikleri de, Halife Ordusu'nun arkasında İzmit ve gerisindeki ordugâhlara yerleşirler.[167]

İNGİLİZLERLE SAVAŞIYORUZ!

Halife Ordusu, Kuva-yı Milliye karşısında bir varlık gösteremez. İzmit'e geri çekilir. İşte bu kez millîciler, 14 Haziran 1920'de İzmit'e yürümek gibi İngilizle-

rin her çareye başvurarak karşı koymaya kesin kararlı oldukları cüretli bir harekete girişirler. Batı Cephesi Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Fuat Paşa, İngilizlerle bu çatışmayı şöyle anlatır :

«İngilizler, İzmit etrafında Hasanpaşa - Solaklar - Tepeköy - Ağa Köyü hattının bâzı yerlerine siperler kazarak buralara Halife Kolordusu'ndan 1, 2 ve 3. Alayları yerleştirmişler ve bunların cenâh ve gerilerine de iki üç İngiliz taburu koymuşlardı. İzmit limanında bulunan birkaç parça İngiliz savaş gemisi de söz konusu savunma mevzilerinin sağ kanadını ateşleriyle koruyabilecek bir durum almıştı.»

«14 Haziran sabahının erken saatlerinde, önceden kararlaştırdığım plan gereğince, her taraftan yapılan baskın saldırıları Halife Kolordusu'nun birlikleri üzerinde beklediğimiz etkiyi yapmış, piyadelerinin hemen hepsi direnme göstermeksizin tüfek ve makinelitüfekleri ile bizim tarafımıza geçmişlerdi. Yalnız topçuları Kumla Çiftliği cıvarında mevzi alarak, üzerimize ateş açmak cüretinde bulunmuştu. Fakat topçumuzun karşı şiddetli ateşi karşısında ateş keserek İzmit şehrinin girişine sığınmışlardı. Öğleye kadar Hacı İbrahim - Solaklar - Tepeköy - Akköy hattı tarafımızdan işgal olunmuş, *Halife birliklerini bizimle savaşa sokmak amacıyla üzerimize ateş açmış olan bâzı İngiliz birlikleri, İzmit içerisine kadar sürülmüştü.*»

Bu durumda, bir İngiliz subayı, elinde beyaz bayrak Ali Fuad Paşa'nın karargâhına gelir, ateşin kesilmesini ister, savaşta taraf değil de hakemmiş gibi bir tutum takınarak Halife Ordusu'nun Istanbul'a geri gönderildiğini açıklar. *Eğer hareket durdurulmazsa, savaş durumu yaratacağımız tehdidini savurur!* Ali Fuat Paşa, İzmit'in boşaltılmasını ister. Cevap, İngiliz uçaklarının Türk birliklerine bomba atması olur. Cebesoy, hikâyenin gerisini şöyle tamamlar :

«İngiliz uçaklarının bu saldırısı üzerine, 14/15 Haziran gecesi baskın hareketi ile İzmit'in işgaline karar

vermiştim. Ne yazık ki bu baskın, İzmit'in Kuzeyini inatla savunmakta olan Ermeni çetelerinin direnmesine rastlamış ve bu nedenle bir sonuç vermemişti.

15 Haziranda İngilizlerin İzmit'i boşaltacakları söylentisi dolaşmışsa da gerçekleşmemişti. Aynı gün İzmit'in Kuzeyine karşı tekrarlanan saldırı hareketimiz, şehrin kenarlarına kadar ilerlemişti.

16 ve 17 Haziranda İngilizlerin karadan ve denizden İzmit'i savunmaya başlamaları üzerine, hareketimizin biçimi ve niteliği değişmiş, esasen bu saldırılardan beklediğimiz sonuçlar da sağlanmış olduğundan hareketimizi durdurmuş, birliklerimizin eski mevzilerine dönmeleri kararını vermiştim. 17 Haziranda karargâhımla birlikte İzmit civarında Sapanca'ya ve 18 Haziranda Geyve istasyonuna gelmiştim.»[108]

Ali Fuad Paşa geri çekilmeseydi, İngilizlerin İzmit için döğüşmeye kararlı oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim elde başka yeterli kuvvet bulunmayınca, 22 Haziranda acele Yunan birliklerini harekete geçirirler. Yunan birlikleri kısa bir sürede Bandırma, Bursa ve İzmit bölgesini işgal ederek İngiltere hesabına Boğazlar'ı güvenlik altına alırlar. İngilizler, Anzavur Paşa kuvvetleri ile Süleyman Şefik ve Suphi Paşaların Halife Ordusu'nun başaramadığı bu işi, Venizelos'un Yunan Ordusu'na yaptırmak kararındadırlar.

İNGİLİZ RAPORU: «TÜRKÜ TÜRKE KARŞI KULLANALIM...»

Öte yandan milliyetçileri dize getirmek için iç isyanları körüklemekten, doğal olarak vazgeçmezler. Hatta isyanları, Düzce - Bolu bölgesinden Konya, Sıvas, Yozgat taraflarına da yayarak genişletirler. Kürt isyanları çıkartırlar. Nitekim İngiltere Büyükelçiliğinin Türkiye uzmanı Baştercüman Ryan, 23 Eylül 1920 tarihli raporunda, «Yunanlılar ölçüsüz ödünler istiyorlar, millîcileri ezmek için ölçüsüz ödün vermek yerine daha çok iç ayaklanmalara güvenelim» demektedir :

«Müttefikler, Antlaşma üzerinde (Sevr'in reddi)

milliyetçilerin haklı olduklarını kabul etmek ya da onlarla savaşı göze almak arasında bir seçim yapmak zorundadırlar. Milliyetçi liderlerle mücadele için yalnız üç yol vardır: İlki Müttefik kuvvetlerin doğrudan doğruya harekete geçmesi; ikincisi, Yunanlıların kullanılması; üçüncüsü ise, Antlaşmayı (Sevr'i) olduğu gibi kabulden yana Türklerin kullanılması.»

«Müttefiklerin (gâlip devletlerin) doğrudan doğruya askerî harekâta başlaması söz konusu olamaz. Bu fikre ve millîyetçi örgütün yok edilmesine İtalyanlar taraftar görünüyorlar. Fransızlar ise, bu konuda bölünmüş durumdadırlar. *İngiltere Hükümeti ise, Anadolu içlerindeki bir macera için para ve asker harcamaya niyetli değildir.*»

«Barış Antlaşması'nın bugünkü biçimde bırakılması amacıyla, Yunanlıların kullanılmasına devam edilmesi de pek mümkün görünmemektedir. Yunanlıların daha fazla çaba göstermeleri için mutlaka ödüllendirilmeleri gerekir. Daha geniş bir İzmir bölgesi ya da Istanbul ya da bir Pontus Cumhuriyeti ödülü gibi... Yunanlılardan yukarıdaki amaçlarla daha fazla yararlanmanın bir başka sakıncası, bunun Müttefik işgali dışında da kalan Türkiye arazisinde hıristiyanlara karşı kırım tehlikesinin artmasına yol açmasıdır.»

«Bu durum karşısında, *Sevr Antlaşması'nın olduğu gibi kalmasını istiyorsak, bunun için yol, gönüllü Türk unsurlarını kullanmaktır. Aslında Istanbul Hükümeti de bizden bunu istemektedir.* Bize bir barış antlaşması imzalattınız, uygulanmadığı takdirde, başvurulacak ceza hükümlerini bildirdiniz. Ancak antlaşmanın uygulanmasını sağlama yolunda aldığımız her tedbirin karşısına çıkıyorsunuz, diyorlar. Bu konuda askerî raporlar hazırlayıp onayımıza sunuyorlar. Istanbul Hükümeti bunu yaparken, Anadolu'nun tamamen milliyetçilere cephe alması için azıcık cesaretlendirilmeye gerek olmasına rağmen, biz susmayı yeğ tutuyoruz.

Bir önceki gönüllü Türk unsuru kullanma öneri-

sine bir alternatif olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu kötü durumu bütün Anadolu halkına açık bir dille anlatma yoluyla, milliyetçi liderlerden uzaklaştırılmaları ve milliyetçi örgütün parçalanmasının sağlanması akla gelebilir. Bu telkin, Anadolu'da halkın çoğunluğunun milliyetçilerden bıkmış ve usanmış oldukları ve biraz teşvik gördükleri takdirde, milliyetçilere karşı harekete geçebilecekleri varsayımına dayanmaktadır.»[169]

Bu varsayım, elbette geçerli değildir. Fakat Halife'nin ve İngilizlerin isyan kışkırtıcılığı, 1920'nin ilk yarısındaki şiddet ölçülerine ulaşmasa bile, tehlikeli biçimde sürüp gitmiştir. Bu konuda, emperyalistlerin ırk, din ve mezhep bölünmeleri icat edip, bundan nasıl yararlanmaya kalkıştıklarını belirtmek için kısaca bir iki örnek vermekle yetineceğiz :

Mayıs sonlarında Halife Ordusu'nun Samsun'a ve yakınlarına geldiği söylentisi duyulur. «Bu ordunun öncüsü olarak hep birlikte Yıldızeli'den Sıvas'a yürüyelim» propagandalarıyla Yıldızeli olayları başlatılır. O günlerde Tokat Bölge Komutanı, Atatürk'e Tokat'ta Çerkezler arasındaki huzursuzluğu bildirir. Zile'de de kaynaşma vardır. Geniş bir Alevî topluluğunun bulunduğu Sıvas, tehdit altında görünmektedir. 3. Kolordu Komutanı Albay Selâhattin, 27/28 Mayıs gecesi, Genelkurmay'a «Kolordu, Sıvas'ı kesin olarak savunacaktır.» telgrafını çeker. Genelkurmay, ayaklanmanın yayılmasından kuşkuludur. Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü, yeni kuvvetler hazırlanmasını telgrafla bildirir. Aynı gün Mustafa Kemal, Mucur Askerlik Şubesi Başkanına şu emri verir :

«Yıldızeli ve Zile'de bulunan Alevîleri uyarmak ve olumlu fikirler aşılamak için Alevî Dedesi Çelebi Efendi'nin harekete geçirilmesi.»

Emri ilginç bulan Kenan Esengin, hikâyenin gerisini şöyle anlatmaktadır :

«Bektaşi Şeyhi olan Çelebi Efendi, Büyük Millet

Meclisi üyesi idi. Bu sırada Mucur'da bulunuyordu. Fakat durum kendisine bildirilince hasta olduğunu söyledi ve böyle bir yardıma yanaşmadı. Belki de gerçekten hasta idi.»[170]

Ayaklanma Yorgat'a da yayılır, 14 Haziranda Yozgat işgal edilir. İsyancılar, Ankara'ya yürümekten söz ederler. İsyan, Batıdan getirtilen Çerkez Etem birlikleriyle bastırılır. Fakat Zile, Konya, Düzce isyanları 1920 yılının ikinci yarısında da devam edecektir.

KÜRT AYAKLANMALARI...

1921 yılında Ermeni sorununun da ortadan kalkmasıyla, Kürt Derneği Başkanı Seyit Abdülkadir, büyük kısmı Zara, Suşehri, Refahiye, Kemah, Kangal, Ovacık ve Kuruçay bölgesinde yaşayan Koçkiri aşiretini ayaklandırmayı başarır. Abdülhamit paşalarından Mustafa'nın oğlu aşiret başkanı Haydar, Seyit Abdülkadir'in derneğine üyedir ve bunun bir şubesini İmranlı'da açmıştır. Hatta şubesinin sekreteri Alişir, İmranlı'da «Jepin» adlı bir gazete de çıkartmaya başlamıştır.

Ayaklanma 5 Mart 1921'de İmranlı'da başlar ve genişler. 8 Nisan 1921'de yedi aşiret başkanının imzasıyla Koçkiri bölgesinde, başında bir Kürt vâli bulunan bir il kurulmasını Büyük Millet Meclisi'nden isterler. İsyan, Haziran 1921'e kadar sürer.*

İNGİLİZLERLE MUSUL SAVAŞI

Özellikle Irak petrol bölgesini Türklerden korumak için Kürtleri tampon olarak kullanmak isteyen İngilizler, bu bölgede devamlı kışkırtmalarda bulunmuşlardır. İngilizler, Irak'taki Kürtleri görünüşte Irak Devleti çerçevesinde kalsa bile, doğrudan doğruya hi-

* 1922 Martında Londra'da ünlü İngiliz entrikacısı Albay Lawrence, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'e şöyle konuşur :

«— Sizi, yâni Türkleri yok etmek istedim, başaramadım. Kürdistan kurmak istedim, onu da başaramadım. Fakat Arabistan'ı düzenlemeyi başardım.» (Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, 1967, s. 270)

mayelerine alma ve bir ara Hindistan'a sürdükleri Süleymaniye'de nüfuzlu Şeyh Mahmut'u kazanma çabasındadırlar. Revandiz ileri gelenleri, Türk egemenliğinden yanadırlar. Türkiye, Millî Misak sınırları içinde kalan yerleri kurtarma amacıyla, 1922 baharında, Antep'te Kuva-yı Milliye Komutanlığı yapmış olan Milis Yarbayı Özdemir Bey'i Revandiz bölgesine gönderir. Görevi, Irak Kralı Faysal'ın Millî Misak sınırları içindeki bölgeyi işgalini önlemektir.

Özdemir Bey'e verilen direktifin bir maddesinde şöyle denilmektedir :

«Halkla yapılacak görüşmelerde, İngilizlerin İslâm Birliği'ni parçalamak ve böylece memleketlerini işgal etmek amacını güttükleri, Faysal'ın da tamamen İngiliz isteklerine göre hareket ettiği açık olarak anlatılmalı, Süleymaniye'de bulunmakta olan Nemrut Mustafa'nın* kurduğu derneğin İngiliz çıkarlarına çalıştığı açıklanmalıdır.»[171]

Revandiz'de bir kısım aşiretlerin güçlükle desteğini sağlayan Özdemir Bey, karşısında İngilizleri bulacaktır. İngilizler, Revandiz'i havadan bombalamaya koyulurlar. Özdemir Bey, 30 Ağustos 1922'de Büyük Zafer kazanıldıktan bir gün sonra, İngilizlere karşı Derbent Savaşı'nı verecek ve İngilizleri tam bir yenilgiye uğratacaktır. 18 Eylül 1922'de Revandiz - Erbil yolu üzerinde önemli bir yer olan Musul ile bağlantıyı sağlayan Şaklava ilçesini işgal edecektir.

Derbent zaferi ile, Süleymaniye tehdit altındadır. Bölgenin Türkler tarafından işgalinden korkan İngilizler, Süleymaniye bölgesinin İngiliz mandası altında bağımsızlığını ilân ederler. Şeyh Mahmut'u da Kürdistan Hükümdarı yaparlar. Fakat İngilizlerin Şeyh Mahmut'u kazandığı pek söylenemez. Zira Şeyh Mahmut, Özdemir Bey'in temsilcisi Yüzbaşı Feyzi'ye «İngilizler, Türkler'le Kürtlerin arasını açmak istiyorlar» dedikten

* Atatürk ve Millîcileri idama mahkûm eden Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı.

sonra, birlikte Süleymaniye üzerine yürümeyi önermiştir.[172] Özdemir Bey, Genelkurmay'a Süleymaniye'ye yürüme önerisinde bulunur. Bu sırada Mudanya Mütarekesi çoktan imzalanmıştır. Genelkurmay, Süleymaniye hareketine izin vermez. Ama İngilizler, Türkiye egemenliğindeki ilçe ve köylerde silâhsız halkı insafsızca bombalamakta devam ederler. Kasım ve Aralık 1922'de ve Ocak 1923'de önemli üç saldırıda bulunurlarsa da püskürtülürler. İngilizler, ancak Nisan 1923'de bir kısım aşiretleri kazanarak, ezici üstünlükteki güçlerle saldırırlar ve bölgeye egemen olurlar.

Lozan'dan sonra dahi, Kürtleri Türkiye'ye karşı kullanma politikası sürdürülecektir. Musul sorununun en kritik günlerinde, Şeyh Sait isyanlarıyla Türkiye'yi zayıflatmaya çalışacaklardır. «Mustafa Kemal'in Istanbul Emniyet Müdürüydüm» başlıklı yazısında Ekrem Baydar, bu konuda şu görüşü ileri sürmektedir :

«İngilizler, Kürdistan sorunu yaratmak emelindeydiler. Ama bu da Hilâfet - Şeriat perdesi altında tezgâhlanıyordu. 1925 yılında Şeyh Sait isyanını hazırlayarak Musul sorununu kendi çıkarlarına uygun bir biçimde çözümlemek, aynı zamanda Türkiye'de petrol bulunması olasılığı kuvvetli olan Güneydoğu illerini içine alan bir Kürdistan kurmak için İngilizler çaba harcıyordu. Kurulmasına maddî, manevî her türlü desteği sağlayan İngiltere, elbette ki bağımsız Kürdistan'ın kontrolünü ve dolayısiyle petrol bölgelerini elinde bulundurmak istiyordu.»[173]

ÇERKEZ KONGRESİ!

Kısaca, İngiltere, Türkiye'yi bölmek, parçalamak için her çâreye başvurmuş, bir Kürtlük, bir Çerkezlik dâvâsı yaratmaya kalkışmıştır. İzmir'de 24 Ekim 1921'de bir Çerkez Kongresi toplanmıştır. Kongre, Büyük Devletler'in, özellikle İngiltere'nin himayesini aramıştır. Istanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Rumbold'un 13 Aralık 1921 günü Dışişleri Bakanlığına gönderdiği Lamb Raporu'nda «İzmir'deki Çerkez Kongresi'ni

Anadolu Çerkezlerinin Karadeniz kıyısında toplanıp İngiliz himayesi altında özerklik almayı istediği» belirtilmiştir. 1922 yazında ise, ileride göreceğimiz üzere «İyonya Özerkliği» fikri ortaya atılmıştır. «İçinde hıristiyanların, Çerkezlerin ve öteki antikemalistlerin güvenlik ve esenlikle kalacakları bir Küçük Asya Devleti» kurma söz konusudur.* İzmir'deki ilk milliyetçi örgütün başkanı olan ve sonradan Yunan safına geçen İzmir Belediye Başkanı Hasan Paşa, «Her cins ve mezhepte halkın salt mutluluğunu sağlamaya yönelmiş» bu yeni düzen için, İzmir müslümanları adına teşekkürde bulunmuştur.[174]

Lozan'da Curzon, Çerkez affı üzerinde önemle durmuştur. Türkiye, affın Rum, Ermeni vb. gibi yalnız müslüman olmayanlarla sınırlandırılmasını ve Türkiye'nin müslüman işbirlikçileri serbestçe cezalandırabilmesini istemiştir. Lord Curzon, şu karşılığı vermiştir :

«Böyle bir davranış, Türkiye bakımından akıllıca bir davranış mıdır? Böyle bir tutum, *Türk Hükümeti'nin kendi uyruğu olup da savaş sırasında Müttefiklere bir takım hizmetlerde bulunmuş olanlara karşı misilleme tedbirleri uygulamak isteğinde olduğu sanısını uyandırmaktadır.* Bu, şu demek oluyor: Türkiye'den kaçmış bulunan bir takım azınlık topluluklarından olanlar memleketlerine dönmekten ya korkacaklar, ya da misilleme tehdidi altında yaşayıp çalışma zorunda kalacaklardır. Örneğin Kuzey Anadolu'da, Bursa'yı da içine almak üzere, bu şehrin Batısında dağınık olarak yaşayan Çerkezlerin durumu budur. Çerkezler, savaş sırasında yaşadıkları yerler yüzünden, Müttefik devletlerle sıkı temasta bulunmuşlardır, bugün bunlar Türkiye dışında her yana dağılmış bir durumdadırlar... Bunların sürekli olarak yakınmalarına yol açacak du-

* Daha önce de başkenti Bursa'da ve Sultan'a bağlı antikemalist bir «Batı Anadolu Devleti» kurma üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

rumlarla karşılaşmaksızın yaşayabilecekleri koşullar altında yurda dönmeleri, kuşkusuz, Türklerin de çıkarlarına uygun düşecektir.»[175]

Sonunda Curzon'un dediği olmuş, pek sınırlı kişilerin dışında, bütün işbirlikçiler, Lozan Antlaşması ile bağışlanmıştır. Böylece Curzon, İngiliz işbirlikçiliğinin cezasız kalan kârlı bir iş olduğunu islâm kamuoyuna göstermek fırsatını bulmuştur. Bununla birlikte, İngilizlerin Çerkezlik, Kürtlük yaratma çabaları fazla büyütülmemelidir. Kurtuluş Savaşı'nda, Çerkezler ve Kürtler, Türkiye yurtseverliğinin en çarpıcı örneklerini vermişlerdir. Düzce isyanlarını bastırmak için çırpınan ve kalleşçe şehit edilen bir Yarbay Mahmut, Ege'de millî direnmeyi başlatmak için tek başına didinen bir Albay Bekir Sami, bir Rauf Orbay ve daha yüzlerce ön planda kişi, kendilerini Çerkezliğe değil, Türkiye'nin kurtuluşuna adamışlardır.* Doğu'da da, büyük bir çoğunluk, Kürdistan için değil, bağımsız bir Türkiye için kahramanca dövüşmüşler, hepsi Türkiye'nin halkı olduklarını kanıtlamışlardır. Belirtmeye çalıştığımız, yalnızca, emperyalizmin bölmek ve parçalamak için her çâreye başvurduğu ve vuracağıdır.** Nitekim, o günlerin baş emperyalist devleti olan İngiltere, Türkiye'yi yok etme yolunda, hiçbir şeyi esirgemiş değildir. Hatta Mustafa Kemal'i satın almayı, ya da öldürmeyi bile denemiştir. 24 Mayıs 1921'de Ankara'da asılan İngiliz câsusu Mustafa Sagir'in ele geçen belgeleri bunu yeterli kanıtlarıyla ortaya koymuştur.

---

* 12 Ağustos 1921'de Mareşal Fuad'ın başkanlığında Istanbul'da bir Çerkez Kongresi toplanarak Mustafa Kemal hareketine bağlılık kararı almıştır. Mareşal Fuad'ın Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümetinin istifaya zorlanmasında da olumlu katkısı vardır.

** Öteki emperyalist devletler de bölme ve parçalama oyunlarına başvurmuşlardır. Fransızlar, Adana'da Fellah ve Çerkez bölücülüğü yaratmaya kalkışmışlardır. Yunanlılar, Giritli ve Çerkez ayırımları icadından medet ummuşlardır.

Atatürk'e yakınlığı ile bilinen Hikmet Bayur, bu olayı şöyle anlatmaktadır :

«O dönemin öteki önemli bir olayı da Mustafa Sagir adında Hintli bir İngiliz câsusunun Ankara'ya Hint Müslümanları temsilcisi süsünü takınarak gelmesi, politik, askerî haberler ve özellikle Mustafa Kemal'in öldürülmesini kolaylaştıracak bilgi toplamaya çalışması, gizli mürekkeple yazılmış haberleşmelerin ve direktiflerin elimize düşmesi üzerine muhakeme ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un ve Hintli Ağa Han'ın aracılıklarına rağmen idam edilmesidir. *Mustafa Sagir, Mustafa Kemal'e Hint Müslümanlarının onun emrine verilmek üzere 1 milyon İngiliz lirası ile İtalya'da bir malikâne hazırladıklarını söylemiş ve bunların her olasılığa karşı, bir yenilgi hâlinde bir sığınak olabileceğini eklemiştir.*»

«Aklınca, Mustafa Kemal'e böylece bir sığınak ve geri çekilme yolu sağlayarak, onun azim ve kararlılığını azaltacaktı.»[176]

David Walder'in Eden-Nâsır, Lloyd George-Atatürk karşılaştırması yaparak yazdıkları da, 1922 yılında Lloyd George Hükümeti'nin Mustafa Kemal'in devrilmesi ya da öldürülmesi konusunda büyük umutlar beslediğini göstermektedir :

«1956 yılında Anthony Eden, Nâsır'a bir ders vermeye kararlıydı; 1922'de de Lloyd George, Eden'in aksine rakibiyle hiç karşıkarşıya gelmediği halde, aynı duyguyu Mustafa Kemal'e karşı besliyordu. Nâsır gibi, belki Mustafa Kemal de devrilebilirdi. 1956'da Nâsır'ı devirmek için içeride 'ihtilâl' düzenlendiği söylentileri dolaşıyordu. 1922'de de aynı biçimde Mustafa Kemal'in durumunun sağlam olmadığı, sürekli öldürülmekten korktuğu söylentileri Kabine'yi uğraştırıyor ve cesaretlendiriyordu.»[177]

İngiltere'nin Mustafa Kemal'i devirme planlarını biraz sonra göreceğiz.

VI — YUNAN SAVAŞI İNGİLİZ SAVAŞIYDI

«İngiltere'ye evet, Yunanistan'a hayır» diyorduk ama, aslında Türk-Yunan Savaşı, bir Türk-İngiliz savaşıdır. Sömürgeci devlet İngiltere, her milletten asker kullanmaya alışıktır. Yunanlıları da kendi hizmetinde asker olarak kullanmıştır. Hiç değilse, 1921 yılı başlarına kadar durum açıkça böyledir. Yunanlılar, İngiliz askerî makamlarının kontrolü ve hatta komutası altındadır.

Venizelos, 1914 yılından beri, Türkiye'ye karşı savaşa katılmayı istemiştir. Churchill, Türkiye'nin henüz savaşa girmesi söz konusu değilken, 1914 yazında Boğazlar'ı aşıp Istanbul'u işgal planları hazırlamış ve bu konuda Yunan askerine güvenmiştir.

Venizelos'un savaşa girmesine, tarafsızlıktan yana olan Kral Kostantin engel olmuştur. Fakat Venizelos, yanına Balkan Savaşı'nda ün kazanmış generalleri de alarak Girit'i ve öteki Ege adalarını dolaşmış, Türklere karşı İtilâf Devletleri'nin hizmetinde savaşmak için gönüllü toplamıştır. 1916 yılında, 23 bin Yunan gönüllü böylece Müttefikler'in hizmetine sunulmuştur. Venizelos, İngiliz ve Fransızlarla birlikte, bu yolda bir iç savaşı dahi göze alarak Selânik'te Atina'ya karşı ikinci bir hükümet kurmuştur. Bu Venizelos Hükümeti'ne bağlı Yunan Ordusu'nun üç alayı, 1916 yılı sonlarında İngiliz komutası altında hizmet görmüş ve gönüllüler bu birliklere akmıştır. Nihayet 1917 yılında Konstantin ülkeden uzaklaştırılmış ve Temmuzda Yunanistan resmen savaşa girmiştir. 1918 sonbaharında Istanbul'a doğru ilerleyen General Milne ordusunda üç İngiliz, üç Yunan, bir Fransız alayı ile bâzı Sırp ve İtalyan birlikleri vardır.

Yunanlılar, Müttefikler tarafından bol miktarda silâh ve cephaneyle beslenmişlerdir. Prof. Toynbee'nin deyişiyle, Yunanlılar «Büyük Savaş'ın son yıllarındaki Makedonya seferinden kalma, İngiliz ve Fransızların

verdikleri hiç kullanılmamış silâhlarla donanmışlardır. 1918 mütarekesinden sonra da Yunanlılara yeni silâhlar verilmiştir.»[178]

Yunanlılar, Yüksek Konsey kararıyla, İngiltere, Fransa ve Amerika'dan ayrıca para yardımı almaktadır. 1918 yılı için bu üç devletin her biri 250'şer milyon Frank yardım yüklenmiştir. 1919 yılı yardımı da yüksek miktarlara ulaşmaktadır.[179] 1914'den beri yalnız İngiliz yardımı 1920 yılında 16 milyon sterlini aşmaktadır.[180]

Anadolu'daki Yunan birliklerinin bir kısmı doğrudan doğruya İngilizlerin komutası altında bulunmaktadır. Kocaeli yarımadasında bir Yunan tümeni ve Beykoz'daki bağımsız bir Yunan birliği, İngiliz komutanının doğrudan doğruya emrindedir. Yunan Ordusu'nda bol sayıda İngiliz askerî danışman vardır. Donanmada Amiral Kelly başkanlığında bir İngiliz deniz misyonu bulunmaktadır.

Venizelos, 1914 yılından beri, İngiltere ve Fransa'ya «Buyurunuz, Yunan Ordusu'nu istediğiniz gibi kullanınız» çağrısını yapmıştır. Bolşeviklerle savaşta, Fransızların kuvvete mi ihtiyaçları vardır? Venizelos, derhal bir Yunan tümenini Odesa'ya göndermiştir... David Walder, bu bolşevik seferinin sonunu şöyle anlatır :

«Fransız birlikleri dağılıp döğüşmemeye başlamıştı. Göğüslerinde kızıl kokartlar taşıyor, bozguncu belgeler ve haber bültenleri dolaştırıyorlardı. Çok geçmeden de ayaklanmanın eşiğine gelivermişlerdi.»

«6 Nisan 1919'da son Fransız taşıt gemisi Odesa'dan ayrıldı ve Paris'ten gelen acele bir emir üzerine Kırım'ı Sovyetlere terketti, yalnızca Doğu ucundaki Kerç ellerinde kaldı. Hâlâ sâdık kalan Yunan birlikleri de, onlarla birlikte Kırım'dan ayrıldılar. İşin bu son evresinde, mürettebatın subayların emirlerine uymayacakları kuşkusuyla *her Fransız gemisinin Yunan donanmasına ait bir gemi tarafından izlenmesi uygun görülmüş-*

tü. Yunan asker ve denizcilerinden birçoğu, hiç kuşkusuz, kendilerini ferahlatan bir kararla, Anadolu'daki işgal kuvvetlerini desteklemek gibi çok daha kolay görünen bir göreve taşınmışlardı.»[181]

Bu sırada İzmir sorunu ortaya çıkar. Savaştan yeter kazanç sağlayamadığı iddiasında bulunan İtalya, Barış Konferansı'nı terketmiş ve Anadolu'da işgallere girişmiştir. Marmaris ve Kuşadası'ndan İzmir'e tırmanmaktadır. İtalya, 1917 gizli anlaşmasıyla İzmir'in kendisine verildiği iddiasındadır. Amerika tarafından da şiddetle desteklenen İngiltere, İzmir'i İtalyanlara vermek niyetinde değildir. Bir İtalyan oldu bittisini önlemek için Wilson, Lloyd George, Clemenceau, İzmir'i Yunanistan'a işgal ettirmeyi kararlaştırırlar. Esasen İngiltere ve Amerika, İzmir'i Yunanistan'a verme niyetindedirler.

EMPERYALİZMİN AKDENİZ KALESİ YUNANİSTAN...

İngiltere neden İtalya'ya hayır, Yunanistan'a evet demiştir? Bu, Venizelos, Lloyd George'u büyülediği için değildir; İngiliz emperyalizminin Akdeniz'de Yunanistan'ı çıkarlarına en uygun devlet saydığı içindir. Ünlü İngiliz profesörü Toynbee, bu gerçeği en basit biçimde açıklamaktadır :

«Türkiye'ye kararlaştırılacak barış koşullarını kabul ettirebilmek için gerekli kuvveti İngiltere Hükümeti Doğuda bulundurma olanağından yoksundur. Yunanistan, askerî birlikleri sağlayabilir ve İngiltere'nin deniz desteği ve diplomatik yardımıyla, barış koşulları — Yunan isteklerini de kapsadığı takdirde —, Yunanistan bunu sevinçla yapacaktır. Eğer Yunanistan, kendi isteklerini İngiliz desteğiyle sağlayabilirse, İngiltere'nin izinde gitme durumunda kalacaktır. Zira Yunanistan, bir adalar, yarımadalar labirentinden kurulu bir deniz devletidir. Anadolu'da göz koyduğu yerler, denizaşırı topraklardır. Kısaca, *eğer Türkiye'ye Yunanistan'ın kara kuvvetiyle egemen olunabilirse, Yuna-*

nistan'a da İngiltere'nin deniz gücüyle egemen olunabilir. Böylece İngiltere, Orta ve Yakın Doğu'daki savaş amaçlarını, İngiliz can ve parası harcamaksızın da gerçekleştirebilir.»[182]

EMPERYALİZMİN GÖNÜLLÜ ASKERLERİ...

İngiltere, Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeye büyük amaçlarla gelmiştir. Kafkasya ve Türkistan'ı ele geçirecek, İran ve Afganistan üzerinde tam egemenliğini kuracak, Irak ve Mezopotamya'ya yerleşecektir. 1916 yılı paylaşmasında Çarlık Rusyası'na karşı tampon olarak kalsın diye Musul bölgesini Fransa'ya bıraktığı halde, Çarlık çökünce Musul'u geri almıştır. Doğuda bolşeviklere karşı İngiliz egemenliğinde Ermeni, Gürcü ve Azer devletleri federasyonu kurmak, Kürt, Nasturî ve hatta Pontus devletleri ile bir yandan Türkiye'yi parçalarken, öte yandan da bolşeviklere karşı bir sürü tampon devlet yaratmak amacındadır. Venizelos, bu düşünceleri iyi bildiği için, 5 Ekim 1920'de bile Lloyd George'a hâlâ «*Ermenistan ve Gürcistan ile Pontus Cumhuriyeti, İslâmizm ve Rus emperyalizmine karşı sağlam bir set teşkil edebilir.*» demektedir.[183]

Oysa artık Bolşeviklerin Kafkasya'ya egemen olacakları anlaşılmıştır. İngiltere'nin karşı koyacak bir gücü yoktur. İmparatorluk, baştan aşağı millî kurtuluş ihtilâlleri ile çalkalanmaktadır. İrlanda'da savaş ve İngiltere içinde iç savaş sınırlarına yaklaşan grevler vardır. Bu nedenle İngiltere, amaçlarını Musul ve Süleymaniye bölgesi dâhil, Irak ve Boğazlar egemenliği ile sınırlar. Bu amaçları en güvenilir biçimde gerçekleştirmek için Amerika'nın desteğini araştırır. Barış Konferansı'nda Lloyd George, Amerika'ya Ermenistan ile kurulacak Istanbul Devleti'nin mandasını alması için ısrarla yalvarır. Ermenistan mandası ile Amerika, Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında tampon devlet görevini yapacaktır. Istanbul Devleti ile de Amerika, Türkiye mandasını almaya ve Istanbul'da Sultan'ı kullanmaya pek teşne gözüken Fransa'nın yolunu kesecek-

tir. Amerika bu mandaları alamayınca, Boğazlar'da tam egemenliği sağlamak koşuluyla, Fransa'ya gitmesin diye Istanbul'un Türklerde kalmasına rıza gösterecektir. *Marmara bölgesinin Kuzeyine ve Gelibolu'ya Yunanlıları yerleştirerek Boğazlar'ı kontrol altında tutacaktır. Batı Anadolu'da Yunan varlığı, Boğazların Anadolu kıyısından da kontrolünü sağlayacaktır. Doğuda da, Sovyetler Birliği ve Türkiye'ye karşı Ermeni, Kürt, Nasturî tampon devletleri kurma projeleri ile yetinecektir.* İngiltere'nin 1919 yılı içinde gelişen planı budur.

Ne var ki, Türkiye'ye bu durumu kabul ettirebilmek için de, Toynbee'nin belirttiği üzere, Yunan askerini kullanmaktan başka bir çâre yoktur. Nitekim Halife Orduları ve iç isyanlarla milliyetçi hareket önlenemeyip, Ali Fuad Paşa'nın İzmit'e yürümesi üzerine, İngilizler, Müttefikler'in adına İzmir'e daha önce çıkmış ve Milne sınırıyla işgal bölgesi çizilmiş olan Yunanlıları ileri harekete geçmeye zorlarlar. Bu kez Venizelos hayır dese, İngiltere yalvaryakar olacaktır. Fakat Venizelos, daha büyük pay elde etme amacıyla, İngiliz savaş amaçları için kullanılmaya çoktan gönüllüdür. Nitekim İngiltere ve Fransa'nın Barış Antlaşması'nı Türkiye'ye kabul ettirme amacıyla Istanbul'u işgale giriştikleri günlerde, Yunan birliklerini kullanma hazırlıkları yapılmaktadır. Venizelos, 19 Mart 1920'de Londra'dan Atina'ya gönderdiği yazıda bunu açıklamaktadır :

«İngiltere Genelkurmay Başkanı Mareşal de hazır olduğu halde, Harbiye Bakanı tarafından çağırıldım. Harbiye Bakanı bana şunları söyledi : Eğer Türkiye, barış koşullarını kabul etmeyecek olursa, Trakya ve Küçük Asya'nın bizi ilgilendiren bölümlerinde, bu koşulları askerî kuvvetlerle uygulatmaya hazır olup olmadığımızı anlamak için sizi görmeye Başbakan tarafından görevlendirildim. Başbakan şunu da bilmenizi istiyor: Birçok yükümlülükler yüzünden İngiltere'nin

durumu, Trakya'ya ve size verilen Küçük Asya bölgesine hiçbir askerî güç göndermeye elverişli değildir. Bu nedenle, bizi ilgilendiren arazide İngiltere tarafından hiçbir yardım beklememeliyiz. İngiltere, Istanbul ve Boğazlar ile bize eklenilen arazinin dışında kalan yerlerde durumun gerektirdiği ihtiyaçlar için asker bulunduracaktır. Harbiye Bakanı, gücümüzü aşacak bir ödev yüklenmemek için, kuvvetlerimizi yeniden tartmamı öğütledi. Bundan başka Harbiye Bakanı, Trakya'yı ilgilendiren konularda, Bulgar çetelerinin karşı koymalarını da hesaba katmak gerektiğini hatırlattı. Bununla birlikte, şunu da söyledi ki, Bulgaristan'ın resmen bir müdahalesi olmayacaktır. Bulgaristan, Milletler Cemiyeti'ni teşkil eden devletlere karşı bir savaşı hayal edemez. Bakan, Fransa ve İtalya'nın işbirliğine güvenilemiyeceğini de anlattı. Bize verilmiş bölgelerde, Barış Antlaşması koşullarını zorla uygulatmayı bizzat yüklendiğimiz cevabını verdim.»

İngilizlerin İzmit'te sıkıştığı Haziran 1920'de de Venizelos ileri harekete geçerken şunları yazmaktadır :

«Bütün sonuçlarını iyice inceledikten sonra, millî tarihimizin bu önemli anında Lloyd George'a dedim ki, *İzmit'teki İngiliz kuvvetlerine yardım için yalnız bir tümen göndermekle yetinecek, cephemizin önünde bulunan Kemal Ordusunu ordumuzla ezecek ve Kemal akınlarına karşı Marmara'yı koruyacağım. Başarılarımızdan sonra Kemal'in prestiji azalacak ve Barış Antlaşması'nın imzalanma ve uygulanması kesin olmasa bile, büyük bir olasılıkla gerçekleşebilecektir.* Yunanistan'ın bu iş için Müttefiklerden hiçbir yardım istemediğini söyledim.

Ekledim ki, bu hareketle Barış Antlaşması'nın imzalanma ve uygulanmasını sağlayamazsam, Yunan kuvvetlerinin miktarını artırmayı üzerime alacağım. Öyle ki, halen Türkiye'de bulunan İngiliz kuvvetleriyle birlikte arzularımızı askerce uygulamak mümkün olsun. Bu takdirde gerek paraca ve gerek donatımca İn-

giltere'nin yardımına muhtaç olacağım. Bu önemli kuvveti Yunan milletinden isteyebilmem için Türkiye'nin paylaşılmasına karar verilmeli ve Türkler Anadolu yaylasına atılmalıdır.* Önerilerimi Lloyd George'a kabul ettirmeyi başardım ve onun sâyesinde Bolonya'da bize verilen saldırı iznini sağladık.»[184]

1920 YUNAN SALDIRISI, İNGİLİZ - YUNAN ORTAK HAREKETİYDİ...

Bu izne göre, Yunanlılar ilerleyip ciddî bir tehlike ile de karşılaşmadan, Balıkesir ve Bursa dâhil, Marmara bölgesini işgal ederler. Bir Yunan tümeni İzmit'te millîcilere karşı Boğazlar ve Istanbul'un güvenliğini en itirazsız biçimde karşılamak için İngiltere'nin buyruğunda bırakılır.

Aslında 22 Haziran 1920 Yunan ilerlemesi, tamamen İngiltere'nin kontrolünde bir saldırıdır. Saldırı planları, İngiliz kurmayları ile birlikte hazırlanmıştır. Olayların içyüzünü bilme bakımından geniş olanaklara sâhip bulunan Prof. Toynbee,** saldırı planlarının İngiliz kurmayları ile birlikte hazırlandığını yazmaktadır :

«Hiç kuşku yok ki, İngiltere Karadeniz Ordusu kurmayları planların hazırlanmasına katıldı. İngiltere

---

* Mustafa Kemal, Sevr Antlaşması'na karşı koymaya devam ettiği takdirde, Yunan Ordusunun İstanbul'u işgal edebileceği hususunda Lloyd George ile Venizelos anlaşmaya varmışlardır. (Kitsikis, Yunan Propagandası, s. 24)

** Helenizm uzmanı Prof. Toynbee, 1917 Mayısından 1918 Mayısına kadar İstihbarat Bakanlığı'nda görev yapmıştır. 1918 Mayıs - Aralık aylarında ise Dışişleri Bakanlığının ünlü İntelligence Service'inde çalışmıştır. 1919'da Albay Lawrence ile birlikte Barış Konferansı'na katılmıştır. 1919 sonbaharında, Yunan Hükümeti'nin desteğiyle Oxford Kings's College'de, «Bizans'tan günümüze kadar Yunan dil, edebiyat ve tarihi» öğretimi yapacak kürsünün profesörlüğüne getirilmiştir. Toynbee, Yunan dâvasının savunucusudur. Fakat Anadolu'da 1921 yılında geniş bir inceleme gezisi yapınca gerçeği görür, Türkiye'nin haklılığını anlar ve 1922'de yayınlanan bir kitabında bunu açıkça belirtir.

Deniz Güçleri de mümkün olan her yerde bu hazırlığın içindeydi.»[185]

Hazırlığa katkının da ötesinde, 22 Haziran 1920 Yunan saldırısı, İngiltere ile birlikte yürütülmüştür. Mudanya, Gemlik gibi Marmara Denizi sahil kasabalarının işgali, İngiliz - Yunan kuvvetlerinin ortak hareketiyle gerçekleştirilmiştir. Prof. Toynbee'nin Gemlik'te Türklerle yaptığı konuşmalardan sonra yazdığı şu satırlar ilginçtir :

«Millîciler çekilmişlerdi. Gemlik, Yunan birlikleriyle işbirliği yapan İngiliz donanması tarafından işgal edilmişti. Halen Yunan zulmünün hüküm sürdüğü bölgedeki Yunan Genel Komutanlığı Tümen Karargâhı binalarını daha önce biz (İngilizler) kullanıyorduk. Duvarlarda İngilizce yazılmış uyarı yazıları hâlâ okunabilir durumdaydı. (Rum zulmüne uğrayan) Kuzeydeki köylerin kaderini paylaşmayı her gün bekleyen Ömer Bey köyünde, bize söylediler ki, İngiliz deniz güçleri ayrılmadan önce, köydeki bütün silâhları toplamışlardı. Köylüler, eğer bilseydik ki silâhları toplayan İngilizler birkaç hafta sonra çekilecekler ve bizi Yunan işgaline bırakacaklar, böylece biz millî düşmanın karşısında silâhsız olarak onun acımasına kalacağız, bu durumda daha başından döğüşürdük.»[186]

Yunan işgaline karşı, Gemlik ileri gelenlerinin tepkisi budur. Aslında ilçe, birlikte kararlaştırılmış belli bir plan çerçevesinde, İngiliz - Yunan kara ve deniz kuvvetlerinin ortak eylemiyle işgal edilmiştir. Bir Yunan tümeni, İngiliz deniz gücünden yararlanarak, İngiliz toplarının himayesinde İzmit'te karaya çıkmış ve İngiliz Komutanlığının hizmetine girmiştir. İki İngiliz zırhlısının da katıldığı bir İngiliz - Yunan karma deniz kuvveti tarafından desteklenen bir başka Yunan birliği de Tekirdağ'ı ve Edirne dâhil bütün Doğu Trakya'yı işgal etmiştir. *Marmara ve Boğazlar'ı, Türk milliyetçilerinin tehdidinden koruma yolunda ortak bir İngiliz - Yunan saldırısının söz konusu olduğu açıktır.* İngiltere,

Türkiye ile savaş durumundadır ve bu savaşı Yunanlılarla birlikte sürdürmektedir. Nitekim Istanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, 1910 Haziranında Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a iki kere ikinin dört ettiğini yazmaktadır :

«Biz hâlen Türkiye ile savaşmaktayız. Barış Antlaşması'nın (Sevr) bütün Türkleri bir araya getirdiğini görerek, yeni bir savaşa devam edecek miyiz?»

Evet, İngiltere hâlen Türkiye ile savaşmaktadır. Padişah da «katli vâciptir» fetvalarından beri millîcilerle amansız bir iç savaşa tutuşmuştur. Ama millîciler, Padişah'a da, İngilizlere de cephe almaktan dikkatle kaçınmaktadırlar. «İngilizlerin elinde tutsak» denilen Padişah gibi, İngilizlerin de dokunulmazlığı vardır!

LLOYD GEORGE: «MUSTAFA KEMAL BUGÜN VAR YARIN YOK!»

İngilizler «savaşıyoruz» diyecekler ve savaşacaklar, biz ise İngilizleri savaşçı değil, bir arabulucu, bir hakem gibi görme yolunda çaba gösterecektik! Bu çelişik durum, Millî Kurtuluş Savaşımıza hayli ilginç ve kendine özgü bir nitelik kazandırmaktadır...

İngiltere Başbakanı Lloyd George, göreceğimiz üzere, Yunanlıları devamlı savaşmaya cesaretlendirmiştir. Bu tutum, Venizelos düştükten sonra da devam etmiştir.

Venizelos, 1920 sonbaharında seçim ile devrilmiştir. İtilâf Devletleri'nin düşman ilân ettikleri, Yunanistan'ın savaşa girmesine karşı olan Kral Konstantin yeniden tahta dönmüştür. İtilâf Devletleri'nin Yunanistan ile resmî ilişkilerini kesmeleri söz konusudur. Fakat İngiltere'nin Yunanistan'a ve Türkiye'ye karşı tutumunda, öz itibariyle, pek az değişiklik olmuştur. Türk - Yunan Savaşı, bir Türk - İngiliz savaşı olarak devam etmiştir.

1916'da Kut-ül-Amare'de Türklere tutsak olduktan sonra 1918'de serbest bırakılıp Mondros Mütarekesi'ne aracılık eden, seçimlerde kazanıp Avam Kamarası'na

giren General Townshend, 1920 yılı sonlarında, «*Ben sâdece Mustafa Kemal'e yaklaşmamızı istediğimi söylemek istiyorum*» çıkışını yapınca, Başbakan Lloyd George, «âsi bir generali muhatap sayamıyacağını» belirttikten sonra şu karşılığı verir :

«Yunan kuvvetleri, on günde önemli hiçbir güçlükle karşılaşmadan Mustafa Kemal kuvvetlerini perişan ettiler ve kendilerine kalsa Çanakkale'ye, hatta Müttefikler isterse Ankara'ya kadar varabileceklerini bana garanti ettiler. Bunu yapabileceklerinden en ufak bir kuşkum yoktur.»

«*Kiminle barış yapacağız? Bugün var olan, ama yarın yok olup olmayacağı belirsiz Mustafa Kemal'le mi?*»[187]

İngiltere Başbakanı, Venizelos'un gidip Konstantin'in gelmesiyle, İngiltere politikasının değişmeyeceğini söyler :

«Sonucunu nefretle karşıladığımız bir seçim, Yunanistan'da iktidarı değiştirdiyse, bunlara bakarak, biz bütün Doğu politikamızı değiştirecek değiliz. Akdeniz, İngiltere için yaşamsal bir önem taşımaktadır. Yunan halkının dostluğunu istiyoruz ve dünyanın bu bölgesinde bu halkın bize karşı besleyeceği dostluk ayrıca yaşamsal bir önem taşımaktadır. Bir gün nüfusları artacak, güçleneceklerdir. Politik anlaşmazlıklarını çözecekler, tıpkı öteki halklar gibi aralarındaki anlaşmazlıklara bir son verecekler, gelişip serpileceklerdir. Yunanlılar zekî, çalışkan bir halktır ve cesur olduklarını kanıtlamışlardır.»

«Bizi bu konuda aceleye getirmeyin.»[188]

İngiltere Başbakanı daha sonra, «üzerinde uzun boylu düşünmeye değer bir konu olan antlaşmaların yırtılıp (Sevr) bir kenara atılması» gibi hukuka saygı görünüşlü bir temayı işlemiş ve Boğazlar'ı kapatıp Çarlık Rusya'sını çökerterek Dünya Savaşı'nı uzatan Türkiye açısından «Büyük Savaş'ta İngiltere'nin neredey-

se felâketine yol açacak koşulların yeniden yaratılmasına izin verilmeyeceğini» belirtmiştir. Konstantin de gelse, Türkiye'ye karşı savaş yeni biçimlerde sürdürülecektir. Kuşkusuz, Yunanistan eskisi gibi açıkça malî ve askerî destek görmeyecektir. Haringtonun resmen komutasındaki Yunan birlikleri, Mart 1921'de Yunan komutasına geçecektir. Yunan Donanmasındaki İngiliz Amirali Kelly, resmen geri çağırılacaktır. Ama yine de eski ilişkiler, özde bir değişiklik olmadan sürdürülecektir. Venizelos birlikleri gibi, Konstantin birlikleri de, İngiliz savaş amaçlarını gerçekleştrmenin bir aracıdır.

TÜRKİYE İLE SAVAŞTA İNGİLTERE'NİN DURUMU

Nitekim Istanbul'daki Yüksek Komiser Amiral de Robeck'in «Biz hâlen Türkiye ile savaşmaktayız. Barış Antlaşması'nın (Sevr) bütün Türkleri bir araya getirdiğini görerek yeni bir savaşa devam edecek miyiz?» sorusu üzerine, Yunanistan'daki iktidar değişikliğini de göz önünde tutan İngiltere Hükümeti, Türkiye ile doğrudan doğruya savaşıp savaşamayacağını 1920 yılı sonlarında değerlendirmeye çalışır. Harbiye Bakanlığı, İngiltere'nin askerî yeteneklerinin ancak İmparatorluğun ihtiyaçlarına yeteceği, elde mevcut kuvvetlerle hâlen Batum, Istanbul, Boğazlar, Filistin, Mısır ve Mezopotamya'da gösterilen çabaların ötesinde birşey yapılamıyacağı sonucuna varır.

Hükümetin elinde İngiltere'de üslenmiş 49 piyade taburu vardır ki, bu sanayi alanındaki toplumsal kavgalar için dahi yeterli sayılmaz. Ülkede iç savaş havasını sürdüren İrlanda'daki 38 piyade taburu da başka yere gönderilemiyecektir. 1920 yılı sonunda Türkiye'deki Müttefik kuvvetleri ise 10 bin İngiliz, 8 bin Hintli, 8 bin Fransız ve 2 bin İtalyan'dır. Üstelik Hintliler, kısa bir süre sonra ülkelerine geri dönecek, İngiliz ve Fransız garnizonları da asker sayısını hayli azaltacaklardır.[189] Müttefikler'in Istanbul ve Boğazlar'da güven-

liği sağlamak, Barış Antlaşması'nı uygulatmak için 100 bin kişilik Yunan Ordusuna dayanmaktan başka çıkar yolları gözükmemektedir.

Kral Konstantin ise, birliklerine gönderdiği bildiride hâlâ «*Anadolu'daki Müttefik Kuvvetleri*» deyimini kullanacak ve İngiltere'nin hizmetinde Türkiye'yi dize getirmek için Venizelos'tan bile daha istekli davranacaktır. Bu koşullarda, İngiltere, 1921 ilkbaharındaki Yunan saldırısına yeşil ışık yakmakta devam eder. Nitekim yenilgiden sonra, sorumlu sayılanların Yunanistan'da yargılanması sırasında General Strategos, Gunaris'in Lloyd George ve Curzon tarafından cesaretlendirildiğini, Sir Robert Horne'ın da malî yardımda bulunacağına dair Gunaris'e mektup gönderdiğini açıklamıştır. 10 Mart 1921'de, yâni Londra Konferansı günlerinde, İngiltere Başbakanlık Dairesinde, Yunan Başbakanı ve Harbiye Bakanının katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya ait tutanağın son paragrafında, Yunan saldırısına yeşil ışık yakıldığı açıkça belirtilmektedir :

«Lord Curzon'un gidişinden sonra, Kalogeropulos, Lloyd George'un bir akşam önce, Sir Maurice Hankey aracılığıyla gönderdiği bir sözlü haberi belirtti. Onda denmişti ki, eğer Yunan Hükümeti, ordusunun güvenliği için, Mustafa Kemal kuvvetlerine hücumu yaşamsal ve önemli bir sorun sayıyorsa, Konferans onu bundan yasaklamak sorumluluğunu uzun süre üzerine alamaz. Lloyd George, Maurice Hankey'in bu haberini doğrulamıştır.»[190]

TÜRK - YUNAN SAVAŞI'NDA «SÖZDE TARAFSIZLIK» DÖNEMİ

Ne var ki, Mart sonundaki İkinci İnönü yenilgisinden sonra özellikle askerî çevrelerde Yunanlıların Türkiye'yi dize getirebileceği konusunda kuşkular başlar. Bunun üzerinedir ki, Nisan 1921'de İngiltere, Türk - Yunan Savaşı'nda tarafsızlık tezini ortaya atar. Daha sonra da Boğazlar ve Marmara Bölgesini çevreleyen

alan, «Tarafsız Bölge» ilân edilir. Doğaldır ki, bu, Müttefikler'in keyfince çizilen, Ankara'nın tanımadığı, tek taraflı bir «Tarafsız Bölge» ilânıdır ve bu bölgeye yalnızca Türk askerlerinin girmesi yasaktır! Yunan Donanması, tarafsız bölgede cirit atmaktadır. Marmara ve Karadeniz sahillerimizi bombalamakta, Sovyetlerden gelecek yardımı engellemek amacıyla sahillerimizi abluka altına almaktadır.

Aslında İkinci İnönü'den sonra İngiltere, Yunan saldırısını cesaretlendirmeye devam eder. Harbiye Bakanı Theadakis'in açıkladığına göre, Kral Konstantin'in bir haçlı seferi komutanı edasıyla Haziran 1921'de İzmir'e çıkmasında, Anadolu kuvvetleri başkomutanı atanmasında, askerlere moral gücü verme düşüncesiyle, İngiltere'nin telkinleri rol oynamıştır.[191]

Yunan Ordusu, arkasında İngiltere olduğunu bildiği içindir ki, Anadolu içlerinde Kral Konstantin başta olarak büyük bir maceraya girişmek cesaretini bulur. Prof. Toynbee, bunu çarpıcı biçimde anlatır :

«Yunan Ordusu ve halkı ile temasta olduğum sekiz ay zarfında beni en çok etkileyen şey, İngiltere'nin ya da ülke kaynaklarını yöneten İngiltere Başbakanının Yunanistan'a sonuna kadar yardım edeceği konusundaki genel inanç oldu. Bu, ister Osmanlı, ister Helen; ister okumuş, ister câhil, ister Kralcı, ister Venizeloscu, ister asker, ister sivil; ister general, ister er olsun, bütün Yunanlıların tam bir coşkunlukla görüş birliğinde bulundukları noktaydı :

— Bizi destekleyen Büyük Britanya varken hiçbir şeyden korkmayız.

— Fakat sizi desteklediğinden emin misiniz? İngiliz halkının çoğu Yunanistan'la, ya da doğu sorunu ile ilgili değildir.

— Peki ama Lloyd George bizi destekliyor. Bu işi biz kendimiz başaramazsak, o İngiltere'nin kaynaklarını terazinin kefesine koyacak.

— Evet ama, Lloyd George bir otokrat değildir.

Kamuoyu Parlamento'ya gerekli asker ve parayı onaylaması için izin verirse, ancak o zaman yardım edebilir.

— Oh! Elbet onaylayacaksınız. Siz çıkarlarınızı bilirsiniz. Sizin gibi bir deniz devleti için daha büyük bir Yunanistan'ın ne kadar yararlı olduğunu bilirsiniz.

— Evet, fakat müttefiklerimizle kavga etmek zahmetine değmez. Unutuyorsunuz ki, son zamanlarda tarafsızlık konusunda Müttefiklerle ortak bildiri yayınladık!

— Oh! Biz İngiliz politikasını iyi biliriz. Sizi yıllarca izledik. Böyle şaşırtmacalar, aldatmacalar yaptığınızı gördük. Zamanı gelince bizimle birlikte olacaksınız.»[192]

CHURCHİLL'İN TÜRKİYE PLANI

Türk-Yunan Savaşı'nda «tarafsız» İngiltere'nin tutumunu aydınlatmak bakımından, Londra'da Kabine'nin 1, 2 ve 9 Haziran 1921 tarihlerinde yaptığı özel toplantılar ilginçtir. Bu toplantılarda Lloyd George, Mustafa Kemal'in artık «müthiş bir tehlike» hâline geldiğini, Mustafa Kemal'e «mümkün olduğu kadar kötü davranılması» görüşünü savunur ve gerek askerî komuta örgütü ve stratejisi, gerekse politika bakımından İngiltere'nin yönetimine uymaları koşuluyla, Yunanlıların desteklenmesini önerir.

Toplantıda Churchill'in 2 Haziran tarihli mektubu okunur. Churchill, Yunanlıların Türkler önünde yenik düşeceğini, Türklerin sonra da Istanbul ve Trakya'yı alacağını, bunun İngiltere'nin yenilgisi anlamına geleceğini ileri sürmekte ve Yunan Ordusu'nun İngiliz Komutasına alınmasını önermektedir:

«*Sevgili Başbakanım... Emin ve hızlı adımlarla İngiltere'nin Türkiye tarafından yenilgiye uğratılmasına doğru gidiyoruz. Bu bizim için müthiş birşey olur ve kazandığımız zaferlerin toplanan meyvalarını yok edebilir ve aslında zayıf olduğumuz geniş Orta Doğu ülkelerinde bizi felâketli sonuçlarla karşıkarşıya geti-*

rebilir. Bu felâketi önlemek için, derhal Yunanlılara başvurup kendilerinden şunlar istenmelidir :

— Bizim dikte edeceğimiz koşulları kabul etmeleri,

— Ordularının İngilizlere danışılarak yeniden örgütlenmesi,

— Hiç gecikmeden İzmir'e daha yakın bir yerde yığınak yaparak, cephe teşkili konusunda İngiliz yönetimini kabul etmeleri,

— General Harington komutasına, biri İzmit'te ve öteki Çanakkale'de görevlendirilecek iki birlik vermeleri.»

Yunanlılar bu koşulları kabul edince, onlara moral, deniz gücü, cephane, kredi sağlanacak, Istanbul asker ve gemilerle takviye edilecek, sonra da Ağa Han gibi biri Mustafa Kemal'e gönderilerek «Ya Londra Konferansı koşullarıyla barış yaparsın, ya da İngiltere komutasındaki Yunanistan'la savaşı göze alırsın.» denecektir.[193]

SAKARYA SALDIRISINA YEŞİL IŞIK

Hikâyenin bundan sonraki İzmir'in kurtarılışına kadar olan kısmını, Haziran 1921 - Eylül 1922 dönemindeki henüz yayınlanmamış İngiliz belgelerini inceleyerek bu konuya yeni bir aydınlık kazandıran Bilâl N. Şimşir'e[194] dayanarak kısaca açıklamaya çalışalım :

Lord Curzon da, Yunan yenilgisi olasılığı karşısında Churchill gibi kuşkuludur. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, İkinci İnönü yenilgisi üzerine 30 Mayıs 1921'de durumu şöyle değerlendirmiştir :

«Yunanlılar yenildikten sonra Mustafa Kemal'in karşısında hiçbir kuvvet kalmıyacaktı. İngiltere, Dünay Savaşı'nda Türklere karşı kazandığı zaferin bütün meyvalarını yitirecekti. Doğu ve Batı Trakya'yı içine alan Büyük Türk İmparatorluğu yeniden kurulmuş olacaktı. Bu İmparatorluk, Boğazlar'a kumanda edecekti. İngiltere'nin Irak'taki ve hatta Mısır'daki durumu için bir tehlike olacaktı. Fransa, İtalya ve Alman-

ya bu büyük Türk İmparatorluğu'nun peşinde koşacaklardı. *Istanbul, bütün İngiliz aleyhtarı propagandanın ve İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nu çökertmek amacı güden panislâmizm hareketinin merkezi olacaktı. Ankara ile Moskova arasında zâten ittifak vardı. Bunun bir ayağı da Afganistan'daydı. Hindistan İmparatorluğu'nu çökertme amacında Moskova ile Ankara birleşiyorlardı. Hindistan için tehlike büyüktü...*»

Bununla birlikte Curzon, Churchill'den farklı olarak, Yunan yenilgisini kaçınılmaz görmez. En azından yeni bir Yunan yenilgisini önlemek için arabuluculuk yapılır ve Yunanistan'ın İzmir ve Trakya'da kalması sağlanabilir kanısındadır. Barış koşulları, Müttefiklerce önceden saptanır, sonra Yunanistan'ın rızası alınır ve Türkiye'ye bu koşullar kabul ettirilir diye düşünür. Bu amaçla 18-19 Haziran 1921 günleri Paris'te Fransa ve İngiltere Dışişleri Bakanları toplanırlar. Yunanistan'a arabuluculuk girişimlerini bildirirler. Fakat Yunanistan, kendine güvenmektedir. Türkiye'den her istediğini savaşarak, daha fazlasıyla ve ödünsüz alacak güçtedir. 20 Haziran 1921'de İngiltere'ye verilen Yunan muhtırasında, Yunan saldırısına yeşil ışık yakılması istenir ve Helenizm misyonu hatırlatılır. Bu misyon, «*Asya tehlikesine karşı Avrupa'yı koruma biçiminde bir uygarlık misyonudur: Akdeniz havzası ve Boğazlar'da, Yunanistan, uygar dünyanın bekçiliğini yapacaktır.*» Bu nedenle Yunanistan, arabuluculuğa rıza göstermez.

İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, Curzon'a, «*Yunan orduları, Afyon - Kütahya - Eskişehir cephesini zaptetsin, Atina sonra arabuluculuk önerisini kabul edebilir*» diye yazar ve Curzon, bu görüşü hemen benimseyerek arabuluculuğu unutur.

İngiliz askerî uzmanlarının Yunan Ordusu'nun durumuyla ilgili, yerinde yaptıkları incelemeler de Yunanlıları güçlü bulur. General Mardin, 21 Haziran 1921'de İzmir'den şöyle yazar :

«Herşey iyi giderse, Yunan harekâtı, büyük başarı olacak; eğer başarı kazanamazlarsa, Yunanlıların askerî mevkii şimdikinden daha kötü olmayacak; çünkü Türklerin hareketsiz olduğu tahmin ediliyor.»

Kısaca Yunan saldırısında kazanç var, kayıp yoktur. Ankara ise, Millî Misak'tan başka söz etmemektedir. 6 Temmuz günü Mustafa Kemal, Harington'a telgrafla *«millî sınırlarımız içinde siyasî, malî, iktisadî, askerî, hukukî ve kültürel tam bağımsızlık ilkesi»* önceden kabul edilirse, görüşme yapacağını bildirmiştir. Bunu duyunca, İngiltere, Mustafa Kemal ile özel temaslardan bile vazgeçer ve 10 Temmuz 1921'de Yunan saldırısına yeşil ışık yakar. Lloyd George 15 Ağustosta Kral Konstantin «Ankara'ya!» emrini verdikten bir gün sonra, İngiltere'nin iznini Avam Kamarası'nda açıkça belirtir :

«Türk ayaklanmasını bastırmak için, Anadolu'nun dağlık bölgelerine kadar İngiliz orduları gönderilemeyeceğine göre, İngiltere'nin önünde tek bir şık vardır, o da her iki tarafı sonuna kadar vuruşturmaktır.»

İNGİLTERE'NİN TARAFSIZLIK KOMEDYASI!

Lloyd George iki tarafı vuruştururken, İnönü'de Yunan yenilgisinden sonra benimsediği sözde tarafsızlık iddiasını da unutur. Istanbul ve Marmara, Yunan Donanmasına tam üs durumuna getirilir. Fransa ve Istanbul Hükümeti, buna karşı çıkar, fakat İngiltere dinlemez. Durumu, Istanbul'daki Başkomutan Harington dahi 15 Temmuz 1921'de şu sözlerle protesto etmek zorunluğunu duyar :

«Tarafsızlık konusundaki tutumunuzu anlamıyorum. Milliyetçilerin tarafsız çizgiye saygı göstermeleri, benim İzmit'teki askerî mevkiim için yaşamsaldır. Yunan gemilerine ve askerî misyonuna burada kalma ve Istanbul'u üs olarak kullanma izni vermekle tarafsızlığı kendimiz bozuyoruz ve sonunda milliyetçileri kızdıracağız. Yunan ilerlemesini durdurunca bize saldıracaklar...

Yunanlıları destekliyorsak, bunu açıkça yapalım. Desteklemiyorsak, şimdiki tertiplerden vazgeçelim. Her tarafta Yunanlıları desteklemekle suçlanıyoruz. Bunu açıkça protesto ediyoruz, ama aslında Yunanlılara burada kalma izni vermekle onları destekliyoruz.»

Ne var ki, Harington da Sakarya'ya doğru hızlı Yunan ilerlemesini görünce, tarafsızlığı çabuk unutur ve Istanbul ile Marmara'nın Yunan Donanmasınca üs olarak kullanılmasına tam izin verir.

Bilâl N. Şimşir, Akdeniz'deki İngiliz Deniz Kuvvetleri Başkomutanlığı raporlarına dayanarak, Yunanlıların bu üsten nasıl yararlandıklarını şöyle özetlemektedir :

«Istanbul adalarında (Prinkipo), Kilkis, Panther, Niki ve Doris gemileri üsleniyordu. Yine Istanbul'da Averoff, Aetos ve Akteon gemileri bulunuyordu. Marmara'da, Mudanya'da Alkyone, Aspris, Arethusa gemileri vardı. Ayrıca Dafni, Leon, Arkadia, Larax ve Naxos adlı gemiler Marmara'da üslerden kalkıp devriye geziyorlardı...

İngiltere, Marmara'da ve Istanbul'da üs verdiği Yunan Donanması ile Ankara Hükümeti'ne karşı kuvvetli bir deniz savaşı yaptırıyordu. Bu gemiler sık sık Istanbul'dan ve Marmara'dan kalkıp Karadeniz limanlarını bombardıman ediyorlardı. Türkiye kıyıları, abluka altına alınmış durumdaydı. Dışarıdan Anadolu'ya silâhla cephane girmesini önlemek için Yunan Donanması devriye geziyordu. Panther gemisi, 19 ve 20 Temmuz günleri Trabzon'u bombalamıştı. 22 Temmuz günü Yunan Donanması Sinop'u vurmuştu. Yunan savaş gemileri, Gülcemal ve Ümit adlı Türk gemilerini yakalamışlardı. Bunun gibi haberler birbirini kovalıyordu. Lord Curzon, Yunan Donanmasının Türk gemilerini, gemilerdeki yolcuları ve eşyaları yakalamaya, Boğazlar'dan ve Marmara'dan geçirip götürmeye hakkı olduğunu Istanbul'a telliyordu. Yunan Donanması da içinde savaş malzemesi olsun olmasın, yakaladığı her

Türk gemisi ve takasının yüküne el koyuyordu.»

İngiltere, Yunanistan'a silâh, araç ve gereç satışında da tarafsızlığa biçimsel olarak dahi uymaya aldırış etmez. «Tarafsız» devletlerin savaşan taraflara silâh ve savaş araç ve gereci satışını önleyen Silâh Ticareti Anlaşması'nı çiğner, Sanayi ve Ticaret Odalarına silâh satışlarına bir engel olmadığı yolunda direktif verir. Curzon, Paris'e koşup bu kararı 10 Ağustosta Müttefikler Yüksek Konseyi'ne kabul ettirir. Sakarya Savaşı öncesi günlerde böylece silâh, cephane, araç ve gereç bakımından Yunan Ordusu tam rahatlatılır.

Yunanistan'ın para ihtiyacı için de İngiltere Dışişleri Bakanlığı, «Bank of England»a direktif vermeyi düşünür, fakat normal yolla da Yunanistan'a kısa ve uzun vâdeli kredi açılabileceğini öğrenir, bunu Atina'ya bildirir. Böylece İngiltere Devlet Bankası, Yunanistan'ın arkasında yerini alır. Ayrıca İngiliz Genelkurmayı da Yunanistan'a akıl satar. «Yunan Ordusu'nun Kemalistleri nasıl ezebileceğinin inceden inceye hesabını yapar. Kafkaslar'dan Bolşevik kuvvetlerinin kaç günde Ankara'ya erişebileceğini hesaplar ve Yunan ordularının ne zaman Ankara üzerine yürümeleri gerektiğine fetva verir. Yunan orduları vakit yitirmeden yürüyüp işi bitirmeliydi, yoksa 62 gün içinde Bolşevik kuvvetleri Gümrü'den Ankara'ya erişebileceklerdir!»

ANTİKEMALİST DARBE!

İngilizler artık Yunan zaferini ve Kemalistlerin yıkılmasını beklemektedirler. Istanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Rattigan, 24 Temmuzda Lord Curzon'a şu haberi verir:

«*Kemalistlerin yenilgisi gerçekten kesin ise, Anadolu'da bir antikemalist hareket olasılığı çok kuvvetlidir.*»

Istanbul'da Sultan'ın Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa, Yüksek Komiserlere Anadolu'daki ordunun yüzde 65'i ile Meclis'in yüzde 65'inin desteğini garanti

eder! Kemal, devrilecektir! Kâzım Karabekir Paşa dahi Sultana sadakat ve bağlılık telgrafı çekmiştir. Rattigan'a göre, bu «anlamlı»dır. Ne var ki, İngilizler Ankara'da antikemalist darbe beklerken, Sakarya yenilgisinin haberleri gelir...

KEMALİSTLERE BOYUN EĞDİRME PLANLARI

Fakat İngiltere, Sakarya yenilgisinden sonra da tutumunda belli bir değişiklik yapmaz. Yunanlıların bulundukları yerlerde tutunabileceklerine inanılır. Türk zaferi küçümsenir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 15 Kasım 1921 tarihli bir muhtırasında buyurur ki,

«*Türkler, Yunanlıları Anadolu'dan atmakta tamamen başarısızlığa uğradılar ve onların askerî durumları pek öyle üstün değildir.*»

16 Mart 1922'de Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile görüşen Curzon, Kars ve Ardahan'ın Ermenilere verilmesini ister ve Millî Misak'ı hiçe saymakta devam eder.

İtilâf Devletleri, Mart ayında bir mütareke ve Yunan kuvvetlerinden Anadolu'nun boşaltılması önerisinde bulunurlar. Fakat bu, bir aldatmacadan öteye gidemez: Mütareke yapılacak, ama Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan çıkıp çıkmayacağı belirsiz bırakılacaktır. Aslında İngiltere, Yunan'ın Anadolu'dan çıkmasına karşıdır. İngiliz belgelerinde bu açıkça belirtilmektedir. Sonra barış görüşmelerine oturmak için, Ankara Hükümeti, Edirne, Balıkesir, Kırklareli ve Gelibolu yarımadasını Yunanistan'a verecek, İzmir'de özel bir statü kabul edecek, Boğazlar İngiliz egemenliğine açık kalacaktır!

Bunlar, Kemalistlerin kesinlikle hayır diyecekleri koşullardır. İngiltere bunu bilir ve zâten Kemalistlerle gerçekten uzlaşmak istemediği için böyle öneriler ortaya atar. Umudunu Mustafa Kemal'i devirmeye, ya da zorla boyun eğdirmeye bağlamıştır. Bilâl N. Şimşir'in açıkladığı İngiliz belgeleri, Mustafa Kemal'i devirme ya da boyun eğdirme planlarıyla doludur.

6 Şubat 1922'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal'e boyun eğdirme konusunda ilginç bir belge hazırlamıştır. Bunda Ankara Hükümeti'ne uygulanacak baskı tedbirleri sıralanmıştır :

— Türkiye'nin malî ve iktisadî bakımdan abluka altına alınması,

— Yunanistan'a malî ve askerî yardım yapılması,

— Yeni anlaşmanın Türkiye'ye karşı daha da şiddetlendirilmesi: Trakya, İzmir, Boğazlar vb. gibi konularda Türkiye'ye tanınan ödünlerin geri çekilmesi ve hatta Doğu Trakya ile Istanbul'un Türkiye'den koparılması,

— Istanbul ve Ankara hükümetlerinin birbirlerinden koparılması: Antlaşmanın Sultan'la imzalanması ve Mustafa Kemal'in azınlıkta bırakılması,

— Bâzı Türk topraklarının doğrudan doğruya Müttefikler tarafından kesin olarak ilhak edilmesi.

MUSTAFA KEMAL'İ DEVİRME PLANLARI

Belgeye göre, bu tedbirlerin bir sonuç vermesi için Bolşevik Rusya'nın kesin olarak Türkiye'den koparılması gereklidir. Bu takdirde ancak Mustafa Kemal'e boyun eğdirme umudu olabilecektir. Fakat İngiltere umudunu daha çok Mustafa Kemal'i devirmeye bağlar. Bakanlıkça benimsenen bu belge, «*Milliyetçiler üzerine baskı yapmanın en iyi yolu, bugünkü çıkmaz durumu devam ettirmektir*» yargısına varmaktadır. İngiltere Dışişleri Bakanlığına göre, Mustafa Kemal saldırıya geçmeyecek, malî yardımla beslenen Yunan Orduları bulundukları yerlerde kalacaktır. Bu «çıkmaz durum»da Ankara'nın parasal koşulları gittikçe kötüleşecek, «*Mustafa Kemal diktatörlüğüne karşı*» *içerdeki muhalefet artacaktır.* Sonunda Mustafa Kemal'in gücü büsbütün çökecektir. Bu arada belki Rusya da Türkiyed'en kopartılacaktır.

Rauf Orbay'ın Millet Meclisi'nde el altından yönettiği muhalefet, İngilizlerin umutlarını artırmıştır. Orbay, Atatürk'e bir yandan diktatörlüğe gidiyor diye

karşı çıkmış, öte yandan da «Savaşla sonuç alınmaz, Millî Misak'ı bir yana bırakarak İngilizlerle uzlaşalım» görüşünün şampiyonluğunu yapmıştır. Bu muhalefet etkili olmuş ve İstanbul Hükümeti'nce de körüklenmiştir.*

Saray ve Bâbıâli, Anadolu'da muhaliflerle ilişki kurarken, İngilizleri de Anadolu'daki kuvvetine inandırmaya çalışmıştır. Böylece umutlanan İngiltere, Mustafa Kemal'i devirme planları hazırlar. Bilâl N. Şimşir'in sözleriyle :

«... *İngiltere Dışişleri Bakanlığında yeni barış koşulları üzerinde yapılan çalışmalar, Mustafa Kemal'i devirmek için yapılan çalışmalardan daha azdı. Yeni barış tasarısı üzerinde yapılan çalışmalar hemen hemen yalnız Fransa'ya sunulmuş olan 30 Aralık 1921 tarihli muhtıradan ibaretti. Mustafa Kemal'i devirmek hedefini güden İngiliz belgelerinin sayısı dokuz, ondan fazlaydı.*»

Bu ilginç belgelerden bâzılarını görelim :

Refet Bele'nin «amaçları uğruna hainleri ve alçakları da kullanan bir entrikacı» diye nitelediği İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Ryan, Şubat ayında Londra'ya Mustafa Kemal'i devirme planları sunar. Bunların en ilginci, 7 Şubat 1922 tarihlisidir. «Ryan Planı» özetle şöyledir: İngiltere, ya Mustafa Kemal'in savunduğu «*Millî Misak'a teslim olmak*», ya da Mustafa Kemal'i devirmek şıklarından birini seçme durumundalır. Elbette ikinci şık, yâni Ryan'ın deyimiyle «*Musta-*

* Falih Rıfkı Atay, o günleri şöyle anlatır: «Meclis'te hava bozuktu. Ordunun bir saldırı savaşı veremeyeceği fikri büyük çoğunluktaydı. İngilizler de artık yumuşamış (Mütareke aldatmacası, yumuşama sayılıyor!) olduğu için, Anadolu'yu boşaltmak esası üzerinden görüşme yapılmalı idi. İşin içinde İstanbul ile birleşmek, Mustafa Kemal'den kurtulmak fikrinin de büyük payı vardır.»

«Vaktiyle İsmet Paşa'dan dinlediğime göre, Mustafa Kemal en korkulu günlerini bu mütareke önerisi sırasında geçirmiştir.» (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 305 - 307)

fa Kemal ile aşırıların yok edilmesi» seçilecektir. Ryan'a göre, Mustafa Kemal, dışarıdan Müttefikler'in askerî gücüyle değil, içeriden Saltanat'ın gücüyle devrilebilecektir. Bunun için *«makul» bir barış antlaşması yapıp Sultan'a imzalatılacaktır. Onun üzerine Sultan, milliyetçilerin bir kısmını kendisine çekebilecek ve otoritesini yeniden kurabilecektir. Arkadan da Müttefiklerce desteklenecektir. Müttefikler, «Türk halkının millî emellerini tatmin»e istekli gözükecekler, Sevr Antlaşması'nda yapılacak değişiklikleri tantanayla ilân edecekler, Türkiye'nin bunlardan fazlasını elde edemiyeceğini kesinlikle belirtecekler ve hatta bunları kabul etmeyenlere karşı her türlü tedbiri alacaklarını bildireceklerdir.* Mr. Ryan, bu konuda Müttefiklerin yayınlayacakları bildiri taslağını bile hazırlayıp muhtırasına eklemiştir!

Mustafa Kemal'in Millî Misak'tan aşağısına râzı olmayacağını ileri süren Yüksek Komiseı Rumbold da 15 Ocak 1922'de benzer bir öneride bulunur :

Yeni barış önerisi Sultan'a yapılmalıdır. Barış hükümlerini kabul eden Sultan, Türkiye'ye bir çağrıda bulunmalı ve milleti kendine çekmelidir. Bu yoldan, Millî Misak diye direten Kemalistler azınlıkta bırakılıp iş başından uzaklaştırılacaktır. Rumbold'un deyimiyle, böylece «şövenizm defedilmiş» olacaktır. Yüksek Komiser, plandan umutludur. Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı *«güçlü bir muhalefet»* olduğuna inanmaktadır. Sultan ve Sadrâzam Tevfik Paşa, bu inancı beslemeye çalışmaktadırlar. Tevfik Paşa, Yüksek Komisere *«âdil bir barış»*ı hemen kabul edeceklerini, bunu halkın büyük çoğunluğunun sevinçle karşılayacağını söyler. Sadrâzam, antlaşmayı Ankara'ya kabul ettirebilecek güçtedir ve *«Mustafa Kemal yola gelmezse, o aşırılar tecrit edilecekler»* demektedir.

Yüksek Komiser, Mustafa Kemal'i devirme umudunu sonuna kadar yitirmeyecektir. Mayıs 1922'de Rumbold, «Christian Science Monitor» gazetesinin

Amerikalı yazarı Dr. Gibbons'a dayanarak, Anadolu'daki antikemalistlerin gerektiğinde «*Ankara Hükümeti'ni yıkmak için yararlı bir etmen*» olacaklarını Lord Curzon'a yazacaktır. Büyük Taarruz'un yaklaştığı Ağustos ayında dahi, Rumbold, Vahdettin ile birlikte Mustafa Kemal'i devirme hayalleri kurar. Rumbold, 7 Ağustosta Vahdettin'le konuşmuştur. Vahdettin, «Barışı benimle yapın, Yunan işgalindeki toprakları boşaltıp bana teslim edin ve Kemalist âsileri temizlemekte bana destek olun» der. Vahdettin'e göre, İngiltere, Sultan'ın silâhlı kuvvetlerini donatabilir, Osmanlı Ordusu'nun el konulan eski silâhlarını geri verebilir, malî yardım yapabilir ve İngiliz Donanmasını Mustafa Kemal'e karşı kullanabilir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa kuvvetleri Istanbul'a yürümeye kalkmış ve Kütahya önlerine kadar gelmiş iken, ona İngiltere «dur» demiş ve boyun eğdirmişti. İngiltere, Mehmet Ali Paşa'ya yaptığını, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı da yapabilir...

Rumbold, bu görüşmeyi, Sultan «büyük ölçüde Ankara'daki ayrılık belirtileri üzerinde hesaplar yapmaktadır ve Mustafa Kemal'in muhalifleriyle ve hatta bu muhalefet içindeki Envercilerle temasa geçmiş bulunması asla olanak dışı değildir» diye değerlendirmiştir.*

---

* İngilizler ve Sultan'ın boş hayaller kurdukları söylenemez. Mayıs 1922'de Meclis, Mustafa Kemal'in Başkomutanlık yetkisinin uzatılmasını reddetmiştir. Ordu başsız bırakılmış, Mustafa Kemal istifadan bile söz etmiştir. Temmuz 1922'de Rauf Orbay, Mustafa Kemal'e rağmen, Bakanlar Kurulu Başkanı seçilmiştir. Mustafa Kemal'in bakanları aday göstermesi usulü kaldırılmıştır. Atatürk, zaferden sonra köşesine çekileceğini, Saltanat ve Hilâfet'e bağlılığını Meclis kürsüsünde açıklayarak Cebesoy, Orbay ve Bele'ye bu konuda söz vererek, Ağustos 1922'de Başkomutanlık yetkisini uzatabilir. Atatürk'ün Milli Mücadele'yi birlikte başlattığı arkadaşları ve Meclis çoğunluğu, Büyük Taarruz öncesi günlerde İngiltere ve Vahdettin'i umutlandıran böyle bir aymazlık içindedirler.

ENVER PAŞA'DAN MEDET UMULUYOR...

Sultan ve İngilizler yeni bir umut olarak Enver Paşa'yı ve Mustafa Kemal'e karşı çıkan İttihatçı liderleri bulurlar!..

1922 Temmuzunda Peyam-ı Sabah gazetesi, bütün antikemalistleri bir parti etrafında toplamaya kalkışır. Bu antikemalist cephede İtilâfçılar kadar Atatürk'e muhalif İttihatçı liderler, başta Enver Paşa olmak üzere yer alacaklardır! Sultan ve İngilizler, Orta Asya'da bolşeviklere karşı çarpışmaya yöneldiğinden beri Enver Paşa'ya artık güven duymaya başlamışlardır! İngiltere Yüksek Komiserliği, Enver Paşa'yı «*Mustafa Kemal'i yıkabilecek*» olasılıkta bir güç saymaktadır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, bu olasılık üzerinde uzun uzun yorumlara girişir. Oysa Sakarya günlerinde İngilizler, «Bolşevik» Enver Paşa'nın Ankara'ya gelip Mustafa Kemal'i devirmesi olasılığını korkuyla karşılamışlardır. Sakarya öncesi günlerde, İngiliz belgelerine göre, Anadolu'da Kemalistler ile Enveristler iktidar için çarpışmışlardır. Her ikisinin de arkasında Bolşevikler vardır ama, İttihatçılar, Kemalistlerden daha tehlikelidir. Çünkü İttihatçıların Dünya Savaşı'ndan «sicilleri bozuk»tur, bu yüzden Bolşeviklere kopmamacasına bağlanabileceklerdir.* Batı'da temize çıkma umutları yok-

* Talât Paşa 1919 Ağustosunda Berlin'de bir sondaj yapar, İngiltere ile arayı düzeltmeye çalışır. Berlin'deki İngiliz Askerî Kurulu'nun bir üyesine, «İngiltere, onunla ve arkadaşlarıyla işbirliğine rıza gösterdiği takdirde, Türkçe konuşulan topraklar üzerinde birlik halinde bir Türkiye kurulabileceğini» söyler. Curzon bunu duyunca çok öfkelenir. 6 Ekimde Paris, Washington ve Roma Büyükelçiliklerine, «Krallık Hükümeti'nin, teslimi istenmek üzere olan bu adamla herhangibir biçimde görüşmelerde bulunmasının son derece yakışıksız bir iş olduğu görüşünü taşıdığını ve böyle bir önerinin bundan böyle reddedilmesi gerektiğini» bildirir. (G. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, s. 173 - 174). Gerçekten Müttefikler, Almanların İttihatçı liderleri geri vermesini isterler. Bunlar savaş suçlusu, câni olarak yargılanıp asılacaklardır... Almanya, vermez.

tur. İngiliz Yüksek Komiserliği, Enver ve Cemal Paşaları o günlerde «*fiilen bolşevik ajanları*» olarak görmektedir. Bunlar Ankara'da iktidarı ellerine geçirirlerse ve Sovyetlerle ittifak yaparlarsa, bu ittifak dönülmez olabilecektir. Kemalistler ise, Batı'nın gözünde «*lekeli*» kimseler bulunmadıkları için, güçlükleri atlattıktan ve istekleri karşılandıktan sonra, Bolşeviklerle yapmış oldukları ittifakı bir yana bırakıp Batı'ya dönebileceklerdir. Kemal, yine de Enver'e yeğdir. Ama şimdi Enver, Bolşeviklere karşı döğüştüğü için, Millî Misak'çı Mustafa Kemal'i devirmek amacıyla kullanılabilecektir. Emperyalizmin başvurmayacağı yol yoktur...

İYONYA DEVLETİ!

İngilizlerin Yunanlılarla birlikte daha önce ilgilendikleri başka bir fikir, Ankara Hükümeti'ne karşı, Bursa başkent olmak üzere Sultan'a bağlı bir «Batı Anadolu Devleti» kurdurmaktır. Meclisi, ordusu olan bu devlet, Ankara Hükümeti'ni devirecek, Anadolu'yu Kemalist'lerden temizleyecektir. Daha sonra Batı Anadolu'da başkenti İzmir olan ve Bursa ve Marmara'ya kadar genişletilebileceği umulan İyonya Devleti kurulması fikri, İngiltere ve Yunanistan tarafından desteklenir. İyonya, görünüşte Anadolu Rumlarının ortaya attığı bir fikirdir. İngilizlere göre, bir «millî hareket»tir. Yerli Rumların «Millî Savunma Ligi» adlı örgütü, bu yeni devletin öncülüğünü yapar. Her kasaba ve şehirde millî savunma komiteleri ve silâhlı sivil muhafız örgütleri kurar. 100 bin kişilik bir ordu hazırlanacağı hesaplanmaktadır. Önce özerklikten söz edilecek, sonra İyonya Devleti ilân olunacaktır. «Enosis», son aşamadır.

Venizelos, Boğazlar'ın Mustafa Kemal'e karşı korunmasında güvenlik sağlayacağı gerekçesiyle, 24 Mayıs 1922'de hareketin desteklenmesini İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden ister. İngiltere, desteklemeye hazırdır. Nitekim daha önce İzmir bölgesi için «özel rejim» düşünen *İngiliz diplomatları, 1922 Mayısından*

itibaren açıkça «İyonya özerkliği»nden konuşmaya başlarlar. 20 Mayısta Atina'daki İngiliz temsiclisi Lindley, «Anadolu Rumlarına özerklik verilmesi için Fransa ve İtalya ile de işbirliği yapılmasını ve Mustafa Kemal'e karşı baskı tedbirleri kullanılmasını» savunur.

İzmir'deki Askerî Temsilci Binbaşı Strover, 23 Haziranda Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir raporda, bu konudaki gelişmeleri açıklamıştır. Rapora göre, «*Bu devlet içinde hıristiyanlar, Çerkezler ve antikemalist Türkler güvenlik içinde» olacaklardır. Yunan ordüları Anadolu'yu boşaltırsa, Anadolu Rumları, kendi devletleri sınırları içinde Kemalistlere karşı direneceklerdir.* Bunun için silâhlanmakta, para toplamakta, üniformalar dikmektedirler. Bursa, Bandırma, Soma, Manisa ve Simav havzasında 20 bin kişilik bir kuvvet toplanmış ve 48 tabur halinde örgütlendirilmiştir. Her tarafta İngiliz bayrakları görülmektedir. İngiltere kendilerini desteklerse, coşkuyla savaşacaklardır...

Böylece Çanakkale Boğazı'nın her iki yakası da Rum toprağı olacaktır. General Harington, bu projeyi Boğazlar'ın güvenliği bakımından destekler. Generalin 12 Temmuz tarihli telgrafına göre, Türkler ancak Mudanya tarafından denize çıkabileceklerdir, ama artık bunun «*tehlike olması için bir neden yoktur.*» Çanakkale Boğazı'nda bir İyonya Devleti, İngiltere'yi rahatlatacaktır.

Bu yolda ilk adım, 30 Temmuz 1922'de atılır. İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri, «*kurtarılmış halkın kendisi tarafından tamamlanacak bir kurtuluş eseri*» biçiminde kapalı bir deyimle İyonya Devleti'nin temellerinin atıldığını resmen açıklar.

Lloyd George, Fransızların karşı çıkmasına rağmen, şimdilik bölgesel özerklik diye sunulan bu İyonya Devleti işini desteklediğini 4 Ağustos günü Avam Kamarası'nda açıkça söyler :

«*Yunan Ordusu, mevziimizi boşaltamayız ve antlaşmada bizi koruyacak ne gibi hükümler bulunduğunu*

öğreninceye kadar halkımızı arkamızda terkedemeyiz, dedi. Bu, mantıksız değildir... Ne olursa olsun, Anadolu'nun bu bölgesindeki azınlıkları (hıristiyanları) etken bir biçimde korumak gerekmektedir... Bu garantilerle Ankara'nın sözünü kastetmiyorum. Bu söz, Ermenistan için de verilmişti. Neye yaradı? Tek Ermeninin ve Rumun yaşamını kurtaramadı. Koruma, bu belli bölgedeki hükümetin anayasası biçiminde ve etkisinde, yeterli bir koruma olmalıdır.»

Görüldüğü üzere, Lloyd George, bölgede bir hükümet'ten ve anayasa'dan söz ederek, İyonya Devleti'nin arkasında İngiltere'nin bulunduğunu apaçık belirtmektedir. Hatta Istanbul'un bile Yunanistan'a verilmesini İngiltere düşünmüştür. Yunanlıların 3 Ağustos 1922'de Istanbul'u işgal edeceklerini açıklamaları, İngiliz cesaretlendirmesinin sonucudur. Nitekim İngiliz Genelkurmayı, 29 Temmuz günü Kabine'ye sunulan bir gizli raporunda, Kemalistlere karşı bir tehdit olarak, «Yunanlıların Istanbul üzerine serbestçe yürümesine izin verilmesini» istemiştir. General Harington, 1 Ağustos 1922'de, Yunanlılar Istanbul'u işgal ettikleri takdirde, Sultan'ın korunup korunmayacağını sormuştur.

Istanbul'u işgal girişimi, blöften ibaret kalır, fakat herşey İngiltere'nin Büyük Taarruz öncesi günlerde dahi Türkiye'yi yok etme çabalarını sürdürdüğünü ve Yunan Savaşı'nın bir İngiltere - Türkiye savaşı olduğunu göstermektedir. Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız Bilâl N. Şimşir'in açıkladığı İngiliz belgeleri bunu kanıtlamaktadır.

Lloyd George, ünlü 4 Ağustos konuşmasında ayrıca Yunan kuvvetlerinin başarılarını över, Mustafa Kemal'e karşı sabrının taşmak üzere olduğunu söyler ve İngiltere'nin işe karışabileceği tehdidini savurur. Kral Konstantin, bu konuşmayı günlük emir olarak Ordu'ya dağıtır.

Yunanlılar, İzmir'de denize döküldükleri ana ka-

dar, İngilizlerin gelip kendilerini kurtaracaklarına inanacaklardır...

ÇANAKKALE'DE İNGİLİZLERLE KARŞIKARŞIYA...

Türk Ordusu İzmir'e ulaşınca, Yunanlılar aradan çekilmiş, Türkiye, İngilizlerle karşıkarşıya gelmiştir. İngiltere'nin İzmir Konsolosu Sir Harry Lamb, Mustafa Kemal ile resmî ilişki kurmaktan kaçınma emri almıştı. Lamb, gayrı resmî biçimde Mustafa Kemal ile karşılaşır ve sorar :

«— Siz İngiltere Hükümeti'ne savaş mı ilân ediyorsunuz?*»

Atatürk'ün karşılığı şu olur :

«— Siyasal ilişkiler kurulmamıştır ki, yeniden savaş ilân edilsin?»

Atatürk, bu sözleriyle gerçeği belirtmiştir. Zira İngiltere'ye karşı 1914'de başlayan savaş devam etmektedir; savaş bitmiş değildir ki, yeniden savaş ilân edilsin. Nitekim İngilizler, Atatürk'ün sözlerini «savaş» diye yorumlamışlar, bu soru neden sonra Amiral Brock ile Nurettin Paşa'nın anlaştığı biçimde bir çözüme bağlanmıştır :

«Amiral Brock — TBMM Hükümeti'nin Büyük Britanya Hükümeti'ne karşı durumu nedir? Savaş hâlinde mi, barış hâlinde mi sayılıyor?

Nurettin Paşa — Büyük Britanya Hükümeti, TBMM Hükümeti'ne karşı ne durumdadır?

Amiral Brock — Siyasal ilişkiler bulunmuyor, bu ilişkilerin kurulması gerekir.»

Nurettin Paşa da bu görüşleri paylaşır. Fakat Türk kuvvetlerinin, Müttefiklerce uydurulmuş «Tarafsız

* Atatürk, Türk gazeteclerle konuşurken bu soruyu şöyle cevaplandırır :

«— İngiltere ile barış imzaladık mı ki bu sorunun yeri olsun? Yüz kez savaş durumundayız, bin kez savaş durumundayız.» (Asım Us, (Gördüklerim - Duyduklarım - Duygularım, Istanbul 1964, s. 51)

Bölge» içinde Çanakkale'ye doğru ilerlemeleri, Türkiye ile İngiltere'yi savaşın eşiğine getirecektir. Daha Türk kuvvetleri İzmir'e girmeden, 7 Eylülde İngiliz Kabinesi toplanır. Konu Boğazlar ve Istanbul'dur. General Harington, Istanbul'daki her türlü başkaldırmayı bastıracağı kanısındadır. Curzon, Istanbul'da 400 bin Rum bulunduğunu, Istanbul'un savunmasında bunların kullanılabileceğini hatırlatır.

Churchill, «Asya'yı Avrupa'dan ayıran su geçidi»nin büyük önemine dikkati çeker ve bunların her çâreye başvurarak korunmasını ister. Churchill, Türklere karşı «Balkanların en iyi savaşan milleti» Bulgarların kullanılmasını önerir! Başbakan Lloyd George da Churchill gibi savaşçıdır:

«Türklerin Gelibolu yarımadasına sâhip çıkmalarına İngilizlerin göz yumması düşünülemez ve buna engel olmak için gerekirse savaşmalıyız.»

Başbakan da Bulgarların kullanılmasından yanadır, ama Romenler ile Yugoslavların, Bulgarlara karşı oluşu, Başbakana göre güçlük yaratmaktadır. Sonra «Yeni Genelkurmay Başkanının komutası altında» Yunanlıların durumu düzeltmek için savaşmaları mümkündür! *Bu sırada Amirallik Birinci Lordu Lee Istanbul'dan döner, şehirde İngiliz prestijinin Fransız ve İtalyanlara oranla çok yüksek olduğunu bildirir!* Kabine, sonunda, Türkler Boğaz'ı aşıp Istanbul'a sızmaya kalkışırsa, «İngiliz kuvvetleri karadan ve denizden bütün güçleriyle karşı koyacaklar» kararını alır. Gelibolu ve Istanbul için savaşılacaktır. 11 Eylül günü bir toplantı daha yapılarak, Haringtona Türklerin Asya'dan Avrupa'ya geçmesine izin verilmeyeceği bildirilir. Müttefikler, işbirliğine yanaşmasalar dahi, İngiltere, tek başına bunu sağlayacaktır.[195]

Harington, bir adım daha ileri giderek, *Asya'da Çanakkale bölgesinin gerekirse Türklere karşı savunulması kararındadır.* Daha 9 Eylül günü Albay D.I. Shuttleworth'a Çanakkale'de bir saldırıyı püskürtecek

biçimde hazırlanma emri verir. 11 Eylülde kendisi Çanakkale'dedir. Zırhlılar ve yeni İngiliz kuvvetleri Çanakkale'ye gelmektedir.

MUSTAFA KEMAL'E KARŞI HAÇLI SEFERİ...

İngiliz Kabinesi 15 Eylülde yeniden toplanır, Churchill, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'dan Türklere karşı askerî birlik istenmesini önerir. Lloyd George da aynı fikirdedir :

«*Yunan, Romen, Sırp ve İngiliz kuvvetlerini bir araya getirmekle hatırı sayılır bir ordu yaratılabilir. Mustafa Kemal, 60 bin kişiyle Boğazlar'ı aşarsa, karşısında 60 bin kişilik bir kuvvetten başka ayrıca İngiliz Donanmasını bulur.*»

İngiltere Başbakanı, Türklere karşı bir haçlı seferi zihniyetiyle daha da ileri gider :

«*Çekoslovakya da, Romenleri ve Sırpları izlemek zorunda kalır, bunun üzerine Çekler de Fransızları etkiler*» buyurur.

Churchill, «Bulgarları aman unutmayalım» der! Ayrıca Dominyonlar çağırılmalıdır... Kabine, Mustafa Kemal Türkiyesine karşı bir haçlı seferi hazırlığı içindedir...

Sonunda Majestelerinin Hükümeti, her yolu denemek kararını alır: Yunanlılar da dâhil, Balkan milletlerinden Boğazlar'ın savunması için askerî katkı istenecektir. Churchill, Dominyonlara yardım telgrafı çekecektir. Telgraf, Lloyd George'un sekreterine göre, «geniş çapta bir savaş planı tasarısıdır ve akıldan ustan yoksundur». Ayrıca, İngiltere Akdeniz Donanması Başkomutanı, Türklerin Avrupa yakasına çıkma girişimlerini önlemek ve gerektiğinde yok etmek için gereken tedbirleri almakta yetkili kılınır.

Ertesi gün, 16 Eylülde, İngiliz halkına Churchill'in kaleme aldığı bir bildiri yayınlanır. Haçlı seferi zihniyetinin dörtbaşı mâmur bir belgesi olan bildiri özetle şöyledir :

«*Müttefiklerin Mustafa Kemal'ci kuvvetler tara-*

fından Istanbul'dan dışarı sürülmesi, son derece fecî sonuçlar doğurabilecek, bütün İslâm ülkelerinde nereye varacağı belli olmayan tepkiler yaratacak, yalnız İslâm ülkelerinde değil, Büyük Savaş'tan yenik çıkan bütün devletlerde fırtınalar kopartacak, zayıf Türk kuvvetlerinin çabaları ile ulaşılan kendilerinin hayâl bile etmedikleri başarılar, onların da gözünü açacak ve cesaretlerini arttıracaktır.»

«Türklerin düşmanca ve şiddetli saldırısını önlemek için, gerekirse kuvvet kullanılacaktır.»[196]

Ne var ki, Dışişleri Bakanı Curzon ile Churchill'in başka ülkelerden askerî kuvvet sağlama çabaları başarı kazanamaz.* Curzon, 23 Eylülde Müttefiklerle birlikte Ankara'ya bir üçlü nota yollamakla yetinmek zorunda kalır. Notada Türklerin «Tarafsız Bölge»ye asker göndermekten kaçınması istenir, aynı gün Türk suvarileri Çanakkale'de «Tarafsız Bölge» sınırını aşarlar. Ama Türk suvarileri, tüfeklerinin namlularını da yere doğru tutarak savaşmak niyetinde olmadıklarını belirtirler.

Londra ise, Çanakkale'ye kuvvetler yığar, Harington'a yeniden emir vererek «Türk askerleri, Tarafsız Bölge'yi çiğnerlerse üzerlerine ateş açılacağını» Mustafa Kemal'e bir kez daha bildirmesini ister. Harington, harekete geçme konusunda yetkilidir. İngiliz Askerî Haber Alma Örgütü, Mustafa Kemal'in 30 Eylül günü askerî saldırıya geçeceğini Kabine'ye bildirmiştir. Kaynağı meçhul bu haberi, Kabine, nedense tartışmasız doğru saymaktadır ve buna göre hazırlanmaktadır.

Çanakkale'de 26 Eylülde komutayı General Mardin alır. Ertesi sabah iki bin kişilik bir Türk suvari gücünün Çanakkale'ye doğru ilerlediği gözlenir. Artık her an silâh patlama tehlikesi vardır.

---

* Yalnız Yeni Zelanda'dan 12 bin eski savaşçı ile 300 hemşirenin gönüllü yazıldığı haberi gelir.

İNGİLTERE, MUSTAFA KEMAL'LE SAVAŞA HAZIR!

Bu arada Curzon yeniden Paris'e koşup Yugoslavya ve Roanya'dan askerî yardım ister; fakat *Bulgar'lar'dan ve Bolşeviklerden korktukları için bu devletlerin askerî yardım yapamayacaklarını öğrenir.* Ama Kabine, İngiltere tek başına da kalsa savaşmak çalımındadır. 28 Eylül gecesi Harington, «*Çanakkale'de Mustafa Kemalci kuvvetlerin girişimiyle çatışmalar başlarsa, ya da başlamışsa, sizi bütün kalbimizle destekleyeceğimize güvenebilirsiniz*» diye cesaretlendirilir. Ertesi gün Kabine, «savaş» anlamına gelecek bir karar alır. Karar, «*Türkler 24 saat içinde Tarafsız Bölge'den çekilmezlerse, üzerlerine ateş açılacak*» anlamına gelmektedir. Ayrıca Harington'a bütün Tarafsız Bölge'yi Türk kuvvetlerinden temizleme emri verilir.

30 Eylül günü, İngiliz Kabinesi savaşın başladığı haberini beklemektedir. Kabine ancak 2.30'da Harington'un emri dinlemeyerek henüz ateş açmadığını öğrenir...

Mudanya'da mütareke konuşmaları bu hava içinde başlar. Türkiye, Doğu Trakya'nın derhal teslimini ve Müttefik kuvvetlerin hemen çekilmesini ister. İngiltere diretir. İş çıkmazdadır. Bu sırada Harington'a Londra'dan Türklerle savaş için harekete geçme yetkisi veren iki telgraf gelir. Harington, General Mardin'e belirli bir saatte ateş açma yetkisi verir. İşin sonunda İsmet Paşa, İngiltere karşısında yumuşar ve anlaşmaya varılır. Harington, hemen General Mardin'e verdiği ateş emrini iptale koşar. Emir iptal edildiğinde, ateş açmaya 1 saat 15 dakika kalmıştır...

İNGİLTERE İLE SAVAŞ, 1926'DA SONA ERDİ

Lozan'da İngiltere, milliyetçi Türkiye'yi küçümser tutumdadır. Konferansın adı Lozan değil, «Doğu İşleri Konferansı»dır. İsmet Paşa'nın itirazıyla «Yakın Doğu İşleri üzerinde Lozan Konferansı» adını alır. Avru-

palı delegelere koltuk, Türklere ise sandalye ayrılmıştır! Bu durum da itirazla düzeltilir. Konferans'ta Curzon, öğrencisini azarlar durumdadır.* Eşitliği kabul ettirme çabasındaki İsmet Paşa, bunlara direnmeye çalışır. Fakat İngiltere, konferansta istediğini elde eder: Türkiye, Boğazlar'ı silâhlandırmayacaktır. Savaş gemilerine geçiş, esas itibariyle serbesttir. İngiltere üstün deniz gücüne sâhip bulunduğuna göre, bu koşullarda Boğazlar'da egemendir. Musul ise, konferansın dışında bırakılmıştır.

Böylece Barış Antlaşması imzalanır. 2 Ekimde «Kırım'da İngiliz ve Türk askerlerinin ortak hizmetleri»nden söz eden bir mesaj da bırakarak, Harington ve askerleri İstanbul'dan törenle ayrılır. David Walder, bu töreni şöyle anlatır :

«Harington... İngiliz bayrağı yukarıda dalgalanarak ülkeyi terketmeye kararlıydı... Türkler, böyle bir törene katılmak için askerlerinin gerektiği gibi donatılmadığını ileri sürdüklerinde, İngilizler, koca bir alaya yepyeni çizmeler de sağlamaktan kaçınmadılar.»

Törende, «Fransız ve İtalyan birliklerinin geçişi oldukça sessiz karşılandı; arada birkaç ıslık ve protesto sesi yükseldi. Fakat İngiliz Muhafız Birliği'nin ağır ve dokunaklı trampet takımı etkisini göstermekte gecikmedi. Hayranlıklarını bağırarak değil, el çırparak ifade eden Türkler, İngilizleri alkışlamaya başladılar. Bu

* Sonradan Ankara'ya ABD Büyükelçisi olarak gönderilen Lozan'daki ABD Delegesi Grew, anılarında bu durumu şöyle anlatır: «İsmet, gâlip bir devleti temsil etmekteydi, fakat ona yenilmiş bir düşman gibi davranılıyordu. Konferansın düzenlenmesinde Türk Delegasyonuna hiçbir önem verilmiyordu... İsmet Paşa, Konferansa önceden çağrılanların dışında bir ülkenin çağrılmasını istedi. Reddedildi. Başlıca komisyonlardan birinin başkanlığının Türkiye'ye verilmesini istedi. Reddedildi. Genel Sekreter Türk olsun dedi. Reddedildi. Türkiye'nin iki yerine üç delegeyle temsilini istedi. Reddedildi. Öteki istekler de bunun gibi reddedildi. Her istekten sonra Lord Curzon, öteki maddeye geçmekle yetiniyordu.» (Grew, Turbelent Era, s. 492)

alkışların nedeni İngilizlere beslenen saygı, ya da uzun boylu, gerçekten kusursuz yürüyen İngiliz askerlerinin etkisi olabilir. Nedeni ne olursa olsun, İngiliz bandosu 'Mustafa Kemal Paşa' adlı pek tutulan ve sevilen Türk marşını da çalarak alandan ayrılırken alkışlandıkları için hoşnuttular.»[197]

Fakat bu alkışlar içindeki ayrılışa rağmen, İngiltere ile savaşın eşiğinde yıllar geçer. 1924 Mayısında Musul işini görüşmek üzere yapılan Istanbul Konferansı'nda, İngilizler, Musul'un tam Kuzeyinde Hakkari'de Nasturîlerin yaşadığını hatırlatırlar, Hakkari üzerinde iddialarda bulunurlar. Türkiye ile Irak arasında bir Nasturî tampon bölgesi kurma çabasındaki İngiltere, Hakkari'yi bombalayacak kadar ileri gider. Bayur, bu çatışmayı şöyle anlatmaktadır :

«Istanbul Konferansı dağıldıktan beş altı ay kadar sonra, İngilizler Hakkari iline havadan saldırıya başlamışlar ve bâzı yerlerde birliklerimizin Irak topraklarında bulunduklarını iddia ile üzerlerine ateş açmışlardır. En gergin durum 11 Ekimde meydana gelmiştir. İngilizler verdikleri ultimatomda, birliklerimizin İngiliz bölgesine geçtiğini iddia ederek, oralardan 11 Ekim öğleye kadar çekilmedikleri takdirde Irak'taki İngiliz Komutanının eski durumu sağlama hususunda askerî tedbir almakta serbest bırakılacağını bildiriyorlardı.»[198]

İngiltere, bu yoldan arazi sağlama çabasındadır... Türk Hükümeti, bir saldırı durumunda vatanı savunacağı cevabını verir. İngiltere geriler.*

* 1926 yılında Şemdinli'de Şeyh Sait isyanı dolayısiyle asılan Ayan'dan İngilizci Seyit Abdülkadir'in oğlu Abdullah, amcası Seyit Taha ile birlikte İngiliz altınlarıyla bir ayaklanma düzenler. Bu konularda geniş bir inceleme yayınlayan Nazmi Sevgen, şu bilgiyi vermektedir :

«Seyit Abdullah, hazırlığını tamamladıktan sonra hareket geçmiş. Seyit Fehim yönetimindeki 500 kişi Şemdinli merkezindeki Piyade Bölüğü ile jandarmalara, Seyit Müslih komutasındaki 500 silâhlı Katuna'daki bölüğe, Benevik Köylü Ah-

1925 yılında İngiltere, Milletler Cemiyeti'ni çıkarlarına âlet ederek, Musul'u kazanma çabasındadır. Türkiye'de Şeyh Saît isyanı patlak verir. Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Türkiye, tıpkı eski günlerde olduğu

---

met Bey 400 kişilik kuvvetle Zinaber'deki bölüğe baskın yaparak bütün subayları, İlçe Jandarma Komutanı Üsteğmen Dursun'u ve yüzlerce eri tutsak alarak önce Katuna Köyü'ne, sonra Revandiz'e götürmüşlerdir. Orada erlerin silâhları, hatta elbiseleri alınarak serbest bırakılmış, onbir subay Şemdinli'nin Şepatan ve Gerdi köylerine getirilerek, feci biçimde şehit edilmişlerdir.

Olay üzerine bölgeye iki alay gönderilmişse de, âsilerin elebaşları Irak'a kaçmışlardır.

Seyit Taha, Revandiz'deyken İngilizlerle ilişki kurmuş, İngilizler onun etki ve aracılığıyla Şemdinli bölgesine egemen olmak sevdasına düşmüşlerdir. Seyit Taha, bir gün yanında bir İngiliz politik yargıcı olduğu halde Şemdinli'nin Benevik Köyü'ne gelmiş, İngilizlerin verdikleri torbalar dolusu altınları Seyit Emin, Benevikli Ahmet ve bunlar gibi etkili kişilere dağıtmak yoluyla, onları elde etmek istemiştir. İngilizlerin amacı, bölgeye egemen olan Seyit, Şeyh, Molla, Bey ve Ağa gibi kimseleri elde ederek içeriye sızmak, Musul'daki nüfuz ve egemenlik bölgelerine Hakkari'yi de eklemekti.

Irak Hükümeti İçişleri Bakanlığı Danışmanlığı yapan G.J. Edmonds, İngilizlerin Hakkari'de yoğunlaşan bu çabalarını 1957 yılında yayınladığı «Kürt - Türk ve Araplar» adlı kitabında şöyle değerlendirmektedir :

«İngilizler, Türkiye ile Irak'ı aynı masada müzakereye çağıracakları yerde, işin içine hakem olarak Milletler Cemiyeti'ni sokmakla büyük bir hata işlemişler ve bu hata aleyhlerine olmuştur. Hatta o derece düşüncesiz davranmışlardır ki, o zamanki Hakkari ilinin bir kısmını da isteyerek kendi çıkarlarını baltalamışlar, gerek Kürtleri, gerekse Arapları huzursuz kılmışlardır.

Türklerin o sırada Bağdad'ı geri almamalarının tek nedeni, Türk Hükümeti'nin iyi niyet ve uyanıklığı idi. Hakkari Vâlisi'nin Nasturiler tarafından tutsak alınması, Jandarma Komutanının yine onlar tarafından öldürülmesi, müzakereler üzerinde bir gerginlik havası estirmişse de, çabuk geçmiş, Türk Hükümeti yine ölçülü davranışını sürdürmüştür. Musul Komisyonu'ndaki Türk Delegesi, temelde İngiltere'ye karşı bir düşmanlık beslenmediğini hissettirmiştir.» (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 24 ve 25, «Kürtler» yazısı).

gibi hıristiyanlara zulüm yapmakla suçlanır ve Konsey, 16 Aralık 1925'de Musul'u İngilizlere bırakır. 18 Aralıkta Mustafa Kemal, Kabine'yi olaganüstü bir toplantıya çağırır. Musul için savaşmak söz konusudur. Fakat askerî bir konsey, 25 Aralıkta savaşı uygun bulmaz. Nihayet 5 Haziran 1926 anlaşmasıyla Musul, İngilizlere bırakılır. Ve Ekim 1929'da Kraliçe Elisabeth zırhlısı da içlerinde olan bir İngiliz Donanması, Istanbul'a dostluk ziyareti yapar.

Özetlersek, 1914'ten beri, hatta 1890'lardan beri, İngiliz emperyalizmine karşı savaştığımız ve 1914-1918'de İngiltere'ye karşı topyekûn bir ölüm-kalım savaşı verdiğimiz halde; Kurtuluş Savaşımız İngiltere'ye karşı bir uzlaşıcılık içinde geçmiştir. Atatürk'ün deyişiyle, Padişah'a ve İngiltere'ye karşı çıkmadan Kurtuluş Savaşı yapılmıştır. Emperyalist devletleri hedef almadan bir antiemperyalist savaş söz konusudur. İkinci Bölüm'de göreceğimiz üzere, Atatürk ve bir iki arkadaşının dışında, antiemperyalist bilinç, yönetici kadro arasında pek az gelişmiştir. Bu durum, Kurtuluş Savaşımızın sonraki gelişmelerini değerlendirirken göz önünde tutulması gereken önemli bir özelliğini teşkil etmektedir.

İKINCİ BÖLÜM

DÜŞÜNÜLEN KURTULUŞ YOLLARI: İNGİLİZCİLİK - AMERİKANCILIK

Başımıza neler örülmek istendiği ve nasıl direndiğimiz ve daha doğrusu milletin isteklerine uygun biçimde ve onun desteğiyle nasıl çalıştığımız görülmeli ve gelecek kuşaklar için ders teşkil etmeli ve uyanıklık sağlamalıdır. Zâten herşey unutulur. Fakat biz herşeyi gençliğe bırakacağız: o gençlik ki, hiçbir şeyi unutmıyacaktır; gelecek umudunun ışıklı çiçekleri onlardır.

ATATÜRK

203 I — İngiltere'nin koruyuculuğuna sığınma, İngiltere yanlısı Ankara milliyetçileri.
255 II — «Küçük Amerika» olma düşleri
285 III — Amerika, Türkiye'yi ne gözle görüyordu?
379 IV — İki bağımsızlık anlayışı.

I — İNGİLTERE'NİN KORUYUCULUĞUNA SIĞINMA

> İngilizlerin temel çıkarlarına dokunmadıkça, Anadolu'da bir direnme hareketine girişilebilir.
> ATATÜRK

Mondros Mütarekesi'nden sonra en yaygın eğilim, İngiltere'nin koruyuculuğuna sığınmaktır. Bu eğilim, yalnız Saray ve çevresinde değil, milliyetçiler arasında dahi görülmektedir.

ISTANBUL'DA İNGİLİZCİLİK

Padişah Vahdettin ve Istanbul Hükümetleri, kurtuluşu, İngiltere'nin bağışlayıcılığında aramışlardır. Bu nedenle Istanbul'da, bir İngiliz hayranlığı ve İngiltere'ye yaltaklanma yarışı başlamıştır. Vahdettin, 24 Kasım 1918'de Daily Mail muhabirine şöyle konuşmaktadır :

«İngiliz milletine karşı beslediğim kuvvetli sevgi ve hayranlık duygularımı, Kırım Savaşı'nda İngilizlerin **müttefiki olan babam Sultan** Abdülmecit'ten miras aldım... **Memleketim** ile Büyük Britanya arasında ötedenberi mevcut dostane ilişkileri yenileyip güçlendirmek için elimden geleni yapacağım.»

«Ümitlerini Allah'tan sonra İngiltere'ye bağladığını» söyleyen Vahdettin, Mondros Mütarekesi'ni İngiltere'ye güvenerek imzalamıştır. Vahdettin'in, mütareke koşulları öğrenilince, Sadrâzam İzzet Paşa'ya şu telkinde bulunduğu ileri sürülmektedir :

«Bu koşullar, çok ağır olmalarına rağmen, kabul edelim. Öyle sanırım ki, İngilizlerin Doğu'da yüzyıllarca devam eden dostluğu ve iyilikçi politikası değişmiyecektir. Biz, onların hoşgörüsünü sonra sağlarız.»[199]

Vahdettin, «Türkiye'nin ölüm fermanı» saydığı Sevr Antlaşması'nı da «*Gelecekte İngiltere'nin yardımına dayanacağı umuduyla*» imzaladığını açıklamıştır.

Padişah, oğluna bir İngiliz vasi aradığını, Amiral de Robeck'e duyurmuştur. Anayasa buna göre değiştirilecek ve Vahdettin'den sonra İngiliz vasiye sahip oğlu padişah olacaktır!

Milliyetçi hareketin bir ölçüde yanlısı sayılan ve Cumhuriyetten sonra Halife yapılan Veliaht Abdülmecit Efendi, İngilizlere karşı Vahdettin'den farksız bir dil kullanmaktadır :

«... Bizi kendi tarafınıza çekerek, Türk Halifesinin dinsel gücünü, İmparatorluğun içinde barış ve dinginlik yararına kazanmakta sizin çıkarınız vardır... Bir gün gelecek, Britanya, Türkiye'ye karşı kırk yıl önceki dostluk politikasını yeniden ele alacaktır.»

Sultan ve Veliaht gibi, bütün Istanbul Hükümetleri, İngiltere'nin dostluğu için yalvarmışlardır. Bu yolda en önde giden Damat Ferit'tir. Ferit, eski İngiltere Kralı ile olan dostluğuna güvenmektedir. Sadrâzam olunca, Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a, eğer İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumazsa, Londra'ya gidip Kral Beşinci George'a şunu söyleyeceğini bildirmiştir :

«*Ben senin babanın eski bir dostu idim, isteklerimin kabulünü senden beklerim!..*»

Vahdettin ve Ferit, daha işin başında Türkiye'nin yönetimini İngiltere'ye bırakmaya çalışmışlardır. 16 Aralık 1918 tarihli Milne Raporuna göre, «*Vahdettin, İngilizlerin Türkiye'de yönetimi mümkün olan çabuklukla ellerine almalarını*» istemiştir.

İNGİLTERE MANDASINI İSTİYORUZ!

Damat Ferit, Sadrâzam olunca, 30 Mart 1919'da, Yüksek Komiser'e Sultan'la birlikte hazırladığı bir antlaşma taslağı sunmuştur. Bu taslak, İngiltere'nin himayesini* öngörmektedir. Ferit, İngilizlerin üzerinde durmadıkları bu önerisini 8 Eylül 1919'da tekrarlamıştır. Amiral Webb, öneriyi geri çevirmiştir.

Vahdettin ve Ferit'in himaye önerisi özetle şöyledir :

— İngiltere, Sultan'ın egemenliğindeki Asya ve Avrupa topraklarımızdan gerekli gördüğü yerleri, Türkiye'nin yabancılara karşı bağımsızlığını korumak ve içerde huzuru sağlamak amacıyla, 15 yıl süreyle işgal edecektir.

— Ermenistan, İngiltere'nin isteğine göre, bağımsız ya da özerk cumhuriyet olarak kurulacaktır.

— Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarındaki bütün tahkimat yıkılacak ve bu bölgeler İngiltere tarafından işgal edilecektir.

— İngiltere, bir dostluk belirtisi olmak üzere, Osmanlı bakanlıklarına Sultan'ın İngiliz müsteşarlar atamasına rıza gösterecektir.

— Her ilde bir İngiliz başkonsolosu bulunacaktır.

---

* Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine düzenlenen Saltanat Şûrası'nda, gazeteci Rauf Ahmet Bey'in Amerikan himayesinden söz etmesi üzerine gürültüler çıkar. Sadrâzam Damat Ferit Paşa, gürültücülerin başındadır. Tutanaklara göre, aralarında şu konuşma geçer :

Ferit Paşa (Ayağa kalkar gibi) — Himaye mi?

Rauf Ahmet — Hayır, yanlış söyledim. Amerikan mandasını...

Ferit Paşa — Rica ederim, himaye söz konusu olamaz.

Rauf Ahmet — Hayır, hayır. Amerikan mandası diyorum... (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 23, s. 50).

İngiliz himayesi planı sunan Damat Ferit, Amerikan himayesine karşıdır. İngiliz himayesine ise gönüllüdür. Bununla birlikte, Amerikan himayesini onur kırıcı saydığını sert çıkışıyla belli eden Sadrâzam Ferit, «Amerikan himayesi» yerine «Amerikan mandası» denilince, en ufak bir tepki göstermez!

Bu başkonsoloslar valilere 15 yıl süreyle danışmanlık yapacaklardır.

— Parlamento seçimleri ve yöresel seçimler, İngiliz konsoloslarının gözetimi altında gerçekleştirilecektir.

— İngiltere gerek merkezde, gerekse illerde Maliyeyi kontrol hakkına sâhiptir.

Vahdettin ve Ferit'in bu önerileri geri çevrilmiş, onlara Sevr Antlaşması kabul ettirilmiştir. Sultan ve Sadrâzamı, önceleri Sevr'i «Türkiye'nin idam fermanı» saymışlar, ama millî hareket gelişip güçlendikçe daha çok İngilizci olmuşlardır. Vahdettin İngiltere Yüksek Komiseriyle ilk karşılaştığı gün, 21 Ağustos 1020'de, ona şunları söylemiştir :

«*Türkiye'nin başına bütün bu felâketleri getiren grubun, gerçek Türklerle ilgisi yoktur. Bu grup (İttihatçı liderler), Türkiye'de kutsal sayılan ne varsa hepsini ayaklar altına almıştır, çiğnenen şeylerden biri de geleneksel İngiliz dostluğudur.*

Türkiye yaralanmıştır ve yaraları derindir. Yaşayabilmesi için bir dostun elinden tutmasına gerek vardır. Bu yardım, Müttefiklerin ortak yardımından çok, İngiltere'nin desteği biçiminde olmalıdır.»

Vahdettin ve milliyetçilere yakın tanınan Sadrâzamı Tevfik Paşa, 25 Mart 1922 günü İngiltere Yüksek Komiserine, Damat Ferit'inkilerden farksız bir öneride bulunurlar. Bilâl Şimşir'in açıkladığı yayımlanmamış İngiliz belgelerinden öğrendiğimize göre, bu ihanet önerisi özetle şöyledir :

«*İngiltere ile Türkiye arasında bir anlaşma imzalanacaktır. Anlaşma gereğince, Türkiye, bütün milletlerin yararına tarafsız olarak Boğazlar'ın serbestîsinin korunmasını İngiltere'ye bırakacaktır. İngiltere, bu amaçla kendi askerlerini ya da Türk jandarmasını kullanabilecektir. Türk Hükümeti, Türk jandarmasını İngiltere'nin emrine koyacaktır. Hatta Boğazlar'ın serbestîsini korumak için gerekli toprak şeridinin yönetimi*

*İngiltere'nin eline verilecektir... Böyle bir anlaşma, İngiltere'nin Hilâfete düşman olduğu ve Türkiye'yi yıkmak istediği yolundaki ve Hindistan'la öteki yerlerde yaygın düşünceyi hemen ve bir daha canlanmamak üzere silecektir. Anlaşma, bu düşüncenin tam tersinin parlak bir kanıtı olacak ve İngiltere'nin Hilâfetin koruyucusu ve dostu olduğunu bütün İslâm Dünyası'na açıklayacaktır.»**

VAHDETTİN TÜRKÇÜLÜK TASLIYOR...

Sultan Vahdettin, bir İngiliz zırhlısıyla Türkiye'den kaçana kadar, İngilizlerin milliyetçi hareketi silâh zoruyla ezmelerini ve Türkiye'ye egemen olmalarını istemiştir. Bâzı çevrelerce Abdülhamit kadar övülen ve Kurtuluş Savaşımıza olumlu katkıları bulunduğu hakkında kitaplar yazılan Sultan Vahdettin'in İngilizciliği her türlü ihanet ölçüsünü aşmaktadır. Vahdettin 21 Mart 1921 günü İngiltere Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a şöyle konuşmaktadır :

«... Ankara liderlerinin Türkiye ile hiçbir gerçek bağlantıları yoktur. Ne kan bağıyla, ne de başka birşeyle ülkeye bağlıdırlar. Mustafa Kemal, kökeni belirsiz bir Makedonya ihtilâlcisidir. Kanı Bulgar, Sırp, Rum herşey olabilir. Daha çok Sırba benzer... Ankara liderleri arasında hiçbir gerçek Türk bulunmaz... Gerçek Türkler, kökenlerine bağlıdırlar, sâdıktırlar. Fakat benim İngilizlerin elinde tutsak olduğum biçimindeki saçma uydurmalarla kandırılmakta ya da sindirilmektedirler. Bu şakiler, benim boyun eğeceğimi sanıyorlar.

** Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde Mithat Paşa sorununu inceleyen Bilâl N. Şimşir, bu belge hakkında şu yorumu yapıyor: **«Kırk yıl kadar önce Sultan İkinci Abdülhamit, Fransız Konsolosluğuna sığınmış olan Mithat Paşa'yı alıp idama mahkûm ettirebilmek için Tunus'u Fransa'ya vermeye râzı olmuştu. Şimdi de Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal'e karşı direnebilmek için Boğazlar Bölgesini İngiltere'ye vermeyi öneriyor.»** (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, s. 389 - 392).

Dış destek aradılar, bunu Bolşeviklerde buldular... Müslüman Türklerin Bolşeviklerle hiçbir ilgisi olamaz, Bolşeviklik dinleriyle bağdaşamaz. Ama bu, onlara zorla kabul ettirilirse ne olacak?.. Benden bir avuç isyancıya boyun eğmem istendi. Her türlü kişisel özveride bulunmaya hazırım, fakat böyle utanç verici bir boyun eğişle şerefimi feda edemem, mirasımı ve tahtımın çıkarlarını tehlikeye atamam. Birliği gerçekten isterim, ama birlik ancak âsilerin meşru otoriteye boyun eğmeleriyle sağlanabilir. Hâlen bu otoriteyi gösterecek güçten tamamen yoksunum.»

VAHDETTİN: «ANKARA, BOLŞEVİKTİR...»

Bir yıl sonra, 6 Nisan 1922'de Vahdettin, İngiltere Yüksek Komiseri'ne yine aynı dili kullanmaktadır:

«... Ankara'daki askerî ihtilâl örgütü, eski İttihat ve Terakki'nin yeniden ortaya çıkışından başka birşey değildir. Kendisini milliyetçilik maskesi altında gizlemektedir. Böylece Yunan istilâsının yarattığı duyguları sömürerek halkı kandırmayı başarmıştır. Gerçekte halkın yüzde 90'ı Ankara çetesine içinden karşıdır. Fakat halk, hiçbir şeyden gerilemiyen ve her şeyi elinde toplayan adamların baskı metodları altında tutulmaktadır. Bu adamların tutkusu, egemenliklerini Istanbula taşımaktır.»

Vahdettin'in Büyük Taarruz'un yaklaştığı bir sırada, 7 Ağustos 1922'de İngiltere Yüksek Komiseri'ne söyledikleri de ilginçtir:

«... Millîci liderler bir hükümet değildir, bir isyancılar ve ihtilâlciler topluluğudur. Onlar, İttihat ve Terakki'nin canlandırıcılarıdır. Çeşitli adlar altında — ki bunların sonuncusu «millîyetçiler»dir — kişisel çıkarları için, ülkede egemenliklerini kurmaya çalıştılar. Mâsum halkın vatanseverliğini ve iyiniyetini sömürdüler. İnançları ve politikaları bakımından, onlar Bolşevikten başka birşey değildirler. Ben ve hükümetim, barış yapmaya ve bu yolda özverilerde bulunmaya hazırdır... Fakat barışın, Türkiye'ye bağımsızlığını ve İslâm

Dünyası'ndaki mevkiini sağlaması temel koşuldur... Ankara'da şimdi anlaşmazlıklar var. Müttefikler, kuvvetli bir tutum takınmalılar... *Millîcilerin gücü abartılıyor. Onların gücü, Yunan'ın Türk arazisini işgal altında tutmasından ve Merkezî Hükümetin sözünü geçirme olanaklarından yoksun bırakılmasından ileri gelmektedir. Yunan'ın geri çekilmesi ve böylece boşalan arazinin kısım kısım meşru hükümete teslim edilmesi, Millîcileri güçsüz bırakacaktır.*»

«... Durum gittikçe ciddileşmektedir.. Mehmet Ali Paşa isyanı sırasındaki durumla tam bir paralellik göstermektedir... Bununla birlikte, Mehmet Ali, Kemalistlerden daha az zayıftı. Türk halkını baskı altında tutuyorlar. *Beni Yunanlıların müttefiki ve İngilizlerin uşağı olarak gösteriyorlar.* Düşmanlıkları, kişisel kinlerinden ileri gelmektedir. Çünkü Halife olarak benden Millet Meclisi Hükümeti'ni tanımamı istediler, kesinlikle reddettim. Halife olarak görevim, bu gibi önerileri kabul etmeyip geri çevirmektir. Şeref, âsi liderlerle benim aramda herhangi bir uzlaşma olanağı tanımaz.»[200]

Halife Vahdettin, görüldüğü üzere, Millîcilerle uzlaşmayı şerefsizlik saymaktadır; İngilizlere kölelik ise şerefsizlik değildir! Aslında Vahdettin şerefle değil, saltanat düzenini sürdürmekle ilgilidir. Çağdaşlaşmadan yana millî hareketin Ortaçağ kalıntısı saltanat düzenini tehdit ettiğini sezmekte ve bu düzeni ancak emperyalizme kölelik ederek sürdürebileceğini bilmektedir. Vahdettin'i yakından tanıyan Atatürk, bu kanıdadır ve bu sezişinden ötürü Vahdettin'e kredi açmaktadır :

«Beliren millî savaşın tek amacı, yurdu dış saldırıdan kurtarmak olduğu halde, bu savaşın ,başarıya ulaştıkça, millet iradesine dayanan yönetimin bütün ilkelerini ve biçimlerini evre evre bugünkü döneme değin gerçekleştirmesi olagan ve kaçınılmaz bir tarih akışı idi. *Bu kaçınılmaz tarih akışını, gelenekten gelen alışkanlığı ile hemen sezinleyen padişah soyu, ilk an-*

dan başlayarak millî savaşın amansız bir düşmanı oldu.» [201]

VAHDETTİN'İN SONU

Ne var ki, İngilizlere tam teslimiyet dahi, şereften çok söz eden Vahdettin'i ve onun saltanat düzenini kurtarmaya yetmez. İngilizlere sığınan Vahdettin, bir süre Malta'da Kraliyet Topçu Subay Mahfeli lojmanlarında konuk edilir. İngiltere Parlamentosunda bu konukluğun haftada 100 Sterlin'e malolduğu açıklanır. Bir milletvekili, eski Sultan'ın ölene kadar İngiltere tarafından mı besleneceğini sorar. Hükümet Sözcüsü, eski Sultan'ın kişisel gelir kaynakları olup olmadığının araştırıldığını, buna göre bir karar alınacağını söyler. Milletvekili, gelir kaynağı yoksa, eski Sultan'a İngiltere'de işsizlere verilen 15 Şilin haftalık ödenek bağlanmasını önerir...

Hikâyenin gerisini Lors Kinross tamamlamaktadır:

«Düşük Padişah, bir süre Malta'dan San Remo'ya giderek orta büyüklükte bir villâya yerleşti. Rumbold'un yaptığı son görüşmeden sonra, *İngiliz Elçiliği Sultan'ın paralarıyla öteki değerlerinin dışarıya gönderilmesine aracılık etmişti.* Böylece, yaşamasına bol bol yetecek parası vardı.* Gidişinden bir ay sonra, harem

* Vahdettin, Mısır'a yerleşmiş bir Osmanlı generali aracılığıyla, Mustafa Kemal'den, sıkıntıda olduğu gerekçesiyle yardım isteyecektir. Hasan Rıza Soyak'a göre, Vahdettin'in para sıkıntısını anlatan generalin mektubu üzerine Atatürk üzülecek, hatta gözleri yaşaracak ve şunları söyleyecektir :

«— Gördün mü dünyanın hâlini çocuk? Nerede o görkem, nerede o ululuk, nerede o saltanat... Şimdi hepsinin yerlerinde yeller esiyor, bu âlemde hiçbir şeye güvenilmez...

Nasıl yardım edilebilir? Benim kişisel servetim yok ki, Devlet Hazinesi ise fakir... Hem zengin bile olsa, oradan yardıma hiç hakkımız yok. Memleketin en bayındır yerleri, özellikle son ölüm-kalım mücadelemizde yıkıntıya uğradı. Söz konusu olan kişinin de yanılgıları yüzünden vatan hak ve savunması için boğuşma zorunda kalarak, şehit olan memleket bireyleri arkalarında yüzbinlerce yetim ve kimsesiz insan bırakmış bulunuyor. Devlet gelirlerini, ancak memleketin bayındırlığına

ağalarından biri, karılarıyla ailesini alıp götürmek için, Istanbul'a geldi. Bu haberi duyan Amerikalı bir empresaryo, İngiliz Elçiliğine telgrafla başvurdu. Bu telgrafta şöyle deniliyordu :

«Eski Sultan'ın karılarına New York Hipodromunda iş bulunabilir. Beni, bu kadınları sağlayabilecek kişilerle temasa geçirmenizi saygı ile dilerim.»

Kral George V., bu mesaj kendisine okununca epey eğlendi...»[202]

DAMAT FERİT ÖRNEĞİ: EMPERYALİZM ACIMASIZDIR...

İngilizlerden çok İngilizci Damat Ferit'in akıbeti de farklı olmaz. İngilizler onu Sevr Antlaşması'nı imzalatmakta kullanırlar. Bu görevi bitince de, herkesin nefretini kazandığı için, zorla istifa ettirirler. Yüksek Komiser Robeck, Londra'ya «Barışın imzasından sonra Ferit istifa etmelidir» diye yazar. Ferit, 16 Ekim 1920'de çekilecek ve bir kenarda unutulacaktır. Türk askeri Istanbul'a girdiği gün, Damat Ferit'in Nis'ten ölüm haberi gelecektir...

Ne var ki, öteki Istanbul Hükümetleri de, Damat Ferit ölçüsüzlüklerinden kaçınsalar bile, özde değişmeyen İngilizlere sığınma politikasını izlemişlerdir. İttihatçılara yakın sayılan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya giden Rauf Orbay'a şu direktifi vermiştir :

«*Türkiye, İngiltere ile dost olmak ve himayesini kazanmak istemektedir.*»

Mondros Mütarekesi imzalanınca da, Rauf Orbay, Lord Curzon'a: «Türkiye'nin İngiltere için çok sâdık bir müttefik olabileceği» mesajını iletmiştir.

Amiral Webb'e göre, İzzet Paşa Hükümeti'ni izle-

---

ve bu zavallıları yaşatmaya harcayabiliriz. Onun için bu konuyu bırakalım çocuk. Yalnız mektubu bir belge olarak özellikle sakla. (Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hâtıralar I. s. 31 - 32).

yen Tevfik Paşa Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa'nın ilk isteği, İngiltere tarafından yönetilmeyi dilemek olmuştur: «Bakan, kesin olan şudur ki, demiştir, halkın son derece önemsiz bir kısmı Türkiye'de Fransız nüfuzunun egemen olmasını istemektedir, kendim ve hükümetteki arkadaşlarım, Sultan ve geniş bir halk kitlesi adına kesinlik ve ciddiyetle garanti edebilirim ki, gerçekten herkesin dileği, İngiltere tarafından yönetilmekliğimizdir.» demiştir.

Tevfik Paşa da, Amiral de Robeck'ten İngiliz yardım ve desteğini istemiştir :

«Barış antlaşması konusunda Müttefiklerin birlikte hareket etmek zorunda olduklarını biliyorum; bununla birlikte, Türkiye'nin geleceği düşünüldükçe, ihtiyacı olan şey, tek bir devletin yardım ve desteğidir. Bu devlet, İngiltere olmalıdır.»

Tevfik Paşa'ya göre, «*Türk Milletinin, Padişah'tan aşağı halk tabakasına kadar Büyük Britanya'ya güveni vardır ve bu güveni başka herhangibir millete duyamaz.*»[203]

ISTANBUL'UN «MİLLÎCİ» HÜKÜMETİ...

Milliyetçilere en yakın tanınan Ali Rıza Paşa Hükümeti de işbaşına gelince, İngiltere'den yardım talebinde bulunmuş ve İngiltere'ye karşı savaşa giren İttihatçıları kınamış ve bunu «*Büyük Britanya ile arada mevcut geleneksel dostluğun doğal olmayan bir ihlâli*» saydığını belirtmiştir. Ali Rıza Paşa Hükümeti, Müttefiklere, Kâzım Karabekir'in «*manda kabulü gibi birşey*» diye nitelediği bir muhtıra vererek, büyük devletlerden birinin iç sorunlarda yardımını kabule hazır olduğunu bildirmiştir.[204]

Kısaca, *Istanbul'da Milliyetçilere tam karşı olan hükümetler gibi, milliyetçilere yakınlık iddiasındaki hükümetler de, çeşitli biçimlerde, İngiliz himayesini araştırmışlardır.* Atatürk, bu iki tip Istanbul hükümetlerini şöyle değerlendirir :

«Istanbul'da Mütarekeden beri iki cins hükümet

birbirini izlemiştir. Biri, Damat Ferit başkanlığı altında çeşitli kişilerin katılmasıyla kurulan hükümetlerdir ki, İtilâf Devletlerine karşı, her ne pahasına olursa olsun, tam ve kesin bir boyun eğiş fikrini temsil etmiş, ülkenin kendi egemenlik haklarını sürdürmek için esirgemediği özverileri düşmanlarla birlikte çalışarak sonuçsuz bırakmayı özel bir iş edinmiştir. Hükümetlerden ikinci çeşidi Tevfik Paşa'nın başkanlık ettikleridir. Bunlar, Anadolu direnişinden yana olduklarını söylemekle birlikte, yaptıkları işlerle, yurdun içtenlikle elde etmek istediği barışa, hiçbir zaman uygun görülemiyecek bir aymazlık ve inat ile engel olmayı sürdürüyor. İtilâf Devletlerinin uzattıkları tutsaklık belgesini Saltanat Şûrası'nda ayağa kalkarak ve saygı göstererek kabul ve imza eden devlet ileri gelenleri, bütün yurtta hiçbir hak ve yetkiyi temsil etmeyen bir düşük kuvvet durumundadır. Anadolu ve Istanbul, bağımsızlık ile tutsaklığın, özgürlük ile bağımlılığın çatıştığı ve karşılaştığı iki ayrı parça durumunda kalmıştır.»[205]

İNGİLİZCİ AYDINLAR...

İngilizlere sığınma fikri, Istanbul Hükümetleri kadar aydınlar arasında da yaygındır. Falih Rıfkı Atay, bunu çarpıcı biçimde anlatır :

«Milliyetçi Türk ne yapacağını, hatta ne düşüneceğini bilemez. Yaşamaksa, nasıl ve niçin yaşamak? Ölmekse, nerede, nasıl ve niçin ölmek? Acaba bize ne yapacaklar? Koyu Türkçülüğünden şüphe olmayan Yahya Kemal bana gelir :

— *Ah parçalamasalar... Bâri İngilizler vatanımızı toptan alsalar... Mısır gibi olsak...** der. Mısır, Osmanlı Hidivinin yarıköle Mısır'ı aklını şaşıran milliyetçinin bomboş hayalindeki bir mutluluk serabı gibi buhar buhar tüter.»[206]

* Damat Ferit de, yukarıda sözünü ettiğimiz himaye önerisini Amiral Webb'e yaparken, «İran gibi olmak» istemiştir. Ferit, Iran'ı, tam bir sömürge yapan 1919 İran-İngiltere antlaşmasının benzerini özlemle ister.

Abdullah Cevdet, Ali Kemal gibi ünlü aydınlar, açıkça İngiliz mandasını isterler. Ali Kemal, 7 Ağustos 1919 tarihli Sabah gazetesinde «Türkiye ve Mandaterlik» başlıklı yazısında bunu tek kurtuluş yolu olarak savunur :

«Bizim bu müthiş yangından birşey koparabilmek, hiç olmazsa millî birliğimizi sağlamak için İngiltere'ye dayanmamız, İngiliz mandaterliğini istememiz elzemdir. Zira bu zor dakikalarımızda, on yıldan beri geçirdiğimiz acıklı deneylerden sonra, bu uzak görüşlülüğü gösteremez isek, bilmeliyiz ki, bu savaştan koca bir devlet yerine, yersiz yurtsuz serseri (haneberduş) bir aşiret, bir hanlık durumunda çıkabileceğiz ve devletimizin, vatanımızın, milletimizin kesin olarak parçalanmasına tanık olacağız.

Türkiye'yi bugünkü korkunç durumdan en az bir zararla kurtarabilecek bir devlet varsa, ancak İngiltere olabilir, fakat İngiltere'nin bu özveriye katlanması için, Türkiye'nin o yanlış yollara bir daha düşmiyeceğine, o türedilerin (İttihatçılar) bir daha atlarını oynatmak için bu topraklarda elverişli bir zemin bulamıyacaklarına inanmaları gereklidir.

Bu nedenle, onlara bu kanıyı telkin etmek, *Türklerin artık o serserilerin kışkırtmalarına kapılarak felâket ve belâlarımızı hazırlayan o bilinen serüvenlere atılmıyacaklarına inandırmak için yönetim işlerimizin yeniden düzenlenmesini İngilizlere bırakmaları, başka bir deyişle, belli bir süre için İngilizlerin siyasal değil, fakat yönetimsel güdümünü kabul eylemekle mümkün*dür.

Bu sâyede İngilizler polisimizi, adliyemizi, maliyemizi, bayındırlık işlerimizi yeniden düzenleyecekler ve Türkler de geleceğin kaygısından uzak kalarak yaradılıştan gelen yeteneklerini geliştirmeyi başaracaklardır.»

Istanbul'un Kurtuluş Savaşı'ndan yana milliyetçi aydınları dahi, genellikle, İngilizleri gücendirme kor-

kusu içindedirler. Falih Rıfkı Atay, bu ruhsal durumu iyi yansıtır :

«Istanbul'un vatansever ve milliyetçi takımı da Anadolu direnişinden kesin bir sonuç bekliyor mu idi? Hayır. Birinci Dünya Savaşı'nda varını yoğunu yitiren, biten, tükenen, nihayet artakalmış silâhlarının çoğunu teslim eden bir memleket, gerilla çeteleriyle, İtilâf Devletlerinin ordularına ve donanmalarına nasıl karşı koyabilecekti? Üstelik şimdi İzmir'den içeriye doğru bir de istilâ ordusu sürmüşlerdi. *Ama Türk milletinin herşeye boyun eğmeyeceğini gösteren bir dayatma hareketi barış pazarlığı bakımından elbette faydalı idi.* O şartla ki, Anadolu, pek ihtiyatlı davranmalıydı. Hele İngilizleri gücendirmemeye dikkat etmeliydi. O sıralarda Istanbul fikir ve politika adamlarından bir haylisinin 'Akşam' binasındaki Basın Derneği salonunda bir toplantısı olmuştur. Varılan karar, *Mustafa Kemal'e 'itidali elden bırakmaması ve İngilizleri kuşkulandırmamaya çalışması'* için bir telgraf çekmek! İngilizleri kuşkulandırmamaktan amaç, Eskişehir gibi bâzı merkezlerde bulunan İngiliz birliklerine saldırmamaktı. Bu toplantı için İstihzarat-ı Sulhiye (Barış Hazırlığı) Komisyonunda çalışan İsmet Bey'i (İnönü) dâvet etmiştik. Kendisini daha eskiden tanırdım.

Geç geldi ve salonun bitişiğindeki odada oturdu. Toplantı tartışmalarını kendisine anlattık :

— Pekiyi ama Anadolu ne diyor? dedi.

Toplantıya gelenlerin unuttukları da bu idi.

Bu sırada İsmet Bey'in Necmettin'le (Sadak) bana :

— Anadolu'da yeni bir kahraman yaratmaya çalışmayın, dediğini de hatırlarım.»[207]

EMPERYALİZMDEN YANA PARTİ : HÜRRİYET VE İTİLÂF

İngiliz Himayesi görüşü, Hürriyet ve İtilâf Partisi yoluyla, Anadolu'da bir hayli yayılmıştır. Amerikan mandası fikri, Istanbul'da bir kısım aydınlar arasında

dar bir çerçevede kalırken, İngiliz mandası görüşü, bu parti kanalıyla Anadolu'da etkili olmuştur. Celâl Bayar'ın sözleriyle *Ege'de Amerikan mandası sorunu yok, İngiliz himayesi sorunu vardır :*

«Amerikan mandacılığı bize kadar gelmemişti. Istanbul'da en yüksek düzeyde bâzı aydınlar arasında çerçevelenmiş kalmıştı. Bâzı büyük iller merkezine yansıdığı zaman da, propagandacılarının sözleri — Balıkesir'de olduğu gibi — boğazlarına tıkılmıştı. İleri için başımızın en büyük belâsı İngiliz işgâli ve himayesi sorunu idi.

Bu sorun, Sultan Vahdettin'i kullanarak, Hürriyet ve İtilâf Partisi Merkez Örgütü tarafından ele alınmış, alttan alta ve fırsat buldukları takdirde açıktan açığa propaganda ediliyordu. En çok rağbet de bâzı zenginler ile herşeye rağmen sâdece rahatı düşünen egoist insanlar arasında bulunuyordu. İngiliz Muhibleri (Sevenler) Derneği ise, İngilizlerden fazla gayret içinde idi.»[208]

Hürriyet ve İtilâf paralelindeki Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Derneği, İngiliz hayranlığını Trabzon bölgesinde yaymış ve bu sorunu Anglosakson uygarlığı biçiminde Erzurum Kongresi'ne dahi getirmişti. Kongrede, Trabzon, Sürmene, Giresun ve Tirebolu delegeleri Ömer Fevzi, İbrahim Hamdi, Ali Naci ve Yusuf Ziya 22 maddelik bir program sunarak, «*Doğu Anadolu illerinde Türk ırkının yaradılıştan en kolay kabul edebileceği Anglosakson uygarlığının*» *temsilcisi milletlerin «yol göstericiliğini ve yardımını» istemişlerdir.*

İngiliz himayesi görüşünü benimseyen ve bunu, bir yan kuruluşu olan İngiliz Sevenler Derneği ile yaymaya çalışan Hürriyet ve İtilâf Partisi, çok partili siyasal düzenimizin ilginç bir kuruluşudur.

Hürriyet ve İtilâf, modernleşmeden yana Türk milliyetçiliğini temsil eden İttihat ve Terakki'ye bir

tepki olarak, İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonraki yıllarda politika alanına çıkmıştır.

İttihat ve Terakki, bütün beceriksizlik ve başarısızlıklarına rağmen, antiemperyalisttir; Hürriyet ve İtilâf ise işbirlikçidir. Birincisi İngiliz emperyalizmi ile savaşır; ikincisi İngiliz uyduluğunu ister. Birincisi kapitülasyonları kaldırmak için ısrarla uğraşır ve kaldırır; ikincisi ise kapitülasyon düzeninden hoşnuttur.

Emperyalist Batı'ya karşı çıkan İttihat ve Terakki, Batılılaşmadan ve modernleşmeden yanadır. Şeriat düzenini kaldırmaya ve laik bir düzen kurmaya yönelmiştir. Emperyalizmin dümen suyunda Batı uyduluğundan yana Hürriyet ve İtilâf ise, Batılılaşmaya karşıdır, şeriat düzeninin savunucusudur. Siyasal planda ise, İngiliz tipi bir meşrutiyet yönetiminden ve özgürlüklerden yana olduğunu, diktatörlüğe karşı bulunduğunu ileri sürer.

Bu çerçeve içinde, Cumhuriyet Halk Partisi uzunca bir süre İttihat ve Terakki geleneğini sürdürmüş, Terakkiperver ve Serbest fırkalar ile Demokrat Parti ise Hürriyet ve İtilâf'ın mirasçıları olmuşlardır. Batı uyduluğu, yabancı sermaye hayranlığı, din istismarcılığı ve parlamentoculuk bu siyasal kuruluşların ortak özellikleridir.

Hürriyet ve İtilâf, bundan başka, İmparatorluk içinde çeşitli etnik gruplara geniş bir yönetimsel özerklik tanımadan yanadır. Ermeni, Kürt, Rum, Arnavut özerklik dâvâlarını savunmuştur. İttihat ve Terakki ise, İmparatorluğu dağılmaktan korumak için, merkeziyetçi bir yönetimden yanadır.

Bu özellikleriyle Hürriyet ve İtilâf, bir ihanetin partisi olmuştur. Vahdettin, partinin manevî lideridir. Parti Başkanı Albay Sâdık, İngilizlerin ücretli adamı durumuna düşmüştür. Damat Ferit, partinin gerçek lideridir. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi de kurucularındandır ve Sadrâzam Vekili iken, Ali Galip'i Kürt aşiretlerini ayaklandırıp Sıvas Kongresi'ni basmak ve

Mustafa Kemal'i tutuklamak için cesaretlendirenler arasındadır. «Kuva-yı Milliyecilerin katli vâciptir» fetfasını o yazmış, Dürrizade de imzasını koymuştur. Kürdistan Derneği ile yapılan ve vatanın parçalanmasına yol açan bir anlaşmayı, başkanlığını yaptığı Hürriyet ve İtilâf Partisi Genel Merkezi adına imzalamıştır. Partinin ileri gelenlerinden «Rasputin» sıfatlı Şeyh Zeynelabidin, Konya ayaklanmalarının düzenleyicisidir. Yozgat isyanını, Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Çapanoğlu Edip Bey yürütmüştür. Partinin Bursa Başkanı Aziz Nuri, iç ayaklanmaları hazırlayanlardandır.

Yine partinin ileri gelenlerinden Seyit Abdülkadir, Kürt Derneği'nin başkanıdır ve İngilizlerin hizmetindedir. İngiliz Sevenler Derneği'nin başta gelen kişisi Sait Molla, Atatürk'ün Nutuk'ta belgeleriyle açıkladığı üzere, bir İngiliz câsususur.

YUNAN'IN «ANADOLU DERNEĞİ»

Hürriyet ve İtilâf, amansız bir İttihatçılık düşmanlığıyla yola çıkmıştır. Ve 1919'da yeniden kurulur kurulmaz İttihatçılardan öç almaya koyulmuştur. *Bu parti için düşman, ne İngilizdir, ne de Yunan. Tek düşman İttihatçılardır. Bu kinli tutumla, Hürriyet ve İtilâf, «İttihatçılık» saydığı Kurtuluş Savaşımıza karşı çıkmış, İngilizlerle ve hatta Yunanla işbirliği yapmaya sürüklenmiştir.*

Batı Anadolu'da, Millîci Ankara Hükümetine karşı işbirlikçi bir hükümet kurmaya kalkışan «Anadolu Derneği», İtilâfçı ihanetinin bir örneğidir. İngiliz belgelerinden marifetlerini öğrendiğimiz bu gizli kuruluş, Istanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliğiyle ilişki kurmuş ve 11 Aralık 1921'de Yunanlılara yazılı bir öneride bulunmuştur. Bu öneri özetle şöyledir :

«— Yunan işgali altındaki bölgelerde Sultan adına geçici bir hükümet kurulacaktır. Bir Meclis seçilecektir. (Bursa, başkent olmaktadır.)

— Kemalistler yenilerek, bütün ülke Kemalistlerden kurtarılacaktır. Fakat daha önce, bu hükümet, Yu-

nanistan'la barış ve daha sonra ittifak yapacaktır.

— Mustafa Kemal'e karşı savaşabilmek için, Yunan İşgal Orduları Başkomutanı, Geçici Hükümetin vergi toplamasına ve yeni vergiler koymasına izin verecektir.

— *Gönüllü Anadolu Ordusunun eğitim ve silâhlandırılmasında Yunan Başkomutanı sorumlu olacaktır. Gerekli durumlarda, iyi Türkçe bilen bir miktar Yunan subayı Anadolu Sefer Ordusu'na katılacaktır.*

— Yukarıdaki önerilerle ilgili hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Geçici Hükümet, Ankara'ya sempati besleyen şimdiki Istanbul Kabinesinin (Tevfik Paşa) değiştirilmesini önerecektir.

— Anadolu Derneğinin Istanbul ve öteki yerlerdeki üyelerinin Bursa'ya taşınmaları için, *Yunan Hükümeti, Anadolu Derneğine 100 bin lira borç verecektir.*»

29 Haziran 1922'de bu antikemalist derneğin İngiliz belgelerinde yeniden adı görülür :

«Dernek yöneticileri Yunan Yüksek Komiserine giderler ve Sultan'la Yunanistan arasında ayrı barış yapılmasını isterler. Barış garantisi verilirse, Sultan Ankara'ya karşı ılımlı olan şimdiki hükümeti değiştirecek ve antikemalist bir hükümeti işbaşına getirecektir. Bu hükümet, Yunanistan'la şu koşullar içinde barış yapacaktır :

— Anadolu'da Sultan'ın vesayetinde bir muhtar Anadolu Devleti kurulacaktır. Muhtar Anadolu Devletinin başında bir hıristiyan vâli bulunacaktır, ama vâli Yunanlı olmayacaktır.

— Anadolu Devletinin sınırları, Sevr Antlaşması'nın 66. maddesinde saptanan sınırlardır. Trakya sınırı, Müttefiklerce Mart 1921'de önerilen Çatalca sınırı olacaktır.»

Kaynağını Hürriyet ve İtilâf Partisi'nden alan bu

girişim sonuçsuz kalmıştır.* Fakat ihanetin nerelere kadar gittiği açıktır.

76 İMZALI BİLDİRİ...

İtilâfçıların İngiliz belgelerinde bulunan başka bir ihanet örneği de, İngiliz Yüksek Komiserliğine verilen 15 Mayıs 1922 tarihli 76 imzalı bildiridir. Hoca Vasfi Efendi, Rıza Tevfik ve öteki birçok ünlü İtilâfçı imzacılar arasındadır. Bildiri, İtilâf Devletleri'nin aslında bir aldatmaca olmaktan öteye gitmeyen Mart 1922 «Mütareke ve Anadolu'nun boşaltılması» önerilerinin yarattığı kuşkuyla yazılmıştır. İtilâfçılar, İngilizlerden Kemalistlerin temizlenmesini ve boşalacak toprakların Sultan'a verilmesini istemektedirler. Tevfik Paşa Hü-

* Istanbul'da 1923 yılı başlarında «Anadolu Osmanlı İhtilâl Komitesi» başlıklı bir bildiri dağıtılmıştır. Bildiride Atatürk'ün Lâtife Hanım, Rauf Orbay, Recep Peker ve Mahmut Soydan'la birarada çekilmiş bir resmi vardır. Ankara gizli servisleri, bu ihtilâl kurulunun, İngiliz yardımı ve Yunanlıların desteğiyle, «Yüzellilikler»den Kuşçubaşı Eşref (Teşkilât-ı Mahsusa lideri, Çerkez Etem'i Milli Mücadele'ye sokan kişi. İngiliz emperyalizmine sert darbeler indirmiş, «Gâvur İzmir»in millileştirilmesinde baş rol oynamış ve sonra Yunan'a sığınmış bir savaşçı!) ve arkadaşları tarafından kurulduğunu saptamışlardır. Bildiri, Lâtife Hanım'ın ayak ayak üstüne atmasıyla ilgilidir :

«Ey müslüman kardeş! Ey mutsuz millet! Sen kanınla, canınla, malınla çalışarak verdiğin kurbanlara karşılık, elhamdülillah, Anadolu'nu kurtardın. Fakat Padişahımızın makamını bin oyun ve hileyle zorla ele geçiren ve Yüksek Hilâfet mevkiine gâvurcasına tekmeler atan... Mustafa Kemal'i gör. Hele şu resimdeki zavallı karısını dikkat gözü ile gör. Utancından yerlere. islâmiyet ve milliyet adına yerlere geç ve geçtikçe geç! Senin ismet ocağına, nâmus yuvana sokulan cinayetleri, alçaklıkları gör!..

Yarın senin karı ve kızının ne durumlara getirileceğini, ırz ve nâmusunun mubah kılınacağını düşün, vicdanına kulak ver! Dininin, nâmusunun ne kıratta bir Millet Başkanı elinde oyuncak olduğunu anla! Ey dindaş! Fazla söze gerek yok, din ve ırk ocağımızın tâ mahrem yerlerine kadar uzanan bu eli bugün kırmazsan, dinine, Kur'ânına, ırz ve nâmusuna ölünceye dek veda et!» (Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 87).

kümetinin devrilip kendilerinin iktidara getirilmesini de telkin etmektedirler. Bu ihanet belgesi özetle şöyledir :

«— Devlet ve millet adına konuşmak yetkisi, yalnız Sultan'a aittir. Onun dışında yapılacak her anlaşma yok sayılır.

— Son yıllarda işlenen cinayetler gizli ve ihtilâlci bir komitenin (Kemalistler) eseridir.

— Millet ve Sultan, eylemleri insanlığın vicdanını dehşetle titreten bir İhtilâl Komitesinin eline teslim edilmiştir.

— Bugün bütün Asya'da Sultan'ın tekrar Devlet üzerinde egemenliğini kurması bekleniyor.

— Sultan'a bu bağlılık ve güven, bütün Anadolu'da geneldir. Milletin silâhları, milliyetçilik etiketi altında hareket eden bir cinayet çetesinin eline geçmiştir.

— Ankara şeflerinin ve Millet Meclisi üyelerinin çoğu, İtilâf Devletleri'nin câni olarak tutuklanmalarını istedikleri aynı kişilerdir.

— Büyük Savaş'ın gâlipleri, bugün hakkın kuvvete üstünlüğünü sağlamak istiyorlarsa, insanlara ve Allah'a düşman olan, sömürdükleri memleket kanunlarına, siyasal ve toplumsal (kurulu) düzene isyan eden bu yabancı maceracı çeteyi yok etmelidirler. Yunan işgaline bir an önce son verilerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan artakalan toprakların Osmanlı Hanedanına geri verilmesi ...barış yapılmasını kolaylaştıracaktır... *Ankara'daki İhtilâl Komitesi, Anadolu'da bağımsız bir devlet ilân eder de, Hilâfetin merkezi Istanbul'a bu devletin hükmetmesine izin verilirse, böyle bir çözüm yalnızca bunalım yaratacaktır.*»[209]

Bu hainlerin korktukları, Büyük Taarruzla başlarına gelmiştir. Fakat pek azı ihanetlerinin cezasını ödemiştir. Sınırlı sayıda işbirlikçi yurtdışı edilmiş, geri kalanlar ilk fırsatta tekrar politika alanında boy göstererek bu İtilâfçı işbirlikçi geleneğini yaşatmışlardır...

İNGİLİZ SEVENLER DERNEĞİ

İngiltere'nin Amerika ve Fransa ile birlikte, İzmire Yunan'ı çıkartma kararı aldığı gün, İngilizlerin Hürriyet ve İtilâf Partisiyle yaptığı işbirliği sonucu İngiliz Muhibleri Cemiyeti kurulmuştur. *Derneğin ön planda gelen kişileri arasında İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Ryan, istihbaratçı General Deedes, Rahip Frew, Sultan Vahdettin, Damat Ferit, Ali Kemal, Adil, Mehmet Ali, Hoca Vasfi ve Sait Molla vardır. Rahip Frew ve Sait Molla, Derneğin ruhudur.*

Sait Molla, İngilizlerce düzenlenen Yunan işgalinin Sultanahmet'teki büyük mitingte protesto edildiği gün, bütün belediyelere ve daha birçok yerlere telgraflar çekerek İngiliz himayesini kabule varan isteklerde bulunmalarını ve bunları telle Padişaha, Hükümete, Istanbul'daki Yüksek Komiserlere ve Paris Barış Konferansına bildirmelerini istemiştir. Fakat bu dernekle İngilizlerin güttükleri gerçek amacın, Türkiye'de bir cins İngiliz mandası kurmak olduğunu sanıyoruz. O günlerde İngiltere, Türkiye'yi Avrupa'dan ve Istanbul'dan kovmak ve parçalamak kararındadır. Türkiye'den gelen İngiliz mandası isteklerine karşı, Curzon, 28 Kasım 1919'da «*Türkiye için bir İngiliz mandası söz konusu değildir*» direktifini vermiştir. Birinci Bölüm'de gördüğünüz üzere, İngiliz yetkilileri, Istanbul Hükümeti ileri gelenlerine barış koşullarının son derece sert olacağını, tekrar tekrar ve tam bir açıklıkla söylemişlerdir. Türkiye diye ortada pek birşey bırakılmayacağına göre, manda İngilizler için çekici değildir.

Dernekle güdülen amaç, Türkiye'deki direnişi kırmak ve ağır barış koşullarının kabul edilmesini sağlayacak ortamı hazırlamaktır: Kurt kuzuyu yiyecek, fakat kurdun dişleri arasındaki kuzu, kurdun iyiliğine inandırılmış olacaktır. Nitekim İngiliz Sevenler Derneği, yayınladığı kuruluş bildirisinde soylu İngiliz milletine övgüler düzmektedir :

«Yönetimi altında milyonlarca müslüman bulunan

İngiltere Büyük Devleti ile Hilâfet ve Saltanat arasında yüzyıllardan beri sürmekte olan içten dostluğun yaşatılması ve güçlendirilmesi, İslâmın çıkarları açısından pek önemli olduğu halde, *Hükümeti zorla ele geçiren serseriler tarafından bu eski geleneğe ve İslâm çıkarlarına aykırı yanlış bir politika izlenerek Yüksek İngiltere Devletiyle, yine eski dostumuz olan Fransa, Amerika ve İtalya Büyük Devletlerine karşı Osmanlı Devletinin savaşa sürüklenmesi yüzünden soğukluk doğmasına yol açılmasına ve istemediği halde zorla savaşa itilen İslâm Milletinin eski dostları, özellikle soylu İngiliz milleti hakkındaki içten yakınlık ve dostluğu asla değiştirmeyip müslümanların bu duyguları geçmişteki gibi devam ettiği için iki millet arasındaki eski dostluk ve sevginin yaşatılıp güçlendirilmesi ve Yüksek İngiltere Devletinin iyiliksever desteğiyle Osmanlı memleketinin birliğinin ve haklarının sağlanması amacıyla İngiliz Muhipleri Cemiyeti adlı bir dernek kurulmuştur.*

Bu dernek, yalnız millî duyguları temsile çalışır.

Soylu İngiliz milleti hakkındaki sevgisini göstermek ve derneğin amaçlarına katılmak isteğinde bulunanlar derneğe girebilirler. *Yalnız uğursuz savaşa ve bu savaş sırasındaki acılı olaylara yol açanlar derneğe kabul edilmez...*»

İngiliz Sevenler Derneği, hızlı bir gelişme göstermiştir. Celâl Bayar, «Mütareke Acıları» kitabına dayanarak bu gelişmenin hikâyesini şöyle anlatmaktadır :

«İngiltere Elçiliği Baştercümanı Mr. Ryan hareket geçti. Hürriyet ve İtilâf Partisi Genel Merkezine başvurdu, Parti Başkanı Sâdık Bey'le görüştü. Bu kişi, bilindiği gibi, açıktan İngiliz himayesini (manda) istiyor, propagandasını yapıyordu. Bu sırada eski Danıştay üyelerinden Sait Molla, partide hayli etkili idi. Hemen ortaya atıldı. Bu kârlı işten kendi hesabına fayda sağlamak istedi. İngilizler de kendisini tanıyorlardı. İngiliz Haberalma Dairesinde çalışıyordu. Molla :

— İstediğiniz işi istediğinize göre ben yaparım, dedi.

Derneğin kuruluşundan önce Istanbul'da İngilizlere dost olarak kaç kişinin derneğe üye olacağının bilinmesi gerekiyordu. Sait Molla'ya :

— Siz yardımı bu yoldan yapacaksınız, para için sıkıntı çekmeyiniz. Bize (İngilizlere) dost dernek kurulmasını arzu eden kimselerin adres ve imzalarını taşıyan bir tutanak sağlayınız, denildi.

O da bu işi üzerine aldı. Alemdar gazetesi sâhipleriyle elele verdi. Bu gazete Vahdettin ve Damat Ferit'e olduğu kadar İngilizlere de sıkısıkıya bağlıydı. Bağlılığını, millî harekete ve onu yönetenlere karşı şiddetli yazıları ile gösteriyordu.

İzalanacak tutanakta şu satırlar vardı :

"Aşağıda imzası bulunan bizler, adalet ve insanlığın koruyucusu İngilizlere dost olduğumuzu imzamızla belgeler ve İngiliz Sevenler Derneği adıyla bir dernek kurmaya karar verdiğimizi açıklarız."

Bir hafta sonra tutanaklar Mr. Ryan'a sunulduğu zaman o ve yanındaki İngiliz Gizli Servisinin seçkin kişisi General Deedes şaşkınlıklar içinde kalır. Tutanaklardaki bilinen ve bilinmeyen, yâni gerçek ve uydurma imzaların sayısı ellibini aşmıştır.

İngiliz Sevenler Derneği için bir kimlik belgesi yapılır. Bu belgenin baş tarafının sağında Türk, solunda İngiliz bayrağı vardır. Rengi açık kırmızıdır. Derneğin mühründen başka üstünde sahibinin fotoğrafı ile Sait Molla'nın imzası bulunur.

Bu belge sâhipleri âdeta ayrıcalıklı bir sınıf olur. Belgeler kavgalarda polise, vergi işlerinde tahsildara karşı kullanılabilmektedir!

İngiliz gazeteleri bu konuda şu haberi verirler :

'Istanbul halkı, Istanbul'un İngiliz himaye ya da yönetimi altında kalmasını isteyenler, bu amaçla bir dernek kurdular. Binlerce imzalı tutanaklarla hergün elçiliğe başvuranlar görülmektedir'.»[210]

ATATÜRK: «GENÇLER BU BELGELERİ OKUMALI...»

İngiliz Sevenler Derneğinin bu açık çalışmaları yanı sıra, Rahip Frew ve ajan Sait Molla bir yeraltı faaliyetini sürdürmüşlerdir. Rahip Frew, ya da Ordu Papazı Albay Emiling, politik entrikaların ve yeraltı çalışmalarının uzmanı olarak Hindistan'dan Türkiye'ye getirilmiştir. Sait Molla'nın «Üstad» dediği Rahip Frew'a yazdığı ve Atatürk'ün Nutuk'ta yer verdiği belgeler, 1919 ve 1920 yıllarındaki iç isyanlarda bunların oynadığı rolü, apaçık gözler önüne sermektedir. Atatürk, bu ihanet belgelerine büyük önem vermiş ve onların gençliğe duyurulmasını istemiştir.* Bu nedenle Sait Molla'nın raporlarından birkaç örnek vermek uygun düşecektir :

11 Ekim 1919

«... Damat Ferit Paşa Hazretlerinin yanına gittim. Biraz daha sabretmeleri ve beklemeleri gerektiğini sizin adınıza kendilerine bildirdim. Damat Ferit Paşa, size teşekkür etmekle birlikte, Kuva-yı Milliye'nin Anadolu'da büsbütün kök saldığını ve karşı bir saldırışla hayın başları tepelettirilmedikçe, kendisinin Sadrâzam olamıyacağını ve böyle Padişahın da onayından geçen sözleşme hükümlerinin Konferansta savunulamı-

* Atatürk Sıvas'ta bu belgeler için Mazhar Müfit Kansu'ya şunları söylemiştir: «Kopyalarını al, ben yazamazsam sen yazarsın, yazarsam sen de anılarını yazdığında bunlardan söz etmeyi unutma. Çünkü bunlar Millî Mücadelemizde karşıkarşıya kaldığımız gizli ve açık binbir türlü güçlük ve entrikalar hakkında esaslı kanıtlardır.

Başımıza neler örülmek istenildiği ve nasıl direndiğimiz ve daha doğrusu milletin isteklerine uygun biçimde ve onun desteğiyle nasıl çalıştığımız görülmeli ve gelecek kuşaklar için ders teşkil etmeli ve uyanıklık sağlanmalıdır. Zâten herşey unutulur. Fakat biz herşeyi gençliğe bırakacağız, o gençlik ki hiçbir şeyi unutmıyacaktır, gelecek umudunun ışıklı çiçekleri onlardır.» (Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, cilt II, s. 417).

yacağını söyledi. Ayrıca Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması için Yüksek İngiltere Hükümeti katında tezelden girişimlerde bulunularak ortak bir notanın milletvekilleri seçiminden önce Istanbul Hükümetine verilmesini ve çetelerimizin Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı girişecekleri saldırıları tutamak yapıp Kuva-yı Milliye'nin güvenliğini bozduğu gerekçesiyle işi çabuklaştırmaya çalışmamızı, İngiliz basınının Kuva-yı Milliye'ye karşı yayın yapmasının sağlanmasını ve özel olarak torpito ile gönderilen 'E.B.K.19/2'ye dün görüştüğümüz işler üzerinde telsizle emir verilmesini rica ediyor.»*

23 Ekim 1919

«Ankara'dan 'N.B.D. 295/3' ... önceki ödeneği harcamış olduğu için yeniden ödenek istiyor. Gizli örgütümüzün genişlediğini ve haydut başkanlardan yakasını kurtaran muhiplerimizin (İngiliz sevenler) şimdilik köylerde kalarak el altından işe başladıklarını muştuluyor ve son yaptığınız ustaca düzenlemelerin verimli olacağını bildiriyor. 'M.K.B.' pürüzsüz Türkçesi yüzünden önemli işler çeviriyormuş. Hele hocalığına diyecek yok diyor.»

24 Ekim 1919

«Ali Kemal Bey, emrinize eksiksiz uyacak. Zeynelabidin partisiyle de işbirliği yapmaya çalışıyor... 'N.B.S. 495/1' Konya'ya önem verilmesini öğütlüyor.»

«Mustafa Kemal Paşa'ya ve onu tutanlara biraz yumuşak davranmalı ki, kendisi tam bir güvenle buraya gelebilsin. Bu işe pek önem veriniz. Kendi gazetelerimizle onu destekleyemeyiz.»

---

* Damat Ferit, iktidardan düşmüştür. İngiliz desteğiyle bir an önce iktidara gelmek için sabırsızlanmaktadır. Ferit, Barış Konferansı'nda, İngilizlerle anlaşmaya varılmış görüşleri savunacağını bildirmektedir.

Kuva-yı Milliye'yi temizlemek için Damat Ferit «kendi çetelerimizi Rumlara saldırtalım, sonra bundan Kuva-yı Milliye'yi suçlu tutup, onu tepeliyelim» demektedir!

26 Ekim 1919

«Seçimleri geciktirmek ve geri bıraktırmak için gerek Mustafa Sabri ve gerek Hamdi ve Vasfi efendilerle uzun uzadıya verdiğiniz emir sınırları içinde görüştüm. İşi kabul ettiler. Makalelerde propagandalar başladı. Gerekenleri elde edecekler. Bol para dağıtarak halkın kafasını karıştıracaklardır. Padişahın bu konuda aydınlatılması gerekmektedir.»

29 Ekim 1919

«Kürt Cemiyeti, söz verdiği halde, bir iş yapmadı.»

«Bozkır'a gidecek adamlarımız tanınmış kişiler olduklarından, çokça korkuyorlar. Konya'da 'K.B. 81/1'e, sizin adamınız aracılığıyla olayın kızıştırılması için bildirim yapılarak, propaganda kurullarının bu konu üzerinde çalışmaya çağrılması gereğini ve zorunluluğunu bildirir, saygılarımı sunarım.»

4 Kasım 1919

«Kürt Teali Cemiyetindeki yakın dostlarımızla görüştüm. Yeni geldikleri için, birkaç gün sonra, verilen emre uygun olarak gerekli düzenlemeleri yapacaklarını, yalnız Kürdistan'a gönderilecek çeşitli arkadaşlar için büyük bir ödenek verilmesi gerektiğini söylediler.»

5 Kasım 1919

«Balıkesir dolaylarındaki kuvvetlerimiz bozularak kaçmış ve 'A.R.' de gizlenmiştir. Yeni kuvvetler hazırlanıyor.»

«Kuva-yı Milliye'nin sürüp gitmesinde gösterilecek ilgisizlik ve savsaklama, İslâm Dünyasının İngiltere'ye karşı olaganüstü ayaklanmasıyla sonuçlanacaktır.»[210]

İşte onbinlerce üye kaydeden İngiliz Sevenler Derneği ile Sait Molla'nın içyüzü budur. Sözü Atatürk'e bırakalım :

«Adından İngilizleri sevenlerin kurdukları bir dernek anlaşılmasın. Bence, *bu derneği kuranlar, kendi varlıklarını ve çıkarlarını sevenler ve kendi varlıklarıyla çıkarlarının dokunulmazlık çâresini Lloyd George*

Hükümeti aracılığıyla İngiliz desteğini sağlamakta arayanlardır... Bu derneğin iki görüşü ve niteliği vardı. Biri dış görünüşü ve uygarca girişimlerde İngiliz desteğini istemeye ve sağlamaya yönelen niteliği idi. Ötekisi gizli yönü idi. Asıl çalışma bu yöndeydi. Yurt içinde örgütler kurarak ayaklanma ve başkaldırmalara yol açmak, millî bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak gibi haince girişimler, derneğin bu gizli kolunca yönetilmekteydi.»[211]

MİLLİYETÇİLERİN İNGİLİZCİLİĞİ

«DOLAYLI İNGİLİZCİLİK!»

İşbirlikçilerin İngilizciklerinin pek şaşılacak yanı yoktur. Ne var ki, milliyetçilerin çoğunda da, *son yüzelli yıllık tarihimizde Türkiye'ye hayli pahalıya mal olan «dolaylı İngilizcilik» diyebileceğimiz bir eğilim vardır. Bu eğilim, geleneksel Rus düşmanlığına dayanmaktadır: Rusya düşmandır, o halde o günlerin baş emperyalist devleti İngiltere dosttur! Türkiye'yi yok etmeye kararlı İngiliz emperyalizmi bir çırpıda unutulmakta, yağmurdan kaçarken doluya tutulunmaktadır.*

Emperyalizm, bu tek yanlı sığ düşünceden her zaman yararlanmasını bilmiştir. «Düşman seni yutacak, ben senin dostunum, gel seni kurtarayım» aldatmacasıyla kurt kuzuyu korumuş ve Türkiye'yi kendi çıkarları uğruna kullanmayı başarmıştır. Ancak Atatürk, «bir emperyalizmden kaçarken, öteki emperyalizme teslim olma» biçimindeki bu uyduluk politikasını, ileride göreceğimiz üzere, bütün devletlerle dost olarak, komşularına karşı tam güven verici bir 'dostluk politikası izleyerek ve herkesten önce kendimize güvenerek bozmasını bilmiştir. Ne var ki, Kurtuluş Savaşı'nın öteki liderleri, genellikle İngiliz emperyalizminin «Rusya-düşman, İngiltere dost» propagandasının etkisinden kurtulabilmiş değildirler. Hem de dört yıllık amansız bir savaştan sonra İngiliz emperyalizmi Türkiye'yi yok etme kararında olduğunu apaçık söylerken ve Çarlık Rusyasının yıkılmasıyla Kurtuluş Savaşımız beklen-

medik bir destek kazanırken, Kurtuluş Savaşı'nın ön plandaki birçok kişileri, Türkiye'yi tıpkı Yunanistan gibi, İngiliz emperyalizminin hizmetinde bir devlet yapmayı kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir.

RAUF ORBAY'IN İŞBİRLİKÇİLİĞİ

Mondros Mütarekesini imzalamaya giderken hükümeti adına İngiliz himayesi isteyen Rauf Orbay, anılarında bunu belirtmekten kaçınmaktaysa da, Mondros'ta İngilizlere, Bolşeviklere karşı Kafkas Federasyonu kurmayı önerdiğini övünerek yazmaktadır. Atatürk, 5 Şubat 1920 günü Kolordu Komutanlarına ve Rauf Orbay'a İngilizlerin hizmetinde bir Kafkas Federasyonu'nun Türkiye'nin yok olması anlamına geldiğini acele ve şifreli olarak bildirmiştir; fakat Rauf Orbay sonradan kaleme aldığı anılarında bu Kafkas Federasyonu önerisiyle övünmektedir. Kafkas Federasyonu fikri başarıya ulaştığı takdirde, Atatürk :

«*Artık Türkiye için direnme olanakları kökünden yıkılmış olur, ondan sonra siyasal varlıklarını tamamen yitirecek olan Anadolu Türkleri, İtilâf Devletleri subayları komutası altında sömürge askeri olarak ordular teşkil edecek, hem Kafkasya milletlerinin İtilâf Devletleri buyruğunda tutulmasını ve hem Bolşevik istilâsının durdurulmasını sağlamak için kan dökeceklerdir. Bu durumda, İtilâf Devletleri'ne tam teslim olma durumunda, Türkler için kendilerini feda etmekten kurtulmak garanti değildir.*» demektedir.[212]

Atatürk'ün «devlet olarak yok olma» ve «sömürge askerliği yapma» dediği bu tez, Kurtuluş Savaşı'nın ikinci adamı tarafından savunulabilmektedir. Kendi deyişiyle, Orbay, Mondros'ta İngilizlere şunları söylemiştir :

«Bağımsızlığını korumak yolunda her türlü özveriye katlanan bir Türkiye'nin Yakın Doğu'da pek faydalı bir barış unsuru olacağı, son dört yıllık savaşın verdiği deneylerden sonra, esasen İngiltere Hükümetince de anlaşılmış olmak gerekir... *Osmanlı Hükümeti,*

barış içinde çalışarak gelişip ilerlemek istiyor. Bunun için de İngiliz politikasına uygun bir politika gütmeyi faydalı buluyor.»

Orbay şöyle devam eder :

«Calthorpe ile resmî müzakereye başlamadan önce yaptığım özel görüşmede, Güney Kafkasya'nın şimdiki durumuna ve Rusya'da Bolşevik yönetimi egemen iken, Türkiye.nin rahat ve huzurlu olması için bu yönlerin ne kadar önemli olduğuna dokunmuş ve *Kafkaslarda federasyon biçiminde kurulacak bağımsız bir yönetimin İngilizlerce izlenen yıllanmış Yakın Doğu politikası bakımından büyük faydaları görüleceğini de söylemiştim.»*[213]

Orbay, general Townshend'den bu yolda çaba göstermesini ister :

«Mütarekede ağır hükümler var. Bunlara râzı oluşumuzun başlıca nedeni, İngilizlerin durumu kavrayarak millî onurumuzu incitmekten çekineceklerine dair Calthorpe'un centilmence ve askerce verdiği garantidir. Esasen mütareke hükümlerini uygulamayla da kendisi görevlendirilmiş olduğuna göre, uygulamada bütün maddelerin ruhuna uygun biçimde davranacağı hakkındaki sözleri bizi ayrıca rahatlatmıştır.»

«Istanbul ve İzmir şehirleri hakkındaki kaygılarımızı, Doğu illerindeki Ermenilere ait düşüncelerimizi, Kafkas milletlerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarının bizim gibi İngiltere için de ne kadar faydalı olacağını* uzun uzadıya anlattım ve bu konuda yapacağı girişimlerin faydalı olacağını ve bizce de şükranla karşılanacağını söyledim.»[214]

---

* Venizelos'un Lloyd George'a yaptığı 5 Ekim 1920 tarihli Kuva-yı Milliye'yi yok etme önerisi, Rauf Bey'in emperyalizme hizmet arzı önerisinden uyduluğu kabullenme açısından farksızdır: «Ermenistan ve Gürcistan ile Pontus Cumhuriyeti İslâmcılığa ve Rus emperyalizmine karşı sağlam bir set teşkil edebilir.»

ATATÜRK'ÜN İLK DIŞİŞLERİ BAKANININ İŞBİRLİKÇİLİĞİ

Rauf Orbay'ın bu fikirleri, Ankara Hükümetinin ilk Dışişleri Bakanı Bekir Sami tarafından paylaşılmaktadır. Bekir Sami, Atatürk'e danışmadan Londra'da Lloyd George'a Kafkas Federasyonu önerisinde bulunmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Dışişleri Bakanı Bekir Sami, İngiliz belgelerine göre, 4 Mart 1921 günü Lloyd George'a «*Türkiye'yi Rusya'dan korumak için bütün Kafkasya'da askerî bir set olarak bağımsız bir konfederasyon kurulmalıdır*» önerisini yapmıştır. 16 Mart 1921'de de Bekir Sami, «*güçlü bir Kafkas Federasyonu hem Türkiye ve hem de İngiltere'nin çıkarınadır.*» buyurmuştur. Lloyd George, bu görüşleri «Devlet adamlığına lâyık düşünceler» diye övmüş, fakat asıl amacı Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin arasını açmak olduğundan, İngiltere Başbakanı, Bekir Sami'nin söylediklerini Moskova'ya iletmiştir! Çiçerin, bu konuda Türkiye'ye bir nota vermiştir. Atatürk, Nutuk'ta bu konuya, kapalı biçimde ve olan bitenden habersiz tutulduğunu belirtmek için dokunmaktadır :

«Bekir Sami Bey, resmî görüşmeler ve konuşmalar dışında, salt kişisel olarak da Lloyd George ile buluşmuş. Aralarında söylenen sözler steno ile yazılmış. Bu tutanak imza da edilmiş. Bekir Sami Bey'in elinde bulunan tutanak kopyasının kapsamı üzerine bana bilgi verildiğini hatırlamıyorum. Son zamanlarda Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Bekir Sami Bey'den bu tutanağı istettim ise de, Bakanlığa gönderdiği bir mektupta, zamanında bu tutanak çevirisinin bana gönderildiğini, gerek aslının, gerek çevirilerinin Dışişleri Bakanlığından ayrılırken ilgili dosyasında bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu belge bulunamamıştır. Dışişleri Bakanlığında da hiç kimse bu belgeyi ve içindekileri bilmiyor. Ben de, söylediğim gibi, hiçbir zaman bu belgeden bana bilgi verildiğini hatırlamıyorum»[215]

Türkiye'nin İtilâf Devletlerinin hizmetinde, Bolşe-

viklere karşı kullanılması yolunda Dışişleri Bakanının yaptığı öneriden Atatürk'ün haberi yoktur; ama Lloyd George aracılığıyla Bolşeviklerin vardır! Hem de Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın imzalanmak üzere olduğu günlerde!..*

Heyet-i Temsiliye üyesi ve Devrimci Hükümetin ilk Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin bu inanılmaz girişimlerini, Moskova ve Lozan Antlaşmaları görüşmelerinde ön planda rol oynayan Dr. Rıza Nur, anılarında şöyle anlatmaktadır :

«Ordular düzenlemekle uğraşıyoruz. Silâh, cephane ve paraya şiddetle gerek var. Antlaşma ve yardım için Rusya'ya giden Bekir Sami Kurulundan hâlâ bir haber yok. Bekir Sami'yi Moskova'da şurada burada arıyoruz. Yok.

Bekir Sami'yi tekrar aradık. Yok. Hatta Moskova'da Rus Hükümeti bilmiyor. 'Galiba Kafkas dağlarında Asetin'lerin içinde olsa gerek' diye tahmin ediyor. Sonra Tiflis'e, Bakû'ya, Moskova'ya varınca öğrendim. Çiçerin, Van'ı Ermenilere istemiş, Bekir Sami de, Yusuf Kemal de râzı olmuş. Ancak, 'Önce Büyük Millet Meclisine soralım' demişler. Bekir Sami *'Eğer Asetin'lere bağımsızlık verirseniz, ben de Meclis'i râzı edip Va-*

* Halide Edip, anılarında, Bekir Sami'nin bir gün evine gelerek ondan Lloyd George ile yaptığı özel bir görüşmenin çevirisini istediğini belirtmektedir. Bu çeviri dolayısıyla Halide Edip, şunları yazmaktadır: «Onun (Bekir Sami'nin) önerisi, Türkiye'yi bu Rus sınırındaki devletlerle birleştirerek, Batı ve Rusya arasında bir tampon devlet kurmaktı. Hattâ eğer gerekirse, Türkiye ile bu devletlerin Bolşevik rejimi aleyhine savaş açmalarını ve buna İngiltere'nin yardım etmesini istiyordu. Kendisine göre, Türkiye eğer İtilâf Devletlerinin istilâsından kurtulursa, o dönemin haksızlıklarını, öldürmelerini unutacak, İngiltere ile birlikte Batı ideallerinin savunmasını üstüne alacaktı. Lloyd George, bu fikri gülünç bulmuş! Fakat garip bir olay olmuş, bu görüşmenin bir kopyası Çiçerin'in eline geçmiş, o da Ankara'ya sert bir nota vermiş. İşte, bu görüşmenin bütün sorumluluğunu Bekir Sami Bey'in kendi üstüne alarak istifa etmesi bu nedenden ileri geliyordu.» (Türkün Ateşle İmtihanı, s. 193).

nı Ermenilere veririm' demiş. Bunu Çiçerin'e sordum, Doğruladı. Bekir Sami, Asetin'lerin arasına gireceğini söyleyip Yusuf Kemal'e 'Bekle' demiş. Yusuf Kemal, 'Ben geri döneceğim' demiş. Aralarında bundan anlaşmazlık olmuş. Nihayet Bekir Sami, Yusuf Kemal'e 'Sen gidip Meclis'te Van sorununu çözümle' deyip gitmiş. Yusuf Kemal de âdeta kaçarcasına yola çıkmış, Ankara'ya gelmiş.

Bekir Sami, Rusya'ya gidince adını bırakmış 'Prens Kondük' olmuş. Rusya'da soruyorum, Bekir Sami deyince tanımıyorlardı. Ailesinin adı Kondük imiş ve prens imişler... Bu işten haberdar olduğum vakit içim ağladı. Türk için, Türk'ün eğitim ve ekmeğiyle büyümüş birini yine Türk parası ile Türk Devleti en kara gününde bir imdat olur diye gönderiyor. O, Türk'ün işini bırakıyor, kendi cinsi olan Asetin'lerin bağımsızlığı için çalışıyor. Amacı, oraya Prens olacak.»

«Rusya'dan dönünce bunu ben söyledim. Bekir Sami işitmiş, bir üzülmüş. Bana geldi. Zorlama yorumlara kalkıştı, fakat zorlama yorumları pek çürüktü.»

«Derken Ruslar, Asetin bağımsızlığına yanaşmamışlar. İlkin Ruslardan vaad alan Bekir Sami buna kızmış. Demek Van'ı kapmak için... Bekir Sami, 'Asetin'leri göç ettireceğim, bağımsızlık verin' diye Moskova Hükümetini tehdit etmiş, Ruslar aldırmamışlar, göç de ettirmemiş! Artık yapacağı kalmamış, Tiflis'e geçmiş. O vakit Tiflis'te Millî Gürcü Hükümeti ve onun yanında İngiliz, Fransız ilâh... İtilâf Devletleri temsilcileri vardı. *Orada Fransızlar ve Gürcüler ile Türkiye adına (ama böyle hiçbir yetkisi yoktu) görüşmelere girişmiş. Bu görüşmelerin konusu, Polonya, Romanya, Kafkasya, Türkiye birleşerek, Fransızların yardımıyla, birlikte Rusya'ya karşı savaş açacaklar. Fransızlar, bunu pek istiyorlar. Nedeni, Rusya Fransa'ya karşı olan borcunu inkâr etti, onu alacaklar. Bize ise bir faydası yok. Bizi beygir, katır gibi kullanacaklar.* Bekir Sami de bu arada Asetin'lere külâh koparacak,

Ruslara kızdı ve şimdi intikam peşinde de hem biz ne durumdayız! Tepemizde Yunan, Fransız, İngiliz, Ermeni ilâh... var. Ordu, silâh, cephane, para yok. Bu bizim işlerimiz mi? Elimizden gelirse, Yunan'ı Ermenileri kovalım. Rusya aleyhine döneceğiz de Yunanlıları ne yapacağız? Hem de Rusya'dan silâh dileniyoruz. Bekir Sami'nin yaptığı gayet aykırı, tehlikeli bir yanılgı idi. Hem de vatan ihaneti idi.»

«Ruslar, Tiflis girişimini duymuşlar. İnanmışlar, telâşa düşmüşler. Sonra Bekir Sami, Avrupa'ya gitti, yine işe çalıştı. Bu konuda Briand ile de görüşmeler yaptı. Bunlar Rusları öyle etkiledi ki, çok zaman bizim Fransa ile, Rusya aleyhinde bir gizli anlaşma yaptığımızı sanarak bize güvenemediler. Silâh, cephane, paraya şiddetle ihtiyacımız olan bir zamanda Bekir Sami'nin ne müthiş bir iş yaptığı düşünülsün!..»

«Bizim Ruslar ile antlaşma yapmamız, İngilizleri kışkırtmış. İngilizler bizim Ruslar ile dost olmamızı asla istemiyorlar. Istanbul Hükümeti ve aynı zamanda Ankara'yı 21 Şubat'ta Londra'da bir konferansa çağırmışlar. İşte bu, Moskova Antlaşması'nın bir etkisidir.

Mustafa Kemal, Rusya'daki başarısızlık ve yanılgılarına, hatta hiyanetine rağmen, yine gelip yerine oturan Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin başkanlığı altında, Istanbul Kuruluna katılmamak üzere bağımsız bir delege kurulu yapıp, oraya göndermiş. Bekir Sami, Lloyd George'a Ruslar aleyhine birçok şey söylemiş, o da Bekir Sami'nin haberi olmaksızın arkasına bir stenograf koyup sözlerini kâğıda geçirmiş. Ruslar ile aramızı açmak için, bunu Ruslara teslim etmiştir.

Bekir Sami, Londra'dan Paris'e geçmiş. Oradan Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile şu bilinen Tiflis Antlaşmasına devam etmiş. Yâni Fransa'nın güdümü altında Polonya, Romanya, Türkiye ilh... birleşip Rusya'yı yok edecekler. Asetin'lere bağımsızlık verilecek».

«Bekir Sami çok cesur bir adamdır. Londra'da antlaşma olmayınca, İngilizlerle, Fransızlarla, İtalyanlar-

la bir takım anlaşmalar yapıp imzalamış. Özellikle bu arada Ruslara karşı bir koalisyon düzenlemeye çalışmış. Paris'te Gürcü, Taşnak, Ermeni ve benzeri Rusya'dan kaçanlarla da bu konuda görüşmüş. Yaptığı anlaşmalar zararlı şeyler. Hükümet ve Meclis'in ise bunlardan hiç haberi yok.»[216]

İNGİLİZLERİN JANDARMASI OLACAĞIZ

Ne var ki, Bekir Sami'nin ihanetini böylece açıklayan Ankara Hükümetinin ön plandaki kişilerinden Rıza Nur, Lozan'da delegemiz iken, aynı ihaneti kendisi işlemiş, Türkiye'nin Orta Doğu'da İngiltere'nin parasız jandarmalığını yapmasını önermiştir. Rıza Nur, bu ihanetini anılarında kendi kalemiyle anlatır :

«Musul için Lord Curzon'la özel konuştum. Bu adamın damarını öğrenmiştim. Övgüye çok duyarlı. Gerçekten de büyük adam. Bütün övgülere lâyık. Kendisini kendisine övüyorum. Ve bunu kanımca ciddî yapıyorum. Bu adam gittikçe beni sevmeye ve kendisi beni çağırmaya başladı. O, herkese ve bize de sert olan Curzon gittikçe yumuşadı, pek tatlı oldu.

Her görüşmede türlü giriş ve konuşmalardan sonra Musul'a geliyorum ve 'Bunu bize bırakın' diyorum. Öyle duruma geldi ki, âdeta pekiyi diyecek gibi. Bir gün ben böyle ısrar ederken genel politikaya geçti : «*'Ama siz Ruslarla berabersiniz. Nasıl olur?'* dedi. Bu, iyi bir ışıktı. Dedim ki: 'Biz daima İngilizlerle dost olmak fikrindeyiz. Türk Milleti sizi sever. Rus'u sevmez. Rus, Türk'ün doğal düşmanıdır. Bu durum eskidir ve bugün değişmemiştir. Dünya Savaşı bunu bozamamıştır. Ruslar ile şimdi pek dostuz, fakat bu sizin suçunuzdur. Bize bir tekme vurdunuz Rus'un kucağına attınız. Şimdi dostluk kucağınızı açın, size koşarız.'* Zavallı, ayakla-

* O günlerde Rumbold, Lozan'dan Istanbul'da Hendersona yazdığı bir mektupta, «Sanıyorum ki, diyordu, Türkler savaştan sonra İngiltere'nin dostluğuna güvenebilseler, Rus dostluğundan vazgeçmek için pek güçlük çıkarmayacaklar.» Bu, oldukça yerinde bir görüştü. (Kinross, Atatürk, s. 543).

rından ağrısı vardı, güççe ve değnekle yürüyordu. Hattâ resmî oturuma da bu değnekle girer, onu masanın üstüne koyardı. Tuhaf oluyordu. Konferansın değnekli hocası derdim. Yerinden kalkıp yanıma geldi oturdu. Demek ki en duyarlı tele dokunmuştum. *'Eğer dost olursak, Rusları bırakır mısınız?'* dedi. 'Derhal' dedim, hoşlandı. Yine dedim ki: 'Bizim düşmanımız Rusya'dır. Biz artık arazi ele geçirmekten, savaştan bıkmış ve vazgeçmişizdir. Toprağımız büyük. Yalnız güvenlik istiyoruz. Yalnız barış içinde yıkık memleketimizi bayındırlaştırmak ve milletimizi eğitmek büyük isteğimizdir. Bunun için bizim size ihtiyacımız vardır. Sizin de bize başka ihtiyacınız vardır. Biz Rus'a karşı sizin için bir savunma siperi oluruz. *Irak'ta para harcayacağınıza, biz size parasız jandarmalık ederiz. Irak size isyan ederse, biz size ordu bile veririz.* Panislâmizm, Panturanizm bizden çok uzaktır. Size Doğu'da dost bir kuvvet gerek. Yunanı bu kuvvet yapmak istediniz, olmadı. Olaylar size gösterdi ki, Yunan milletinde bu yetenek yok. Bu yetenek, Doğu'da yalnız Türk Milletinde vardır. Bu kuvvet ancak biz olabiliriz. Konuşma pek derine girmişti. Dedi ki: 'Pekiyi! Bunlar çok güzel, doğru; dostluğumuza garanti ister. Bu nasıl olabilir? Çünkü bir gün hükümet değişir, bu politika da değişir. Sizde hükümette devamlılık fikir ve politikası yoktur.'

Görülüyor ki, çok serbest ve içten görüşüyorduk ve kendimize güvendiğim yok. Buna cevap bulamadım. Yalnız dedim ki: 'Bunu birden bulup söylemek mümkün değildir. İsterseniz bunun için daha sonra müzakereye gireriz.'

Anladım ki, İngilizler, bizim Rusya'dan ayrılmamıza önem veriyorlar ve bunu pek istiyorlar.»

«Ben bu politikayı Lozan'dan sonra da Mustafa Kemal'e, hele İsmet'e çok söyledim, fakat anlatamadım.

Eğer Lozan'dan sonra beni özel olarak Londra'ya yollasalardı, ben kuvvetle sanıyorum ki, bu dostluğu

yapar, Musul'u da kurtarırdım. Öte yandan Lord Curzon da Lozan'dan sonra daima beni sormuş ve istemişti. Bunu çeşitli kimselerden işittim. Birisi o vakit Londra Elçisi olan Yusuf Kemal'dir. Ankara'ya dönüşünde bana: 'Lord Curzon seni ne kadar seviyor. Bana İsmet'i bir kez bile sormadı. Benim dostum Rıza Nur ne yapıyor? Niçin bana gelmiyor? Rusya'ya gidecekmiş, diyor' dedi.»

«Curzon'la konuşuyorduk. Ben yine ona bir düziye 'Musul' diyorum. O da odasında değneği ile dolaşıyor, söylüyor. Nihayet pek gülerek yanıma geldi ve yavaş bir sesle: *'Musul, Musul... Ne yapacaksınız? Burnunuzun dibinde Suriye var, onu alın. Bir darbe yeter'* dedi. Bu da beni çok keyiflendirdi .Demek bana çok güven duymuş. Böyle önemli birşeyi söylüyor. Beş yıllık kan içinde dostluk ettikleri ve hâlâ çok değerli ve içten dost dedikleri Fransızların Suriye'sini almamızı öneriyor. Curzon'a şu diplomatça cevabı verdim: 'Bizim yer almaya, bunun için kan ve para dökmeye hiçbir isteğimiz yoktur. Ancak sizinle dost olmak ve içtenliğimizi eylemde kanıtlamak için Suriye'yi Fransızlardan alır, size veririz.'

Keyfinden öyle güldü ki, görmeliydi.»[217]

CEBESOY'UN GÖRÜŞLERİ

Kurtuluş Savaşımızın ilk yıllarında büyük hizmetleri görülen Ali Fuad Paşa da, Rauf Orbay ve Rıza Nurun görüşlerini paylaşmaktadır. Cebesoy, anılarında, Atatürk'ün «Türk Devletinin yok olması», «Türklerin sömürge askeri hâline gelmesi» saydığı Kafkas Federasyonu'nun savunuculuğunu yapmıştır:

«Eğer o tarihlerde Doğu'yu hakkıyla anlayabilmiş bir İngiliz politikası olsaydı, derme çatma Denikin ve Wrangel ordularıyla Çarlığın oralarda yeniden kurulmasına çalışmazdı. Tam tersine, Ahmet İzzet Paşa ile anlaşır, oralardaki Türk tümenlerinin yardımıyla bağımsız devletlerden birleşik bir Kafkas Federasyonu kurabilirdi. Böylece bütün tarih boyunca Orta Doğu'-

da o taraflardan gelmiş olan büyük tehlikelere karşı da güçlü bir tampon meydana getirebilirlerdi.»[218]

Bu düşüncedeki Ali Fuad Paşa, Moskova'da Büyükelçi iken İngilizler ve Polonyalılarla sıkı ilişkiler kurmuştur. Moskova'daki İngiltere Ticaret Kurulu Başkanı Hodgson'a, İngiltere Hükümetine duyurulmak üzere, şu öneride bulunmuştur :

«Söyleyeceklerim hem pek çok ve hem de sizce bilinmeyen şeyler değildir. İzin verirseniz, kısaca özetleyeyim: Lloyd George ve Lord Curzon gözlükleriyle Türklere bakarak bizleri çok zayıf görmek, İngiliz miletinden gerçeği gizlemek demektir. Türklerin Orta Doğu'da yüzyıllarca üzerlerine almış oldukları tarihsel ve önemli görevlerin Yunanlılar ve Ermeniler tarafından başarılacağını sanmak, İngiliz politkasının kaydetmediği büyük bir gaflet olacaktır. Türkler, Osmanlı topluluğu içinde yüzyıllarca egemen olmuş bir unsurdur. Türkiye, bütün İslâm ve Doğu Dünyası'nın umut kalesidir. Yüzyıllardan beri bu kudret ve kuvvet var olmasaydı, sıcak denizler ve okyanuslar Kuzey istilâcılarının eline geçmiyecek miydi? O zaman İngiliz sömürgecilerinin durumu ne olacaktı? Şimdi bu tehlike eskisinden daha çok büyüyebilir. Bu tehlike karşısında Yunanlılar ve Ermeniler hangi kuvvetle karşı durabileceklerdir? Sanırım, karşı durmak şöyle dursun, önce onlar Kuzey istilâcılarının ilerlemesini kolaylaştıracaklardır. Bilmem anlatabiliyor muyum?

Hodgson :

— Sizi dinliyorum Generalim, dedi.

Sözlerime devam ettim :

— İngiliz milletinin sağduyusunun bir gün bunları algılayacağına kesinlikle inanıyorum. İşte bunun için İngilizlere düşman olmayı hatırımızdan geçirmiyoruz ve sabrediyoruz.»[219]

General'in önerisi, görülüyor ki, «Bizimle anlaşın,

biz de sizin sömürgelerinizi koruyalım» anlamına gelmektedir.*

REFET BELE VE İNGİLİZLER

İngiliz belgelerinde, «Mustafa Kemal'in en iyi generallerinden biri», «En yetenekli milliyetçi liderlerden biri» diye geçen Refet Bele'nin 13 Haziran 1921 ve 27 Kasım - 5 Aralık 1921 tarihlerinde General Harington'un temsilcisi Binbaşı Henry ile İnebolu'da yaptığı görüşmeler de ilginçtir. İngiliz belgelerine göre, Refet Paşa, Ankara - Londra ilişkileri hakkında şöyle konuşur :

«Ankara Hükümeti, dış politikasının temeli olarak İngiltere ile bir ittifak yapmayı düşünmekteydi. Ama bu konuda oyuna gelmeyi, kendisiyle oynanmasını istemiyordu. Önce İngiltere ile uyuşmaya varılmalıydı ve bu uyuşma gelip geçici değil, sağlam ve sürekli olmalıydı. Böyle bir uyuşma için Ankara'da yeteri kadar iyiniyet vardı. Ankara Hükümeti, Mezopotamya'yı yeniden işgal etmek arzusunda değildi. *Boğazlar üzerinde Müttefiklerarası bir kontrolü kabul etmemeye kararlıydı, ama bir Türk - İngiliz ortak kontrolü üzerinde anlaşmaya varılabileceğini düşünüyordu.* Sonra Anka-

* Mr. Hodgson, Ali Fuad Paşa ile yaptığı görüşmeyi Londra'ya rapor eder. Dışişleri Bakanlığındaki rapor üzerine şu yorum yapılır: «İlginç bir mesaj. Ama Ankara bizimle ayrı bir anlaşma yapmayı belki hâlâ umuyor ve bir aracı olarak Mr. Hodgson'a Binbaşı Henry'den daha fazla umut bağlıyor. Milliyetçilerin hıristiyanlara muamelelerinin İngiliz kamuoyunda ve dolayısiyle İngiliz politikasında pek kötü etki yaptığı üzerinde Ali Fuad Paşa'nın uyarılması için Mr. Hodgson'a direktif göndermeye değmez mi?» Gerçekten Mr. Hodgson'a bu yolda direktif verilir: Ankara Hükümeti'nin İngiltere ile dostluk ilişkileri kurmak istediğine dair Ali Fuat Paşa aracılığıyla yollanan mesajın alındığı bildirildikten sonra, hıristiyan ahaliye yapılan muamelelerden şikâyet etmesi istenir. Bu şikâyetin, Mr. Hodgson'un «kendisinden» gelmiş gibi gösterilmesi de emredilir. (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, s. 325). O tarihlerde İngiltere, Ankara Hükümeti'nin varlığını bile kabul etmek istemez.

ra Hükümeti, Büyük Britanya İmparatorluğu'na karşı Panislâmizm propagandasını kullanmak ve özellikle Hindistan işlerine karışmak, oradaki müslümanları İngiltere'ye karşı kışkırtmak arzusunda değildi. Son zamanlarda Anadolu'da İngiltere aleyhinde bir propaganda görülmüştü; ama buna pek büyük önem vermemek gerekir. Çünkü Türk - Yunan Cephesindeki duruma göre, askerin moralini yükseltmek için böyle propagandalara gerek duyuluyordu, ama bunlar gelip geçici şeylerdi... Şimdi artık Ankara Hükümeti ile İngiltere bir uyuşmaya varabilirlerdi.»

Binbaşı Henry ile altı ay kadar sonra yapılan ikinci görüşmelerde de Refet Bele'nin söyledikleri, Londra'ya şöyle aktarılır :

«Türkiye ile İngiltere'nin pek çok ortak çıkarları bulunduğuna hâlâ inanıyordu. İki ülkenin devlet adamları bu gerçeği kavrarlarsa, anlaşmaları kolaylaşacaktı... İngiltere bir dostluk gösterisinde bulunursa, Türkiye'de geleneksel İngiliz dostluğu yine canlandırabilecekti. Böyle bir anlaşmayı arzuladığı için, Refet Paşa, Franklin - Bouillon anlaşmasını dört ay geciktirmişti. Binbaşı Henry kanalıyla İngiltere'den haber beklemişti. Ankara Antlaşmasının tek kabahatlisi İngiltere idi. *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi Almanya ile ittifaka zorlamış olan İngiltere, şimdi de Türkiye'yi Fransa ile anlaşmaya ve diğer geçici ittifaklar yapmaya itmişti. Ama Türkler, İngiltere'den hâlâ bir işaret bekliyorlardı.*»

«Geleneksel Türk - İngiliz dostluğu... Kuzey'den Slav yayılmasına karşı iki tarafın ortak çıkarlarına uygundu ve 1908 yılına kadar sürmüştü. O tarihten sonra İngiltere, Alman tehlikesine karşı Rusya'nın ittifakını yeğ tutmuş ve geleneksel Türk dostluğuna son vermişti. Şimdi durum yeniden değişiyordu. 'Yeni Rusya, eskisinden daha büyük tehlike olacaktı'. İngiltere ile Türkiye'nin çıkarları eski dostluğa yeniden dönmeyi gerektiriyordu... İngiltere, Türkiye'yi yok etme poli-

tikasını sürdürürse, Türkiye'nin elinde çeşitli kozlar vardı. İngiltere'yi birçok noktadan vurabilecekti. Ama böyle bir boğuşmadan yalnız İngiltere ile Türkiye zararlı çıkacaklardı. Bunun çâresi, Türkiye'nin yaşam hakkının tanınması, İngiltere'nin dostu ve müttefiki olarak kabul edilmesi olacaktı. *Türkiye ile İngiltere beraber olurlarsa, İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarları korunabilecek, Güneye doğru Slav harekâtına karşı bir set çekilebilecekti.* Türkler artık eskisi gibi geniş bir imparatorluk istemiyorlar, Türk nüfusunu bir araya toplayıp güçlenme amacı güdüyorlardı. Ondan sonra da Türkiye'nin ekonomik kalkınmaya ihtiyacı olacaktı. Bu alanda *Türkiye, İngiliz sermayesine kolaylık gösterecekti.* Bu öneriler Refet Paşa'nın kendisinden geliyordu. Binbaşı Henry'nin bunları General Harington'a anlatması uygun olacaktı. Harington, İngiltere'nin bu görüşleri tartışmak istediğini özel olarak garanti ederse, Refet Paşa kendisiyle görüşecekti. Türkler, İngiltere'den bir işaret bekliyorlardı. Refet Paşa'nın asıl üzerinde durduğu nokta şuydu: Müttefikler bir konferansa gitmeden önce Türkiye ile İngiltere kesin bir anlaşmaya varmalıydılar.»[220]

Düşünülebilir ki, Refet Bele, Ankara Hükümetinin emriyle, bir taktik gereği Bâbıâli diliyle konuşmaktadır. Fakat Refet Paşa - Binbaşı Henry görüşmeleriyle ilgili olarak 6 Temmuz 1921'de Harington'a bir telgraf gönderen Mustafa Kemal, Bâbıâli'nin değil, millî kurtuluşçuların dilini kullanmaktadır :

«*Bizim millî isteklerimiz Ekselânslarınca bilinir. Millî toprağımızın tam kurtuluşu ile millî sınırlarımız içinde siyasî, malî, iktisadî, askerî, hukukî ve kültürel tam bağımsızlık ilkesi kabul edildiği takdirde müzakereye başlamaya hazır olacağımızı beyan ederim.*»

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün «tam bağımsızlık» tutumuyla, Refet Paşa'nın «Tanzimat dönemi politikasına dönüş» önerisi arasında kesin bir ayrılık vardır. Bu ayrılık, Sıvas Kongresi'nde Refet Bele Amerikan man-

dasını, Atatürk yine «tam bağımsızlık»ı savunurken de görülmüştü...

ÇAKMAK VE KURTULUŞ SAVAŞI

Atatürk'e tam bağlı olarak Kurtuluş Savaşımıza değerli katkıları bulunan Fevzi Çakmak da, Istanbul işgal edilip İngilizler Harbiye Bakanlığına yerleştikten sonra dahi millî direnişe karşıdır. Harbiye Bakanı olarak İngilizlerle iyi geçinilmesini istemekte, Kuva-yı Milliye'yi «sergerdelik» saymaktadır! Fevzi Paşa, 19 Mart 1920 günü bir İngiliz torpitosuyla 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya şu emri göndermiştir :

«Amiral Calthorpe, Anadolu Istanbul Hükümetini tanımamak yoluna girdiği için daha şiddetli tedbirler alacağını bildirmiştir. *Anadolu'da bâzı sergerdelerin hareketleri, Osmanlılığın gerçek çıkarlarına aykırıdır.* Anadolu'da Sultan tarafından atanmış en kıdemli komutan sizsiniz. Harbiye Bakanlığının emrini bütün birliklere duyurarak Ordu'nun Istanbul Hükümetini tanımakta devam etmesini sağlayınız.»

Yusuf İzzet Paşa, bu emri yerine getirmiş, Konya'da 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay da bu emre uymuştur. Yusuf İzzet Paşa ve Fahrettin Altay, zora başvurularak tekrar Ankara'ya bağlanmışlardır.

Fevzi Çakmak ise, millî hareket aleyhindeki çabalarına devam etmiştir. Paşa, 25 Mart'ta şu emri vermiştir :

«**İngiliz Devletinin** siyasal temsilcisi, Hükümete verdiği notada, Karadeniz Ordu Komutanlığının verdiği bilgiye göre, Lefke civarındaki başıbozuk birlikler sergerdesinin 24.3.1920 tarihinde oradaki İngiliz Komutanına, o günün akşamı saat dokuzda geriye çekilmesine, bu yapılmazsa çatışmanın başlıyacağına dair tehditte bulunduğundan ve aynı gün güneş battıktan sonra İngiliz birliklerine ateş edildiğinden söz ederek, böyle bir saldırıdan dolayı Osmanlı Hükümeti ile Hükümet Başkanının tamamen ve kişisel olarak sorumlu sayılacağını açıklamıştır. Her zaman bilindiği üzere,

böyle bir olayın millet ve memleket başına açacağı belâ ile bunun sonucundan doğacak tehlikeler sizce de tamamen değerlendirileceği için hemen ateşin kesilmesiyle herhangi bir saldırıdan zinhar kaçınılması ve *İtilâf Devletleri kuvvetlerine ve özellikle İngiliz birliklerine karşı her çeşit iyi davranışta bulunulmasının sağlanması...*»

Fevzi Paşa'nın aynı tarihli başka bir emri şöyledir:

«... İtilâf kuvvetleri ve özellikle onlar adına hareket eden Harbiye Bakanlığındaki İngiliz Ordusu Temsilcisi General Shuttleworth Cenapları pek sık olagelen bildirim ve deyişleriyle bana savaş durumu yaratmaktan son derece sakınmak gerektiğini ve savaşın Türkiye için çok ağır olacağını ve birçok tehlikeli sonuçlar doğuracağını, tehlikeleri birer birer sayarak söylemişlerdi. Bu nedenle, devlet ve memleketin bugün karşısında bulunduğu büyük tehlikeler hakkında fazla söz söylemeyi gereksiz sayarak, bu tehlikeleri bir kat daha artıracak en ufak hareketten kaçınarak Mütarekenin bütün hükümlerinin kesinlikle dışına çıkılmamasını, *İtilâf Devletleri personeline karşı pek çok incelikle ve konukseverlikle davranmakta asla eksiklik gösterilmemesini...*»[221]

Falih Rıfkı Atay'a inanmak gerekirse, Istanbul'un işgalinden sonra dahi, İngilizlere karşı bir direniş göstermeyen Fevzi Paşa, Ali Rıza ve Salih Paşa Hükümetlerini izleyen Damat Ferit Hükümetinde de Harbiye Bakanı olmak istemiş, İngilizlerin buna karşı çıkışı ve Malta'ya sürülmesi olasılığının doğması üzerine Anadolu'ya geçmiştir :

«Damat Ferit Paşa yeni hükümetini 5 Nisanda kurdu idi. Eski kabine ile Harbiye Bakanlığından çekilen Fevzi Paşa, bu hükümete de girmek için Boğaziçi komşusu Cemil Molla'nın aracılığını ister. Gerekçesi, Anadolu ile ancak kendisinin başa çıkacağı, eski paşalardan hükümetin faydalanmıyacağı idi. Cemil Molla gider, Damat Ferit'e bunu söyler. O da doğru bulur. Fa-

kat Padişaha, İngilizlerin Fevzi Paşa'ya güvenmediklerini söylemesi üzerine Damat vazgeçer. Fevzi Paşa da Beykoz'daki evine çekilir. Istanbul'dan Anadolu'ya adam kaçıran o çevre komitesinin başı kendisine gelir. Malta'ya sürüleceğini, en yakın kafile ile Anadolu'ya kaçmasını öğütler.»[222]

Atatürk, Geyve'den geri çevirmek isterse de, Ali Fuad Paşa'nın ısrarıyla Fevzi Çakmak Ankara'ya gelir ve İsmet Paşa gibi Atatürk'ün en sâdık yardımcısı olur.

İsmet İnönü'ye gelince, ileride göreceğimiz üzere, Amerikan mandası olma fikrini ısrarla savunmuştur. Kısa bir süre bulunduğu Anadolu'ya ancak Istanbul işgalinden sonra geçmiştir.*

Kâzım Karabekir Paşa, başından beri silâhlı direnmeyi savunmuştur. Fakat o da Doğu'da bölgesel bir direnmeden yanadır. Sıvas Kongresi'ne ve Ankara'ya gidişe karşı çıkmıştır. Direnme konusunda da sonuna kadar beklemek, Büyük Devletleri gücendirici davranışlardan çekinmek, Istanbul'ca «âsi» yani kanun dışı tanınmamak gibi uzlaşıcılıklar içindedir.

Bütün bunları, Kurtuluş Savaşı'na değerli katkıları bulunan vatansever kişileri küçültmek için yazmadığımız açıktır. Fakat Atatürk'ün nasıl bir yalnızlık içinde bulunduğunu doğru değerlendirmek bakımından bunları bilmek gereklidir. *Atatürk, emperyalizme karşı savaşı, emperyalizmle her an için uzlaşmaya ve onu dost görmeye hazır kadrolarla yapmıştır.* İngilizlere karşı bir teslimiyet ve bir uzlaşıcılık, Kurtuluş Savaşı'nın ön plandaki kadrolarında derece derece gözükmektedir.

---

* Atay'a göre, Atatürk Anadolu'ya geçerken İnönü'yü götürmek istemiştir. İnönü, «Yeni evlendim, beni biraz rahat bırak» deyip gelmek istememiştir. 1920 başında kısa bir süre için Ankara'ya gelmiş, fakat Cebesoy'un kalması için ısrarına rağmen, geri dönmüştür. Istanbul'un işgalinden sonra, kendisini «Ya Ankara, ya Malta» diye sıkıştırarak Maltepe yolüzerinden Anadolu'ya götürmüşlerdir. (Çankaya, s. 172 ve 247)

«İNGİLİZ BİZDEN YANA» DİYE MORAL VERİLİYOR...

Atatürk, bu ortamı iyi değerlendirdiği için, İngiltere'yi açıkça karşıya almaktan kaçındığı gibi, zaman zaman morali yükseltmek amacıyla İngilizlerin millî harekete karşı olmadıklarını belirtmek zorunluğunu duymuştur :

«Şimdi gözlerimin önünde duran en son telgrafta Kütahya'nın Millî Suvari Kuvvetleri tarafından işgal ve Kütahya'daki İngiliz kuvvetlerinin özel trenle Kuzey'e gittiklerini ve Çiftehan'a gelen bir İngiliz Kurulunun oradaki Kuva-yı Milliye Komutanına *İngilizlerin Türklerle elli yıllık bir dostluk ve yardım ilişkisi bulunduğunu ve millî harekete karşı tamamen tarafsız kalacaklarını garanti eylediği ve hatta istersek yardıma hazır bulunduklarını bildirdiği...*»[223]

«İngilizler, Merzifon'da bulunan kuvvetlerinin geri alınmasından hoşnut olup olmayacağımızı sormuşlar, pek hoşnut olacağımızı bildirdiğimizden derhal oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarıyla beraber Samsun'a çekmişlerdir.»[224]

«İtilâf Devletleri ve İngilizler dahi, amacımız ve hareketlerimizdeki meşruiyeti ve milletin kesin kararlılığını anlayarak, en sonunda tarafsız kalacaklarını ve iç işlerimize karışmıyacaklarını bildirmişlerdir. *Ve hatta milletimizi hoşnut etmek için Merzifon'u boşalttıkları gibi Samsun'u dahi tahliyeye başlamışlardır.*»[225]

«Osmanlı ve İngiliz nöbetçileri tarafından birlikte korunan Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki cephane depolarını, nöbetçilerini kaldırarak tamamen bize teslim edeceklerini İngilizlerin bölgedeki komutanlıklarına bildirdikleri...»[226]

Atatürk'ün Sıvas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye'nin eylemlerinin İngiliz Hükümetince, «İtilâf Devletlerine bir saldırı» saydığını yazan Urfa Mutasarrıfına 19 Eylül 1919'da verdiği cevap da ilginçtir :

«Heyet-i Temsiliye ve Sıvas'ta yapılan Genel

Kongre'nin kararları ve eylemleri hiçbir bakımdan İtilâf Devletlerine saldırı biçiminde olmadığı Kongre'nin dünyaya duyurulan bildirisinde görüldükten başka, yapılan işlerle de kanıtlanmıştır. Bu gerçek, giderek bütün açıklığı ile anlaşılacaktır. Bu nedenle İngiliz Hükümetinin taşıdığını sandığınız görüşte, çok büyük bir yanılgı vardır. Size bu yolda telkinlerde bulunanlar, oradaki İngiliz işgal kuvvetleri ilgilileri ise, onların da sanılarındaki haksızlığı gidermek millî ve vicdanî bir ödevdir. *Burada ve her yerde bulunan İngiliz ve öteki İtilâf Devletleri temsilcileri gerçek durumu tamamen görmüşler* ve milletin meşru girişimlerindeki haklılığı ve doğruluğu kabul etmişlerdir.»[227]

Bu çerçeve içinde, emperyalist devletlerin «insanlığı ve adaleti» edebiyatı sık sık yapılmıştır. Sıvas Kongresi'nin devletlere seslenen bildirisinde «Evrene adalet sözü veren büyük devletlerin manevî desteğine güvenerek» denilmektedir. Istanbul'un işgalinden sonra dahi, 16 Mart 1920'de, «Milletimizin, uygarlık dünyasının insanca duygularla dolu olan vicdanlarına güvendiğini» açıklamıştır. «İtilâf Devletlerince meşruiyeti ve kudreti tanınmış olan millî örgüt»ten söz edilmiştir.

Istanbul Üniversitesi'nin, Türkiye'nin Istanbul'suz bırakılacağı söylentilerini protesto eden 19 Mart 1919 tarihli bildirisinde, «Dünyanın geleceğini siyasal karışıklıklardan korumaya ve insanlığa uzun bir barış dönemi sağlamaya çalışan Avrupa ve Amerika uygar milletlerinin adalet duygularına dayanarak» sözleri yer almaktadır.

Görüldüğü üzere, tıpkı Padişah gibi, başta İngiltere olmak üzere işgalci devletlerin bir cins dokunulmazlığı vardır ve vatanımızı işgal eden devletlerin, onları kovmak için eyleme geçen millîcileri destekedikleri ileri sürülebilmektedir. Ancak İngilizler, Yunanlıları Balıkesir ve Bursa'ya doğru ileri harekete geçirince ve bunu millîcilerin İzmit'e saldırıp Mütarekeyi bozduğu

için yaptığını İngiltere açıklayınca, Ankara Hükümeti, millete yayınladığı 2 Temmuz 1920 tarihli bildirisinde, «İngiliz emperyalizmi»ne karşı cephe almıştır. Bu bildiride, İngiltere yöneticilerinin «Milletimizin yok edilmesini tasarladıkları» açıklanmaktadır. «Milletlerden ayrı olan» yöneticilere ve kapitalistlere çatılmaktadır :

«Yaşamak isteyen milletimizin isteği tek bir kelimeyle açıklanabilir ve bu istek çok meşrudur: Bağımsızlık. Avrupa'nın yöneticilerden ve sermaye sahiplerinden ayrı olan asil milletleri, bizim yaşamımızı bize çok görmüyorlar. Eğer bugün Fransız milleti ile, İtalyan milleti ile, hatta İngiliz milleti ile düşmanlık durumunda bulunuyorsak, bu milletlerin seslerini işittirmemelerinden ve kendi yöneticilerinin istilâ ve sermaye emelleri için bizi yok etmelerine ses çıkaramamalarındandır.»

Fakat bu geçici olmuş, Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği üzere, «İtilâf Devletlerine karşı düşmanlık durumuna girilmekten» kaçınılmıştır.

YENİLGENLİK RÜZGÂRLARI

Bu ortamda, Millî Misak bir tarafa bırakılarak, İtilâf Devletleriyle uzlaşmak Ankara'da güçlü bir akım olarak belirmiştir. Özellikle 21 Şubat - 12 Mart 1921 Londra Konferansı'ndan sonra, Sevr'in az çok değiştirilmesiyle yetinme eğilimi artmıştır. Türkiye'yi Fransa'nın ekonomik sömürgesi yapan Bekir Sami'nin Fransızlarla imzaladığı antlaşmanın onaylanması istenmiştir. Buna karşı çıkan Atatürk, İngiliz düşmanlığı ile suçlanabilmiştir. İtilâf'la barış yapılacak, Vahdettin ve hükümetleri yerinde kalacak, millîciler sahneden çekileceklerdir. Bunu reddeden Atatürk'ün kişisel çıkarları için savaşı uzattığı söylenebilmiştir.

Halide Edip'e göre, o günlerin marksistlerinden olan Profesör Hikmet Bayur, Ankara'da 1921 yılı başlarında esen bu yenilgenlik rüzgârını şöyle anlatır :

«Bir iki aydır Ankara bölgesinde hayli değişiklikler olmuştu; önce İzzet ve Salih Paşalar kurulu* İstanbul'daki kötümserlik ve umutsuzluk havasını Ankara üzerine bol bol saçmışlardı. Kendilerini görmeye gelenlere, sokaklarda gezen yarı giyinmiş ve yarı silâhlı askerlerimizi göstererek, bunlarla mı zafer kazanılacağını sorarlardı. Öte yandan Ankara ileri gelenleri üzerinden 'bağî'lik ve 'âsi'lik sıfatları kalktıktan ve *Londra'ya çağrıdan sonra kimlikleri karışık birçok kişiler Ankara'ya dolmuşlardı. Bunların içinde o vakitki düşmanlarımıza satılmış olanlar bulunduğu kadar, yalnızca bir mevki edinmek için gelmiş ve onu elde ettikten sonra sağlamlaştırmak için her ne pahasına olursa olsun, barışı isteyenler bulunuyordu. Bütün bunlar, Ankara'da bir raslantı sonucu bulunmuş olan zâten zayıf yürekli kötümserlerle, sebatsızlıkları yüzünden mücadeleden bıkmış olanlara katılınca Misak-ı Millî'nin bir tarafa bırakılması ve Londra Konferansı önerilerinin bir görüşme temeli olarak kabulü ve Bekir Sami Bey anlaşmalarının onaylanması yolunda güçlü bir akım doğdu.*

Yapılan propagandaların en çirkini, Büyük Devletlerin zâten bizimle çok elverişli koşullarla anlaşmaya hazır oldukları ve Millî Mücadele liderlerinin uyuşmaya karşı duruşunun bunu engellediği ve bunlardan bir kısmının savaşı uzatmakta çıkarları bulunduğu idi. Bu propaganda, Ankara'da meydana gelen yeni çevre sâyesinde, Bekir Sami Bey'in imzaladığı belgelerin ve ge-

* Millîcilerle dost geçinen bu iki Osmanlı Paşası, Damat Ferit düşürüldükten sonra, Sevr Antlaşması'nı Ankara'ya kabul ettirebilmek için İtilâf Devletlerinin onayı ile Bilecik'e Mustafa Kemal'le görüşmeye gelmişlerdir! Atatürk, bu iki Paşayı zorla Ankara'ya götürmüş, fakat bunu «Paşalar, Anka'ra'ya katıldı» biçiminde duyurmuştur. Bir süre Ankara'da kalan Paşalar, İnönü'nün aracılığı ile İstanbul'a döneceklerdir. Adı yurtsever ve millîciye çıkan İzzet Paşa, İşbirlikçi, Padişahçı ve İdare-i maslahatçıdır. Son günlerin deyimiyle, renksizlerdendir.

tirdiği önerilerin resmî ve açık tanıklığına rağmen dahi, alttan alta sürdürülmüştür.

Bu durum, Ankara üzerinde esen, —Fransız deyimiyle— ilk büyük 'defetizm' yâni 'yenilgenlik' rüzgârı idi. Bunu yaratanlara uyulsa idi, birçok gereksiz fedakârlıktan sonra Sevr Antlaşması'na yakın koşullarla barış yapılabilecek, fakat buna karşılık bir takım sahte kişiler, öncekine göre daha yüksek mevkiler elde etmiş bulunacaklardı.

Bu akım, bir ay kadar süren çetin, yorucu ve üzücü mücadeleden sonra, İkinci İnönü Zaferi'nin de etkisiyle yenilmiştir. Bu mücadelede, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, gerçek vatanseverler grubunun hareketlerini büyük bir ustalıkla yönettikten sonra, gerginliğin en yüksek noktasında bütün etkenliğini ve varlığını ortaya atarak, Misak-ı Millî'nin elde edilişine kadar uğraşma fikrinin başarısını sağlamıştır.»[228]

TESLİMİYETÇİ AKIMIN LİDERİ RAUF ORBAY

Fakat teslimiyetçi akım sona ermiş ve gücünü yitirmiş değildir. Tam tersine, Sakarya Zaferi'nden sonra, Malta'dan dönen Rauf (Orbay) ve Kara Vâsıf gibi kişilerin de katılmasıyla daha da güçlenmiştir. Rauf Orbay, Atatürk'ün deyişiyle, «Savaşla sonuç alamayız, uyuşalım» görüşünün liderliğini yapmıştır. Hikâyeyi Atatürk'ten dinleyelim :

«Rauf Bey, 15 Kasım 1921'de Ankara'ya gelmişti.

«Rauf Bey'i 17 Kasım 1921'de açılan Bayındırlık Bakanlığına seçtirdik.

Rauf Bey'den sonra gelen Kara Vâsıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu üyeliğine seçtirdim. Bu iki kişinin birinden hükümette, ötekisinden de grupta yararlanmanın yerinde olacağını düşünmüştüm. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Bakanlar Kurulunda bir işin açıklanmasını istediği bana bildirildi. Bu iki kişinin önceden aralarında

kararlaştırdıkları anlaşılan iş şuydu: *'Askerlik bakımından güdülen politika nedir?'*

Bu sorudan çıkarılabilecek anlam ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Politika ve askerlik bakımından bizim tutumumuz belli olmuştu. *Tam bağımsızlığımız sağlanıncaya değin düşmanlarla vuruşmak ve onları yeneceğimize olan kesin inançla barışı sürdürmek...* İşte ortaya atılan soru ile demek istiyorlardı ki, 'Ne olursa olsun, savaşı sürdürmekle sonuç alınabilir mi? Alınamıyacağı da düşünülerek daha şimdiden başka tedbirler ve yollar (anlatmak istedikleri yollar, politika yollarıdır) bulup mevcut tehlikeli duruma son vermek uygun olmaz mı?'»

«Baylar, muhaliflerin Meclis'te açtıkları Ordu'yu kötüleme akımı sürüp gidiyordu. Boyuna ve ateşli ateşli, Ordu'nun saldırı yeteneği olmadığından ve artık sorunu politika yoluyla çözümleyip sonuçlandırmanın zorunlu olduğundan etkili biçimde söz ediyorlardı.»[229]

BEKİR SAMİ'NİN ATATÜRK'E ÖĞÜTLERİ

Londra Konferansı ve Fransa'yla anlaşma yanılgılarından sonra, Atatürk tarafından «Bilinen millî sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve milletin tam bağımsızlığını sağlamak koşuluyla Avrupa'da barış aramasına izin verilen eski Dışişleri Bakanı Bekir Sami, Atatürk'e gönderdiği 24 Aralık 1921 tarihli raporunda, bu görüşleri en parlak biçimde dile getirmektedir :

«... Savaşın sürüp gitmesinin bu ülkeyi, millet varlığını tehlikeye koyacak kertede yıkıp yok edeceğini ve bütün katlanılan fedakârlıkların boşuna harcanmış olacağını kesinlikle düşünmekteyim. Savaşın sürdürülmesinin, iç ve dış düşmanlarımızın ekmeğine yağ süreceğine ve korktuğumuz belâ ve yıkımları, kendi kendine milletin başına çekeceğine bütün varlığımla inanıyorum. Yüksek kişiliğinize düşen ödev, dünyada hemen hiçbir politika adamının omuzlarına yükletilmeyen en ağır bir yüktür. Tarihte, beş-altı yüzyılda de-

ğil, belki on, onbeş yüzyılda bir kişiye düşebilen bir ödevi yüklenmiş bulunuyorsunuz. *Her türlü aşırılıktan sakınarak,* bugünün yararları uğruna, yarının gerçek çıkarlarından vazgeçmiyerek, Türklük ile birlikte bütün Müslümanlık Dünyasının geleceğini güven altına almak ve pek yakın bir zamanda istenilenden çok olarak elde edilebilecek *Millet ve İslâmlıkla ilgili amacı kurtarmak ve sağlamlaştırmak için kimi isteklerden geçici olarak vazgeçmeye bile katlanarak, dünya tarihinde ölümsüz bir ad kazanabilir ve Müslümanlık yapısının yenileyicisi olabilirsiniz.* Yoksa, Türk Milletinin ve dolayısiyle bütün Müslümanlık Dünyasının tutsaklığa ve aşağılık bir duruma düşeceği bence kuşku götürmez. Adınızı, dünyanın sonuna dek, bütün Müslüman kuşaklar içinde Yüce Peygamber Efendimizden sonra en kutsal bir ad ve armağan olmak üzere bırakmak şerefini ve fırsatını yitirmemenizi yurtseverlik ve müslümanlık gereği olarak bildirmeyi kutsal bir görev sayarım. Efendi Hazretleri.»[230]

ATATÜRK'ÜN EN KORKULU GÜNLERİ...

Millî Misak'ı bir kenara atarak İtilâf Devletleriyle uzlaşma yolunda ülke içinde beliren baskı, İngiltere tarafından dıştan da desteklenmektedir. İngiltere, yanıltıcı bir mütareke önerisiyle, içerdeki uzlaşıcı akımı iyice güçlendirir. Istanbul'dan Tevfik ve İzzet Paşalar da aynı yönde çaba gösterir. Falih Rıfkı Atay'ın İsmet Paşa'ya* dayanarak yazdığına göre, Atatürk en korkulu

* İngiltere Yüksek Komiserine göre, 1922 Nisanında İsmet Paşa da uzlaşıcılardandı. Yüksek Komiser Rumbold, Lord Curzon'a yazdığı 2 Mayıs 1922 tarihli raporda şöyle diyordu: «Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nde büyük güçlüklerle karşılaşıyor. İsmet Paşa, barış taraftarıdır.» (Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 416). Rumbold'un iddiasının doğruluğunu bilemeyiz. Bildiğimiz, İsmet Paşa'nın 1922 ilkbahar ve yazında, Atatürk ve Çakmak tarafından istenen büyük taarruza karşı çıktığıdır. Yakup Şevki ve Kemalettin Sami Paşalarca da paylaşılan bu itiraz üzerine, Çakmak ve Atatürk görevlerinden istifa edeceklerini söylerler. İsmet Paşa durumu

günlerini İngilizlerin mütareke önerisi sırasında geçirmiştir :

«*Saray'ın bütün danışmanları derler ki, Yunan Ordusu müstahkem hatlar arkasındadır. Türk Ordusu, mümkün değil, bu hatları sökemez. Ergeç Ankara da İngilizlerle bir uzlaşma yolu arayacaktır. Hiç İngilizler Efendimizi bırakırlar mı?*»

«Saraycıların son avuntusu da bu: Hiç Türk Ordusunun taarruz savaşı yaptığı görülmüş müdür? Bu Ordu, yalnız savunmaya yarar. İki ordu da karşıkarşıya yıllarca beklemez ya, elbette ortalama bir barış olacaktır.»

«Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalifleri de, Saray ve Bâbıâli danışmanları gibi, Türk Ordusu'nun taarruz edemiyeceği fikrindedirler. Yalnız Yunan mı var? Yunan'ın arkasında İngiliz var. Biz savaşmakla bu işin içinden nasıl çıkarız? Bir uzlaşma çâresi aramalı ve bulmalı değil miyiz?

İşte bu sıralarda Mustafa Kemal, Millî Kurtuluş dâvâsının başlıca tehlikelerinden birini daha atlatmıştır: İtilâf Devletlerinin Dışişleri Bakanları toplanarak Türkiye ve Yunan hükümetlerine mütareke önermişlerdir. Yunanlılar bu öneriyi hemen kabul etmişlerdir...»

«Vaktiyle İsmet Paşa'dan dinlediğime göre, Mustafa Kemal en korkulu günlerini bu mütareke önerisi sırasında geçirmiştir. Biz savaşla işin içinden çıkamayız, bir uzlaşma yolu bulmalıyız propagandası cephe gerisini iyice sarmıştı. Fakat en kötüsü cephe maneviyatının sarsılması idi. Mustafa Kemal, karargâh karargâh, komutan komutan dolaşarak, mütareke önerisinin bir oyun olduğunu ve Yunanlılara karşı zafer kazanacağımızdan artık hiç kimsenin kuşkusu kalmadı-

---

kavrar, «Efendim, bize fikrimizi sordunuz, söyledik. Yoksa hepimiz emrinizdeyiz, ne yolda isterseniz öyle hareket ederiz.» der. (Atay, Çankaya, s. 309).

ğını gösterdiğini, tanıdıklarına tanımadıklarına inandırmaya uğraşmıştır. Komutanlardan biri :

— Nasıl, nasıl? Mütareke önerisini kabul etmediniz mi? diye haykırmıştır.»[231]

İşte Atatürk, en yakın çevresinden gelen bu engellemeleri adım adım yenerek, Millî Misak'ı başarıya ulaştırmayı bilecektir. Ne var ki, emperyalizmle uzlaşmaya gönüllü çevreler, ülke içinde güçlü kalacak ve ilk fırsatta bu yola yöneleceklerdir.

II — «KÜÇÜK AMERİKA» OLMA DÜŞLERİ

> Amerikan mandası diye çırpınanlar, bu millete ve bize inanmayanlardır. Bizim hayal ve mâcera peşinde koştuğumuzu sananlardır.
> ATATÜRK

İngiltere'nin ülkeyi parçalamakta kesin kararlı olduğunu gören bir kısım Millîciler, toprak bütünlüğünü koruyabilmek umuduyla, kurtuluş yolunu Amerikan mandası olmakta görmüşlerdir. Hürriyet ve İtilâfçılar, sömürge koşullarında da olsa, toprak bütünlüğünü korumanın yolunu İngiliz himayesinde aramışlardır. Millîciler ise, aynı amaçla Amerikan mandasını istemektedirler.

İsmet Paşa, Kâzım Karabekir'e gönderdiği 1 Haziran ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki mektubunda bu durumu iyi belirtmektedir :

«Zamanın yaldızlı hapı manda kelimesi ya; Istanbul'da bir süreden beri hangi mandayı istemeliyiz diye etkin akımlar vardır. Alemdar ve Türkçe Istanbul gazeteleri İngilizden yana. Istanbul, İngiliz Sevenler Derneği adında bir dernek kurdu, imza topluyorlarmış. Galiba İngilizleri isteriz diye. Oysa Fransızlar, İngilizleri hiç yalnız bırakmak istemiyorlarmış. Bizim memlekette bulunan sermayenin yarısından çoğu, yaklaşık olarak yüzde 65'i Fransızlarınmış. İngilizler de bizim memlekete en çok ithalât yapan memleket imiş. İhti-

mal bu ilgilerle olacak ki, Hükümet de İngiliz - Fransızı birlikte istiyormuş.* Çoğunluk diye belirtilebilecek bir kitle de — daha doğrusu benim tanıdıklarımın çoğu — Amerikan mandasını, parçalanmamış bir Türkiye'yi toptan üstüne almak üzere, yeğ tutuyorlar.»

İsmet Paşa, ikinci mektubunda kendisinin de Amerikan mandasından yana olduğunu açıklamaktadır:

«Şimdi Istanbul'da belli başlı iki akım vardır: Amerika ve İngiliz yanlılığı... İngiliz yanlıları, Hürriyet ve İtilâf, Türkçe Istanbul gazetesi, Adil Bey vb... Geri kalanı, Tevfik Paşa dâhil olduğu halde, Amerikan yardımı yanlısıdır. Önce Amerika'nın kabul etmesi pek zayıf olduğu için İngilizler rahattılar. Oysa, beklenenin tersine olarak, Amerika'da Türkiye'ye gelmek için eğilim artmış, yayınlar başlamış olduğu için İngilizlerde de telâş artmış.** Istanbul'da propagandaya başladılar. Yandaşlarını Hükümet ile birlikte körüklüyorlar. Istanbul'un bâzı yerlerinde bildiriler bile dağıtmışlar, 'İngilizleri isteriz' diye... İngilizlerin amacı, bu anda memlekette Amerikan Kurulunun soruşturma ve eğilimlerini değiştirecek akımlar çıkartmak ve yaymak, böylece bir kez Amerika işini suya düşürdükten sonra yine bildiklerini yapmaktır diye tahmin olunuyor. Korkuluyor ki, bütün Asya'yı eline geçirmiş olan İngilizler, savaş ve ihtilâl yeteneği olan tek ülke Türkiye'yi elinde bulundurarak, onu tamamen çürütüp yok etmek isteyeceklerdir Eğer, Amerika'nın gelmesi suya düşerse, İngilizler için bugünkü paylaşma durumunu genişletmekten başka yapacak birşey yok gibidir ki, İngilizlere ötekiler bu konuda yardım edecekler, karşı çıkmıyacaklardır. Eğer Anadolu'da halkın Amerikalıları her-

* Hükümet, İngiliz himayesini istemekteydi.

** Boğazlar'da kurulacak Istanbul Devleti ile Ermenistan üzerinde iki manda alması için ABD'yi zorlayan İngiltere'dir. Mezopotamya ve Filistin mandalarına göz diken İngiltere, Fransa'yı uzak tutmak için Boğazlar'a Amerika'yı getirme çabaşındadır. Ermenistan mandası ile de Amerika'yı Bolşeviklere karşı tampon olarak kullanmayı düşünmüştür.

kese yeğ tuttuğu yolunda Amerikan milletine başvurulsa, pek çok faydası olacaktır deniliyor ki, ben de tamamiyle bu kanıdayım. *Bütün memleketi parçalamadan bir Amerika'nın denetimine bırakmak, yaşayabilmek için tek uygun çâre gibidir. Fakat bugün bu düşüncenin değeri, onun açıklanmasıdır.*»[2,32*]

«TÜRK WILSON'CULAR BİRLİĞİ»

ABD Başkanı Wilson'un ünlü 14 maddelik programının 12. maddesinin Türklerin çoğunlukta bulunduğu yerlerde bir Türk Devletinin kurulabileceği umudunu uyandırması, Amerikan mandası hayallerine güç kazandırmıştır. Türkiye'de daha 1918 yılı sonlarında «Türk Wilson'cular Birliği» adında bir dernek kurulur. Bu dernek, 5 Aralık 1918'de Halide Edip, Yunus Nâdi, Ahmet Emin, Dr. Celâl Muhtar, eski bakan Velid Ebüziya, Ali Kemal, Celâl Nuri, Necmettin Sâdık, Mahmut Sâdık ve M. Cemal gibi büyük çoğunluğu milliyetçi gazetecilerin imzasıyla Başkan Wilson'a manda için başvurmuştur. Wilson'a gönderilen bu mektup, Istanbul'daki millîci aydınların o günlerdeki ruhsal durumunu göstermek bakımından dikkat çekicidir. Mektup aynen şöyledir :

«Bay Woodrow Wilson

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı,

Gazetecilerin çoğunu ve çeşitli mesleklerin ileri gelenleri ile aydınları içine alan bir halk hareketi, 'Türk Wilson'cular Birliği' adına verdikleri bir birlik kurdular. Amaçları, milletlerin hakları ile ilgili ilkeleri hem dost, hem de düşmanları tarafından kabul edilmiş olan ve dünyada yeni bir barış ve bolluk döneminin muştu-

* İsmet Paşa, bu mektubunda ayrıca, «Anadolu'daki anarşi»den ve Hükümetin nüfuzunun kalmadığından yakınmaktadır. Söz konusu hükümet, milli direnişi yok etmek ve Kürtleri ayaklandırıp Sıvas Kongresi'ni bastırmak isteyen Damat Ferit Hükümetidir. Millîcilerin bu hükümeti dinlemeyişi, «anarşi» sayılmaktadır...

cusu Amerika Birleşik Devletlerinin Büyük Başkanına başvurmaktır.

'Türk Wilson'cular Birliği', dinsel hoşgörü ve siyasal eşitlik üzerine kurulmuş, kendi sınırları içerisinde başarı ile uyumluluk kazanmış *türdeş (mütecanis) olmayan bir halk topluluğuna sahip bulunan Amerikan Cumhuriyetinden, kendi yardım ve deneylerini, Türkiye'deki türdeş olmayan dinler ve ırklar sorununun çözümü için kullanmasını istemektedir.* Bu davranışıyla Amerika, çok acılı ve kederli bir milleti barışa ve yeni bir yaşama kavuşturacaktır. Son yıllardaki girişimlere ve başarısızlıklara bakarak, Türkiye'nin vatanseverleri ve aydınları, tarihsel gelenekler ve ırklar arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden, kendileri tarafından kabul edilecek herhangibir sistemin soysuzlaşarak bir baskı yönetimine dönüşeceği kanısını taşımaktadırlar. Bu nedenle, kendi milletlerinin, belirli bir süre için, devlet işlerinde bilgili yabancı bir devletin yönetimi altına sokulmaya gerek olduğu sonucuna varmışlardır.

Türk İmparatorluğunda karmaşık sorunlar ve çeşitli kavimlerle uğraşılacağı için, birçok devletlerden meydana gelecek bir komisyonda ortaya çıkacak kaçınılmaz amaç ve metod ayrılıkları nedeniyle, Türk yurtsever ve aydınları, bu reform işinin tek bir milletin komisyonu tarafından daha başarıyla yürütüleceğini sanmaktadırlar. Karma bir komisyon bu işi tek bir devletin yapacağı gibi, çabuk ve iyi yapamaz.

Amerika Cumhuriyeti'nin Büyük Başkanının bizim bu yardım isteğimizi iyilikseverlikle karşılayacağını ve Amerika gibi, milletler arasında yüzyıllar boyunca yapılan kavgalar ve çekilen zorlukların ve ırklar arasındaki düşmanlıkların sona ermesi zorunluğuna inanmış olan bir devletin başkanının, müttefikleri ile bizim aramızda bu konuda aracılık yapacağını umarız. İsteğimiz, işin sonunda bağımsızlığımızı sınırlayacak bir vasilik olmayıp, geri kalmış ve gelişmemiş bir milletin, milletler topluluğunda şerefli bir mevkie yükseltilmesi

amacıyla, *belli bir süre için eğitimidir.* Geçmişte Amerika tarafından ortaya atılan milletlerin özgürlüğü öğretisi ve şimdi desteklemekte olduğu milletlerin tam ve özgür davranabilmeleri haklarını savunan Wilson Programı'nın, vakti gelince bizim millî ilkeler çerçevesinde kendi gelişmemizi garanti altına alacağına inanmaktayız.

Amerika'dan yardımını istediğimiz millî ihtiyaçlarımız aşağıda madde madde özetlenmiştir :

1 — Padişahın hükümranlığı ve Türkiye için meşrutî hükümet biçimi korunacaktır.

2 — Bütün seçimlerde nisbî temsil uygulanarak, azınlıkların hakları sağlanacaktır. Bütün Osmanlı uyrukluları, en alttan en üste kadar bütün hükümet memurluklarına alınacaktır.

3 — *Maliye, Tarım, Sanayi, Ticaret, Bayındırlık ve Eğitim Bakanlıklarının herbirine uzman yardımcılar ile birlikte bir Amerikan başmüsteşarı atanacak ve bu müsteşarlardan kurulu Amerikan Komisyonu, yeni ilkeler çerçevesinde, memleketin mutluluğunu ve maddî gelişmesini sağlayacak reformları yapacak, yeni metodları memlekete getirecek ve öte yandan memleketimizdeki çeşitli siyasal akımlar yüzünden hiçbir zaman düzenli biçimde yerine getiremiyeceğimiz toplumsal refah ve öğretimle ilgili bütün işleri düzenleyecek ve bütünüyle yönetecektir.*

4 — Adliyede reform için, yürürlükteki hukuk sisteminin köhneleşmiş kurallarını ortadan kaldırmak amacıyla, Amerikan Başmüsteşarının uygun göreceği memleket ve milletlerden seçilecek uzmanlardan bir kurul yapılacaktır. Bu kurul, Türk kanunlarını, bütün Osmanlılara adalet ve eşitlik sağlayacak biçimde yenileştirecektir.

5 — Jandarma ve polis işleri, bir Amerikan Genel Müfettişine ve onun seçeceği memurlara bırakılacaktır.

6 — Türkiye'nin her ilinde, işi yöresel yönetimde

reform yapmak olan bir Amerikan Başmüfettişi ve ona bağlı uzmanlar bulunacaktır.

7 — Bu yöresel yönetim, her ilin özel olarak ve en iyi biçimde gelişmesini sağlamak için Amerikan yardımı ile yürütülecektir.

9 — Bu süre içinde bütün milletler, Türkiye'nin tamamen tarafsız olduğunu kabul ve garanti edeceklerdir. Amerika'dan yönetilmesi istenilen Türk İmparatorluğu'nun sınırları Barış Konferansı'nda saptanacaktır.

Bu reformların bütün ve tam olarak yürütülmesi hususunda gerekli görülecek güvenceleri kabul etmeye hazırız.»[233]

ISTANBUL'DA MANDACILIK YARIŞI

Istanbul'da daha 1918'de başlayan Amerikan mandası görüşü, Yunan işgalinden sonra güç kazanacaktır. 23 Mayıs'ta Sultanahmet'te yapılan Büyük Protesto Mitingi'nden sonra, Amerikan milletine çekilen telgrafta, İzmir'in işgali kararını Amerika Cumhurbaşkanı aldığı halde, «*Siz, ilkelerinizle bize bu cesareti verdiniz ve bugün bizi savunmanız gerekir*» denilmektedir.

26 Mayısta Sultan'ın topladığı Saltanat Şûrası'nda Rauf Ahmet, Amerikan mandası görüşünü savunur.*

* Anadolu'da Mustafa Kemal'in yaptığı gibi tam bağımsızlığı savunanlar, çok azınlıkta da olsalar, Istanbul'da da vardır. Hukuk Dekanı ve Devletlerarası Hukuk Profesörü Ahmet Selâhattin bunlardan biridir. Zaferi görmeden 38 yaşında ölen Prof. A. Selâhattin — ünlü yazar Haldun Taner'in babasıdır — şöyle konuşur: «Vâsilik ve himaye altına giren bir devlet, bağımsızlığını yitirir. Egemenlik hakkı teslim olunamaz, ayrılık kabul etmez. Bağımsızlık bir bütündür. Ya vardır, ya yok ise devletin kimliği ortadan kalkmış demektir.»

Mandacılar diyorlar ki, «Bizi bağımsız bırakmıyacaklar. Onlar ne düşünürlerse düşünsünler, meydanda bir gerçek var. Her millet bir devlet hâlini alıyor ve bir Türk milleti ve milliyeti vardır. Bizi bağımsız bırakmazlar düşüncesi, maneviyat bitkinliğinden doğan bir iman eksikliğidir. **Bir an için kabul ve teslim edelim ki, bizi devlet olarak yaşatmıyacaklar,o halde bunu biz mi isteyelim? Bu âdeta savaş alanında bir askerin intihar etmesine benzer.»**

31 Mayıs 1919'da Ahmet İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Atatürk'ün Anadolu'ya geçişinde yardımı görülen Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa (Çobanlı) Istanbul'daki Amerikan Kuruluna giderler ve bütün Türkiye için bir Amerikan mandası isterler. Bu ünlü Paşalar, Amerikan Temsilcisine, ABD'nin Türk Ordusuna güvenebileceği garantisini de verirler.[234]

Manda fikri, Istanbul'daki Amerikan yetkilileri tarafından cesaretlendirilir. 7 Temmuz 1919'da Istanbul'dan ABD Dışişleri Bakanlığına yazıldığına göre, «Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Türkiye mandasını almayı ABD'ye önerdikleri Istanbul'da işitilir. Bu söylenti Türkleri çok heyecanlandırır.»

Rapor, şöyle devam etmektedir: «Eğer bu haber doğruysa, Sıvas Kongresi'nde Türkler, ABD'nin bütün Türkiye üzerinde manda almasını isteyeceklerdir Bu durumda Amerikan Manda Planı hakkında bize bilgi verilmesi gereklidir.»

ABD Dışişleri Bakanlığı ise, «Türklere kendi politik planları ya da manda konusunda öğütlerde bulunmaktan titizlikle kaçınınız»[235] diyerek, Istanbul'daki temsilcilerini frenlemeye çalışırsa da, bunlar, Amerikan mandası fikrini cesaretlendirmekten geri kalmazlar. Ankara Hükümetinin ilk Dışişleri Bakanlığını yapacak olan Bekir Sami, Istanbul'da Amerikan Temsilcisiyle konuşur; Temsilci ona şu görüşleri telkin eder :

«Birkaç kişinin değil, bütün milletin sesini Amerika'ya duyurmak gereklidir. Wilson'a, Amerikan Senato ve Temsilciler Meclisi'ne başvurmalıdır. Bütün Osmanlı ülkesini kapsamak üzere Amerikan Hükümetinin Türkiye'yi manda altına alması istenilmelidir.»[236] Bu amaçla Temsilci, Anadolu'daki Millî Kongre'nin seçeceği bir kurulu, bir zırhlı ile Amerika'ya ulaştırmayı kabul etmiştir.

Temmuz içinde göreve başlayan ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol, bu yolda çabaları yoğunlaştırır. Istanbul'daki çeşitli siyasal kuruluşların liderleriyle

yakın ilişki kurar, onlarla sık sık toplantı yapar ve manda fikrinin savunulmasını ister. Bu kişiler, Mustafa Kemal'in dahi mandadan yana olduğuna Bristol'ü inandırırlar! Nitekim Bristol, 14 Ağustos 1919 tarihli raporunda, «Mustafa Kemal'in Istanbul'daki yakınlarına gönderdiği özel mektuplarda Amerikan mandasını yeğ tuttuğunu belirttiğini»* yazmaktadır.[237]

Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığını, Türkiye üzerinde bütünüyle bir manda alma fikrine inandırmaya çalışmıştır. Amiral'e göre, İngiltere, ABD'nin yalnız Ermenistan üzerinde manda almasını isteyerek, Amerika'yı Bolşeviklere karşı tampon olarak kullanmayı ve Türkiye'nin parçalanmasını onaylatmayı düşünmektedir :

«Amerika, müttefiklerinin elinde bir araç olmak gibi büyük bir tehlikeye doğru koşmaktadır. Eğer Amerika, Ermenistan mandasını alırsa, bu, Türkiye'nin müttefikler arasında paylaşılmasını kabullenmek olacaktır.»

«İngiltere, Mezopotamya petrolünü kendi tekeline almak, öteki devletleri bu bölgeden uzaklaştırmak için mümkün olan her tedbire başvurmaktadır. İngilizler, Rusların İhtilâlden Dünya Savaşı öncesine göre daha güçlü çıkacağına ve Orta Doğu'daki İngiliz mevkileri için daha büyük bir tehdit teşkil edeceğine inanmaktadırlar. Bu nedenle, Kafkasya'da kendileri için dostluklar yaratma yolunda çok büyük çaba harcamaktadır-

* General Harbord da raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye üzerinde tek bir devletin, özellikle Amerikanın mandasından yana olduğunu yazmaktadır. Bu iddia, Atatürk'ün diplomatça konuşmalarının yanlış yorumlanması sonucudur. Mandacılık fikri, ancak Sıvas' ta Atatürk'ün karşı çıkmasıyla yenilecektir. Mustafa Kemal, taktik gereği böyle konuşmuştur. Nitekim Sıvas Kongresi'nde Amerikan mandası görüşünü yenilgiye uğrattıktan sonra, Harbord'a verdiği 22 Eylül 1919 tarihli memorandumda, «İmparatorluğu tarafsız bir devletin, tercihan Amerika Birleşik Devletleri'nin mandası ile korumak»tan söz etmiştir. (Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF Yayını 1969, s. 19).

lar.. Amerika ile ilgili olarak izledikleri politikaya gelince, *İngiltere, ABD'nin Kafkasya ve Ermenistan üzerinde bir manda almasını cesaretlendirmektedir. Güttüğü amaç, Rusya'ya karşı, Türkiye yerine Amerika'nın bir tampon sağlamasıdır.*»

«Türkiye sorununun tek çözüm yolu, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamı üzerinde tek bir manda düzeninin kurulmasıdır.»[238]

Amiral Bristol, bu konuda Washington'dan devamlı «hayır» cevabı almakla birlikte, Istanbul'daki milliyetçilerin çoğunu mandacılığa kazanmakta etkili olmuştur.

Manda sorununu incelemek üzere 1919 yazında Türkiye'ye gelen King-Crane Kurulu da aynı yolda çaba göstermiştir. Bu kurul üyeleri, Ahmet İzzet Paşa ile konuşarak, ona :

«— Eğer siz, Erzurum ve Sıvas Kongrelerine Amerika'nın mandasını istetecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir.»[239] demişlerdir.

Ahmet İzzet Paşa, bu görevi gönüllü olarak kabul etmiştir.

Bu çabalar sonucu, Istanbul'daki çeşitli siyasal kuruluşlar, Amerikan mandası olma yolunda karar almışlar ve hatta Ermenistan'a Doğu illerinden toprak vermeyi bile kabullenmişlerdir! Ne var ki, Anadolu kabul etmedikçe, Istanbul'da alınan bu kararların pek bir değeri yoktur. Bu nedenledir ki, daha Erzurum Kongresi günlerinde, Amerikan mandasını isteme yolunda Anadolu ve Atatürk üzerinde Istanbul'daki millîcilerin baskısı başlamıştır.

ERZURUM MANDACILARA ATEŞ PÜSKÜRÜYOR

Erzurum Kongresi'nde bu baskılar, Ermeni tehlikesine karşı direnme azmi güçlü olduğundan ve Amerikan mandasının Ermenistan kurma anlamına geleceği sezildiğinden etkisiz kalmıştır. Karabekir, anılarında, Kongre delegelerine «*Hangi devletin mandası gelirse gelsin, ilk iş olarak Doğu İllerinde Ermenistan ve Pontus yapacak*» denince, bunların mandaya şiddetle kar-

şı çıktığını yazmaktadır. Hatta Erzurum Kongresi Bildirisi'nin 7. maddesi saptanırken, «... bir devletin bilim, sanayi, ekonomi alanındaki yardımını hoşnutlukla karşılarız» deyişi itirazla karşılanmış, «Bu ne demek? Bir manda mı kabul ediyoruz» sesleri yükselmiştir. Bu itirazlar, «bir devletin» yerine «herhangi devletin» denilerek karşılanmıştır.»[240]

Erzurum Kongresi, ayrıca bir bildiriyle, Ermenistan'a toprak vermeye kalkışan Istanbul'daki siyasal kuruluşları da kınamıştır ve Wilson'a da «İzmir hakkında verilen hüküm, Istanbul için de hazırlandığı söylenen karar, bütün umutları altüst etti. Artık mahvımızın istendiğini anlıyoruz. Son kararı vermek bize düşüyor. Ve bu son karar ise, şerefli ve nâmuslu ölmek, atalarımızın yiğit kanıyla yoğrulmuş olan bu topraklar üzerindeki egemenliği bizim ve evlâtlarımızın kanı ile savunarak, dünyaya yeni bir özveri ve kahramanlık örneği bırakmaktır.» biçiminde sert bir telgraf yollanmıştır.[241] Fakat buna rağmen Erzurum Kongresi ile Sıvas Kongresi arasındaki günlerde, Mustafa Kemal üzerinde, Amerikan mandasını isteme yolunda baskı yoğunlaşmıştır.

Amerikan Temsilcisi ile konuşan Bekir Sami Bey, daha Erzurum Kongresi günlerinde, Mustafa Kemal'e Amasya'dan telgraflar göndererek manda istemesini önermiştir :

«*Bağımsızlık, istenmeye ve yeğlenmeye değer. Ancak tam bağımsızlık istemeye kalkışırsak, ülkemiz birçok parçalara ayrılacaktır. Bu kesindir ve hiç kuşku götürmez. Bu durum karşısında, iki üç il içinde kalacak bağımsızlıktan, yurdumuzun bütünlüğünü sağlayacak bir devletin mandası altına girmek elbette yeğdir.*»[242]

Amerikan mandası sorununu inceleyen King-Crane Komisyonu başlarından Charles R. Crane'i yakından tanıyan Halide Edip, Mustafa Kemal'e yazdığı 10 Ağustos 1919 tarihli mektupla, mandanın kabulü için

bin dereden su getirir :

«İngiltere, Türk'ün birliğini, yenileşmesini, gerçek bir bağımsızlık kazanmasını, gelecek için bile olsa, istemiyor. Yeni araçlar ve görüşlerle, yeni ve güçlü bir Müslüman Türk Hükümeti, başında Halife de olursa, İngiltere'nin Müslüman tutsakları için bir kötü örnek olur. *Türkiye'yi bütün olarak İngiltere alabilse, kafasını kolunu koparır, birkaç yılda kendisine gönülden bağlı bir sömürge durumuna getirir. Buna, en başta özellikle yurdumuzdaki din adamları çoktan isteklidir.*»

«Birbirini yok eden, çıkar, hırsızlık, ya da serüven ve ün için yaşayanların sonsuz isteklerini yerine getiren hükümet anlayışı yerine, milletin rahatlığını ve gelişimini sağlayacak ve halkımızı, köyleri, sağlığı ve düşünüşü ile yepyeni bir halk hâline koyabilecek bir hükümet anlayışı ve uygulaması bize gereklidir. Bu işin istediği para, uzmanlık ve güç bizde yok. Yabancı devletlerden ödünç para almak, siyasal tutsaklığı artırıyor. Kayırma, bilgisizlik ve çok konuşmaktan başka olumlu bir sonuç veren bir yaşayış düzeni yaratamıyoruz.

Bugünkü hükümet adamlarına değer vermese bile, halkı ve halk hükümeti kurmayı yararlı bilen, Filipin gibi vahşî bir ülkeyi bugün kendi kendini yönetebilen yepyeni bir makina hâline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. Onbeş yirmi yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi, her kişisi öğrenimi ve anlayışı ile gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi, ancak Yeni Dünya'nın yeteneği yaratabilir» .

«Türkiye'yi kesin karar ve irade sâhibi olan bir iki kişi belki kurtarabilir.

Serüven ve savaş dönemi artık geçmiştir. Gelecek için birlik ve kalkınma savaşı açmak zorundayız. Sınırlarında bunca çocuğu ölen zavallı yurdumuzun düşünce ve uygarlık savaşında kaç şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından yarının kurucuları olmala-

rını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin, temelleri bile çöken zavallı yurdumuz için uzakları görerek birlikte düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.»*[243]

Mustafa Kemal'e artık Istanbul'dan manda önerileri yağmaktadır. Parti ve derneklerle Istanbul'daki ön

* «Atatürk Devrimi Sosyolojisi» yazarı Steinhaus, Halide Edip tipi Batıcı aydınların dramını şöyle açıklar: «Bu kişiler, Batı kültürü etkisiyle milliyetçilik ve burjuva toplumu fikirlerini benimsemişlerdi. Ancak, Türkiye'deki modern eğitimin büyük bir kısmı, yabancı kültür propagandasına dayanıyor ve eğitim, çağdaş emperyalizm yöntemlerinin perde arkasından yürütülmesini sağlıyordu. XVIII. ve XIX. yüzyılın aydın ve liberal ideolojilerine doğru bu yüzeysel yöneliş, politik - ekonomik çıkarlar gözeten emperyalist devletlerin etki alanlarındaki bağımsızlaşma hareketlerine karşı olmaları ile çelişkiye düşüyordu. Batı uygarlığını, Amerikan okulları, kitapları ve öğretmenleri aracılığıyla tanımış olan aydınların tutumunda, bu durum açık olarak görülür. Bu gurubun öncüsü, özellikle kadın haklarını savunan yazar Halide Edip Adıvar'dır. Amerikan mandasını benimsemiştir. Oysa Washington Hükümeti, (özellikle Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma çabalarıyla) Türkiye'nin parçalanmasına, kendi çıkarları nedeniyle taraftardı. Halide Edip ise, o dönemde Amerikalıların manda kuvveti olarak özel bir çıkar gözetmediklerini ve Türkiye'ye gerçek ekonomi ve düşünce bağımsızlığını getireceklerini ve yalnız Avrupalılara Amerika'nın ne ölçüde iyi bir yönetici olduğunu göstermeyi amaç edindiklerini ileri sürüyordu.»

İşin ilginç yanı, bu tip Batıcıların harf ve dil devrimlerine **«Bizi geçmişten koparır»** diye karşı çıkmalarıdır. Sözü yine Steinhaus'a bırakalım: «Halide Edip gibi bu hareketlere karşı olanlar, bu gibi tedbirlerin Türk kültürünü geçmişteki bağlardan koparacağını ileri sürüyor ve harf devriminin en az onbeş yılı kapsamasını istiyorlar, fakat Türk halkının onda dokuzunun bu kültürle hiçbir ilişkisi bulunmadığını ve öngörülen süre içinde bu durumda hiçbir değişikliğin meydana gelmeyeceğini hesaba almıyorlardı. Dil devriminin yapılmaması ya da geciktirilmesi, Türk toplumundaki gelişmeyi önleyen kültürel engellerin ayakta kalmalarını sağlayacaktı. Kemalizme tamamen karşıt olan bu görüşlerin, birkaç yıl önce de Amerikan mandasına yandaş olan çevrelerce ileri sürülmesi bir raslantı değildir.« (Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, s. 77 ve 124).

planda kişilerin görüşlerini yansıtan basılı raporlar gönderilmektedir. Kara Vâsıf, Atatürk'e gönderdiği 17 Ağustos 1919 tarihli telgrafta Istanbul'daki bu çabaları duyurmaktadır :

«Yardım için Amerika'yı isteyecek olursak ve bunu Doğu İlleri Kongresi (Erzurum), Millî Kongre (Sıvas) bir istek gibi telle Hükümetimize bildirirse, Wilson için Amerikan Kongresi'ne karşı güzel bir dayanak olacağından, Istanbul'daki aydınların çoğu bu düşünceden yanadırlar ve böyle birşey hazırlıyorlar. Eğer Anadolu da yaparsa yararlı olur, diyorlar.»[244]

İsmet İnönü ve Saffet Arıkan ve onlarla yakın işbirliği yapan Ahmet İzzet Paşa, Sıvas Kongresi'nde Amerikan mandasının kabulü için çaba göstermişlerdir. Bu amaçla, Ahmet İzzet Paşa, bir tasarı hazırlamıştır. Tasarı, İsmet Paşa'nın «Yaşamak için tek uygun çâre Amerikan mandasıdır» yolunda Kâzım Karabekir'e yazdığı bir mektupla birlikte Saffet Arıkan tarafından Erzurum'a getirilir. Saffet Arıkan, «Amerika mandasından başka çâre bulunmadığını, Istanbul'da aklı başında bütün nâmuslu kişilerin bu fikirde olduklarını» söyler ve İzzet Paşa tasarısını Karabekir'e verir. Tasarıda, büyük malî sıkıntı belirtilerek, «*manda sözüyle anlatılan yardım ve denetim olmaksızın, devlet hayatının sağlanamıyacağını her sağlam düşünce sâhibinin kabul ettiği*» ileri sürülür ve Sıvas Kongresi'nin Amerikan mandasını istemesi önerilir. İsmet Paşa, bu tasarının kabulü yolunda ısrarlı çaba gösterir.

ATATÜRK MANDACILARI HAŞLIYOR!

Manda kabulü hakkındaki bu ağır baskı, Amerika'nın Ermenistan'dan yana tutumu ve İzmir işgalindeki Amerikan rolü bilindiği halde yapılmaktadır. Mandanın bir sömürge yönetimi olacağı açık iken, bu yoldan bağımsızlığın ve ülke bütünlüğünün sağlanacağı ileri sürülmektedir.

Bu durumun Atatürk'ü çok üzdüğü ve düşündürdüğü, Mazhar Müfit Kansu'nun Erzurum'da günü gü-

nüne tuttuğu notlardan anlaşılmaktadır. Atatürk, Sıvas yolculuğuna başlamadan önce, 1919 Ağustosunun son günlerinde sık sık şöyle konuşur :

«— *Ahmaklar, memleketi Amerikan mandasına, İngiliz koruyuculuğuna bırakmakla kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını sağlamak için bütün bir vatanı ve tarih boyunca devam edip gelen Türk bağımsızlığını fedâ ediyorlar.*»

«— Oh, ne âlâ!.. Mücadele yerine mandayı kabul edeceğiz ve rahata kavuşacağız!.. Bu ne gaflet, ne körlük ve hatta ne budalalık! Istanbul'un yüce kişileri de bu fikirde. İçlerinden biri çıkıp da 'Ya istiklâl, ya ölüm' diyemiyor.»

«— Istanbul, bir Amerikan mandasıdır tutturmuş, gidiyor. Bu olmayacaktır. Türkiye tam bağımsızlığına sâhip olacaktır. Bunu istemekte devam edeceğiz. Anladığıma göre, Istanbul'daki bu kişiler, bizi Amerika'da Wilson'a, Senato'ya, Kongre'ye başvurdurmak ve bütün Türk Milleti adına istenen bir manda oyununa düşürmek istiyorlar. Bu oyuna gelmeyeceğiz.

Şu size okuttuğum telgraflara, mektuplara, öğütlere bakınız. Öyle bir manda istenecek ve verilecekmiş ki, bu egemenlik haklarımıza, dışarıda temsil hakkımıza, kültür bağımsızlığımıza, vatan bütünlüğümüze dokunmıyacakmış... Buna ve böylesine Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Herşeyin başında Amerikalılar, kendilerine hiçbir çıkar sağlamıyan böyle bir mandayı neden kabul etsinler? Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi âşık olacaklar? Bu ne hayal ve aymazlıktır!»

«— *Amerikan mandası diye çırpınanlar, düşman işgali altında bozulan sinirleri ve zayıflıkları ile bu millete ve bize inanmıyanlardır. Bizim hayal ve mâcera peşinde koştuğumuzu sananlardır.* Eğer bunlar, Anadolu'nun ve Türk Milletinin gerçek duygularını bilseler, bizim çalışmalarımızın amacını kavrayabilseler, Erzurum Kongresi kararlarının nasıl bir millî bilinç ürünü olduğunu anlayabilseler, bu yanlış fikirlerinden

dolayı utanç duyarlar. Bunlar, umutsuzluk ve bozgunculuk içinde, gerçeklerden uzak kalarak yaşayan ve ne yapacaklarını, ne yapılmakta olduğunu bilmeyen insanlardır.»[245]

SIVAS'TA MANDACILIK SAVAŞI

Bununla birlikte, Sıvas Kongresi'nde Istanbul'dan gelen Amerikan mandacıları, Anadolu'daki destekleyicileriyle elele, Amerikan mandasını istememiz için büyük bir savaş vereceklerdir.

Sıvas'ta bir de, manda sorununu inceleyen King-Crane Komisyonunun iki başkanından biri olan Charles R. Crane'in özel temsilcisi Louis E. Browne bulunacaktır. Chicago Daily News gazetesi muhabiri maskesi altında gelen Browne, mandacılardan Halide Edip'in aracılığıyla gönderilmiştir. Amaç, Kongre'yi etkilemek ve Amerika'nın mandadan yana olduğu izlenimini vermektir. Atatürk, bu kozu mandacıların elinden alabilmek için, mandaya taraftarmış gibi görünerek, Browne ile uzun konuşmalar yapar. Lord Kinross, bu gizli konuşmaları şöyle anlatır :

«Mustafa Kemal, Kongre'de tek hıristiyan olarak hazır bulunan Mr. Browne'ı iyi karşıladı. Aralarında geçen bir seri konuşma sırasında, Kemal hep manda kelimesi yerine, Türk onuruna daha uygun düşen 'Amerikan yardımı'* deyimini kullandı. Bu yardımın siyasal değil, toplumsal ve ekonomik bir nitelik taşıması gerekiyordu. Sıvas Kongresi'nin Amerika'yı bu çeşit bir mandayı kabule çağıran bir karar alıp alamıyacağı sorulduğu vakit Kemal, 'Evet' dedi... 'Ancak siz de bana, böyle birşey istenecek olursa, Amerika'nın bunu kabul edeceğine dair garanti vermelisiniz.' Browne, memleketinin bunu kabul edeceğine güvenmediğini söyledi ve Kemal de bunun üzerine, elinde böyle bir garanti olmadan, Türkiye'nin bir yabancı yardımı istediğini açıklamak sorumluluğunu üzerine alamıyacağını bildirdi.»[246]

* «Amerikan müzahareti.»

Oyun, böylece bozulur ve Kongre'de manda görüşmeleri başlarken ilk sözü alan Başkan Mustafa Kemal, Browne'ın yetkisiz bir kişi olduğunu, Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmiyeceğini bile söylediğini, mandanın ne olduğunu kendisinin dahi bilmediğini «Manda, siz ne derseniz odur» dediğini açıklar.

Browne kozu etkisiz kılınan mandacılar, Mustafa Kemal'in Kongre Başkanı seçilmesini engelleyerek manda konusunda çabuk bir sonuç almaya çalışırlar. Bu amaçla Bekir Sami'nin evinde Rauf Orbay'ın da katıldığı toplantılar düzenlerler. Atatürk, toplantıları zamanında öğrenir, tedbirlerini alır ve şöyle konuşur :

«— Anlaşılıyor ki, bu arkadaşlar, kendi aralarında manda fikrini kabul etmiş bulunuyorlar. Beni başkan seçtirmemeye çaba harcamalarının ve politik taktiklere sapmalarının tek açıklaması: Kendilerinden bir başkanla mandayı el çabukluğuna getirip Kongre kararına bağlatmak isteğinden ibarettir. Ama gerçekten üzücü ve şaşılacak bir manevra...»[247]

Atatürk, bu oyunları bozmasına rağmen, mandacıların Kongre'de başarı sağlamasından kuşkuludur. Yakınlarıyla şöyle konuşur :

«Istanbul'dan gelen ve mandaya taraftar olan delegeler parlak sözlerle ve hitabet yoluyla Anadolu delegeleri üzerinde olumlu bir etki yaratmazlar mı?»

«Istanbul'dan gelen arkadaşların çoğu, kurtuluş yolunun mandayı kabulde olduğu fikrini delegeler arasında yaymaya büyük bir çaba harcıyorlar.»[248]

Atatürk, kendini tutamıyarak, bu kişileri «biçareler» diye adlandırır :

«Erzurum'dan beri daima bu konuyla uğraşmaktayız. Herşey bize gösteriyor ve anlatıyor ki, Istanbul'daki devlet ileri gelenleri ve ön plandaki politikacılar, vatanın kurtuluşunu tek umut hâlinde 'Amerikan mandası' fikrini kabule bağlı görüyorlar. Çünkü bunlar, bizim erek ve amaçlarımızdan, Türk Milletinin uyanışından, millî irade ve eğilimin gelişme yönlerinden tama-

miyle habersiz bulunuyorlar. Onlar bizi üç beş adamın biraraya gelip hayal peşinde koşması kabilinden kişiler sayıyorlar. Ve aymazlıklarının derecesini bir türlü ölçemiyorlar. İtilâf Devletlerinin baskısı ve hıyanet şebekelerinin propagandası altında belki de şaşırmış ve bunalmış bulunuyorlar. Şimdilik bunlara 'biçâreler' demekten başka yapacağımız birşey yoktur.»[249]

MANDACILIK, GÜÇLÜKLE ÖNLENİYOR

8 Eylül 1919 günü yapılan görüşmelerde, bu mandacılar, Mustafa Kemalcileri hayli uğraştırırlar. Bir ara yenilir gibi olsalar da, Refet Bele'nin konuşmasıyla yeniden güç ve umut kazanırlar. Böylece heyecanlı, dalgalı ve çatışmalı geçen görüşmeler ertesi güne kalır. Delegeler, gece de aralarındaki tartışmaları sürdürürler. Bir grup, Mustafa Kemal Paşa'nın odasında toplanır. Aralarında Askerî Tıp Öğrencileri Delegesi olarak Sıvas Kongresi'ne katılan Hikmet de vardır. Hikmet, birden yüksek sesle haykırır :

«— Paşam, delegesi bulunduğum Tıbbiyeliler, beni buraya bağımsızlık dâvâmızı başarmak yolundaki çalışmaya katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem... Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunları her kim olursa olsun, şiddetle reddeder ve kınarız. *Olması mümkün değil ama, manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i 'vatan kurtarıcısı değil, vatan batırıcısı' olarak adlandırır ve lânetleriz.*»

Atatürk kıvançla cevap verir :

«— Evlât, gönlünü rahat tut. Gençlikle övünüyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz azınlıkta kalsak dahi mandayı kabul etmiyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklâl, ya ölüm...»[250]

Ertesi gün manda işi, yatıştırıcı bir formülle geçiştirilir. Fakat kabul etmek gerekir ki, *Amerika'nın mandayı kabul edeceği bilinseydi, Sıvas'ta mandacıları yenmek hayli güç olacaktı. Amerika'nın kabul edip etmeyeceğinin bilinmeyişi, «biz manda istiyoruz» diye ortaya çıkmayı bir ölçüde frenlemiştir.* Manda sorunu Sı-

vas Kongresi'nde, durumu incelemek üzere bir Amerikan kurulunun çağrılması biçiminde tatlıya bağlanırken, Rauf Orbay, bu noktaya dayanmıştır:

«... Bu tehlike (paylaşılma) karşısında memleketimize karşı en tarafsız durumda bulunan Amerika'nın yardımını (müzaharet) kabul zorundayız. Ben bu kanıdayım. Buraya geldiğim zaman Amerikalı gazeteci Browne ile manda konusunda uzun bir görüşme yaptım. Önce Amerika'da bu konuda ne gibi millî istekler var olduğunu sordum. Kendisi, 'Önce şunu söyleyeyim ki, ben gazeteciyim, ne devletimin, ne de milletimin görüşlerine tercüman olamam' dedi ve ondan sonra Türkiye'de bulunan Amerikalıların kanısınca Barış Konferansı kararları uygulanırsa, Yakın Doğu'da ikinci bir Balkan Sorunu ortaya çıkacağı kesin olduğundan, bu kararların ertelettirildiğini söyledi. 'Bu kanımızı güçlendirecek sorunları Amerika'ya bildiriyoruz. Türkiye'deki Amerikalıların hepsi aynı yolda çalışıyor. Senato henüz bir karar vermemiştir. Bu nedenle Anadolu ve Rumeli'nin temsilcisi olan sizler, bu konuda bir karar verirseniz, bizim girişimlerimizi güçlendirmiş ve hızlandırmış olursunuz' dedi. Buna karşılık ben de, *'Eğer Amerika önerimizi kabul etmezse, artık hiçbir devletle görüşmelere girişemiyecek bir duruma düşeriz, fena olur'* dedim. O da: *'Eğer Amerika kabul etmezse, zâten paylaşılacaksınız. Bu nedenle, işin açığa vurulmasından ya da vurulmayışından hiçbir zarar görmezsiniz, sonuç eşittir'* karşılığını verdi. Fakat *biz Amerika'yı açıktan açığa istersek, Istanbul'daki Hükümetimizin bizi vatan ve milleti satmakla suçlandıracağını anlattım,* onun için önce bir meşru hükümet ve sonra da bir millet meclisi gerektiğini söyledim. Bunun üzerine, azınlıklarımızın beş yıldır aleyhimizdeki propagandasından söz etti ve bu fikir akımlarını düzeltmek için Amerikan Kongresi'nden memleketinizi inceleyecek bir kurul çağırın, dedi. Bu nedenle, oybirliği ile böyle bir telgraf yazıp, öyle bir kurulu çağırmaklığımızı öneriyorum.

Bu telgrafta, kesin karar verilmezden önce memleketimize gelip, bir kez gerçeği görmelerini rica etmeliyiz. Bunu yüksek kurulunuza sunuyorum.»[251]

MANDACILARIN TEZLERİ

Rauf Bey'in önerisi oybirliği ile kabul edilir ve Sıvas'ta manda sorunu böylece kapanır. Fakat bu mandacı düşünüşün yenilgisi anlamına gelmez. Mandacılık, ilke olarak değil, «zamansız açıklanması aleyhimizde olur» düşüncesiyle reddedilmektedir. Bu nedenle Sıvas'ta manda konusunda ileri sürülen ve günümüzde de geçerli olan görüşleri, özetle de olsa, bilmekte yarar vardır :

Şükrü Bey (Karahisar) — (Hazırlık Komisyonunda) manda sorunu konuşuldu, herkes görüşünü söyledi ve tartışma sonunda belli bir biçim bulunamadığı için 'manda ve istiklâl' denildi ve bunlardan birinin kabulü Kongre'ye bırakıldı. Ondan sonra, bugün bulunduğumuz duruma göre herhalde biz yardıma muhtacız, deniidi. Memlekette ne fen, ne sanat, ne para var, elbet bir yardıma ihtiyacımız var. Bu nedenle yardım gereğine inandık ve en uygun yardımcının kim olacağını düşündük. Mevcut dört devletin hangisinin uygun olacağını hesap ettik. İngiltere'yi kabul edecek olursak, arabamızı sürükler, Fransa, malî sıkıntısı nedeniyle elverişli değil, kendisi himmete muhtaç. İtalya'nın Anadolu'daki tutkuları engeldir dedik ve böylece en uygun devlet olarak Doğu'da istilâ politikası düşünmeyen Amerika'yı kabul ettik.

Macit Bey (Alaşehir) — Asıl sorun bundan sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, yaşayamıyacak mıyız, mandacı kim olacak, budur.

Reis Paşa (Atatürk) — İki görüş beliriyor: Devletin iç ve dış bağımsızlığından vazgeçmesi ve ikincisi de devlet ve milletin, dıştan gelen zararlı baskılara karşı bir yardım ve desteğe ihtiyacı bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüt yaratan nokta budur, sanırım...

Herhalde iç ve dış bağımsızlığımızı yitirmek istemiyoruz.

İsmail Fâzıl Paşa — Yitirilecek vaktimiz yok, zâten sorun da basitleşmiştir: Tam istiklâl mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz?

Hâmi Bey (Danişmend) — Bir yardım ihtiyacımız var mı, yok mu? Bu nokta saptansın; tekrar ederim: Herhalde bir yardıma muhtacız. Bunun ilkel kanıtı da devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılamasıdır!

Hoca Raif Efendi (Erzurum) — Bağımsızlık ile manda arasında ne fark vardır? Manda deyimini kullandığımız zaman, artık bağımsızlık deyimini kullanamıyacaksak, mandayı kabul etmemeye burada karar verelim... Herhalde bir siyasal ilişkiye girmek zorundayız, onun adına manda demiyelim de «yardım» diyelim!

İsmail Fâzıl Paşa — Biz mandayı kabul ediyoruz da, bağımsızlığı istemiyoruz demedik! Eğer amacımız bu ise, her üçümüzü de (diğer ikisi Bekir Sami ve İsmail Hâmi Beylerdir) vatan haini sayarım. Manda demek, siyasal bakımdan çok ekonomik bakımdan ülkenin bayındırlaştırılması ve ilerletilmesi için gereken yardım ve destek demektir.

Hâmi (Danişmend) — Manda deyimi (Raif) Efendi Hazretlerini pek korkutmuş, oysa biz mandaya karşılık bağımsızlığımızdan vazgeçelim demedik... Bu kelime zâten Fransızcadır; arzu buyurulursa, bendeniz istedikleri gibi parlak bir biçimde çeviririm, hatta isterlerse manda demek, Devlet-i ebed müddet (ölümsüz devlet) demektir der, işin içinden çıkarız! Herhalde merak etmesinler!

Refet (Bele) — Mandanın bağımsızlığı bozmayacağı kesin iken bâzı arkadaşlarımız «bağımsız mı kalacağız, yoksa mandayı mı kabul edeceğiz» biçiminde bir takım görüşler ileri sürüyorlar... Bizim hakkımızda (manda) nasıl söz konusu oldu? Wilson'a karşı öteki

dostları, bizim Doğu İllerimizi Ermenistan'a katıp, bunu ve bir de Istanbul'u Amerikan mandasına ve öteki yerleri de çeşitli devletlerin mandalarına vermeyi kararlaştırmışlar. Böylece bağımsızlığımız korunuyor, fakat memleket parçalanıyordu!.. Bu durum karşısında Amerikalılar, Avrupalıların, her zaman olduğu üzere, bir hilesinin farkına varmışlar: Avrupalılar gelecekte Rusya'nın Güney memleketlere, İran'a, Suriye'ye ilerlemesine karşı Kafdağı gibi bir engel sağlamak üzere Amerika'yı Kafkasya'ya yerleştirmek ve bu hileyi sezdirmemek için de yaldızlı bir hap biçiminde Istanbul'u kendisine yutturmak istemişler! Amerikalılar bunu anlayınca «Yok, biz manda filân birşey istemiyoruz!» demişler. Avrupalılar da Amerikalıların işi anladıklarını görünce, herhalde kendisine bu bekçiliği yaptırmak için, özerk bir Ermenistan'la, Türklerin yaşadığı bütün Osmanlı illerinin mandasını önermişler!.. Amerika Hükümeti, herhalde savaştan önceki sınırlarımızla mandayı kabul etmek istiyor! Başaramazlarsa, önerilen sınırla herhalde yetinip yine kabul edecekler. Fakat herhalde bütün Kafkasya'nın mandası olsun istiyorlar. Eğer bu da olmazsa, o zaman Doğu İlleri mandasını da kabul etmek istemiyorlar. *Mandamızı Amerika'nın kabul edip etmiyeceğini kestirmek henüz güçtür. Herhalde biz onlara «Biz sizi kabul ederiz!» demiyeceğiz, onların kabul etmesi gerekir...* Bizim Amerika mandasını yeğ tutmaktan amacımız, bütün toplumları tutsak eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak, uysal ve milletlerin vicdanına saygılı Amerika'yı kabul etmektir; yoksa asıl iş para sorunu değildir. Çünkü İngiltere de bize verecek birkaç milyon lira bulabilir. Fakat Amerika'dan uzaktayız, o bize gelip İngiltere gibi baskı yapamaz... Bir de diyelim ki, biz içte ve dışta tam bağımsızlık isteriz! Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz?..

Yirminci yüzyılda beşyüz milyon lira borcu, yıkık bir memleketi, pek sevimli olmayan bir toprağı ve an-

cak on, onbeş milyon lira geliri olan bir millet için bir dış destek olmaksızın yaşantısını sürdürme olanağı yoktur. Eğer bundan sonra da bu durumda kalır ve bir dış yardım sâyesinde ilerleyemiyecek olursak, belki gelecekte Yunanistan'ın bile saldırılarına karşı kendimizi savunamayız... Tanrı korusun, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir savaş açılsa, düşmanımız Yunanistan'dan vapurla asker getireceği halde acaba biz Erzurum'dan hangi şömendöferle taşımamızı yapabileceğiz? Bu nedenle, Amerika mandası herşeyden önce bir kefil ve yardım edici bulmak için gereklidir. Şimdiye kadar ne çektiysek hep İngiltere'den çektik... İngiltere'nin elinde oyuncak olmamak için herhalde onun rakibi olan Amerika mandasına muhtacız.. Bilmediğimiz korkunç birşeyin, tıpkı ölüm gibi birşeyin karşısındayız. Ona doğru koşuyoruz ve bu kez koşmak gerek!

İsmail Hâmi (Danişmend) — Refet Beyefendi genel bir görüş açısından mandanın belirsiz birşey olduğundan, tıpkı ölüm gibi bilinmez olduğundan söz ettiler, evet. Yeni bulunmuş ve şimdiye kadar hiç uygulanmamış bir biçim olması nedeniyle gerçekten pek belirsizdir! Fakat unutmıyalım ki, bugün içinde bulunduğumuz durumda bu yeni buluşa, bu belirsiz biçime sarılmak, bizim için yeni bir umuda sarılmak demektir... Acaba insancıl bir Amerika, verdiği bütün sözleri ayak altına alarak gelecekte bizim için bir tehlike olabilir mi? Acaba Birleşik Cumhuriyetler de günün birinde Avrupa biçiminde emperyalist olarak bizi ezmeye çalışabilir mi? Bu ihtimali gerçekleşebilir bile saysak, yine bugün başka çâremiz olmadığını düşünüp (mandayı) kabul zorundayız... Acaba Amerika, Türkiye mandasını kabul edecek mi, etmiyecek mi? Refet Beyefendinin de buyurdukları gibi, bu yönü şimdilik kuşkulu saymaktan başka çâre yoktur. Zâten Mr. Browne da, bu kuşkululuğu kabul ettiğinden, başarılı olmak için propaganda yapmaklığımızı öğüt veriyordu... Bendeniz de Amerika'nın mutlaka kabul edeceğini ileri

sürmedim, yalnız kabul ettirmeye çalışmalıyız fikriyle davrandım. Bununla birlikte, önerimizin kabulü ihtimalini doğrulayabilecek bâzı belirtiler de yok değildir... Amerika Hükümeti herşeyden önce savaş araç ve gereçleri satmak için savaşa girmiştir denilebilir. Böylece Dünya Savaşı'nın âdeta başından sonuna kadar satıcı durumunda bulunarak, Avrupa'dan akıp gelen paranın etkisiyle para çokluğunun yaratığı bir parasal bunalıma uğramıştır denilebilir. Bu nedenle, Amerika dün nasıl savaş araç ve gereçleri ihraç zorundaysa, bugün de âdeta para ihracı zorunda gibi bir durumdadır. Parasal servetine bir pazar bulmak isteyeceğini pek doğal sayarım. Acaba dünyada para için bizim memleketten mükemmel bir pazar düşünülebilir mi?*

Kara Vâsıf — ... Bağımsız yaşamaya malî durumumuz elverişli değildir... Parasız, Ordusuz ne yapabiliriz? *Onlar uçakla havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar dritnot yapıyorlar, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu hallerde bugün bağımsızlığımızı kurtarsak bile, yine günün birinde bizi paylaşırlar. Bizi paylaşmaya Amerika'yı bile inandırırlar.* Eğer memleket çeşitli ellere geçerse, az zamanda bu milletin düşünce biçimi bile değişir. Bu nedenle, karakter ve millî topluluğumuzu parçalamaktan kurtarmak için herhalde kötülerin iyisi (ehven-i şer) olan Amerikan yardımını istemek zorundayız. Bize mandacı olacak devlet hem çok zengin, hem de ülkemizin servet kaynakları konusunda bilgili olmalıdır. Böyle iki devlet vardır: Biri Amerika,. öteki İngiltere. Fakat Amerika kötünün iyisidir. Çünkü tarım ülkesidir, Avrupa'ya hayvan ve un verir. Bu yönden bize çok

* Bu tartışmalar olurken, Bristol'ün «Mustafa Kemal Ermeni kırımı yapacak» diye yazması üzerine Wilson, Damat Ferit Hükümetini «Ermenilere birşey olursa, yok olursunuz» diye tehdit ediyor ve Wilson, Ermenileri Türklerden korumak için Doğuya Amerikan askeri gönderebilme yetkisini Senato'dan istiyordu! (Prof. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 275).

yardım edebilir. Oysa İngiltere o ölçüde yararlı olamaz; servet açısından da Amerika daha zengindir... Amerika Hükümeti, milletine üç yılda bitmek üzere İngiliz Donanmasına üstün bir donanma yapımını kabul ettirmiştir. Böylece deniz üstünlüğünü aldıktan sonra, İngilizler balıkçılıktan başka birşey yapamıyacaklardır. Bu donanmanın yapımındaki amaç, elde fazla demir bulundurmak değil, serbest bir pazar yaratmak ve bunun için İngiltere'nin elinden Mısır'ı kurtarmaktır. *Fakat bu donanmanın bir kara kuvveti ile de güçlendirilmesi gerekir, bu da ancak bizim ordumuzla olabilir.* Demek oluyor ki, hem politika açısından, hem de askerlik açısından kendilerine gerekli olduğumuzdan bizi hoş tutacaklardır.

Rauf Bey (Orbay) — Yüksek Kurul, dış yardım ilkesini kabul buyurduysa da, bu yardımı kimden isteyeceğimizi belirtmedi. Amerika olduğu üstü örtülü biçimde anlatılıyorsa da, benim kanımca doğrudan doğruya söylenmesinde bir sakınca olamaz... (paylaşılma) tehlikesi karşısında, memleketimize karşı en tarafsız durumda bulunan Amerika'nın yardımını kabul zorundayız.»[252]

İSMET PAŞA'NIN MANDACILIKTA ISRARI

Görüldüğü üzere, Sıvas Kongresi'nde, bir büyük devletin yardım ve desteği olmaksızın Türkiye'nin kurtulamıyacağı inancı yaygındır.* Bu nedenle, manda,

* Amiral Bristol, 12 Eylül 1919'da Washington'a şu telgrafı çekiyordu: Sıvas Kongresi, oybirliği ile Amerikan mandası istedi; fakat Müttefikler, Kongre'nin hiçbir manda istemediği, Amerika'dan herhangi bir teşvik görmediği ve manda isteğinde bulunursa ABD'nin bunu kabul edeceği yolunda bir garanti elde edemediği için Erzurum kararlarını benimsediği söylentisini yayıyorlar. **Eğer Amerika, Türkiye mandasını kabul edeceğini belirtirse, Sıvas Kongresi, Türkiye'nin bir yardım olmaksızın tek başına ilerleme gücünde bulunmadığını ve Kongre'nin yardım için Amerika'ya başvurduğunu bir bildiriyle bütün ülkeye ilân edecekti.»** (Prof. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 188).

bağımsızlığa aykırı değilmiş gibi görülmek ve gösterilmek istenmiştir. Ne var ki, Sıvas Kongresi'nin bitişinden bir hafta sonra, manda konusunda Amerika'yı ilgilendiren sorunları incelemek üzere Sıvas'a gelen General Harbord başkanlığındaki bir Amerikan Kurulu, mandacılığın ne ölçüde bağımsızlıkla bağdaşacağının çarpıcı bir örneğini getirir: General Harbord, Mustafa Kemal'e, *«Ülkeyi yönetmekte tam yetki olmadıkça, mandanın kabul edilemiyeceğini»* bildirir. Lord Kinross'un sözleriyle, «Harbord, Türkiye'nin geçmişteki siciline dokunarak, kendi kendisine saygısı olan hiçbir milletin elinde tam bir yetki bulundurmadan mandacılık sorumluluğunu alamıyacağı cevabını verir ve Ermeni kırımı'ndan söz eder.»[253]

General Harbord, mandacılığın ne anlama geldiğini Erzurum'da Kâzım Karabekir'e daha çarpıcı biçimde anlatır :

«Harbord — Amerika, sermayesi ile Türkiye'ye yardım etmek ister. Bunu iyi karşılayacağınızı, şimdiye kadar görüştüğümüz devlet ileri gelenlerinden ve halkınızdan anladık. Fakat *bu sermayeyi korumak için bir miktar da asker getirmek ister.*

Karabekir — Sermayenizi getirmekle, siz de, Türk Milleti de yarar görür. Bunun için bunun anlamı vardır. Fakat asker ne olacak? Bunun sizce anlamı nedir?

Harbord — Gerektiğinde sermayenin her duruma karşı korunması için uygun miktarda birlik...

Karabekir — Sermayenizi Türklerin yağma etmesinden mi korkuyorsunuz, yoksa dışarıdan bir devletin saldırısından mı? Eğer Türklerden korkuyorsanız, bu büyük haksızlık ve bizi hiç tanımamaktır. Türk her zaman sözünde durmuştur. Yazık ki, bize verilen sözde duranlar azdır. Bundan biz şimdiye kadar çok zarar ettik. Bundan başka Türklerin yağmasını düşünüyorsanız, getireceğiniz kuvvetlerin daha önce ellerinden silâhlarının alınacağını da düşünün. Türk'ün tarihine bakın! Türk'e boyun eğdirilmiş midir? Yüzyıl-

larca bağımsız yaşamış bir millet üzerinde askerle egemenlik kurmak mümkün müdür? Örneğin şu bulunduğunuz Erzurum'a egemen olabilmeniz için en az üçyüzbin süngü gerekir. Siz sermayenin kazancıyla asker mi besleyeceksiniz? Bu, Türkiye'yi istilâ demektir ki, buna milyonlar ordusu gerekir. Ve bunun için çok büyük kanlar akar. Siz Türk sözüne güvenin. Türkler gözünde, Amerikalıların insanlıkta en ileri gitmiş bir millet olduğunu gösterin. Özgürlük ve bağımsızlığımızı alacak sermaye, bizim için ateştir.*»[254]

Mandacılığın ne olduğu bu kadar açıktır. Fakat Sıvas Kongresi'yle mandacılık sorununun artık kapanmış olması gerekirken, Ahmet İzzet Paşa ile Istanbul'da sıkı işbirliğinde bulunan İsmet (Paşa), hâlâ İzzet Paşa tasarısının peşindedir. Anılarında yazdığına göre, Sıvas Kongresi günlerinde Saffet Arıkan'ın Erzurum'a getirdiği İzzet Paşa tasarısının Sıvas'a gönderilmesini, Karabekir Paşa sakıncalı bulmuştur. Tasarının bir özetini, ancak Kongre'nin bitişinde telle Sıvas'a ulaştırmıştır. Böylece tasarının Kongre'de konuşulması önlenmiştir.

Kongre, Eylül'ün ilk yarısında bitmiştir, fakat İsmet Paşa Aralık ayında Saffet Arıkan'ın getirdiği İzzet Paşa manda tasarısının akıbetinin ne olduğunu şifreyle Atatürk'ten sorar. Atatürk'ün tasarıdan haberi

* Emperyalist sermaye ve asker elele yürür. Amerikan Generali Smedly D. Butler, bunu çarpıcı biçimde açıklamaktadır: «1914'te Meksika'nın, ABD petrol çıkarları için güvenlikli bir yer olmasına yardım ettim. Sonra Haiti ve Küba'nın 'National City' bankasının adamları bakımından rahatlıkla gelir toplanacak güvenilir bir kaynak olmasını sağladım. Sonra 'Brown Brothers' milletlerarası banka işleri adına Nikaragua'yı temizledim... 1916'da Amerika'nın şeker çıkarları için Dominik Cumhuriyeti'nde çalıştım. 1913'te Amerikan meyva şirketleri adına Honduras'ı doğru yola getirdim. Şimdi geriye bakıp bütün bunları hatırlarken, ünlü gangster Al Capone'a bâzı ip uçları vermiş olabileceğimi de düşünüyorum.» (Newsweek, 10 Nisan 1972'den İsmail Cem, Milliyet gazetesi, 18 Nisan 1972).

yoktur. Tasarı, Heyet-i Temsiliye'ye ulaşmamıştır. Karabekir'den sorar. Karabekir gezidedir, yerine vekili Kâzım Dirik, «Karabekir, dönüşte gerekli açıklamayı yapar» cevabını verir. Karabekir, dönüşünde bir cevaba gerek görmez. Fakat İsmet Paşa tasarının izindedir. 29 Aralık 1919'da Karabekir'e şu telgrafı çeker :

«Tasarının size getirildiği, sizin aracılığınızla yollandığı bilinmekte olup, Heyet-i Temsiliye'nin görüşünü de bilmek gerektiğinden, bu konuda acele yardım buyurulması rica olunur.»

1920 yılının ilk günü, Karabekir bu tele, Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerini de hedef alarak, sert bir karşılık verir :

«İzzet Paşa tasarısının ana çizgilerini ve temel maddelerini daha Saffet Bey burada iken, 9 Eylül tarihinde Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine yazmıştım. Kendilerine bunu sordum. Eğer bulamazlarsa, olduğu gibi yeniden yazacağım. Yalnız, büyüklerimiz Sıvas Kongresi'nde milletin verdiği kararı da bu tasarı ile karşılaştırsınlar. Tasarı, Arabistan yönetim biçimi, Türkiye'nin mandası gibi konuları kapsıyor. Bunlar ise, Kongre (Sıvas) kararında açıktır. *Millet oybirliği ile kararını vermiş iken, kişisel bir tasarıdaki ilkeleri tartışmaya, ya da kabule Heyet-i Temsiliye yetkili değildir.* Geçende Çürüksulu Mahmut Paşa da hâlâ Ermenilere arazi vererek sınır düzeltmesinden söz ediyordu. Doğaldır ki, fena bir durumda kaldı. Erzurum ve Sıvas Kongreleri kararını büyük kişiler çok esaslı okumalıdır. Arabistan'ı parçalatmıyacağım diye eski hükümet (Damat Ferit) dahi Türk Milletini boyunduruğa koyuyor ve Kürdistan'ı ayırmayı kabul ediyordu. Kongreler, bu konuda pek esaslı düşündü ve Arabistan'ı dahi toptan bizimle birlikte yutmak isteyen yabancı eli gördü. Dileğim şu ki, Sıvas Kongresi kararlarında Türk'ü, Kürt'ü birliktir. Yeniden aykırı karar, mümkün değildir. Konuşulacak sorunlar, Kongre kararları üzerinde olmalıdır. Bu konuda dikkat ve yardı-

mı pek rica ederim.»

Karabekir, telgrafın bir kopyasını Atatürk'e de gönderir. Ondan 6 Ocak 1920'de şu karşılığı alır :

«1 Ocak 1920'de İsmet Bey'e söz konusu tasarı hakkında gönderdiğiniz cevap, pek doğru ve uygun görülmüştür. Teşekkürlerimizi sunarız. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal.»[255]

İsmet Paşa'nın bu tutumu, Amiral Bristol ile yakın ilişkiler kuran ve savaşarak değil, ancak İtilâf Devletleri'ne boyun eğerek kurtulunabileceğine inanan Ahmet İzzet Paşa ile işbirliğinin sonucu olsa gerekir. Bristol ise, ABD Dışişleri Bakanlığının isteksizliğine rağmen, mandacılığını hâlâ sürdürmektedir. 1920 yılı başında, Bristol, şu gerekçeyle mandacılığı ister :

«Türkiye'de hizmet gördüğüm yıllar boyunca, ihtiyar Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün ırklar ve milletler üzerindeki eski Türk yönetiminin kaldırılması gereğini daima en büyük güç ve şiddetle savundum.»

«*Türkler... hem kendilerini, hem de başkalarını yönetmede yeteneksizdirler. Türk yönetiminin herhangi bir yerde kurulması bir cinayet olacaktır. ABD böyle bir eyleme katılırsa, aynı işe karışan devletler kadar cinayete ortak olacaktır.*»

Demek ki, «Türk Dostu» ününü kazanan ve 1927 yılına kadar ülkemizde kalan ve daha sonraları da Türk - Amerikan dostluk derneklerinin başkanlığını yapan Amiral Bristol, «Türk yönetimi cinayettir. Türkler ne kendilerini, ne de başkalarını yönetebilirler» gerekçesiyle bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerikan mandası altına konumasını istemektedir. Bristol'ün cesaretlendirdiği Ahmet İzzet Paşa da, İsmet Paşa aracılığıyla, Anadolu'ya «Tek çâre, Amerikan mandası olmak» biçiminde baskı yapmaktadır. Ne var ki, Bristol, 1920 baharında Dışişleri Bakanlığından, bütün kapıları kapayan bir cevap alacaktır :

«ABD Kongresi, Orta Doğu'da bir manda kabul etmeye olduğu kadar, Hükümetçe yapılacak eylemler için ödenek vermeye de istekli değildir.»[256]

Böylece, Amerikan mandası hikâyesi son bulacaktır. Fakat Millîcilerin Amerika konusundaki yanılgıları sürüp gidecektir. Bu nedenle günümüzde de geçerli olan bu yanılgıyı ayrıntılarıyla gözler önüne sermek gereklidir.

III — AMERİKA TÜRKİYE'Yİ NE GÖZLE GÖRÜYORDU?

Amerika'daki Türk düşmanlığı inanılmayacak ölçüdedir. Amerika kamuoyunun onaylayacağı, Ermenilerin ya da herhangibir milletin Türklere karşı korunmasıdır.
6 Mayıs 1919
WILSON

PROTESTAN YAPILAN TÜRK ÇOCUKLARI

Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde, «Rumluk ve Ermenilik kurmaya yönelmiş eylemlere karşı direnme» kararı alınmıştır. Zira Anadolu'da Rumluk ve Ermenilik kurma, Türk devleti ve milletinin yok edilmesi demektir. Ne var ki, bu yok edilmekten kurtulmak için bir kısım millîci aydınların dört elle sarıldıkları Amerika, Türkiye ile ekonomik ve kültürel çıkarlarının yanı sıra, herşeyden önce Rumluk ve Ermenilik dâvâsının şampiyonu olarak ilgilenmiştir. ABD Başkanı Wilson, daha çok öncelerden Türkiye'yi yok etmekten, haritadan silmekten söz eder. 1912 yılında Morgenthau'nun Türkiye'ye elçi atanması Wilson'a önerildiği zaman, ABD Başkanı, «*Türkiye diye birşey olmayacak ki, elçi göndermek gereksin*» cevabını verir. Elçi, Türkiye'ye «O halde izin verin de, bunu yerinde izlesin» gerekçesiyle gönderilebilecektir.»[257]

Rumluk ve Ermenilik dâvâsının Amerika'daki gücünü görmek için, Sıvas'a Amerikan mandasını kabul ettirmek amacıyla gelen millîci aydınların Doğu İllerinde ufak bir gezinti yapmaları yeterliydi. Burada «insancıl amaçlarla» Amerikan yardım kurulları çalış-

maktadır, fakat yardım yalnızca hıristiyanlara yapılmaktadır. Yardıma daha çok muhtaç bulunan müslümanlar, insandan sayılmamaktadır.

Olayların içinde yaşayan Kâzım Karabekir Paşa, bunu çarpıcı biçimde anlatır :

Amerikan kurulları, «Tiflis, Gümrü, Erivan'da toplam 18 bin Ermeni çocuğu toplamışlar... Bunların bir kısmı Ermeni Hükümetinin programıyla eğitiliyor, büyük bir kısmı protestan yapılmış. *İslâm çocukları bile Ermeni adlarıyla vaftiz edilerek protestan yapılmış.* Bunlardan Kars'ta 30 tane bulmuş, kurtarmıştım. Bizzat aklı erenler kaçıp bize haber vermişlerdi. Künyelerine ve aile soruşturmalarına göre, Amerikalıların onaylarıyla ailelerinden alınmıştı. Amerikalıların yardımları müthiş, çocuklar çok iyi giydiriliyor ve besleniyordu. Dev kışlalar bunlara ayrılmış, kadınlı erkekli her türlü öğretmen, doktor ve bakıcı Amerikalılar, aralarında Ermeni öğretmenleri ve öteki personeli ile çalışıyordu. Müthiş bütçeleri vardı. Yazık ki, Türk çocuklarına bakmıyorlar, *'tüzüğümüz elverişli değil'* diyorlardı. Hatta Kars'ta elimizde demek olan büyük ambarlardan bize birşey vermek bile istemediler. Sonunda bizim çocukların gösteriler yaparak, ambarlardan zorla alacaklarını söylemeleri, 'yetimlik milletlerarası bir korunmayı gerektirir, vatanımızda bulunuyorsunuz da bizim gibi kimsesizlere birşey vermiyorsunuz' diye tehditleri üzerine birkaç parçasını verdiler.»[258]

Ne var ki, Türk yetimleriyle ilgilenmeye tüzükleri elverişli olmayan bu Yardım Kurulları zaman zaman Ermeni çeteleri barındırmakta ve korumaktadır. Karabekir Paşa, Yardım Kurulu Müdürüne verdiği bir cevapta bunu dile getirmektedir :

«Birkaç yıldan beri Ermenistan'da Ermeni yetimlerini ve yoksullarını besleyen ve bakan Kurumunuz tarafından bütün yardım ve koruma yalnız Ermenilere, Ermeni yetimlerine yöneltilmiştir. Van, Erzurum ve Erzincan'da ana ve babaları Ermeniler tarafından öldü-

rülen ve yok edilen binlerce çocuğun aç ve sefil olması bir yana, Ermenistan sınırı içinde 1919 ve 1920 yılları Ermeni zulüm ve yağmasına uğrayarak sefil ve perişan kalan İslâmlar bile, açlıktan, soğuktan ve Ermeni baltasından ölürlerken, Kurumunuzun yardımının dışında bırakılmasına rağmen, Hükümetimiz tarafından kurul ve kurumlarınıza daima yardımcı ve destek olunmuştur. Buna rağmen, ne üzücüdür ki, 1918, 1919 ve 1920 yıllarında Ermeniler tarafından İslâmlara uygulanan kırım ve zulümlerde rol oynayan bir çok Ermeni çetecileri, Ordumuzun Kars'ı işgalinde kaçmayı başaramıyarak kurumunuza sokulmuş ve bunlar sizin de gizlemeyip söylediğinize göre sayısını bilemediğiniz... bir miktara ulaşmıştır. Yönetiminizde bulunan böyle bir yardım kurulunda bu türden câni ve katillerin sığınak bulması ne kadar şaşırtıcı ise, bunların son zamanlarda kurumlarınızın önemli Ermeni kişileri tarafından silâhlı olarak kaçmalarına yardım etmeleri ve yol göstermeleri de o kadar dikkat çekicidir.»[259]

MERZİFON KOLEJİ'NİN YÜRÜTTÜĞÜ HAÇLI SEFERİ...

Ermenilik gibi «Rumluk kurma» emelleri de, Anadolu'daki Amerikan kurumlarından destek görmüştür. Merzifon Amerikan Koleji, bölgedeki hıristiyanları ayaklandırmaya çalışan Pontusçuların yuvalandıkları bir merkez olmuştur. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi arşivlerinde bulunan, Merzifon Koleji Direktörü Amerikalı White'a ait bir mektup, bir haçlı savaşı zihniyetini göstermek bakımından önemlidir. Direktör White, şöyle demektedir :

«*Hıristiyanlığın en büyük rakibi müslümanlıktır. Müslümanların da en kuvvetlisi Türkiye'dir. Bu hükümeti ve memleketi devirmek için, Ermeni ve Rum dostlarımızı terketmemeliyiz. Hıristiyanlık için Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından o kadar kan feda edildi ki, bunlardan birçoğu İslâmlara karşı mücadelede şehit*

oldular.. Unutmıyalım ki, kutsal hizmetimizin sonuna kadar daha pek çok böyle şehit kanı akıtılacaktır. Alevîlere de mezhep hususunda serbestlik tanırsak, onlar da bize katılacaklardır. Bizim görevimiz, bu fırsatı kaçırmamak, gereğine uygun hareket eylemektir. Hıristiyanların şimdiye kadar görmüş oldukları zulümlere karşı onların zekâtını ödeyecek bir ruh aşılamalıyız. Biz bunu şimdiye kadar yaptık ve başarılı da olduk.»[260]

White'in zihniyeti, Türkiye'de geniş çapta faaliyet gösteren Amerikan misyonerlerinin çoğuna egemen yaygın bir görüştür. Amerikan kamuoyu da Türkiye'yi misyonerler aracılığıyla tanımıştır. Amerikan Hükümetlerinin politikaları, Amerikan kamuoyunda destek bulan misyonerlerin baskısıyla etkilenmiştir.

MANDA OLSAYDIK NE OLURDU?

Bu koşullarda Amerikan mandası olsa, Türkiye'nin geleceği ne olurdu? Falih Rıfkı Atay, bu soruyu cevaplandırmaktadır :

«Amerika liberal bir devlettir. Hıristiyandır. Ermeni kırımından bütün Türklüğü sorumlu tutmaktadır. Eğer onun mandası altına girsek, Amerika'dan Doğu Anadolu'ya bir Ermeni göçüne engel olacak mı idi? Hayır. Kürt otonomicilerini susturacak mı idi? Hayır. Hıristiyanların elinden ekonomik ve tarım egemenliğini zorla alıp sâdece ırgatlık, askerlik ve memurluk yapan Türklere devredecek mi idi? Hayır. Demokratik yolda medreseciler ve şeriatçılar eğitim ve yönetimini durdurup devrimci bir yol mu tutacaktı? Hayır. Nice misyonerlerin o vatanın dört köşesinde okullar açıp Türk olmayan unsurları yetiştirdikleri böyle bir mandadan sonra Türklüğün hâli ne olacaktı?»

«Acaba Amerika, Türkiye'yi kaç otonomiden kurulma bir federasyon olarak bırakacaktı?»[261]

TÜRKİYE'DEKİ AMERİKAN MİSYONERLERİ

> Misyonerler ve din adamları, dünyanın hiçbir ülkesinde Türkiye'deki kadar emperyalizme hizmet etmemişlerdir. Prof. EARLE

Gerçekten, parçalanmaktan kurtulmak için Amerikan mandası olmak, Türkiye'yi parça parça edilmekten kurtaramıyacaktı. Bunun o tarihlerde de bilinmiyecek bir yanı yoktu. Misyonerler baskısıyla, Türkiye'de Rumluk ve Ermenilik dâvâsı güden Amerika'nın bize karşı tutumu apaçıktır.

Türkiye'de Amerikan misyonerleri etkin bir çalışma yapmışlardır: 1914 yılında, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yalnızca Amerikan Misyonerler Kurulu örgütüne bağlı 174 misyonerlik vardır. Kurul, 17 büyük misyonerlik merkezine ve 9 hastahaneye sahiptir. 426 okulu ya doğrudan doğruya işletmekte, ya da kontrolu altında tutmaktadır. Bu okullardaki öğrenci sayısı 25 bindir.[262]

XIX. Yüzyıl boyunca misyonerler, esas itibariyle hıristiyan azınlıklar ve özellikle Ermeniler arasında çalışmışlar ve bunlarda Türkiye'den kopma düşüncesini uyandırmakta etkili olmuşlardır. Amerikalı Profesör Earle'ün sözleriyle :

«*Amerikan misyonerlerinden ve misyoner okullarından Ermeniler, dillerini ve tarihsel geleneklerini yeniden üstün tutmayı öğrendiler, Batı'nın siyasal, toplumsal ve ekonomik ilerleme ideallerini tanıdılar, bulundukları duruma karşı daha etkin bir hoşnutsuzluk duymayı ve köylü müslüman komşularına karşı keskin bir üstünlük duygusu beslemeyi elde ettiler.*»[263]

Misyonerler ayrıca, çeşitli yollardan, ayrılıkçı eğilimleri desteklemişler, Türkiye'yi bir hıristiyan sömürgesi yapmaya yönelmişlerdir. Bu yolda bir haçlı seferi

zihniyetiyle, Merzifon Koleji yöneticileri gibi, hıristiyan ayaklanmalarına karışanlar bile olur. Sözü yine Prof. Earle'e bırakalım :

«Asya Türkiye'si... misyonerlerin kaynaştığı bir kovan gibiydi. Protestanlar, müslümanları hıristiyan yapmaya çalışıyorlar, katolikler, ortodoksları Vatikan'a bağlamaya uğraşıyorlar, ortodokslar Rumları kiliselerinde kalmaya zorluyorlardı...

Gerek kendilerinin, gerek temsil ettiklerini ileri sürdükleri azınlık gruplarının korunması için diplomatik himayeler arayıp milletlerarası olaylara sebep oluyorlardı. *Bu misyonerler ve din adamları, dünyanın hiçbir ülkesinde Türkiye'deki kadar emperyalizme hizmet etmemişlerdir.*»[264]

Amerikan kamuoyu, Türkiye'yi bu misyonerlerin gözüyle tanımıştır. «Hıristiyan kırımlarına girişen, kan emici, barbar Türk» simgesi, Amerikan kamuoyunda bunlar aracılığıyla yaratılmıştır ve bu imge, bugün dahi silinmiş değildir.* Bu konuda da sözü yine Amerikalı Profesöre bırakalım :

«*Eğer Türkiye hakkında Amerikan kamuoyu bilgisiz bırakıldıysa, yanlış ve kasıtlı bilgilerle beslendiyse, bu yüzden geniş ölçüde misyonerleri kınamak gerekir. Misyonerler, tarihi hıristiyanlığın yükselmesi açısından yorumlayarak müslümanların ve İslâm'ın yetersiz, çarpıtılmış ve hatta bazen kaba ve gülünç bir portresini verdiler.*»[265]

AHMET EMİN'İN KATILDIĞI MİSYONER TOPLANTISI

Ahmet Emin Yalman, anılarında, Amerika'da öğ-

* Ünlü Time dergisi, 5 Temmuz 1963 tarihli sayısında «Ortodoksluk» başlığı altında şunları yazmaktadır: «... Türkiye'de 1922'den önce yaşamakta olan birbuçuk milyonluk Yunan ortodokslarının çoğu, Diktatör Kemal Atatürk tarafından ya öldürüldü, ya da sürüldü. Şimdi Patrik Athenagoras'ın etrafındaki grup, Istanbul civarında birkaç Türk adasında yaşayan 80 bin kişiden ibarettir.»

renci iken tanık olduğu bir misyoner toplantısını anlatır. Ön plandaki misyonerlerin hazır bulunduğu toplantı, Kansas City'de yapılmıştır. Toplantıya bütün Amerikan üniversitelerinden kurullar katılır. Amaç, üniversite öğrencileri arasında misyonerlik çabalarını geliştirmek, misyoner tesislerine hoca, doktor ve vâiz sağlamaktır. Sözü Yalman'a bırakalım :

«Duvarlara büyük Dünya haritaları asılmıştı. Bunlarda müslümanların oturduğu yerler karaya boyanmıştı ve fethedilmeleri ve kurtarılmaları gereken yerler diye gösterilmişti. Hatiplerin yaylım ateşi başlayınca, kulaklarıma inanmak istemedim. Vahşilerin, barbarların, yamyamların arasında bulunmak izlenimini duydum. Başta, bir zamanlar Cidde'ye kadar sokulup misyonerlik etmekle övünen ünlü misyoner Samuel Zwemer olmak üzere, takım takım misyoner yardakçıları şu biçimde konuştular :

— *Başlıca hedefimiz, müslümanları, özellikle müslüman Türkleri, İsa'nın yoluna çekmek olmalıdır. Ruh avcılığında doymak bilmeyiniz ve ruhlara saldırınız, bunları hükmünüzün altına geçirmeye bakınız. Av diye gözlerinize kestirdiklerinizi, analarından, babalarından, kardeşlerinden, dostlarından koparmak gibi bir endişe ve vicdan azabı sakın sizi yolunuzdan alıkoymasın, bu gibilerin gözyaşlarını hiçe sayarak, mümkün olduğu kadar çok ruh avlamaya bakmak gerekir.*»

1894 - 1896 Ermeni olayları, Amerika'da Türkiye aleyhtarı geniş bir kampanyaya yol açar. Amerikan Misyonerler Kurulu örgütünün düzenlediği gösterilerde, yeterli sayıda askerle birlikte kudretli bir donanmanın Türkiye'ye gönderilmesi istenir. Amerikan Kongresi, Başkandan iki kez Ermeni mücadelesi hakkında bilgi isteyerek, konuyla ilgisini belirtir. ABD Hükümeti, Amerikan Misyonerler Kurulu adına, Kurul'un olaylar sırasında uğradığı zararlar için tazminat ister. Abdülhamît, buna boyun eğer. Bu arada 60 binden fazla Ermeni Amerika'ya göç eder. Böylece Türkiye aleyhin-

deki kampanya hız kazanır. Türkiye'ye donanma gönderilmesinden sık sık söz edilmeye başlanır. Balkan Savaşı'nın acıklı günlerinde Istanbul'daki ABD Elçisi Morgenthau, «Istanbul'da hıristiyan kırımı olasılığı kuvvetli. Donanma gönderin» diye Washington'a yazar. Bu günlerde ABD, Türkiye'nin şiddetli protestolarına rağmen, Idaho ve Mississippi adlı iki modern savaş gemisini acele Yunanistan'a satar...*

TÜRK ELÇİSİ AMERİKA'DAN KOVULUYOR

Dünya Savaşı başladığında Türkiye'de hıristiyan kırımı yapıldığı, donanma göndermek gerektiği, Amerikan basınında sık sık yazılır. Washington'daki Büyükelçi Ahmet Rüstem, Türk limanlarını bombalama yolundaki ısrarlı yayınları, tarafsız Amerika'yı savaşa sokmak için düzenlenmiş bir İngiliz oyunu sayar ve basın aracılığıyla Amerikan kamuoyuna bir uyarıda bulunma gereğini duyar. 8 Eylül 1914 tarihli Washington Evening Star gazetesinde Ahmet Rüstem'in şu demeci yayınlanır :

«Gazetelere bakılırsa, Fransa'nın ardından İngiltere de ABD kamuoyuna Türkiye'de hıristiyanların öldürüldüğü masalını anlatıp, gerçekle hiç ilgisi olmayan korkunç bir yakın gelecek tablosu çizip, böylece Amerika'dan Türk limanlarına donanma gönderilmesi isteğinde bulunabilmek için bahaneler yaratmaya çalışmaktadır. Türkiye'de bâzı kırımlar yapılmış olduğunu, üzülerek söyliyeyim ki, inkâr edemem. Ancak Ermeni ve Marunîler hıristiyan oldukları için değil, Osmanlı Devleti'ni içten yıkmaya uğraştıkları ve bu amaçları uğruna hükümet ve milletin gözü önünde

* Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da, ABD Hükümeti, çoğu Rum ve Ermeni olan Amerikan vatandaşları için Cumhuriyet Türkiye'sinden tazminat isteyecektir. Amerikalıların iddiasına göre, bu vatandaşlarca uğranan zarar 55 milyon dolardır, fakat ABD 5 milyon dolar ödenmesine râzıdır. Uzun pazarlıklardan sonra, 1934 Eylülünde, 1.3 milyon dolar üzerinden anlaşmaya varılır...

Rusya, Fransa ve İngiltere'den yardım aldıkları için saldırıya uğramışlardır.

Aynı kışkırtma karşısında, dünyaya bir değil, yirmi masum ırk kırımı örneği vermiş olan Rusya acaba nasıl davranırdı? Ya ülkelerinin bağımsızlığı için savaşan Cezayirlileri mağaralarda yakarak öldüren ve sonradan bu büyük eserden sevinç duyan Fransa ne yapardı? Hindistan'daki karargâhlarında başkaldıran âsileri kurşuna dizerek cezalandıran İngiltere'nin tutumu ne olurdu?

Amerikan gazetelerinin büyük çoğunluğu, bu konuda, İngiltere ve Fransa'nın yanında yer aldılar. Onlara, Türkleri suçlarken Amerika'da hemen her gün meydana gelen linç olaylarını ve Filipinler'deki bağımsızlık savaşlarında yapılan 'su tedavileri'ni hatırlayarak daha insaflı olmaları gerektiğini söylemeliyim.

Bir varsayım olarak diyelim ki, Amerika'yı istilâ etmek için Japonların zencilerle gizli bir ittifaka girdikleri meydana çıkmıştır. Acaba bu zencilerden kaç tanesi sağ kalabilecektir ki, olayı anlatabilsinler?

Fransa ve İngiltere, Türkiye'ye karşı yeni bir kışkırtma kampanyası başlatmışlardır. Gizliden gizliye umuyorlar ki, kışkırtmaları sonucu Türkiye'de tatsız olaylar çıksın ve uğursuz iddialarını doğrulasın ve böylece ABD sonunda Doğu'ya savaş gemileri göndermek durumunda kalıp Avrupa Cephesi'nde Müttefiklerin yanında savaşa girsin. Ama ABD Hükümetinin böyle âdi bir tuzağa düşmiyecek kadar akıllı olduğuna inanıyorum.

Öte yandan Türkiye'de tek bir Amerikan vatandaşı dahi zarar görmemişken, niye ülke sularına gemiler göndererek kendine karşı öfke uyandırsın? Niye hiçbir durumda önleyici etkisi olmayacak bir işe kalkışsın? Daha çok hıristiyanların oturduğu İzmir'i, Beyrut'u bombalamak mı? Ne olacak? Daha fazla ne yapabilir? Hiç. Fakat bu, savaş demek olacaktır. Amerikan halkı savaş istiyor mu?

İngilizlerin Türklere karşı yeni hareketi beceriksizcedir. ABD'yi tutumunu değiştirmeye yöneltemiyecektir. Ama Türk Elçiliğine New York'tan aşağıdaki telgrafın gönderilmesine yol açmıştır :

'Türkiye, İngiltere karşısında savaşa girerse, Hindistan ve bütün dünyadaki müslüman ve Hindu'lar onu her biçimde desteklemeye hazırdır. Binlerce gönüllü emirlerinizi beklemektedir. Bhayankar Milliyetçi Gadar Gönüllüleri'.»

ELÇİMİZ, ABD'DEKİ TÜRK DÜŞMANLIĞINDAN YAKINIYOR

Basında çıkan bu demeç üzerine, ABD Dışişleri Bakanlığı, Karabekir Paşa'ya göre Atatürk'ün 1919 yılı sonlarında bir hükümet kurup Dışişleri Bakanı yapmayı düşündüğü Ahmet Rüstem'den* bilgi ister.[266] Türkiye Büyükelçisi, ABD Dışişleri Bakanı Bryan'la görüşür ve bu görüşmeden sonra 12 Eylül tarihinde Bryan'a özel bir mektup yazarak, fikirlerini daha geniş olarak tekrarlar. ABD diplomatik belgeleri arasında yayınlanan mektup şöyledir :

12 Eylül 1914

«Ekselâns,

Dün sabah yaptığımız görüşmeye dayanarak aşağıdaki sözlerimi kabul etmenizi rica ederim.

Bana göndermiş olduğunuz ve ekte size geri yolladığım Star gazetesinden kesilmiş yazı, tamamiyle ga-

---

* Ahmet Rüstem, Kongre'den hemen sonra Sıvas'a gelmiş ve Atatürk'ün yanında bir Heyet-i Temsiliye üyesi gibi çalışmıştır. A. Rüstem, Sıvas'tan Atatürk'le birlikte Ankara'ya gelmiştir. İlk Büyük Millet Meclisi'ne Ankara Milletvekili olarak katılmıştır. Bir süre sonra milletvekilliğinden ayrılmış, Avrupa gazetelerine yazılar yazarak millî dâvâyı savunmuştur. Atatürk, kendisine ölünceye kadar maaş bağlamıştır.

Heyet-i Temsiliye günlerinde Ahmet Rüstem Bey şöyle konuşur: **«Biz burada Cemiyetler Kanunu'na göre teşekkül etmiş bir kurul değiliz. Bizim bir İhtilâl Kurulu'ndan başka kimliğimiz yoktur. Bu kimliğimizin bize verdiği cür'etle herşeyi yapabiliriz.»**

zetecilere verdiğim demece uygundur.

ABD'deki bâzı uygunsuz olaylara basın yoluyla işaret etmiş bulunmamın yadırganacak bir davranış olduğunun elbette ki farkındayım. Ne var ki, hem Türkiye, hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin yararına olarak karşı çıktığım durum da aynı ölçüde uygunsuzdur.

Geçmiş yıllar boyunca, Türkiye, Amerikan basınının sistemli saldırısına hedef olmuştur. Genellikle gayet çirkin sözlerle yapılan bu saldırılar, memleketimin bütün duygularını çiğnemektedir. Dinine, milletine, örf ve âdetlerine, geçmişine, bugünkü varlığına devamlı sövülmekte, Türkiye bir haksızlık ve adaletsizlik ülkesi olarak gösterilmektedir.

Bütün aydın Osmanlılarla birlikte benim de üzüntü duyduğum, Türkiye'de geçmiş olan, fakat başka milletlerin tarihlerinde de üstelik aynı haklı nedenler olmaksızın benzerlerine rastlanılan bâzı olaylar bitmez tükenmez şiddetli suçlamalara konu olagelmektedir.

Basının bu tutumu Amerikan halkını Türkler aleyhine öyle zehirlemiştir ki, Amerikalılar tarafından her Türk 'hitap etmeye değmez' olarak görülmeye başlanmış ve Türkiye, Balkan Savaşı'ndan yenik ve kırık çıktığında birkaç şefkatli söze ihtiyaç duyarken, hemen her Amerikan gazetesinin yağdırdığı en zâlim alay ve hakaretlerle karşılaşmıştır.

Şimdiye kadar, ülkeler arasındaki mesafe sâyesinde, Amerikan basınının bu amansız saldırısından Türk halkının haberi olmamıştır. Fakat bugün, öteki Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de herkesin gözü ve kulağı devam edegelen savaşta tarafsız kalmış olan tek büyük devletin takındığı tutumu anlayabilmek için dikkat kesilmişken, ABD günlük ve haftalık yayınlarından yükselen Türkiye aleyhindeki zâlim seslerin yankıları, ülkenin en uzak köşelerinde bile duyulmaktadır.

Ayrıca milliyetçi ve ırkçı hareketlerin şiddetlendi-

ği bu dönemlerde, Amerikan basınının söz konusu kışkırtmalarının, Idaho ve Mississippi savaş gemilerinin, Türkiye ile ilişkilerinin fazlasıyla gerginleştiği sırada Yunanistan'a satılmasından doğan hoşnutsuzluğu arttırmasından çekinmelidir. ABD savaş filosunun Türk sularında bir deniz gösterisi yapacağı söylentileri de dolaşırken, basının bu tutumu Türklerin şimdiye kadar ABD'ye göstermiş oldukları dostluğu çok azaltacaktır. Fazlasıyla dikkat çeken başka bir durum da, Amerikan basınının ısrarla Türkiye'de toplu hıristiyan kırımı planlandığı yolunda yanlış suçlamalarda bulunmasıdır. Bu iftiranın devamlı kışkırtıcılığının yapılması, Türk nüfusunun daha alt tabakalarına, yapmayı düşünmediği bir şeyi sonunda yapması yolunda bir telkin gibi gelebilir. Üstelik Türkiye milletler arasında kanun dışı sayılmaya fiilen mahkûm edilirken, bu, hıristiyanlık adına yapılmaktadır.

Ülkedeki Türk aleyhtarı aşırılığı ancak görebilmiş ve yarattığı üzüntüyü farketmiş olan Yüksek Hükümetiniz, böyle bunalımlı bir dönemdeki görevlerini bilmektedir. Ancak ABD gibi uygarlığın öncüsü olarak bilinen bir ülkede basın ve özellikle resmî olarak içinde bulunulan fırtına üzerinde yazmakla görevlendirilmiş bir gazete, hükümetin işini olduğundan fazla güçleştirmemelidir. Türkiye ile ilişkiler konusunda daha bilinçli bir görüş açısına ulaşmak için ciddî çaba harcamak zorunludur. Hükümet, basın karşısında göze çarpacak derecede çâresizdir. Bu durumda müdahale etmek görevi, Türk Elçisine düşüyor.

Basına verdiğim demeçte ABD'ye saldırdığım, hatta onu eleştirdiğim dahi söylenemez. Ülkemi bir Amerikan saldırısı karşısında koruduğum açıktır. Savunmam, ABD'nin kendi kendini suçlayacak davranışları olduğunu söylemek ve bunları birer birer saymak biçiminde olmuşsa, bu yol, Amerikan basınını, erdemlerinin ayıplarını kapattığına inandığım Türk halkına kar-

şı daha insaflı bir tutuma yöneltmenin tek çâresi olarak göründüğü içindir.

Diplomatik kurallâra aykırı davranmış olabilirim, fakat böyle bir durumda kurallardan uzaklaşmanın yanızca affedilebilir değil, aynı zamanda meşru da olduğuna kuvvetle inanıyorum. İnsanlığın çıkarı, biçime fedâ edilemez.

Türkiye'ye, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve nihayet insanlığa karşı ahlâk görevimi yerine getirdiğimden eminim.

Saygılarımla.»

Ahmet Rüstem'in bu notu, sonradan bakan olacak Dışişleri Danışmanlarından Lansing tarafından incelenir ve 14 Eylül tarihinde Bryan'a yazılan bir yazıyla, Türkiye Elçisi'nin «istenmeyen kişi» ilân edilmesi önerilir :

(Lansing'den Bryan'a)

14 Eylül 1914

«Ekselâns,

Türk Elçisi'nin gazetelerde çıkan demeciyle ilgili notunu okudum.

Bence not, fazlasıyla saldırgan sayılacak ölçüde küstahça yazılmıştır. Elçi, üstü kapalı biçimde, Hükümetimizin Yunanistan'a kruvazör satmasını ve 'donanma gösterisi' diye söz ettiği Türk sularına savaş gemisi gönderme isteğini eleştirmektedir.

Ayrıca, davranışının diplomatik sayılamıyacağını açıkça kabul etmekte, fakat böyle bir durumda resmiyetten uzaklaşmanın yalnızca hoşgörülebilir değil, aynı zamanda meşru sayılacağını iddia ederek davranışını haklı göstermeye çalışmaktadır.

Elçi'nin demecinden ve onu daha da ağırlaştıran notundan sonra, Washington'da ülkesini temsile devam etmesinin devletimizin itibarına yakışmıyacağı düşüncesindeyim. Buradaki yararı bitmiştir ve kendisi, hiç kuşkusuz istenmeyen kişi (Persona non grata) dır.»

ELÇİMİZDEN PİŞMANLIK BELGESİ İSTENİYOR...

Bakan Bryan, Danışman Lansing kadar katı davranılmasını, olaganüstü koşullarda sakıncalı saymaktadır. Ahmet Rüstem'in özür dilemesiyle olayın kapatılınasını uygun görmektedir. Bakan, 16 Eylül günü Lansing'e yazdığı bir yazıyla bunu bildirir :

(Bryan'dan Lansing'e)

16 Eylül 1914

«Sayın Bay Lansing,

Başkan Wilson, henüz Türk Elçisi'nin yapmış olduğu basın konuşması hakkındaki görüşlerini bildirmedi .Telefonda kendisine, normal zamanlarda Elçinin davranışının derhal görevinden uzaklaştırmakla sonuçlanacağını, ancak şu anda Türkiye ile ilişkilerimizi gerginleştirmektense, biraz hoşgörü göstermenin daha akıllıca olacağını söyledim.

Doğaldır ki, olayın üzerinde durmamazlık edemeyiz. Fakat kendisine bir mektup yazarak, notundaki deyişten milletlerarası diplomasi kurallarını çiğnemeye kendini haklı gördüğünü anladığımızı ve bunu hayretle karşıladığımızı, önemsenmiyecek sayıda bâzı gazete yayınları (bütün gazeteleri izlemesi mümkün olamaz) yüzünden sinirlendiğini, ayrıca Hükümetimizin Avrupa'daki gerginliğin farkında olduğunu, bu yüzden de normal zamanlarda olduğu kadar nezaket kurallarının üstünde durmadığını, eğer burada kalmakla ülkesine yararı olacağını düşünüyorsa, basın toplantısındaki sözleri için uygun biçimde özür dilemesini ve bundan böyle ülkemiz arasındaki dostluğa uygun olarak yapılacak diplomatik görüşmelerde gerekli olan bu isteğe uygun hareket edeceğine dair garanti vermesini isteyebiliriz.

Olayın üzerinde durulacaksa, yukarıdaki hususları size ve Sayın Başkan'a öneririm.»

Bunun üzerine Lansing, 19 Eylül tarihinde Türkiye Elçisi'ne tepeden bakan, azarlayıcı bir yazı yazarak demecinden pişmanlık duyduğunu açıklamasını ve

ABD'nin konukseverliğini kötüye kullanmaktan kaçınmasını ister. Lansing'in yazısı şöyledir :

19 Eylül 1914

«Ekselâns,

Dışişleri Bakanlığımızın sözlü bir isteği üzerine göndermiş olduğunuz 8 Eylül tarihli gazetelerde ABD ve ona bağlı ülkelerdeki adalet uygulamasına ilişkin görüşlerinizi özetleyen demecin size ait bulunduğunu belirttiğiniz notunuzu Başbakanımıza verdim.

Notunuzda demecin sâhibinin kendiniz olduğunu ve gazetedeki yayının doğruluğunu kabul ediyorsunuz. Özetle, Amerikan basınının Türkiye'ye karşı düşmanlığının, bütün diplomatların görevlendirildikleri ülkelerde uymak zorunda bulundukları diplomasi kurallarını çiğnemekte haklı görülmeniz için yeterli bir neden teşkil ettiğini söylüyor, Hükümetimizin Türkiye politikasını da kapalı biçimde eleştiriyorsunuz.

Başkan Wilson, notunuzun üslûbunun kabul edilemiyeceğini, açıklamanızın tutumunuzu mâzur göstermeye yeterli olmadığını ve önemsiz sayıda birkaç gazetenin yayını yüzünden sizin de kabul ettiğiniz ve savunmaya çalıştığınız büyük bir diplomasi nezaketsizliği gösterdiğinizi size bildirmekle beni görevlendirdi.

Hükümetimiz, Hükümetinizin temsilcisi olarak ABD'nin konukseverliğini kötüye kullanmanız karşısında, ABD'nin itibarına uygun olarak alacağı tedbirleri, Avrupa'daki gergin durumu göz önünde tuttuğundan aynı titizlikle uygulamıyacaktır.

Bu nedenle, eğer ülkemizdeki görevinizin hâlâ memleketinize yararlı olacağına inanıyor ve küçültücü bulunan demecinizden dolayı pişman olduğunuzu bildirmek arzusunda iseniz, Başkanımız, olayı kapatarak sizinle Hükümetimiz arasında şimdiye kadar devam edegelmiş olan dostça ve sıkı ilişkilerimizi tazelemeye hazır olduğunu bildirmektedir.

R. Lansing»

ELÇİMİZ REDDEDİYOR...

Ahmet Rüstem, bu yazıyı ertesi gün cevaplandırır. Özür dilemeyi reddeder ve Amerika'dan ayrılır:

(Ahmet Rüstem'den Dışişleri Bakanına)

20 Eylül 1914

«Ekselâns,

Bir basın mensubuna 8 Eylül'de verdiğim demeçle ilgili 12 Eylül tarihli notuma cevap teşkil eden 19 Eylül tarihli mektubunuzu almış bulunuyorum.

Cevap olarak, Sayın Başkanınıza bu konudaki görüşlerine katılmadığımı ve bundan dolayı Hükümetime beni geri çağırması için talepte bulunulmasını arzu ettiğimi bildirmenizi rica ederim.

İki hafta içinde Istanbul'a hareket edeceğimi de bildiririm.»[267]

TÜRKİYE'DEKİ ABD ELÇİSİ

İlginçtir ki, Washington'daki Türk Elçisi, Türk-Amerikan ilişkilerini koruma kaygusuyla ABD'yi kapalı biçimde eleştirdi diye ülkeden kovulurken, Amerika Türkiye'de açıkça Türk düşmanlığı ve Ermenicilik dâvâsı güden kişiler tarafından temsil edilmektedir. ABD Elçisi Morgenthau, Türkleri «bir milletin katili» ilân edecek kadar peşin yargılıdır. Savaş sırasında yazdığı «Boğaziçi Sırları», Türkiye aleyhindeki Rum ve Ermeni propagandasının en aşırı örneklerinden biridir. Morgenthau, 1927 yılında da Amerika ile imzaladığımız Lozan Antlaşması'nın Senato'da onaylanmasına karşı çıkmış, «Kızıl Elli Despotlukla Antlaşma» başlıklı yazılar yayınlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, ABD Elçisi'ne göre «Kızıl elli bir despotluk»tur.

İşte bu kişi, Türkiye savaşa girip «Cihad» ilân edince, hıristiyan kırımı olacağı iddialarıyla geniş bir kampanyaya girişmiş, Enver Paşa'ya «Türkiye'nin Amerikan dostluğunu yitirebileceği» tehdidinde bulunmuştur. Alman Elçisi'ne, bir kırımdan Almanya'nın da sorumlu tutulacağını bildirmiştir. Morgenthau, daha

savaşın başında, hıristiyanlara kötü davranılacağını, «halkın bütün taşkınlıklarının Hükümet kışkırtmalarıyla olduğunu» Washington'a tellemektedir.»[268]

1915 yılındaki Ermeni sürgünüyle, ABD'nin Türkiye Elçiliğince de körüklenen Türk aleyhtarlığı ABD'de en yüksek noktasına ulaşır. Morgenthau, «bir milletin katli»nden söz eder. ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'ye sert bir nota yollar, ayrıca Ermeni kırımına karşı Almanya'nın Türkiye'yi protesto etmesini ister.

ABD'de Ermeni Yardım Komitesi kurulur ve başına Amerikan Misyonerler Kurulu'ndan James L. Barton getirilir. Daha sonra «Ermenistan ve Suriye İçin Yardım Komitesi» adını alacak olan bu örgüt, ülkede çok kısa sürede büyük paralar toplar ve Anadolu'da çalışmaya koyulur.

1916 yılında ABD, Türkiye'ye yine sert bir protesto gönderir. Bu sert çıkışın nedeni, misyonerlere ait binalardan askerî gereklerle yararlanmamızdır. Amerikan Hükümeti, protestosunda, bunun «*çok ağır sonuçlar doğurabileceğini*» ileri sürer.

İşte bu duygularla dolu bulunan ABD Hükümeti, Türkiye'nin Rusya, İngiltere, İtalya, Fransa ve Yunanistan tarafından haritadan silinmesine karşı değildir. Hatta bunu istemektedir. Hikmet Bayur'un sözleriyle, o sıralarda ABD «hıristiyanlık duyguları ve Ermeni sevgisi nedeniyle bize karşı yapılacak her türlü harekete göz yumacak bir ruhsal durumda»dır.[269]

ABD Hükümetinin bu tutumunu, Amerikan belgelerine dayanarak belirtmeye çalışalım.

WILSON'UN TÜRKİYE PLANLARI

Türkiye, haritadan silinmelidir.
WILSON

ABD Başkanı Wilson, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın Türkiye'yi paylaşma pazarlıklarından ve gizli anlaşmalardan haberlidir. Hatta Wilson'un en yakın çalışma arkadaşı Albay House, Avrupa'daki bu paylaşma toplantılarına katılır. Örneğin House, 1916 Şubatında Londra'da İngiliz Savaş Kabinesi ile toplantı yapar. Toplantıdan sonra House, güncesine şunu not eder :

«*Türkiye'yi hem Asya'da, hem de Avrupa'da neşe içinde paylaştık.*»

Görüşmelerin özeti, 22 Şubat tarihli Grey Memorandumunda verilir. Buna göre, Başkan Wilson'un temsilcisi House, Rusya'ya Akdeniz'e bir çıkış sağlanması, *Almanya'ya Avrupa'da yitireceği topraklara karşılık Anadolu'da toprak verilmesi* görüşündedir. Memorandum, Wilson tarafından da kabul edilir.

Haziran 1916'da House, İngiltere Dışişleri Bakanına, gizli anlaşmalarla İtalya'ya ayrılan payı da tanıyarak şöyle yazar :

«*Almanya'nın kayıpları Anadolu'da karşılanabilir. Rusya bir sıcak deniz limanı elde edebilir ve İtalya, kendisine tanınan yerleri alabilir.*»[270]

1917 yılı başında House ile birlikte «Yeneni, Yenileni Olmayan Barış» söylevini hazırlarken, Wilson, Osmanlı İmparatorluğu'na son verme görüşünü artık resmen açıklama niyetindedir. Wilson ve House, bu söylev üzerine Istanbul'daki ABD Elçisi'nin başına gelebilecekleri gülüşerek hesaplamaya çalışırlar :

«— Hemen asılacak mıdır, yoksa Türkiye'den ayrılmasına izin verilecek midir?»

Fakat akıllarına, bu açıklama üzerine, Türkiye'de Amerikan okullarının, misyonerliklerin ve yardım ör-

gütlerinin başlarına gelebilecekler sorusu takılınca ciddileşirler. Wilson, söylevinde arazi sorunlarına dokunmaktan vazgeçer.

ABD Başkanı Wilson, Osmanlı İmparatorluğu'nu tarih sahnesinden kaldırmaya karar veredursun, Saray ve Bâbıâli, Amerika'yı kazanma çabasındadır. Amerikan belgeleri, Sultan'ın Türkiye - ABD dostluğunu korumak ve geliştirmek için giriştiği çabaları anlatır. Wilson 2 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş açtırmak için Kongre'ye başvurduğu zaman dahi Türkiye, ABD ile savaşa girmeyi düşünmediğini belirtir. Fakat 20 Nisan'da iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kesilir. Bâbıâli, Türkiye'deki Amerikan kurumlarına karşı, tıpkı ilişkilerin kesilmesinden önce olduğu gibi barış içinde yaşayan iki memleket işlemi yapılması emrini verir.

10 Ekimde Wilson, House'a «*Türkiye'nin haritadan silinmesi*» görüşünün açıkça savunuculuğunu yapmayı düşündüğünü söyler.[271] Bu arada Fransa yerine Türk Cephesi'ne Amerikan askerleri göndererek, Filistin ve Mezopotamya'da Türk Ordularının yenilgiye uğratılması, böylece Rusya'nın savaştan çekilmesinin yarattığı durumun düzeltilmesi ve Doğu'da savaşın bitirilmesi önerilir. Bu yolda bir memorandum hazırlanırsa da, Türkiye'ye asker gönderme düşüncesi daha öteye gitmez. Yalnız 24 Ekim tarihli bu memorandumla, ABD, Boğazlar'ın kontrolünü Türkiye'nin elinden alma kararını vermiş olur.

Türkiye'ye savaş ilân edip etmeme, ABD'yi daha fazla düşündürecektir. Aralık 1917'de ABD, «Almanya'nın âleti» diye Avusturya'ya savaş açmıştır. Wilson, «Aynı temel düşünce, Türkiye ve Bulgaristan'a karşı da bizi savaş açmaya götürmektedir. Onlar da Almanya'nın âletleridir. Ancak onlar şimdilik yalnız birer âlet olup bizim zorunlu hareket yolumuz üzerinde bulunmuyorlar» gerekçesiyle, Türkiye ve Bulgaristan'a savaş açmaktan kaçınmak istemiştir. Fakat Senato bununla yetinmemiş, daha inandırıcı gerekçeler bulmak

gerekmiştir. Lansing, şu gerekçeyle Senato Dışişleri Komisyonu'nu yatıştırabilmiştir :

«Türkiye'nin Amerika'daki çıkarları hiçbir değer taşımaz iken, Amerika'nın Türkiye'deki çıkarları pek çoktur. Başlıca eğitim kurumları milyonlarca dolar değerindedir. Kurumlar ya kapatılacak, ya da bunlara el konulacaktır. Okullar hâlen açıktır ve işlemektedir. Birçok Türk buralarda okumaktadır. Bu çok değerli nüfusumuz yitirilecektir. Ayrıca hıristiyan ve yahudi kırımı olabilir.»[272]

WILSON'UN ÜNLÜ 12. MADDESİ

Demek ki, Türkiye'deki Amerikan kurumlarını ve misyonerleri kollamak gerekçesiyle ABD, Türkiye'ye savaş ilânından kaçınmıştır. Fakat Başkan Wilson'un kurmayları, Türkiye'yi parçalama planlarını geliştirmekte devam etmişlerdir. Bu amaçla, Albay House'ın başkanlığında, ABD'nin Barış Konferansı'nda karşılaşabileceği sorunları incelemek üzere bir uzmanlar topluluğu kurulur. Uzmanlar kurulu, Walter Lippmann'ın incelemelerine dayanan bu konudaki ilk memorandumunu 22 Aralık 1917'de Wilson'a verir. Memorandumda şu görüş önerilir :

«Osmanlı İmparatorluğu'na bağımlı kavimleri, kötü yönetim ve baskıdan kurtarmak zorunludur. Bu, en azından Ermenistan'a özerklik tanınmasını, Filistin, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın uygar devletlerin himayesine verilmesini içerir. Aynı zamanda Boğazlar'dan her yönde serbest geçişin sağlanması gereklidir.»

Wilson, bu memorandum üzerinde çalışır ve kenarına şu notu yazar :

«Şimdiki Türk İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına güvenilir bir egemenlik sağlanmalı ve Türk yönetimi altında bulunan öteki milliyetlere de kendi kendilerine gelişme olanağı tam olarak bağışlanmalıdır.»

Wilson, sonra bunu «tam olarak gelişme olanağı»

biçimine getirir ve Boğazlar'dan serbest geçiş kısmını ekler. Wilson, Ermenistan, Suriye ve Mezopotamya'nın Türkiye'den kopartılacağının açıkça belirtilmesini ister, House karşı koyar, sonunda bundan vazgeçilir. Böylece Wilson'un ondört maddelik ünlü bildirisinde Türkiye ile ilgili bulunan 12. madde ortaya çıkar.[273] 8 Ocak 1918'de dünya kamuoyuna açıklanan 12. madde şöyledir :

«Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına güvenilir bir egemenlik sağlanmalı, fakat hâlen Türk yönetimi altında bulunan öteki milliyetlere, her türlü kuşkudan uzak bir yaşama güvenliği ve kesinlikle engelsiz bir kendi kendilerine gelişme olanağı verilmelidir. Boğazlar, bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine, serbest geçiş için, milletlerarası garanti altında, sürekli olarak açık bulundurulmalıdır.»

Wilson'un Ondört Maddesi etrafında büyük bir propaganda rüzgârı estirilir. Daha önce Bolşevikler, İtilâf Devletleri'nin paylaşma planlarını açıklamışlardır, oysa Wilson, «milletlerin kaderlerini tâyin hakkı» ilkesini getirmektedir.

Türk Dışişleri Bakanı Halil (Menteş) 7 Şubat 1918'de Wilson ilkelerine genel olarak katıldığını açıklar. Dışişleri Bakanı'na göre, «Savaştan önce bağımsız olmayan millî gruplar, her bir ayrı ülkenin anayasasına uygun biçimde kurumlar kazanacaklardır». Boğazlar'da ise, milletlerarası garanti olmadan serbestlik tanınacaktır.

Görüldüğü üzere İttihatçı Hükümet, Wilson ilkesini çok yumuşak ve işine geldiği biçimde yorumlamaktadır. Bir kısım özerk yönetimlerle, İmparatorluğun bütünlüğünü kurtarma umudunun beslendiği izlenimini vermektedir. Istanbul'da Wilson dernekleri kuran millîci aydınlar ise, bu sâyede Anadolu ve Trakya'da bağımsız bir Türk Devleti'nin yaşatılabileceğini düşünmektedirler. Anadolu'da da «Rumluk ve Ermenilik kurulma» tehlikesine karşı direnişe geçen millî örgütler,

Wilson ilkelerine sarılacaklardır. Yalnızca Lenin ve Bolşevikler, Wilson ilkelerini ABD Başkanı'na iletilen bir nota ile alaya alacaklardır :

«Ne tuhaftır ki, ilkeleriniz arasında Irlanda, Mısır, Hindistan ve hatta Filipinler'in özgürlüğüyle ilgili hiçbir şey göremedik... Bu halkların bizimle birlikte Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuna, serbestçe seçilmiş temsilcileri eliyle katılma fırsatından yoksun bırakıldıklarını öğrenmekle çok üzüleceğiz.»

«Sizin Milletler Cemiyeti projenizi bu Milletler Cemiyeti'nin milletlere karşı bir kapitalistler cemiyeti olmasını önleyecek biçimde yeniden düzenlemeye çalıştık.»[274]

WILSON MADDESİ VE MİLLÎ MİSAK

Gerçekten Wilson ilkeleri, boş umutlar yaratmaktan öte bir değer taşımayacaktır. Eğer ABD'nin 12. maddeyi nasıl yorumladığını Anadolu'daki millîciler bilselerdli, Wilson ilkelerine herhalde umut bağlamayacaklardı. 12. maddenin Wilson tarafından da «tatminkâr» bulunan Amerikan resmî yorumu şöyledir :

«Açıktır ki, Boğazlar ve Istanbul, ad olarak Türk kalsalar bile, milletlerarası kontrol altında tutulmalıdır. Bu kontrol, birlikte de yapılabilir, ya da Milletler Cemiyeti'nin görevlendireceği bir mandacı devlet eliyle de gerçekleştirilebilir.

Anadolu, Türklere bırakılmalıdır. Yunanlıların daha çok sayıda bulundukları kıyı bölgeleri, belki de Yunan mandasında özel bir milletlerarası kontrol altına konulabilir.

Ermenistan'a Akdeniz'de bir liman verilmeli ve bir himayeci devlet gösterilmelidir. Fransa bunu isteyebilir, fakat Ermeniler İngilizleri yeğ tutuyorlar.

Suriye, İngiltere ile Fransa'nın yaptığı bir anlaşma sonucu, şimdiden Fransa'ya ayrılmıştır.

Filistin, Mezopotamya ve Arabistan için en uygun mandacının İngiltere olduğu açıktır.

Anadolu'daki bütün mandacı devletleri bağlayacak

garantileri kapsayan genel bir Manda Yasası, Barış Antlaşması'na eklenmelidir.

Manda Yasası, 'açık pazar' ve azınlıklar için hükümler getirmelidir. Ana demiryolu hatları, milletlerarası bir yönetim altına konulmalıdır.»[275]

Görüldüğü üzere, «*Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına güvenilir bir egemenlik sağlanmalı*» denildiği halde, Akdeniz'de limanı olan ve Doğu Anadolu'yu kapsayarak Kafkaslar'a kadar uzanan bir Ermenistan kurulmak istenmektedir. Ermeniler, bölgede hayli küçük bir azınlıktır, fakat bölgedeki Türk ve müslüman çoğunluk üzerinde azınlıktaki Ermeni egemenliği doğal görülmektedir.

Yine Türkiye'nin Batı kıyı bölgelerinde Rumların çoğunlukta olduğu, güvenilir hiçbir belgeye dayanmaksızın ileri sürülmekte ve buraların Yunan mandasına verilmesi istenmektedir.

Türkler, herhalde azınlıkta bulunmadıkları Trakya ve Istanbul'dan çıkartılmakta, Boğazlar ve çevresi tek ya da çok devletli bir manda düzenine konulmaktadır.

«Türklerin yaşadıkları bölgede güvenilir Türk egemenliği»nden ABD Hükümetinin anladığı budur. Böylece, milletlere özgürlük tanıma iddiasındaki Wilson Planı, Avrupalı emperyalist devletlerin Türkiye'yi paylaşma planlarından pek az farklıdır. Wilson Planı, İtalya ve Rusya'nın paylarını görmezlikten gelmekle birlikte, İngiltere ve Fransa'nın paylarına tamamen saygılı davranmıştır. İngiltere ve Fransa'nın İtalya'ya yükümlülüklerini yok sayıp, Türkiye'nin Batı kıyılarında Yunan mandasını yeğ tutmuştur. Çarlık Rusyası'na vaad edilen Istanbul ve çevresi de, Bolşeviklere verilemeyeceğinden, Türkiye'den koparılıp bir manda düzenine konulmaktadır.

Demek ki, Amerika'nın resmî yorumuna göre, Türkiye'nin millîci çevrelerinde umutlar uyandıran 12. madde, Türkiye aleyhinde Sevr Antlaşması'ndan da

geri bir anlayışı yansıtmaktadır. Anadolu, azınlıkta da olsalar, Rum ve Ermeni egemenliğine peşkeş çekilmektedir.

WILSON'UN İKİYÜZLÜLÜĞÜ

«Milletlerin kaderlerini tâyin hakkı» ilkesini savunma iddiasındaki Wilson, bu ilkenin Türk ve müslümanlara uygulanmıyacağının çarpıcı bir örneğini Filistin'de «Yahudi Yurdu» kurulması konusunda vermiştir. İngiltere, Balfour Bildirisi ile bunu tanımıştır. Siyonistlerin baskısıyla, Wilson da, 1918 Ağustosunda kişisel olarak Balfour Bildirisi'ni imzalamış ve böylece müslüman Filistinlileri yurtlarından kovup, dışarıdan yahudi göçmen getirmeye dayanan İsrail Devleti'nin temelleri atılmıştır.

«İdealist» ününü kazanan ABD Başkanı Wilson, şampiyonluğunu yaptığı «milletlerin kaderlerini tâyin hakkı»nı bu ölçüde hafife alan bir ikiyüzlülük içindedir. Wilson, aynı ikiyüzlülüğü Türkiye'yi paylaşma konusunda İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya'nın imzaladıkları gizli anlaşmalar dolayısiyle de göstermiştir. Wilson, daha 1916 yılında bildiği ve geniş ölçüde kabullendiği gizli anlaşmalardan haberi yokmuş gibi davranmış, onları tanımadığını ileri sürmüştür. Hatta idealist Wilson, 1919'da Versay Antlaşması Senato Dışişleri Komisyonu'nda görüşülürken, yıllar önce gördüğü ve incelediği, çeşitli belgelerle saptanan gizli anlaşmaların varlığını ancak Barış Konferansı sırasında öğrendiğini ileri sürebilmiştir! Amerikalı Profesör Evans, bu tutumu şöyle değerlendirmektedir :

«Wilson ve House, ABD savaşa katılmadan önce, bu gizli anlaşmaların en önemlilerini ana çizgileriyle bilmekteydiler. Müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu'na son vermek istedikleri, Wilson ve House tarafından yalnızca bilinmekle kalmıyor, aynı zamanda onaylanıyordu. İmparatorluğun, savaşın beklenen galipleri arasında paylaşılmasını onaylamaktan uzak bile olsalar,

Osmanlı İmparatorluğu'na son verilmesinden yanaydılar.»[276]

ABD Dışişleri Bakanı Lansing bu sıralarda Türkiye planlarını geliştirmekte devam etmiştir. 21 Eylül 1918'de Lansing, yeni bir memorandum hazırlamıştır:

«Türkiye, Avrupa topraklarından yoksun bırakılmalı, yalnız Anadolu'da kalmalıdır. Istanbul, milletlerarası bir himaye düzenine konulmalıdır. Boğazlar, milletlerarası bir yönetime verilmelidir. Ermenistan ve Suriye, açık pazar koşulları bozulmadan, en kısa sürede himaye altında özerk yönetime kavuşturulmalıdır.»

Ayrıca, Türkiye gibi savaştan yenik çıkmakla birlikte, ABD tarafından desteklenen Bulgaristan, Yunanistan lehine yitirebileceği topraklara karşılık, Istanbul'a kadar uzanan bölgede Türkiye'den arazi almalıdır.[277]

İşte ABD, 1919 yılı başında Paris'te toplanan Barış Konferansı'nda bu düşüncelerle yer alacaktır.

MANDA PLANININ İÇYÜZÜ

Wilson, barış masasına Milletler Cemiyeti ve manda görüşleriyle oturur: Almanya'nın eski sömürgeleri ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak yerlerde, Milletler Cemiyeti'nin denetiminde manda düzeni kurulacaktır. Manda, henüz kendi kendini yönetme yeteneğini elde edememiş milletleri, belli bir süre için bir büyük devletin elinden tutarak kendi kendini yönetmeyi öğretmesi olarak sunulur. «Öğretmen» büyük devleti, Milletler Cemiyeti seçecektir. Amaç, bu milletleri bağımsızlığa hazırlamaktır.

Eski sömürgeciliğin de ilân edilen amacı, geri kalmış milletleri sömürmek değil, bu milletlere uygarlık götürmek ve ellerinden tutarak onları uygarlığa ulaştırmak idi. Şimdi de milletler, bağımsızlıktan yoksun bırakılarak, bağımsızlığa kavuşturulacaktır...

Wilson, Barış Konferansı'nda bu görüşleri tam olarak kabul ettiremez. İngiltere'nin Dominyonları, savaşta ele geçirdikleri Alman sömürgelerinin yönetimi-

ni kimseyle paylaşmak niyetinde değillerdir. Nitekim bunlar için C sınıfı denilen bir manda tipi icat edilerek, Wilson'un Ondört Madde'si yok sayılır. Bu sömürgeler, eskisi gibi sömürge olarak kalırlar. Böylece, asıl manda düzeni Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak topraklar için planlanmış bir sistem hâline gelir.

Öte yandan Türkiye'yi paylaşma anlaşmaları imzalamış olan İngiltere, Fransa ve İtalya, mandaların Birleşmiş Milletler'ce paylaştırılmasına yanaşmazlar. Böyle bir sistem, sömürgeleri kaptırma tehlikesi yaratabilecektir. Bu nedenle, mandaların paylaşılması, büyük devletlerin eline bırakılır. İlgili halkın mandacı devleti seçmesi ilkesi boş bir lâftan ibaret kalır. Bununla birlikte, manda düzeni, Milletler Cemiyeti Yasası çerçevesinde ve onun denetimi altında tutulur.

Manda, geniş bir propagandayla, ülkücü bir girişim diye sunulur. Oysa, ülkücü sözlerin gerisinde emperyalist çıkarlar yatmaktadır. Manda düzeni, Türkiye'nin paylaşılmasında, ABD'yi pay sâhibi yapmaya, en azından Milletler Cemiyeti yoluyla bu toprakların yönetiminde söz sâhibi kılmaya ve «açık pazar» ilkesini uygulatmaya yönelmiş bir sistemdir. Şöyle ki, savaş yıllarında Avrupalı emperyalist devletlerin imzaladıkları gizli anlaşmalar yürürlüğe konsaydı, ABD paylaşmanın dışında kalacaktı. Daha önemlisi, paylaşılan ülkelerin pazarları, ABD sermayesine ve ticaretine kapalı tutulacaktı. Oysa manda düzeninde, eşitlik ilkesi uygulanmaktadır. ABD, Türkiye'de manda almasa bile, Amerikan sermayesi ve emtiası İngiliz, Fransız, İtalyan mandalarına, eşit koşullarda serbestçe girebilecektir. Nitekim ABD bu manda ilkesine dayanarak, İngiltere'nin Mezopotamya petrol zenginliklerine tek başına el koymasına karşı çıkmış ve Rockefeller'in Standard Oil'una Türk Petrol Şirketi'nde pay sağlamıştır.

PARİS'TE DÖRT BÜYÜKLER KOMEDYASI!

Manda işini Paris'te böylece düzenlemeye çalışan «Dört Büyükler» hemen Türkiye'nin paylaşılmasına

girişirler. 30 Ocak 1919 günü Yüksek Konsey'de Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan'ın Türkiye'den ayrılmasını kararlaştırırlar. Hatta Lloyd George, bir arazinin daha alınmasını ister. «Lloyd George, bu arazinin ayrı olduğunu farkedememişti. Mezopotamya ve Ermenistan'ın bu araziyi de kapsadığını düşünmüştü. Fakat şimdi ona bildirilmişti ki, bu doğru değildir. Mezopotamya ve Ermenistan arasında Kürdistan vardır.»[278]

Bu unutkanlığın düzeltilmesinden sonra, 30 Ocak 1919'da şu karar alınır:

«*Ermenistan, Suriye, Mezopotamya ve Kürdistan, Filistin ve Arabistan, Türk İmparatorluğu'ndan tamamen ayrılmalıdır. Bu karar, Türk İmparatorluğu'nun öteki parçaları hakkında getirilecek çözümleri etkilemez.*»

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu kararlaştırılmış olmaktadır.

Dört Büyükler, Onlar Konseyi'nde günler boyu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan pay almak isteyen toplulukların temsilcilerini dinlerler. Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Kürt ve Nasturî temsilcileri isteklerini bildirirler.

3 Şubat 1919'da Konsey önünde Venizelos konuşur. Wilson, Lloyd George ve Clemenceau üzerinde çok etkili olan Venizelos, Wilson'un ünlü 12. maddesine dayanarak ve bir sürü nüfus istatistiği sıralayarak Trakya'yı, Batı Anadolu'yu, Rodos ve Oniki Adalar'ı, İmroz, Bozcaada ve Meis'i Yunanistan arazisine katmak ister. Adana ve Trabzon'u kapsayan büyük bir Ermeni devletinin savunuculuğunu yapmayı da unutmaz.

26 Şubat'ta Ermeni temsilcileri Bogos Nubar Paşa ve Aharonyan, Büyük Ermenistan tezini savunurlar. Büyük Ermenistan Güney'de Adana, İskenderun, Maraş, Kozan ve Cebelibereket'ten başlayarak Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput, Sıvas ve Trabzon illerini ve Rusya Ermenistanı'nı kapsayacaktır. Bogos Nu-

bar Paşa, bu arazinin Türkiye'den «Kurtarılması»nı ve kurulacak devletin manda altına alınmasını ister.

27 Şubatta Weizmann ve öteki siyonist liderler dinlenir. Siyonistler, tarihsel haklarını ileri sürerek Filistin'de bir «Millî Yahudi Yurdu» sağlama peşindedirler. Yahudiler, iyice azınlıktadırlar. Filistin'de 600 bin müslüman, 75 bin hıristiyan ve 65 bin yahudi vardır. Yahudiler, göçlerle çoğunluğu sağlayacaklardır. Bu nedenle hemen devlet kurmak yerine, manda altında «Millî Yurt»tan söz etmektedirler. Göç planı gerçekleşince, bağımsız devlet ilân edilecektir.

Filistin'in ezici çoğunluktaki müslüman halkını hiçe sayarak, orada bir Yahudi devleti kurma görüşü, daha önceden İngiltere, Fransa ve ABD'ye onaylatılmıştır. Balfour Bildirisi, böyle bir devletin temellerini atma amacını gütmektedir. Bu, ABD ve Fransa tarafından kabullenilmiştir. Wilson, Lord Rothschild'e yazdığı bir mektupta, «Filistin planlarının gelişmesiyle büyük ölçüde ilgileniyorum. Bu planların memnunluk verici ve sürekli olmasını bütün kalbimle umarım» demiştir. Yalanlanmıyan bir demecinde ise, Wilson, açıkça bir «Yahudi Devleti»nden söz eder :

«*Tamamiyle güven içindeyim, İtilâf Devletleri, bizim hükümet ve halkımızın kesin ve tam katkısıyla Filistin'in bir yahudi devletinin doğum yatağı olmasını kabul ettiler.*»[279]

Wilson, böylece Ondört Madde'nin özünü teşkil eden milletlerin kaderlerini tâyin hakkı ilkesini pek az ciddiye almış olmaktadır.

Bu konuda Wilson, Paris Barış Konferansı'ndaki ABD delegasyonunun Hukuk Danışmanı David Hunter Miller'in Ocak ayında yaptığı uyarıyı unutmuştur. Miller, Wilson'a şunu demiştir :

«*Milletlerin kaderlerini tâyin hakkı ilkesi, Filistin'de bir yahudi devleti kurulmasını olanaksız kılacaktır. Hatta herhangi bir özerk Ermenistan kurulmasını da engelleyebilecektir. Zira bu iki halk, açıkça azınlıkta-*

dırlar.»[280] Ne var ki siyonizm, Wilson ilkelerinden daha güçlüdür.*

SİYONİSTLER VE HİLÂFETÇİLER

Paris Konferansı'nda boy gösteren ilginç bir kişi, halifelik peşindeki Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal'dır. Faysal, İngilizlerle birlikte Türklere karşı dövüşen Arap kuvvetlerinin komutanıdır. Faysal, 6 Şubatta Onlar Konseyi'nin önüne ünlü Albay Lawrence ile birlikte gelir ve İskenderun - Diyarbakır arasındaki çizginin Güneyinde kalan bölgede geniş bir Arap Konfederasyonu kurulması görüşünü savunur. Şam, Konfederasyonun başkenti olacaktır. Konfederasyon içinde çeşitli bölgeler, ayrı devletlerin mandası altına konulabilecektir. Bu bir İngiliz planıdır, fakat Fransa'yla yapılan gizli anlaşmalarla çatışmaktadır. Filistin ve Mezopotamya mandalarını almaya kararlı bulunan İngiltere, Fransa'yı Suriye'den uzaklaştırma eğilimindedir. Lawrence, Suriye'de bir Amerikan mandası olmasını istemektedir. Bu nedenle Faysal, İngiltere ve Lawrence tarafından Fransa'ya karşı ABD'nin ve siyonistlerin desteğini sağlamaya itilir. Weizmann ve Faysal, 3 Ocak 1919'da bir dostluk anlaşması imzalarlar. Buna göre, Faysal, Filistin'de bir Millî Yahudi Yurdu kurulmasını kabul eder! Buna karşılık siyonistler, Faysal'ın, daha

---

* Günümüzde Filistin'li gerillaların eylemleriyle dikkati çeken Orta Doğu bunalımının kaynağında bu karar vardır. Aslında Balfour Bildirisi de, kendisine «siyonist» diyen ABD Başkanının teşvikiyle yayınlanmıştır. Bu, 16 Ekim 1917'de Wilson'un House'a İngiliz bildirisini onaylama yetkisi vermesiyle mümkün olmuştur. Weizmann'ın sözleriyle, «Antisiyonist İngiliz yahudilerinin yarattığı çıkmazdan kurtulmak ve İngiliz Hükümetine bildiriyi yayınlama kararı aldırmak için, bu en önemli etken olmuştur.

Bildiriye karşılık, Amerikan ve Avrupa siyonistlerinin de katıldıkları bir «Yahudi Birliği», Allenby'nin ordusunda Türklere karşı savaşmıştır.» Bu siyonist birlik, Albay Paterson'un komutasında Gelibolu'da dövüşmüş ve son Orta Doğu seferine katılmıştır. (G. Lenczowski, The Middle East in World Affairs, s. 80).

doğrusu İngiltere'nin Arap planını destekleyecekler, Wilson'u Arap dâvâsına kazanacaklardır.

Siyonist liderler, Faysal'la Barış Konferansı'nda Amerikan Delegasyonunun desteğini elde etmeye çalışırlar. ABD'li siyonist lider Stephen S. Wise, Prens Faysal'ın Wilson tarafından dâvet olunmasını sağlar. Wise, 15 Ocak tarihli bir mektubunda, Başkan Wilson'a Faysal ile Lawrence'i çağırmasını hatırlatır ve «Yurtlarını Türklerden kurtaran Prens'in halkının bu güzel başarısı»na atıfta bulunur. Faysal, bu mektuptan sonra, 21 Ocakta, Lawrence aracılığıyla, Wilson tarafından çağrılır.[281] Wilson'la bir kez, öteki Amerikan yetkilileriyle birçok kez konuşur. Faysal, ABD'nin Suriye mandasını almasını önerir. Fransa'nın sert direnmesi karşısında bu çabalar sonuçsuz kalır ve sonunda Fransa ile İngiltere bu bölgeyi paylaşmakta anlaşırlar. Hilâfet peşindeki Mekke Şerifi, böylece karşılığında bir şey elde edemeden, Filistin'i yahudilere armağan etmiş olur.

PARİS'TE NASTURÎ VE KÜRT DEVLETLERİ

Faysal'ın yanı sıra, yine İngilizlerin telkinleriyle, Nasturî liderleri ve kendilerini Kürt Temsilcisi ilân eden Şerif Paşa gibi kişiler, Barış Konferansı'nı etkilemeye çalışırlar ve çeşitli istekler sunarlar. Şerif Paşa, 6 Şubat'ta Kürt isteklerini Barış Konferansı'na bildirir. Paşa, Milletler Cemiyeti'nin garntisi altında bir Kürt Devleti kurulmasını ister. Bu Kürt Devleti, Şerif Paşa'ya göre, Ermenistan'da gittikçe güçlenen Bolşevikliğe karşı bir set teşkil edecek ve Diyarbakır, Harput, Bitlis, Musul illeri ile Urfa Sancağı'nı kapsayacaktır.

Nasturî'ler ise Said Namık ve Rüstem Necip başkanlığında bir kurulu Paris'e göndermişlerdir. Onlar da Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında bir devlet kurma çabasındadırlar. Bu devlet, Musul ilinin tamamını, Murat Suyu Kuzeyindeki kısım hâriç Diyarbakır ilini, Urfa, Siirt ve Hakkâri sancaklarını ve Rümiye Gölü Batısındaki İran arazisini kapsayacaktır. Denize çıkışı İskenderun'dan sağlanacaktır.

ERMENİSTAN'DA AMERİKAN ORDUSU

Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçıları arasında yer almak için Paris'te birbirleriyle çatışan bu istekler listesi uzayıp giderken, İngiltere bir an önce mandaları paylaşma çabasındadır. Wilson ise, paylaşmayı geciktirmek için elinden geleni yapar. Zira Wilson, hemen bir manda alabilecek durumda değildir. Kamuoyunu hazırlamayı ve Senato'nun açık onayını sağlamayı gerekli saymaktadır. Bu, zaman alacak bir iştir. O halde mandaların paylaşılması bekletilmelidir. İngiltere ise, Türkiye'de bir milyonun üstünde asker bulundurduğunu, bu yüke dayanamıyacağını ileri sürer, en azından Amerikan askerlerinin İngilizlerin yerine Ermenistan ve Istanbul'a gönderilmesini ısrarla ister. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'na son verme kararı alınan 30 Ocak günü Lloyd George, Wilson'dan Türkiye'ye asker göndermesini ve manda kabul etmesini şu gerekçeyle rica eyler: İngiltere ne Suriye, ne de Ermenistan mandası almaya niyetlidir. Zengin petrol kuyuları bulunan Kafkasya ve Kürdistan için de Lloyd George, aynı düşünceye sâhiptir. Bakû'nun zengin petrol kuyuları için dahi İngiltere'nin manda almaya en ufak niyeti olmadığı kanısındadır. Fakat bir devlet, Ermenileri korumak, Lübnan'da aşiret ve tarikatların birbirlerini boğazlamasını önlemek, Fransızlara, Türklere ya da kime rastlarlarsa saldırmalarını durdurmak için orada bulunmalıdır.

Wilson ise, ABD'nin Asya'da askerî sorumluluk yüklenmeye pek az istekli bulunduğunu belirtir. Ancak içtenlikle istenirse, Wilson, ABD'ye askerî sorumluluk ve manda kabul ettirmek yolunda çalışacaktır.[282]

Wilson, yine de bir ara Türkiye'ye asker göndermeye niyetlenir gibi olur. 8 Şubatta Savunma Bakanı Baker'e bu konudaki görüşünü sorar ve ABD, Istanbul ve Ermenistan ile ilgilendiği için buralarda Amerikan askerleri kullanmanın mümkün olabileceğini ileri sürer. Baker, bu görüşü hoş karşılamaz. Lloyd George,

5 Mayısta Wilson'un Istanbul ve Ermenistan'a asker çıkarmasını yeniden ister. Wilson, uzmanlarına danışır, onlar asker gönderme yetkisinin bulunmadığını söylerler. Sonbaharda ise, ABD Senatosu, asker göndermeyi reddeder.

PARİS'TE TÜRKİYE ÜZERİNDE İLGİNÇ PAZARLIKLAR

İngiltere'nin bu ısrarı, asker gönderme yoluyla ABD'yi Doğu Anadolu'da ve Istanbul'da manda kabul etmeye sürüklemek amacını taşımaktadır. Ermenistan mandası, Bolşeviklere karşı ABD'yi bir tampon olarak kullanmayı sağlayacaktır. Istanbul mandası ise, Türkiye'de Almanların yerini Fransızların almasını engelleyecektir.

İngilizler daha 11 Ocak 1919'da Albay Lawrence'in de bulunduğu bir özel toplantıda, ABD'nin Istanbul ve Ermenistan mandalarını almasını önermişlerdir. Lawrence buna Suriye mandasını da katar. Lloyd George, 30 Ocakta Istanbul ve Ermenistan mandalarını ABD'ye resmen önerir.

Dört Büyükler arasındaki manda pazarlıkları hayli ilginç tartışmalara yol açar. Bunları çok kısa bir özet biçiminde de olsa, bilmek yararlı olacaktır :

7 Mart 1919'da Clemenceau, Suriye ve Kilikya için Fransız mandası ister. ABD Temsilcisi, Kilikya mandasına, «*Kilikya, Ermeni Devleti'nin en zengin parçası, ABD bu mandayı alabilir*» gerekçesiyle karşı çıkar. Clemenceau, «Eğer ABD, Ermenistan mandasını alırsa, İskenderun ve onun nehir vâdisi dışında, Kilikya'dan vazgeçeceği» cevabını verir. Hatta Ermenistan üzerinde bir ortak Fransız-Amerikan mandası önerir. Tartışma bu noktada kalır.

Nisan ortalarında Lloyd George, Clemenceau'nun da onayı ile, İtalya'yı Adriyatik'teki isteklerinden vazgeçirmek için bir plan hazırlar. Buna göre İtalya, Anadolu'nun Ermenistan, Istanbul ve Ege'deki Yunan mandaları dışında kalan kısmında manda alacaktır.

Wilson, İtalyanlara pay vermeye karşı çıkar. Lloyd George, «Manda yerine nüfuz bölgesi verelim» diye uzlaşma arar. Wilson, «İtalya bu işlerde tecrübesiz» gerekçesiyle buna da yanaşmaz. Sonunda Oniki Adalar'ın İtalya'ya verilmesi, bu devletin Anadolu'da arzuladığı limanların ise açık şehir yapılması kararlaştırılır. İtalya bunu reddeder ve toplantılardan ayrılır. İtalya, ancak 6 Mayısta İzmir'in Yunan işgaline bırakılması kararı alındıktan sonra Konsey'e döner. 12 Mayısta Lloyd George, Türkiye'deki manda sistemine katılmaya İtalya'yı çağırmayı önerir. Wilson bu kez evet der! Görünüşe göre, bu kararın başlıca nedeni, birçok yeteneklere sâhip bulunan İtalyanların Türkiye'ye yardım edecek güçte sayılmasıdır. Nisan'da mandacılık için yeteneksiz sayılan İtalyanlar, üç hafta içinde yetenek kazanmışlardır!

13 Mayısta Lloyd George, Wilson'a «*Eğer İtalya'ya Anadolu'da manda verirsek, ABD'nin İtalyan göçmenleri sorunu çözülmüş olur*» der. Wilson, İzmir ve Oniki Adalar'ın Yunanistan'a katılmasını önerir. Lloyd George, ABD'nin Ermenistan ve Istanbul mandalarını almasını ister. Kuzey Anadolu'da Fransız, Güney Anadolu'da İtalyan mandası olacaktır.

Ertesi gün Lloyd George yeni bir plan sunar. Buna göre, Istanbul ve Ermenistan Amerika mandasına girecektir. İzmir, Ayvalık, Oniki Adalar ve Meis Adası üzerinde tam bir Yunan egemenliği sağlanacaktır. İzmir bölgesi Yunan mandası olacaktır. İtalyanlar Güney sahilinde manda alacaktır. Anadolu'nun geri kalan kısmında kurulacak yeni Türk Devleti de Fransız mandasına konulacaktır.

Wilson ise, Kuzey Anadolu'da gerçek bir Fransız mandası altında bir Türk Devleti kurma görüşünü savunur. Güney Anadolu'da İtalya ve Fransa'yı birbirine karıştırma yerine, bu iki devletin Türk başkentinde danışmanlar bulundurmasını önerir. Wilson'a göre, *Güney Anadolu başkenti Konya olmak üzere seçimle*

gelen bir genel vâlinin yönetiminde kendi kendini yöneten bir birim hâline getirilebilir. Bunun üzerine Lloyd George, şu öneriyi yapar: Bütün Türkiye üzerine egemen olarak Sultan Istanbul'da kalsın. Anadolu Fransa, İtalya ve Yunanistan denetiminde bölgelere ayrılsın. Sultan, Istanbul'da ABD kontrolüne konulsun.

WILSON: «ISTANBUL'DA VATİKAN STATÜSÜNDE BİR HALİFE»

Bu uzun tartışmalardan sonra, 14 Mayıs günü Dörtler Anadolu'yu paylaşmakta anlaşırlar. ABD de, Istanbul ve Ermenistan mandalarını şimdilik kabul eder. Ne var ki, İzmir'in Yunanlılarca işgalinden bir gün önce alınan bu karar, uzun ömürlü olmaz. İtalyanlar, paylaşmayı beklemeden, Anadolu'daki işgal bölgelerini genişletmeye koyulurlar.

Anadolu'daki bu İtalyan ve Yunan işgali, İslâm Dünyası'nda bir dalgalanma yaratır. 17 Mayısta bir Hint delegasyonu Konsey'in önüne gelir, Sultan'ın yalnız Türklerin değil, bütün müslümanların halifesi olarak korunması ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün sağlanması görüşünü savunur. Unutulan 12. maddeyi Wilson'a hatırlatır. Lloyd George ve Wilson, bu görüşlerden etkilenir. 19 Mayıs'ta Lloyd George İtalyanları açıkta bırakarak yeni manda planını Konsey'e sunar. Lloyd George, Hint delegasyonunun en çok Türklerin küçük gördükleri İtalyanlara Anadolu'da manda verilmesine kızdıklarını ileri sürer ve onların Anadolu'dan tamamen çıkartılmasını ister.

Wilson, Ondört Madde'de «Türk egemenliği» deyimini kullandığını unuttuğunu, bunu Hint delegasyonunun uyarması üzerine hatırladığını söyler! Bu hatırlama sonucu, ABD Başkanı üzerinde israr etmediği bir telkinde bulunur: Sultan, Roma'da Papa'nın durumuna benzer biçimde Istanbul'da bırakılabilir mi? Sultan, Anadolu'da egemen olacaktır, Istanbul'da olmayacaktır. Maliye, ekonomi, dış ilişkiler gibi belli konularda Sultan «öğüt» kabul edecektir. Wilson, «manda» de-

nince Hint delegasyonunun tepki gösterdiğini farketmiştir. Türklerin manda tipleri arasında ayırım yapmakta güçlük çekeceğini düşünmüştür. O halde *Türkiye manda sözünü kullanmaksızın manda altına konulmalıdır*. Bunu, Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumlu olmaksızın, bir antlaşma gereğince Türk Hükümetine «öğüt» verecek olan Fransa yapmalıdır.

Lloyd George, bu öneriye kesinlikle karşıdır! «Eğer Fransa, Türkiye'nin tek öğütçüsü olacaksa, Türk İmparatorluğu'nda manda sorununun yeni baştan ele alınmasını isteyebilecektir.»

Lloyd George, soruna bir çözüm aramaktadır. Istanbul ve Boğazlar'ı Fransız kontrolüne bırakmak çözüm değildir. Bu nedenle, İngiltere Başbakanı, 21 Mayısta yeni bir manda planıyla gelir. Buna göre, İzmir bölgesi Yunanistan egemenliğinde olacaktır. Müttefiklerarası Komisyon, raporunu tamamlayıncaya kadar, Fransa ve İngiltere, Suriye, Mezopotamya ve Filistin üzerinde geçici mandalar kuracaklardır. ABD, Istanbul ve Boğazlar ile Ermenistan'da ya «*tam*» manda alacaktır, ya da bütün Anadolu üzerine «*gevşek*» bir mandayı kabullenecektir.

Clemenceau, yeni İngiliz planına kesinlikle karşı çıkar :

«Size Musul'u bırakırken ve Kilikya'nın Ermenistan'a bağlanmasına rıza gösterirken, bunlara karşılık bizim de bir ödüne lâyık görüleceğimizi sanmıştım. Kuzey Anadolu'da bir Fransız mandası kurulması fikri, size bu sırada geldi. Daha sonra bize bütün Anadolu önerildi... Bugün ise, Fransa'nın bir kenara itilmek istendiğini görüyorum...

Fransa'yı Anadolu'dan hemen kovuyorsunuz. Bu bana biraz fazla geliyor.»

Lloyd George, kendini savunur :

«Anadolu'da bir Amerikan mandası kurulması düşüncesine ben, ortak çıkarlarımız bakımından varmış bulunuyorum. M. Clemenceau ise, bu önerinin sırf

Fransa'yı Anadolu'dan uzaklaştırmak için yapıldığını sanıyor.»

Clemenceau ise, Anadolu'ya ABD'yi sokmanın tehlikeli olduğunu ileri sürer.

Wilson, Fransa'nın kuşkularını yatıştırmaya çalışır :

«Amerika'nın Anadolu ile doğrudan doğruya bir ilgisi, bu bölgede bir çıkarı yoktur... Amerika, Ermenistan üzerinde bir mandayı da sırf insancıl düşüncelerle kabul etmektedir. ABD kamuoyu, Ermenistan'la ilgilidir.»

Wilson, Fransa'nın Türkiye'de Sultan'a «öğütçülük» yapması görüşünü tekrarlar. Wilson'a göre, ABD, Istanbul mandasını alsa bile, Anadolu Hükümeti konusunda Sultan'a belli konularda başka devletlerin öğüt vermesine kesinlikle karşı çıkmaz. Ama İngiltere tamamen aksi kanıdadır. Eğer ABD Anadolu mandasını almazsa, Sultan'ın Istanbul'dan çıkarılması uygundur.

«TÜRKLER, ISTANBUL'DAN KOVULMALIDIR...»

Türkiye'nin mandalara paylaştırılması sorunu, 25 Haziranda Wilson'un evinde yeniden ele alınır. Versay Antlaşması imzalanmak üzeredir. Wilson, ABD'ye dönecektir. Fakat Türkiye'nin mandalara bölünmesi sorunu çözülmüş değildir. ABD manda almadıkça, Fransa ve İngiltere'nin görüşlerini uzlaştırmak olanaksız gözükmektedir. Wilson ise, manda konusunda ABD Senatosu'nu hazırlamayı zorunlu saymaktadır. Böylece Türkiye ile barış sorunu uzamaktadır. Bu durumda Wilson, Türkiye'den kopartılması kararlaştırılan toprakların, Barış Antlaşması'nın imzasını beklemeden, şimdiden Türkiye'nin elinden alınmasını önerir. Türkiye, söz konusu topraklarda Müttefikler'in isteklerini peşinen kabul edecektir. Wilson, bu arazinin Mezopotamya, Suriye ve Ermenistan'ı kapsadığını söyler. Bugünkü kanısına göre, Türkiye üzerinde bir manda yönetimini ABD Başkanı hatalı bulmaktadır, ama Türkiye'nin devletlerden birinin sıkı denetimi altında tutulmasını

zorunlu saymaktadır. Istanbul ve Boğazlar'ın şimdilik tarafsız bir toprak şeridi içinde bırakılması gereklidir. ABD Başkanı'nın bir noktada görüşü kesindir: *Türkler, Istanbul'dan çıkartılmalıdır.* Wilson, Türklerin, Avrupa'da var oluş sorununu uzuń zamandan beri incelemiş ve her geçen gün, Türklerin Istanbul'tan çıkarılmaları hususundaki görüşünü doğrulamıştır.

Wilson, ABD kabuğuna çekilip Türkiye ile yapılacak Barış Antlaşması'na taraf olmaktan çıktıktan sonra dahi, Istanbul'u Türklere bırakma kararına şiddetle karşı çıkmıştır. Bu konuda 24 Mart 1920'de ABD'nin resmî görüşü olarak, Wilson'un şu düşünceleri Müttefiklere bildirilmiştir :

«*ABD Hükümeti inanır ki, Türkleri Istanbul'da bırakmak lehine olan kanıtlardan, onları Avrupa'dan çıkartmak lehine olan kanıtlar daha güçlüdür ve bu kanıtlar, görmezlikten gelinemiyecek bâzı emredici unsurlar taşır. Türklerin Istanbul'dan çıkarılmasına müslüman halkın göstereceği tepkiler de, Türklerin Avrupa'daki varlığının 'olagandışılığına' son verme yolundaki Müttefik politikasını tamamen değiştirmeyi zorunlu kılacak kadar önemli sayılmamalıdır. Müslüman halklar, Türk Devleti'nin yenilgisine tepkisiz kalmışlardır, hatta Türkiye'nin yenilgisine maddi katkıda bulunmuşlardır.*»[28]

Görüldüğü üzere, Hint delegasyonundan bir ara etkilenmiş gibi görünmekle birlikte, Wilson, Türklerin Avrupa'da varlığını zararlı saymakta ve Türkleri Istanbul'dan çıkartmaya kesin kararlı gözükmektedir. Istanbul ve Boğazlar'a nasıl bir statü verilecektir? ABD, Istanbul mandasını alacak mıdır, bu belli değildir, fakat Türkler Avrupa'dan kovulup Anadolu'ya sürülmelidir.

«KONSTANTİNOPL DEVLETİ»

ABD, uzunca bir süre «Konstantinopl Devleti» kurulması görüşünü savunmuştur. Barış Konferansı'ndaki ABD uzmanları, 1919 Mart ve Nisan aylarında ilginç

Konstantinopl Devleti planları hazırlamışlardır. Buna göre, Konstantinopl Devleti, Marmara ve Boğazlar'ı çevreleyen arazide kurulacaktır. Türklere Anadolu'da ABD'nin New Mexico Eyaleti büyüklüğünde bir arazi bırakılacaktır. Türklerin büyük çoğunlukta bulunduğu bu arazide nüfus, 5,7 milyon kadardır. Konstantinopl Devleti ise, Anadolu kıyısında 520 bin Türk, 255 bin Rum ve 125 bin çeşitli olmak üzere 900 bin; Avrupa kıyısında da 1,5 milyon kişi barındıracaktır. Devletin toplam nüfusu 2,4 milyondur.[284]

Wilson, 25 Hazirandan sonraki günlerde bu Istanbul Devleti'nin mandasını almaya yatkın gözükmüştür. Paris'te iken bunu Senato'nun onayına sunmaya niyetlenmiştir. Fakat önce Senato'yu hazırlamak gereklidir. O halde Istanbul sorunu, şimdilik bekletilmelidir. «Istanbul'a kim egemen olacak?» sorunu ise, İngiltere ve Fransa açısından, bütün Türkiye'nin paylaşılması sorununu etkilemektedir. O halde Türkiye ile barış antlaşması, ABD Türkiye'de manda alıp almayacağını bildirinceye kadar geri bırakılmalıdır. Nitekim 27 Haziran günü, Dört Büyükler bu yolda karar alırlar ve Wilson Amerika'ya döner. Amerika'da görür ki, manda işi uzayacaktır. Wilson, Konsey'e bunu bildirir ve Müttefiklerin Türkiye için tutumunun ne olacağını sorar. Cevap «Amerika'yı beklemek» olur.

KING-CRANE KOMİSYONU RAPORU

Bu arada resmî adıyla «Türkiye Mandaları için Müttefiklerarası Komisyon»un ABD kolu Istanbul'a gelir. King ve Crane adlı başkanlarının adlarıyla anılan komisyon, Istanbul'da politikacılar ve aydınlarla konuşmalar yapar. Istanbul'da Amerikan mandası konusunda büyük umutlar uyanır: Mr. Crane'ın temsilcisi Brown ile birlikte bir kısım ünlü millîci aydınlar, Sıvas Kongresi'ne Amerikan mandasını kabul ettirmeye koşarlar. Oysa Sıvas Kongresi günlerinde King-Crane Komisyonu raporunu tamamlayıp Paris'teki Amerikan Delegasyonuna sunmuştu. İsmet Paşa'nın dahi

umut bağladığı King-Crane Komisyonu'nun* vardığı sonuçlar şöyledir :

— Kilikya dışarıda bırakılmak üzere bir Ermenistan mandası kurulmalıdır.

— Türkiye'den ayrı, manda yönetiminde milletlerarası bir Konstantinopl Devleti olmalıdır.

— Anadolu'daki ayrı bir Türk Devleti de manda altına konulmalıdır.

— İzmir bölgesine özerklik tanınabilir.

— Ermenistan ile Konstantinopl Devleti ve Türk Devleti için tek bir genel manda olmalıdır. Bu genel mandayı ABD almalıdır.

Görüldüğü üzere, Müttefiklerarası Manda Komisyonu'nun Amerikan kolu, Millî Misak Türkiye'sini üç parçaya bölmekte ve bu üç ayrı parçayı Amerikan mandasına almayı önermektedir. Sıvas'ta önemli bir millî-

* King-Crane Komisyonu'na, kaderlerini Anadolu'dan ayrı düşünen Trakya temsilcileri için aracılık yapan Halide Edip, anılarında şunları yazmaktadır: «Trakya temsilcileri, Komisyona giderek yakınmalarını bildirmemi ve benim bunları (İngilizceye) çevirmemi istediler. Bu, pek hoşuma gitmedi.. Amerikan Elçiliğinin merdivenlerini çıkarken dünyanın sonu gelmiş gibiydi. Gerçi, Anadolu'nun daha fazla kuvveti ve şansı var idiyse de, düşman ırklar arasında bulunan Trakya'nın durumu çok kötüydü. Nihayet Komisyon karşısına çıktık. Genellikle Madam Bristol'le çay içtiğimiz sofra, şimdi yeşil bir örtü ile örtülü, etrafında beş kişilik Komisyon oturuyordu. Millî haklarımızı, herhangibir elçilikte savunmak bana çok ağır geldi.

Ben üç arkadaşım adına çevirmeye başladım. Mister King:

— Bulgarları, Yunanlılara yeğ tutmaz mısınız? diye sordu.

Hiçbirini yeğ tutmuyorduk...

Süleyman Nazif Bey, 'Bize bugün analık et. Bizim için de çevirmenlik yap' demişti. Onlar Doğu Anadolu'yu temsil ediyorlardı. Süleyman Nazif Bey konuştu. Kuşku götürmez bir Türk çocuğu olanlar, Doğu Anadolu'da Ermenistan istemiyorlardı. Komisyondan biri kırımdan (Ermeni kırımı) söz etti. Süleyman Nazif sinirlendi. Bu kırımın nasıl iki yanlı olduğunu, Türkler kadar Ermenilerin de sorumlu olduğunu anlattı!» (Türkün Ateşle İmtihanı, s. 52 - 53).

ci çoğunluk ise, bu komisyon üyelerinin telkinleriyle, Amerikan mandasının ülke bütünlüğünü koruyacağını savunmuştur!

WILSON'UN TÜRKİYE'YE DOLAYLI HİZMETİ

Bereket, Wilson'un çabalarına rağmen, ABD kamuoyu ve Senato, Türkiye'de bir manda almaya isteksizdir. Ancak Ermenistan'a ilgi duyulmaktadır. Türkiye üzerinde bir manda ilgisizlikle karşılanmaktadır. Nitekim Lord Curzon'un «ABD'nin Türkiye'de manda alma şansları» konusundaki sorusunu, Washington'daki İngiltere Büyükelçisi Lindsay, daha 17 Ağustos 1919'da şöyle cevaplandırmaktadır :

«Genel izlenime bakılırsa bunun kabul edileceği son derecede kuşkuludur. Şimdiye kadar Devlet Başkanı herhangibir demeç vermiş değildir, manda sorununu tamamiyle Kongre'ye bırakması beklenebilir.

Dışişleri Bakanı, mandaya kesinlikle karşıdır. Basında, dışardan yeterli bilgi sağlamış olmakla birlikte, bu konuda bir tutum takınılmamıştır. Gerçekte Kongre ve kamuoyu belli bir kanıya varmamışsa da, bunun aleyhte olacağını beklemekteyim.

Şimdiye kadar *manda yanlısı olanlar, bâzı önemsiz ticaret çıkarları sâhipleri ile misyonerlerdir.*

Bunların durumu değiştirecek güçte olduklarını sanmıyorum.»

Paris Barış Konferansı'ndaki ABD Temsilcisi Polk da ,manda işini «eşek arısı yuvası»na çomak sokmaya benzetir. Başkan ile bakanlarının bu yolda propagandaya girişmeye bile daha cesaret edemediklerini Konferans üyelerine söyler. Esasen Başkan Wilson, 25 Eylülde bir seçim gezisi sırasında birdenbire yere yıkılır. Artık aylar boyunca yataktadır. Türkiye işlerinin yürütülmesini eline aldığı için, hastalığı sırasında kimse Türkiye hakkında bir karar alamaz. Bekleyiş devam eder. Ancak 12 Şubat 1920'de İngiltere, Fransa ve İtalya, ABD'siz olarak Türkiye ile yapılacak barışın koşullarını saptamaya koyulurlar.

Bâzı İngiliz yazarları iddia ederler ki, Türk direnmesi bu gecikme sayesinde mümkün olmuştur. Türkiye ile hemen barış yapılmaya gidilseydi, en ağır koşullar bile kabul ettirilebilecekti. Direnme, bu gecikmeden doğmuştur. Prof. Toynbee bu görüşü paylaşmaktadır :

«1919'da Paris'te toplanan ilk Barış Konferansı'nda Türkiye sorunu da çözülmüş olsaydı, ne olurdu? Bu, gözden geçirmeye değer eğlenceli bir konudur... Sevr Antlaşması bir yıl önce yapılmış ve zorla kabul ettirilmiş olsaydı, Türkiye, muhtemelen bir daha toparlanmamak üzere, galipler arasında bölünüp gitmiş olacaktı. Fakat gecikme, bu fırsatın kaçmasına yol açmıştır. Bu süre içinde Türkiye'ye nefes alma olanağı verilmiş, o sırada Türkler de silkinip, içine düştükleri uyuşukluktan kurtulmayı bilmişlerdir.»[285]

Armstrong da aynı kanıdadır :

«Türkler pek yorgundu. Başlarına gelecekleri tam bir sessizlik ve durgunluk içinde bekliyorlardı. Bu sırada Türkler, kendilerine önerilecek barış koşullarını hiç direnme göstermeden kabul edeceklerdi.»

Eğer bu görüşler doğruysa, Başkan Wilson, Türkiye'de manda alma umuduyla barış antlaşmasını bir yıl geciktirerek, Türkiye'ye bilmiyerek ve istemiyerek bir iyilikte bulunmuştur! Yunan yenilgisinden sonra ABD'yi suçlamalarına bakılırsa, İngiliz diplomatları bunun doğruluğuna inanmaktadır: Yunan yenilgisi üzerine, İngiltere, haçlı seferi zihniyetinden medet umarak, 1922 Sonbaharında, «Anadolu'daki 'hıristiyanları koruma' planını ortaya atar. Amaç, Kemalistlere karşı Müttefikleri ve özellikle ABD'yi harekete geçirebilmektir. İngiliz planına göre, hıristiyanların sürülmesini önlemek için önce diplomatik baskı yapılacak, bu yetmezse silâha başvurulacaktır. İngiltere'nin Washington Büyükelçisi, bu planı Amerika'ya kabul ettirmek amacıyla ABD Dışişleri Bakanı Hughes ile konuşur. Hughes, Türkiye'ye karşı «en son noktasına kadar diplomatik baskı yapmaya» hazırdır, fakat silâha başvurma

tehdidinden kaçınır. Bu cevap İngiliz diplomatının hoşuna gitmez. Hughes'a Wilson'un Barış Konferansı'nda oynadığı rolü hatırlatır ve «*ABD isteklerine gösterilen saygı nedeniyle, barış antlaşmasını ertelemenin, bugün çıkan zorluklarda sorumluluk payı geniştir.*» der. Elçiye göre, İngiltere Hükümeti Orta Doğu'da Amerikan işbirliğini sağlama umuduyla bu fikri saygıyla karşılamıştır... Şimdi İngiltere yalnız bırakılmaktadır.»[286]

ABD Dışişleri Bakanı, «Türkiye'deki bozgunun suçunun Amerika'nın omuzlarına yüklenmesini» en sert biçimde reddeder, fakat İngiliz diplomasısının bu konudaki kanısını değiştiremez; ABD'nin barış antlaşmasının imzalanmasını geciktirmesi, Türkiye'yi parçalanmaktan kurtarmıştır. Anadolu'da «Rumluk ve Ermenilik kurma» çabaları, böyle bozgunla sonuçlanmıştır. Oysa Başkan Wilson, Anadolu'da herşeyden önce «Rumluk ve Ermenilik kurma» dâvâsı gütmüştür. Paris'te 6 Mayıs 1919 günü Dört Büyükler toplantısında, ABD'nin tutumunu şu sözlerle açıkça ortaya koymuştur :

«*Amerika'daki Türk düşmanlığı inanılmayacak ölçüdedir. Amerikan kamuoyunun onaylayacağı Ermenilerin ya da herhangibir milletin Türklere karşı korunmasıdır.*»

Gerçekten ABD'nin Türkiye'ye karşı politikası, bu görüşe uygun biçimde olmuştur. ABD yetkilileri Anadolu'daki Rum ve Ermeni dâvâsını en bağnaz biçimde desteklemişlerdir. O kadar ki, İsmet Paşa'nın deyimiyle, zamanın yaldızlı hapı olan Türkiye'de bir Amerikan mandası, Türklüğün sonu ve Rum - Ermeni egemenliği demekti...

WILSON'UN ERMENİ DEVLETİ

«Hıristiyan uyrukları, Türklerin kanlı zulmünden kurtarmak için Paris'e gelen Başkan Wilson»[287] ile ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Doğu bölgesinde, Adana ve Trabzon'u da kapsayan bir Ermeni Devleti kurmak için çaba göstermiştir.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 21 Ocak 1919 tarihli

bir raporunda Ermenistan'la ilgili olarak şu öneride bulunulmaktadır :

«— Kafkasya Devleti'nin Ermenileri, Ermenistan'la birleşmelidir.

— Azerbeycan Tatarlarına ve Gürcistan'a geçici bağımsızlık tanınmalıdır.

— Milletler Cemiyeti mandası altında Ermenistan ayrı bir devlet olmalıdır. Bu devletin sınırları Kilikya'nın Adana bölgesini, Kars ve Erivan'ı kapsamalıdır. Karadeniz'de bir liman olarak Trabzon verilmelidir.»[288]

Wilson, Ermenistan mandasını almaktan yanadır. Bu amaçla General Harbord Kurulu, Türkiye'de ve Kafkasya'da incelemeler yapmak için gönderilir. Kurul, bu mandanın 59 bin asker ve beş yılda 756 milyon dolar gibi ağır bir harcamayı gerektirebileceği sonucuna vardığı halde,* Wilson ve Dışişleri Bakanlığı, Er-

---

* Manda lehine ve aleyhine kanıtları sıralayan Harbord Raporu, manda almaya karar verildiği takdirde, ileri sürülmesi gerekli koşulları belirtir. Bu koşullar özetle şöyledir :

— Türk İmparatorluğu'nun dış ilişkilerinin tam kontrolü. Türkiye, dışarıya elçi, bakan ve diplomat göndermeyecek, Türkiye'ye elçi, bakan ve diplomat gelemiyecektir.

— ABD'nin çıkarlarına aykırı olan ekonomik imtiyazlar düzeltilecektir. Türkiye ile yabancı ülkeler arasındaki ticaret antlaşmalarına son verilecektir.

— Büyük Devletler, Türkiye üzerindeki Amerikan kontrolünün mutlak olacağını garanti edeceklerdir.

— Istanbul ve bölgesi, ABD kontrolü altına alınacaktır.

General Harbord, manda lehindeki kanıtları sıralarken de şöyle görüşler ileri sürer :

— Amerika, Ermenilerin tek umududur. Bunlar ikinci bir memleket olarak İngiltere'yi de düşünüyorlar, fakat İngiltere'nin Ermeni çıkarlarını müslüman kamuoyuna feda etmesinden korkuyorlar.

— ABD, bu bölgenin sorumluluğunu üzerine almazsa, milletlerarası çekişmeler, Türkün anlatılmayacak kadar kötü yönetiminin devamını sağlayacaktır. Ve Allah, Kabil'e sormuş: Kardeşin Habil nerede? Ve Kabil cevap vermiş: Bilmiyorum, ben kardeşimin bekçisi miyim?

General Harbord'un manda aleyhine sürdüğü başlıca kanıt, bunun giderleridir. 59 bin asker gönderilecek, beş yılda

menistan mandası çabalarından vazgeçmezler. 11 Mayıs 1920'de İngiltere Büyükelçisi Geddes'in Londra'ya tellediği üzere, «Başbakan ve Dışişleri Bakanlığı, ABD'yi Ermenistan mandasını almaya zorlamak için çok heveslidir.» Nitekim *Wilson, 24 Mayıs'ta Ermeni mandsamın kabulünü ABD kongresi'ne önermiş, fakat Senato bunu 1 Haziran 1920'de reddetmiştir.* Ama yine de Sevr Antlaşması'nca kurulması kararlaştırılan Ermeni Devleti'nin sınırlarını çizme işi Wilson'a bırakılır. Wilson da, Giresun'un Doğusundan başlayıp Erzincan'ın Batı ve Güneyinden geçen bir Ermenistan sınırını 22 Kasım 1920'de çizer. Oralarda hemen hemen hiç Ermeni kalmadığı halde, Wilson, Trabzon, Erzincan, Erzurum, Muş, Bitlis ve Van'ı Ermenistan'a bırakmaktadır!

ABD mandasını fiilî bir durum hâline getirmek için «Ermenistan»ın, yâni Doğu İllerimizin Amerikan askeri tarafından işgaline çalışılmıştır. 22 Haziran 1919'da Hughes, bütün Ermenistan'ın askerî işgalini önerir. Kamuoyunu bu yolda hazırlamak için, her zaman olduğu üzere, Türklerin hıristiyan kıyımı yaptığı ileri sürülür. Örneğin 5 Ağustos 1919'da Istanbul'daki ABD Yüksek Komiserliği Washington'a «Mustafa Kemal'in artan tehditkâr tutumu» ile ilgili olarak şu haberi iletir :

«Sözde yurtseverlerin, müslüman yönetimini yeniden kurmak için Kafkasya'daki ilerlemesine bir başlangıç olmak üzere, yeni Ermeni kırımları planladıkları söyleniyor.»

Bunun üzerine, Wilson'un tehditlerle dolu bir me-

---

756 milyon dolar harcanacaktır. Fakat Harbord, bu «Maliyetin çok önemli bir kısmının bölgedeki gelirlerden sağlanabileceğini» ileri sürmektedir. Rapora göre, Istanbul, İzmir, Batum ve Bakû'de destroyerler ve asker taşıma gemileri bulundurulacaktır. 30 gemiden kurulu Türk Donanması'nın bazı gemileri ABD tarafından kullanılabilecektir.

Amerika mandası istemenin nasıl bir aymazlık olduğunu göstermeye, bütün bunlar yeterlidir.

sajı, 24 Ağustosta Istanbul Hükümetine yollanır. Buna göre, eğer «*Türk Hükümeti, Kafkasya ve öteki yerlerde Ermeni kırımını önlemek amacıyla derhal etkin tedbirler almaz ise, Ondört Madde'de söz edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgeleri üzerinde Türk egemenliğinin korunması için her türlü destekten vazgeçilecektir.*» Bunun sonucu, «*Barış koşullarının tamamen değişmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kesinlikle son bulması*» *olabilir.*»[289]

Başkan tehditle de yetinmez. Sıvas Kongresi'nde Amerikan mandasının tatlı tatlı tartışıldığı günlerde, Türkiye'ye asker yollamaya kalkışır. Ermenistan'a Amerikan askerleri gönderme yetkisini Başkan'a tanıyan bir karar taslağını Senato'ya verdirtir. Ne var ki, Wilson'un tam onayını taşıyan karar taslağına Senato Dışişleri Komisyonu karşı çıkar ve Amerikan askeri yollamaktan vazgeçilir. Bunun yerine, *Amerika'daki Ermenilerin Ermeni ordusu'na katılabilmelerini sağlamak amacıyla, yabancı ordular için Amerika'da gönüllü toplanmasını yasaklayan hükümlerin ertelenmesi yoluna gidilir.* Öte yandan Barış Konferansı Komisyonu, ABD'nin denizden Ermenistan'a kadar olan yolun kontrolünü elinde bulunduracağını ve yolu, gönüllülerin Ermenistan'a gidişine açık tutacağını belirtir.[290]

O günlerde Wilson, kamuoyunu Ermenistan işgaline ve mandasına hazırlamak amacıyla konuşmalarına başlar. 23 Eylül 1919 günü «Zavallı Ermenistan halkı için ABD'nin sempatisi» söylevini verir. Fakat 25 Eylülde Wilson yataktadır, girişim yarı yolda kalır.

ERMENİSTAN İÇİN SON ÇABALAR

Ermeni dâvâsının Senato'da destek görmediği sanılmamalıdır. Senato, Doğu Anadolu'da Ermeni Devleti kurulmasına değil, bu devlet üzerinde ABD'nin manda almasına karşı çıkmıştır. Nitekim ABD Senatosu, Türkiye Cumhuriyeti ile ABD'nin imzaladığı Lozan Antlaşması'nı, kapitülasyonlara ve Ermeni Devleti'ne yer vermiyor diye onaylamayı reddedecektir.

Lozan Konferansı'nda Amerikan Delegasyonu, Filistin'de yahudilerinkine benzer biçimde, Türkiye'de bir «*Ermeni Yurdu*» kurulması için ısrarlı çaba göstermiştir. Konferansın 12 Aralık 1922 tarihli toplantısında «Ermeni Yurdu» isteyen ABD Delegesi Child şöyle konuşur :

«... Olaylar, bütün dünyaca bilinmektedir. Bu olaylar dünya için bir utanç olduğu kadar, aynı zamanda uygarlığa karşı da bir meydan okumadır... Amerika Birleşik Devletleri halkı adına, bu Konferansın bunların güvenlik içinde yaşayabilecekleri toprak parçaları elde etme yollarını bulmaksızın Lozan'dan asla ayrılmaması gerektiğini ısrarla belirtmek isterim.»

29 Aralık 1922'de ABD, geri dönecek Ermenilerin mallarının kendilerine ya da mirasçılarına verilmesini Konferansa sunduğu bir bildiri ile ister :

«Amerikan Delegasyonu için açıkça bellidir ki, yüzbinlerce göçmen, kendilerine uygun bir genel af sağlayacak koşullar içinde yurtlarına dönmek isteyebilirler. Bunlardan hâlâ yaşamakta olanlar, ya da bunların mirasçıları, mallarından yoksun bıraktırılırlarsa, onlara karşı bir adaletsizlik işlenmiş olacağı da açıkça bellidir. Amerikan Temsilci Kurulu, dünya kamuoyunun bu konuya ilişkin bir bildiri kapsamayan bir barış antlaşmasını uygun bulmıyacağını düşünmektedir. Türkiye'nin kendi girişimiyle böyle bir bildiride bulunması, tutulacak en iyi yol olarak görülmektedir.»

30 Aralık 1922 günü, ABD Delegasyonu, Azınlıklar Altkomisyonu Başkanlığı'na «Ermeni Yurdu» taslağını sunar. ABD Delegasyonunca benimsenen bu taslak, Ermeni - Amerikan Derneği temsilcisi George Montgomery tarafından hazırlanmış ve Amerikan Protestan Kiliseleri Federal Meclisi temsilcileri Barton ve Peet'in tam desteğiyle sunulmuştur. ABD Delegesi Grew'a göre, bu adamlar, Ermeni sorununda «ABD kamuoyunu oluşturan başlıca örgütleri» temsil etmektedir.

Taslakta, Ermeni Millî Yurdu'nun Suriye ile Tür-

kiye arasında Kilikya bölgesinde kurulması istenmektedir. Bölgenin Fırat'ın Batısında Elbistan'a kadar genişletilebilmesi umulmaktadır. Burası, Milletler Cemiyeti'nin yönetiminde, kendi jandarma gücüne sâhip özerk bir bölge olacaktır. Kaçan Ermeniler, eski yerlerine değil, buraya yerleştirilecektir. Protestan Kilisesi Temsilcileri Barton ve Peet, «Bu nitelikte bir çözümün, ABD halkının hemen hemen oybirliği ile desteğini kazanacağına kuşku duymamaktayız. Oysa, Ermenileri, oturdukları eski yerlerine göndermek Amerika'da sert tepkilerle karşılaşabilecektir» demektedirler .Montgomery de, «Lozan Konferansı'nın Ermeni Millî Yurdu için yeterli büyüklükte bir toprak parçası ayırması koşuluyla, ABD Başkanını 20 milyon dolarlık bir parayı Hazine'den ödünç vermeye yetkili kıldığını» Konferansa bildirir...

Müttefiklerce tam destek gören «Ermeni Yurdu» önerisi, Türk Delegasyonunun en sert biçimde karşı çıkmasıyla önlenebilmiştir. İsmet Paşa, 31 Aralıkta şöyle konuşmuştur :

«Türkiye, ülkesinin parçası olan bir toprağın Ermeni Yurdu kurulmak üzere Türkiye'den ayrılmasını, Türkiye'nin bölünmesine yeni bir girişim saymak zorundadır. Şu var ki, bu gibi girişimlerin meşru olmadığı ve gerçekleşmiyeceği bol bol kanıtlanmış bulunmaktadır. Türkiye'nin Doğu İllerinde, ya da Kilikya'da Türk çoğunluğunun bulunmadığı ve her ne yoldan olursa olsun, Anayurt'tan ayrılabilecek bir karış toprağı yoktur.»

ABDÜLHAMİT VE MUSTAFA KEMAL

Türkiye'nin bu kesin tutumuna ve Ermeni Dâvâsı'nın 1920 yılında fiilen sonuçlandırlmış olmasına rağmen, ABD Senatosu, politikacıları ve din adamları Ermeni Dâvâsı'nın şampiyonluğunu yapmakta devam etmişlerdir. Demokrat Parti'nin seçim bildirisinde, Wilson'un çizdiği Ermeni sınırının gerçekleştirilmesi istenmiştir :

«Lozan Antlaşması'nı onaylamıyoruz. Antlaşma, Chester Petrol İmtiyazı için Ermenistan'a ihanet etmekte ve meşru Amerikan haklarını satmaktadır.

Biz Türkiye'deki Amerikan haklarının korunmasından ve Ermenistan'la ilgili Başkan Wilson'un Hakem Kararı'nın yerine getirilmesinden yanayız.»

Cumhuriyetçi Başkan Harding de «Ermeni Dâvâsı için ne gerekirse yapılacağını» söyler. Böylece Lozan Antlaşması'nın onaylanmasına karşı, Senatör King, Robinson ve Swanson ile Rahip Manning, James Gerard, David Miller, Oscar Strauss gibi etkili kişilerin öncülük ettikleri bir Türkiye aleyhtarı cephe doğar. Antlaşma, bu cephenin çabalarıyla Senato'da reddedilir. Bu cephe, Türkiye'ye karşı ağır bir iftira kampanyası sürdürür. 110 ön planda din adamı, haçlı savaşı zihniyetiyle Türkiye aleyhinde bildiri yayınlar.*

Bu güçlü cephe, Türkiye ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasına da karşı çıkar. Dışişleri Bakanı Kellog'a gönderdikleri bir mektupta, Ermenilere karşı ABD'nin yükümlülükleri hatırlatılır ve «*ABD'ye karşı dövüşen 5 milyon nüfuslu ilkel Asya ülkesi Türkiye*»ye Büyükelçi yollamanın Anayasa'ya aykırı olduğ ileri sürülür. Bu mektup, 23 Haziran 1927 tarihli New York Herald Tribune'de yayınlanmıştır.

Cumhuriyet Hükümeti'nin ilk Büyükelçisi Muhtar Bey 1927 yılı sonlarında ABD'ye gidince, «30 bin Ermeninin ölümünden sorumludur» diye hakkında yayın yapılır, öldürme planları hazırlanır. Muhtar Bey, New

* Türkiye aleyhindeki bu iftira kampanyası hakkında bir fikir vermek için, Cumhuriyet Türkiyesindeki ilk ABD Büyükelçisi Grew'un anılarından aktardığımız bir bildiride yer alan şu saçmalıklar yeterlidir: «Türk haremlerinde esir olmanın dehşet ve korkusundan kurtarmak için, misyonerler kelle başına beş dolar ödeyerek hıristiyan kızlarını satın almaktadırlar. En azından 30 bin kız esir bulunmaktadır ..... Kaçarlarsa tanınıp sâhiplerine geri verilmek için bu kızların yüzlerine damga vurulmuştur.» (Grew, Turbulent Era, s. 675).

York'a varınca, muhalefet liderlerinden James Gerard, basında şu bildiriyi yayınlatır :

«1919'dan beri 1 milyondan çok hıristiyan öldüren ve 2 milyondan fazlasını anavatanlarından kovan ve hâlen bir sürü kadın ve çocuğu kölelikte tutan canavarlar çetesinin temsilcisi.» ,

Büyükelçimiz, bir gümrük motoruyla New York'ta gizlice vapurdan çıkarılır ve muhafaza altında Washington'a götürülür.

Bu güçlü muhalefet cephesi karşısında, Türk dostu geçinen Büyükelçi Grew, Türkiye'yi hiç de hoş olmayan biçimde savunacaktır :

«Abdülhamit ve İttihat - Terakki hükümetleriyle diplomatik ilişkilerimiz bulunmasında, ahlâk açısından bir uygunsuzluk yoksa, şimdi nasıl bir uygunsuzluğun var olduğu ileri sürülebilecektir? Hiç kuşkusuz, *Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiyesi, Abdülhamit'in ve Genç Türkler'in Türkiye'sinden daha berbat değildir.*» .

Ermeni Devleti kurulmayışını da Türk dostu Grew, şu ilginç gerekçeyle açıklamaktadır :

«Size Ermeni vatanı sağlamaktan çok sevinç duyacaktım. Fakat bu vatanı kuvvet zoruyla almak için 300 bin kişilik bir ordu göndermekte başarısız kaldınız.»

ABD'DE YUNAN GÜCÜ

> Yunanistan'a bugüne kadar modern bir millet gibi davranılmamıştır. Güvenimizi belli ederek, onları herşeyi daha iyi yapmaya teşvik etmiş olacağız. WILSON
> («Yunanistan, Batı Anadolu mandasını yönetemez» diyenlere karşı verdiği cevaptan)

Ermeni dâvâsı gibi Yunan dâvâsı da ABD'de güçlüdür. 17 Mayıs 1920 günü ABD Senatosu, Başkan Wilson'un muhaliflerinden Senatör Henry Cabot Lodge'un şu karar tasarısını kabul eder :

«*Senato, Kuzey Epir'in Koritza'nın, Ege'deki Oniki Adalar'ın ve Anadolu'nun Batı kıyılarının Barış Konferansınca Yunanistana verilmesi gerektiğini kabul eder.*»

Senato, ayrıca 21 Ocak 1920'de Trakya'nın da Yunanistan'a bağlanması kararını alır.

Wilson'dan sonra ABD Başkanlığına seçilen Warren Harding, 24 Kasım 1920'de Yunanlılar Kulübü Başkanı'na gönderdiği mektupta şunları yazar :

«Yeryüzündeki eski yerini tekrar kazanmak üzere olan Yunan Milletine karşı duyduğum derin sevgiden güvenli olmalarını üyelerinize bildirmenizi rica ederim... Yunan Milletinin haklı dâvâsını desteklemek ve bir uygarlık unsuru olarak Amerikan topluluğuna hizmetlerinizi cevaplandırmak için, iki yıldır Senato'da olduğu gibi, elimden gelen çabayı göstereceğime güvenebilirsiniz. Nitekim, Senato'nun görüşüne uyan Lodge'un, Kuzey Epir'in, Oniki Adalar'ın ve Anadolu'nun

Batı kesiminin Yunanistan'a geri verilmesini öngören karar taslağına oy vermiş bulunuyorum.»

«Trakya'nın Yunan Krallığı'na bağlanmasına dair Senato'nun dileğini belirten karar taslağına da oyumla katılmıştım. Ben, Yunan halkına karşı âdil davranacak bir uygulamadan yanayım.»[291]

WILSON, VENİZELOS'UN DÜMEN SUYUNA GİRİYOR...

Politikadaki muhalifleri dahi bu ölçüde Yunancı olunca, Helenizm dâvâsını zâten benimseyen Wilson kolayca Venizelos'un dümen suyuna girer. Wilson, Venizelos'a yazdığı bir mektupta «Konferans'ta sizin kadar saygı duyduğum bir başkası yoktur.» deyimini kullanır. Sforza, daha ilk karşılaşmalarında Venizelos'un Wilson'u nasıl etkisi altına aldığını şöyle anlatır :

«Birkaç dakikalık genel bir konuşmadan sonra Wilson, Yunan Başbakanına, 'Yunanistan'ın millî istekleri hakkında iyiniyetime güvenebilirsiniz' diyerek görüşmeye nâzik biçimde son vermek ister.

Fakat Venizelos buna teşekkür ettikten sonra, 'Sayın Başkan, ancak şimdi önemli olan şu küçük Yunanistan değildir. Önemli olan, sizin o soylu Milletler Cemiyeti fikrinizdir. Kendi olanaklarım ölçüsünde bu büyük girişimin gerçekleşmesine çalışmak benim en derin arzumdur. Bu ülkü uğruna sizin emrinizde bir asker olduğumu gözden uzak tutmayınız' der.

Wilson artık konuşmayı kesmez, bir saaten fazla söze devam eder. Görüşme sırasında, Yunanistan'ın adı anılmaz olur. Fakat bu 'Ulisvâri adam', karargâhına döndüğü zaman — eğer hikâye tamamı ile doğru ise — kendi kendine şöyle mırıldanır : *İzmir'i ele geçirdik sanırım.*»[292]

İzmir'in Yunanlılara verilmesine karşı çıkan Lord Curzon, Venizelos'un görüşünü 18 Nisan 1919 tarihli ünlü memorandumunda doğrulamaktadır :

«Anlaşıldı ki, Yunanlıların İzmir'i ve belki de Aydın İlini istemelerinin — Amerika'nın şiddetle karşı

çıkacağına inanılmasına rağmen — kabul edilebilmesi Mösyö Venizelos'un diplomatik yeteneğinin yüksekliği sâyesinde olmuştur.»

Wilson'un Türkiye uzmanları da Curzon gibi düşünmektedirler. Bu uzmanların önde gelenlerinden Westermann ve Magie, Wilson'a bir mektup yazarak, kendilerinin yok sayıldığını, Venizelos'un görüşlerine itibar edildiğini bildirirler.

«KIBRIS, YUNANİSTAN'A VERİLMELİDİR»

Gerçekten Başkan Wilson, Anadolu'daki Yunan toprak isteklerini destekleyecek ve hatta zaman zaman Lloyd George'dan da ileri «Venizelosçu» kesilecektir. Örneğin Venizelos'un Yüksek Konsey'deki 3 Şubat 1919 tarihli konuşmasından sonda Mart tarihli raporunda İzmir bölgesinin Yunanistan'a verilmesini kararlaştırmıştır. Ama bu uzmanlar İzmir, Aydın ve Manisa'yı da kapsayan Aydın İli'nin bir kısmını Yunanistan'a bırakırken, Wilson, Aydın İlinin tamamının Yunanistan'a verilmesini önerir. Wilson, 13 Mayıs 1919'da Dörtler Konseyi'nde şöyle konuşur :

«İtalya'ya Anadolu'nun Güneyinde bir bölge veriyoruz. Yunanistan da Oniki Adalar ve uzmanlarımızın üzerinde anlaşmaya vardıkları... topraklarla birlikte, İzmir'in bütününü alacaktır. Aydın'ın geri kalan kısmını ise, Milletler Cemiyeti adına Yunanistan'ın yönetimine bırakmayı öneriyorum.»

Oysa daha bir gün önce Üç Büyükler İtalyan Delegesi Orlando'ya İzmir işgalinin geçici olduğunu, Barış Antlaşması hükümlerini etkilemiyeceğini bildirmişlerdir. Ertesi gün Wilson, bu bölgenin Yunanistan'a katılmasını önermiş ve bunu kabul ettirmiştir. Wilson: *«İzmir ile civarının Yunan Komisyonu raporunda önerildiği gibi, Yunanistan'ın tam egemenliği altında birleştirilmesini, ayrıca Mösyö Venizelos'un istediği toprakların da Yunanistan mandasına bırakılmasını... dağların Batıya eğik yüzünü de kapsamak üzere.. bütün bölgenin Yunan mandasına bırakılmasını»*[203] iste-

miş, öteki iki büyükler bunu sakıncalı bulmuşlar, hatta Yunanlıların bölgeyi yönetme yetenekleri olmadığından söz etmişler, fakat 15 Mayıs'ta Wilson'un istediği kararı almışlardır.

«Yunanistan yönetemez» görüşüne Wilson'un cevabı şudur :

«*Yunanistan'a bugüne kadar modern bir millet gibi davranılmamıştır. Güvenimizi belli ederek, onları herşeyi daha iyi yapmaya teşvik etmiş olacağız.*»

Wilson, Venizelos tarafından istenmediği halde Kıbrıs'ı bile Yunanistan'a vermekten yanadır. Üç Büyükler, Kıbrıs konusunda 13 Mart 1919 günü şöyle konuşurlar :

«Lloyd George — Niyetim Kıbrıs Adasını da aynı biçimde Yunanistan'a vermektir.

Clemenceau — Unutmayınız ki, Berlin Antlaşması'na göre, bu konuda benden izin almanız gerekmektedir.

Lloyd George — Bu izni bana verecğinizi umarım.

Wilson — Yunanistan'a bu armağanı verebilirseniz, büyük ve değerli bir iş yapmış olacaksınız.»[294]

ABD Başkanı, Batı Anadolu'daki geniş bir bölgeyi Yunanistan'a verirken, Ondört Madde'nin temel ilkesini çiğnediğini unutmaktadır. Bölgede ezici çoğunluk Türklerdedir ve bunu Amerikalı uzmanlar, Amerikan istatistiklerine dayanarak kanıtlamışlardır. Bu istatistiklere göre, «Rumlar İzmir Sancağında salt çoğunluğa sâhiptirler, ama (Venizelos'ça) istenilen bölgede Rum yüzde 32, Türk yüzde 63'tür».[295] Ne var ki, ABD Başkanı Amerikan istatistiklerine değil, Venizelos'un uydurma istatistiklerine inanmayı yeğ tutmuştur.

İZMİR İŞGALİ NASIL KARARLAŞTIRILDI?

İzmir işgali de bu sorumsuzluk içinde kararlaştırılır. İtalyanlar, Anadolu'da istedikleri verilmediğinden, Konsey toplantılarını boykot etmişlerdir. İtalyanların Caio Duilio adlı savaş gemisinin İzmir'e gelmesi üzerine, Konsey'de İtalyanların İzmir işgaline hazırlandığı

söylentileri çıkarılır. Hatta gelen gemi sayısını yediye yükselten söylentilere, aslı araştırılmadan inanılır. İtalyanlardan ön almak için İzmir'in Yunanlılarca işgali uygun bulunur. Bu kez de havayı hazırlamak amacıyla Türklerin hıristiyan kırımı yaptıkları iddiaları piyasaya sürülür. Venizelos, 30 bin İzmirli Rumun İzmir şehrinde Türkler tarafından tehdit edildiğini söyler, Wilson, «bunun, onları korumak için güçlü bir neden olduğu» karşılığını verir. İzmir'in Yunanlılarca işgalinin kararlaştırıldığı, 12 Mayıs günü İtalyan Delegesi Orlando'ya bildirilirken Clemenceau, «Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmak üzere bizden izin istediler... Biz yakın zamanda eşine bir hayli rastlanan insan kırımından Yunanlıların ırkdaşlarını koruyabilmelerini istiyorduk.» deyince, Wilson, onu şöyle düzeltir :

«... *Asıl telkin Yunanlılardan gelmedi, Yunan birliklerinin İzmir'e çıkmalarını Yüksek Konsey, insan kırımını önlemek için telkin etti.*»[296]

İzmir'in işgali kararı, ne sonuçlar vereceği üzerinde hiç düşünülmeden, bir iki dakika içinde ve tam bir sorumsuzlukla Üç Büyükler tarafından alınmıştır. 6 Mayıs 1919 günü Lloyd George, Venizelos'un Türkiye'deki ırkdaşlarını korumak amacıyla iki üç tümen askeri İzmir'e yollamasına izin verilmesini ister. ABD Başkanı, bu görüşü şu sözlerle derhal benimser :

«— *Yunanlılara niye derhal çıkartma yapmalarını söylemiyoruz?*»

İzmir işgali böylece kararlaştırılır. Üç Büyükler, 7 Mayıs günü «Yunan birliklerinin Yunan komutası altında bir Müttefik kuvveti sayıldığını» saptarlar. Venizelos, işgalin Türklere Yunan birliklerini karaya asker çıkarmasından az önce bildirmesini önerir. Çünkü Türkleri çok iyi tanıdığı iddiasındadır. Böylece Türklerin direnmeleri önlenmiş olacaktır: Wilson, Venizelos'a hak verir : «Gizliliğin büyük önemi konusunda Amiral Calthorpe uyarılmalıdır.» Gerçekten işgal kararı Türkiye'ye Yunan işgalinden 12 saat önce bildiri-

lecektir. İtalyanlara da işgal kararı 12 Mayıs günü duyurulacaktır. Yine Venizelos'un isteği üzerine, Istanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Müttefiklerin Ege Orduları Başkomutanı sıfatıyla İzmir'e gidecek, işgal işini planlayacak ve yürütecektir.

İzmir işgali öngörülen biçimde düzenlenir. Müttefik savaş gemilerinin desteğinde Yunan askerleri karaya çıkarlar. Amerikan zırhlısı Arizona, Dyer, Gregory, Luce ve Manley adlı dört destroyer ile 11 Mayıs'ta İzmir'e gelip demirlemiştir. İşgal günü, üç Amerikan savaş gemisi limandadır .

İzmir işgalini planlayan ve yöneten Calthorpe, 13 Mayıs günü Iron Duke zırhlısıyla İzmir'e gelir. Fransız, İtalyan, Yunan ve Amerikan subaylarıyla bir toplantı yapar. Toplantıda Fransızların Foça topçu birliğini, İtalyanların Karaburun'u, İngilizlerin Kösten Adası'nı ve Yunanlıların da Sancakkalesi'ni eşit kuvvetlerle (120 kişi kadar) işgal etmesi kararlaştırılır. Daha sonra bir Yunan tümeni, İzmir'in askerî kontrolünü almak üzere 15 Mayıs'ta karaya çıkacaktır. Amerikan Arizona zırhlısının komutanı Dayton, Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya işgal kuvvetlerinin 14 Mayıs günü İzmir'i teslim almalarını ve ertesi gün Yunan birliklerine şehri devretmelerini önerirse de, bu kabul edilmez.

14 Mayıs günü Yunan işgalinden Türk Hükümeti'nin haberi yoktur. İşgal haberi ancak 14 Mayıs günü saat 22'de İzmir'de Vâli İzzet ve Kolordu Komutanı Ali Nâdir Paşa'ya bir notayla bildirilir... İşgal, 15 Mayıs 1919 sabahı başlar.

İşgalde herşeyi çok iyi planlayan Üç Büyükler, yalnız bir ufacık noktayı unutmuşlardır: *Yunan işgal bölgesinin sınırlarını saptamayı akıllarına getirmemişlerdir.* Venizelos'un yalnızca İzmir şehrinin işgaliyle yetinmeyip, Denizli dışında Aydın İlinin işgaline yöneleceği açıktır. Ama bu nokta üzerinde durulmamıştır. Yüksek Konsey, ancak Calthorpe'un 17 Mayısta işgal

sınırını sorması üzerine, 19 Mayısta bir karar alacaktır. İşgal, İzmir Sancağı ve Ayvalık ilçesi ile sınırlıdır! Bu karar nedense Calthorpe'un eline ancak 28 Mayıs'ta geçer! Yunan askerleri o tarihte çoktan Anadolu içine ilerlemeye koyulmuşlardır...

PARİS KONFERANSI İÇİN BİR UTANÇ BELGESİ

Yunanlıların Ege'de Türklere karşı giriştikleri kırımın haberleri de Paris'e çok geç ulaşır... Yüksek Konsey, ancak 18 Temmuz'da Yunan kıyıcılığının Amiral Bristol Başkanlığındaki bir soruşturma komisyonu tarafından incelenmesini kararlaştırır. Komisyon, 14 Ekimde Konsey'e raporunu sunar. Rapor, şu sözlerle başlamaktadır :

«*Yapılan soruşturma göstermiştir ki, Mütarekeden beri Aydın İlindeki hıristiyanların genel durumları hoşnutluk vericidir ve güvenlikleri hiçbir zaman tehlikeye düşmemiştir.*

İzmir'in işgali yanlış bilgilere dayanılarak Barış Konferansı tarafından emredilmişse, bunun ilk sorumluluğunun, yukarıda belirtilmiş olan gerçekler hakkında yanlış bilgiler vermekte ısrar etmiş olan hükümetler ve kişilere ait olması gerekir.

Onun için bu işgalin hiçbir biçimde haklı olmadığı ve Türkiye ile Müttefikler arasında imzalanmış bulunan Mütareke hükümlerini çiğnediği kesindir.»

Türklerin giriştikleri Rum kırımı üzerine Yunan işgalinin kararlaştırıldığı idiasını böylece yalanlayan rapor, Yunan kıyıcılığının inkâr edilmez kanıtlarıyla devam etmektedir. Ama bu rapor, yayınlanmamıştır bile .Üstelik Lloyd George, Komisyonun tutumunu bir skandal saydığını Venizelos'a belirtmiş ve gösterdiği sabıra hayran olduğunu söyleyerek onu kutlamıştır! ABD Dışişleri Bakanlığından Polk, raporun bir özetini veren telgrafı alınca, «Venizelos Hükümeti için geniş ve zararlı bir suçlama» demekle yetinmiş ve rapor hasıraltı edilmiştir. Venizelos, Komisyonda Yunan temsilcisi bulunmadığını, bu nedenle rapora itibar edilme-

yip yayınlanmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Oysa Yunan işgalindeki bir yerde, Soruşturma Komisyonu'nda Yunan temsilcisi bulunursa, zulüm görenlerin konuşamayacakları açıktır. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere karşı davranışı incelenmiş ve bir rapor yayınlanmıştır. Raporu hazırlayan kurulda Osmanlı temsilcisinin bulunmayışı üzerinde kimse durmamıştır.[297]

Avrupalı emperyalistler gibi, Başkan Wilson ve ABD de bu iki ölçüyü kullanmaktadır: Hıristiyanın Türke ve müslümana zulmü diye birşey kabul edilemez; ama Türk ve müslümanın hıristiyana zulmü ise, iddiada bile kalsa, kıyametler koparmaya yeterlidir. Türkiye mandasını alsın diye yalvar yakar olduğumuz ABD'nin tutumu bu ikili ölçüye sonuna kadar bağlı kalır. Yunan zulmünü görmezlikten gelen ABD devamlı Türk zulmünü protesto etmiştir. Nitekim Mütareke'den sonra ABD Temsilciliği Istanbul'a yerleşir yerleşmez, Temsilci Lewis Heck ilk iş olarak 24 Ocak 1919'da Türkiye'de iç durum hakkında Barış Konferansı'na şunları yazmıştır :

«İç bölgelerdeki Türkler, hıristiyanlara, özellikle sürgünden yuvalarına dönen Rum ve Ermenilere kötü gözle tepeden bakıyorlar. Hıristiyan kırımından sorumlu Türk resmî kişilerinin Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılanmaları gülünç bir aldatmacadır. Türkiye'de durumu iyileştirebilmek için Müttefiklerin işgal bölgesini genişletmesi uygun düşebilir.»[298]

24 Nisan 1919'da Istanbul'daki ABD Temsilciliği, Barış Konferansı'na Türkiye'deki durumu yine şöyle aktarmaktadır :

«İttihat ve Terakki başlıca siyasal güç. Ülke silâhlı adamlarla dolu. Terhis edilen askerler memleketlerine silâh ve cephaneyle gönderilmiş. Eğer Müttefikler Türkiye'yi kontrol altında tutmak istiyorlarsa, Türkiye'ye daha çok asker ve cephane göndermek gereklidir.»[299]

5 Ağustos 1919'da ABD Temsilciliği, Mustafa Kemal'in Ermeni kırımına hazırlandığını bildirir. Başkan Wilson ise, «Türkiye'yi parça parça ederim» tehdidini savurur ve Türkiye'ye asker göndermek için Senato'dan yetki istetir.

Bu tutum, değişmeden sürüp gidecektir.

ANKARA - WASHİNGTON İLİŞKİLERİ

Eğer Türkiye, hiçbir zarar görmeden Büyük Devletler'e kafa tutmaya devam eder, kapitülasyonları kaldırır ve Istanbul'a yerleşirse, bu yalnız Orta Doğu'da değil, Avrupa'da da barışı tehlikeye atacaktır.

29 Eylül 1922
ALLEN DULLES
(Sonraki CİA Şefi)

Amerika'nın Türkiye'ye düşmanlığını bilebile, manda hikâyesi bittikten sonra dahi, Ankara Hükümeti, gerçekçi bir tutumla ABD'nin dostluğunu ve desteğini sağlamaya çalışacaktır. Fakat Yüksek Komiser Bristol'ün ısrarlarına rağmen, ABD milliyetçilerle ilgilenmekten kaçınacaktır. Ancak Ticaret Bakanlığı memuru Gillepsie, Sakarya Zaferi'nden sonra, Aralık 1921'de «Ankara Hükümeti ile yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmak» ve «resmîlik dışı kalmak» koşullarıyla Ankara'ya gönderilecektir. O günlerde bir Türk kurulunun ABD'ye gitmesi ya da resmîlik dışında bir Türk Temsilciliği'nin Roma, Paris ve Londra gibi Washington'da da kurulması söz konusu olunca, ABD Dışişleri Bakanlığı paniğe kapılır:

«Bunun bir diplomasi sorunu olması bir yana, milletin ve Kongre'nin kızgınlığını, yöneticilerin başına patlatır... Çünkü bunlara verilmiş olan ve özellikle hıristiyanlara karşı kötü davranıldığını anlatan raporlar nedeniyle, Türklere karşı duygular uyandırılmıştır. Bu durumda Bristol'e acele emir verilerek, bir Milliyetçi Kurul'un gönderilmesini önlemesi ve bu konuda milliyetçilerin cesaretlerinin kırılması istenir.»[300]

ANKARA HÜKÜMETİNE WASHİNGTON'UN 40 SORUSU

Türklerden bu ölçüde uzak durmayı uygun bulan Amerikalılar, Anadolu'nun ticaret ve zenginlikleriyle ilgilidirler. Gillepsie, esas itibariyle bunun için Ankara yolunu tutmuş, ilgili bakanlıklara 40 soruluk bir liste sunmuştur. Soruların başında «*Türkiye'nin Amerikan işadamlarına karşı tutumunun açıklığa kavuşturulması*» gelmektedir. Bu açıklıktan murad, herşeyden önce kapitülasyonların sürdürülmesidir. Nitekim az çok daimi olarak Ankara'ya gönderilen Robert W. Imbrie, Büyük Zafer'den sonra, Ekim 1922'de yazdığı raporda, «Mahkemelerde parayla iş görüldüğünü, rüşvetsiz iş yapılmadığını, ufak memurların rüşvetçi olduğunu, bu durumda Amerikan girişimleri için kapitülasyonların zorunlu bulunduğunu» yazmaktadır.[301] Sonradan CIA Şefliği yapacak olan ABD'nin Yakın Doğu uzmanı Allen Dulles da 1922 Martında Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal ile görüşürken «Amerikan iş adamlarının Türkiye'de ticarî alanda ya da başka konularda işe girişirlerse, Türk mahkemelerine güvenip güvenemeyeceklerini» sorar.

Kapitülasyon koşullarında ticareti geliştirme çabaları sürüp giderken ABD'nin hıristiyan kırımı iddialarıyla Ankara'ya sert protestolar yağdırması devam eder: 1921 Temmuzunda Kral Konstantin, Sakarya'da durdurulan ünlü Ankara saldırısına başlamıştır. Yunanlıların Karadeniz kıyılarına da asker çıkartacağı, Pontus Rumlarını kullanacağı haberleri gelmiştir. Bu durumda Ankara, Samsun bölgesindeki Rum erkeklerini kıyıdan içerlere sürmüştür. Amiral Bristol, bu konuda «insanlık» adına tehditlerle dolu sert bir protesto gönderir.

7 Haziran 1922'de Yunan zırhlıları Samsun'u bombalamıştır. Samsun büyük zarara uğramış, insanlar ölmüştür. Bombardıman sırasında, Samsun'da oturan Amerikalıların şehirden ayrılmalarına, panik yaratır

gerekçesiyle şehir ilgilileri izin vermemişlerdir. Yine sert bir protesto gelmiştir. Bunun «Washington'da çok kötü bir etki yarattığı, olayın tekrar edilmeyeceğine inanıldığı ve Amerikan vatandaşlarının uğrayacakları haksızlıklardan Ankara yönetiminin sorumlu tutulacağı» belirtilmiştir. Bu arada, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hukuk danışmanlarına olay inceletilmiş, Ankara Hükümetinin izin vermeyişine hukuk açısından birşey denilemeyeceği anlaşılmıştır. Fakat Bakanlığın Yakın Doğu Şubesinin bir yetkilisi, şu sömürgeci görüşü ileri sürmüştür :

«*Benim görüşüme göre, Türkler, Amerikalılara karşı davranışlarında kibirli ve yüksekten bakar bir tutum içindeler. Onları ülkeden kovuyorlar, hareket özgürlüklerini büyük ölçüde sınırlıyorlar ve şimdi de bombardıman başlarken şehri bırakmamaya zorluyorlar. Bu gibi davranışlara izin verirsek, Türkiye'deki itibarımız ciddî olarak etkilenecektir.*»

Bu, «Doğulular kuvvetten anlar» zihniyetidir. Fakat Ankara, gerçekten iyi ilişkiler kurmak istediğinden, bombardıman olursa Amerikalıların şehirden ayrılabilmelerini kabul etmiştir.

BİR HIRİSTİYAN KIRIMI OYUNU

İngiltere, 1922 baharında yeniden hıristiyan kırımı iddiasını ortaya atar. Lord Curzon, daha önce gördüğümüz üzere, 1922 Martında Millî Misak'ı hiçe sayan ve Anadolu'daki Yunan işgaline bile son vermeyen bir mütarekeyi empoze etmek istemiş, fakat Mustafa Kemal bu oyuna gelmemiştir. Fransa da Ankara'yı direnmekte el altından cesaretlendirmiştir. İngiltere, hıristiyan kırımı iddialarıyla ortaya çıkarak, ABD de dâhil, Müttefikler'in Türkiye'ye ortak baskı yapmasını sağlamaya çalışır. Bu amaçla, 15 Mayıs 1922'de İngiltere Büyükelçisi Geddes, ABD Dışişleri Bakanı Hughes'a başvurur, hıristiyan kırımını ve sürgünleri incelemek üzere bir Soruşturma Komisyonu'nun Türkiye'ye gönderilmesini ve ABD'nin bu komisyona katılmasını ister.

Türkiye'deki Yüksek Komiser Bristol, Ege'de Yunan kıyıcılığını inceleyen komisyonun başkanı bulunduğundan, hıristiyan kırımı iddialarının ne amaçla, ortaya atıldığını bilmektedir. Onun için ABD'nin komisyona katılmaktan kaçınmasını şu gerekçelerle ister :

— Soruşturmayı gerektiren olaylar bir yıl önce Kilikya'da Fransız eylemiyle olmuştur.

— 1919 İzmir işgalinde Yunan Ordusu'nun tutumu ve 1921 yaz seferinde Yunan kıyıcılığı gözönünde tutulmalıdır.

— Birçok belirti var ki, İngiltere, Orta Doğu'daki mevkiini kuvvetlendirmek için Türk aleyhtarı bir propaganda olarak bu işi tezgâhlamaktadır.

— Feryatların, İngiltere'nin Fransızları Kemalistlere karşı daha sert tutum takınmaya zorladığı bir zamana rastlaması anlamlıdır.

— İngilizlerin Soruşturma Komisyonu kurulması önerilerini büyük propaganda ve reklâmla açıklamaları, politik propaganda amacı güttüklerini göstermektedir.

— Kırım olan Harput'ta son raporlar durumun sâkin olduğunu göstermektedir.[302]

KİLİSE KEMALİSTLERE KARŞI SAVAŞ İSTİYOR...

Yüksek Komiser'in bu ısrarlı yazısı, Dışişleri Bakanlığını etkilemez. Bakan Hughes, «*Hıristiyanlarla ilgilenmiyoruz diye aleyhimize propaganda yapılır*» kuşkusuyla, Soruşturma Komisyonu'na katılmayı uygun bulur. Başkan Harding de aynı görüştedir. Katılma kararı 19 Temmuzda İngilizlere bildirilir.

Bakan şöyle düşünür :

«Amerika'nın katılmayı reddedişi, ağır bir sorumluluk yükler ve bizi sert eleştirlere açık bırakır.»

Bakan Hughes'un tek bir kuşkusu vardır: O da kırım iddiaları doğru çıktığı takdirde ,silâhlı kuvvet gönderip Türkiye'nin cezalandırılıp cezalandırılmayacağıdır. Zira Amerika silâhlı kuvvet gönderebilecek durum-

da değildir. Nitekim Yunanlılar denize döküldükten sonra da, İngiltere, hıristiyanların sürülmesini önlemek için ABD'yi Türkiye'ye karşı önce diplomatik, sonra silâhlı müdahaleye çağırmıştır. Bakan Hughes, «en aşırı diplomatik baskıya evet» demiş, fakat savaşma tehdidinden kaçınmıştır. O günlerde Bakan Hughes, Amerikan kamuoyuna Türkler hakkında şöyle konuşmaktadır :

«*Türklerin barbar kıyıcılıklarını, hiçbirşey en ufak ölçüde bile bağışlatmaz, ya da hafifletmez.*»

Ne var ki, bunun için ABD, Türklerle savaşacak durumda değildir. ABD kilise grupları ise, Dışişleri Bakanından çok daha savaşçıdırlar. İzmir'e Türk ilerleyişi sırasında, Türklerin hıristiyan kırımlarına son vermek üzere ABD silâhlı kuvvetleri'nin kullanılmasını en gürültülü biçimde isterler! Bu savaş kararlarından biri Metodist Episkopal Kilise'nin genel toplantısında alınıp Dışişleri Bakanlığı'na yolanınca, Başkan Harding, «Bizim kilisedeki aziz dostlarımız, hasım dinden birine karşı savaş yapmak söz konusu değilse, gerçekten son derece barışçıdırlar» demekten kendini alamaz. Fakat kilise, savaşçılığını sürdürür. İzmir'in kurtuluşundan sonra, Episkopal Kilise, Başkan'dan diplomatik çabaların yanı sıra, deniz ve kara kuvvetlerinin harekete geçirilmesini ister. ABD Hükümeti bunu yapamaz, fakat Türkiye'yi devamlı diplomatik baskı altında tutar.

BÜYÜK ZAFER KARŞISINDA AMERİKAN TUTUMU

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı zaferle bitirmesi üzerine, ABD Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan görüş, sömürgeci zihniyeti göstermek bakımından ilginç bir belgedir. 18 Eylül 1922 tarihli bu yazı özetle şöyledir :

«*Istanbul'un Türkler tarafından zorla işgalini önlemek için Müttefiklerce girişilen çabalarla ABD'nin ilgilenmesi gerekir gözükmektedir. Çünkü bu, İzmir felâketinin tekrarı anlamına gelebilecektir. Türkleri frenleme konusunda Müttefiklerin bundan sonraki bir ba-*

şarısızlığı, kapitülasyonların sonu olabilecek ve Türkiye ve Orta Doğu'daki bütün Amerikan çıkarlarını tehlikeye atabilecektir. Öte yandan ABD'nin Boğazlar'ın milletlerarası bir duruma getirilmesinde doğrudan doğruya çıkarı vardır. Türk kıyıcılığı ile ilgili haberler kamuoyunu derinden etkilemiştir ve Türkiye'de eyleme geçmesi için Hükümete kuşkusuz baskı yapılabilecektir.»[303]

1952-1960 yıllarında kardeşi Dışişleri Bakanı Foster Dulles ile birlikte, CIA Şefi olarak ABD dış politikasını biçimlendirmekte önemli rol oynayan Allen Dulles'ın başında bulunduğu ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Şubesi'nin «Milliyetçi Ankara rejimine karşı ABD'nin izleyeceği politika hakkındaki 29 Eylül 1922 tarihli memorandumu» da hayli aydınlatıcıdır. Eğer Müttefik isteklerine boyun eğmezse, Mustafa Kemal'in «*huzur bozucu*» ya da «*ortalık karıştırıcı*» diye damgalanacağı ileri sürülen memorandumda özetle şöyle denilmektedir :

«... Mustafa Kemal'e karşı sert bir tutum takınılmalıdır. ABD, Yakın Doğu olaylarında silâha başvurmadan etkili olabilir. Türkler, ABD'nin ticarî ve malî mevkii yüzünden, Amerikan iyiniyetine çok büyük önem veriyorlar. Ticareti geliştirmek ve diplomatik ilişkileri yeniden kurmak istiyorlar. Gelecekte bir istikraz için başvurabilirler. Fakat hâlen kendilerini öyle bir mevkie koyuyorlar ki, kamuoyunun Türkiye aleyhindeki duyguları böyle bir borç vermeyi olanaksız kılabilecektir.

Eğer Türkiye, hiçbir zarar görmeden Devletler'e kafa tutmakta devam eder, kapitülasyonları kaldırır ve Istanbul'a yerleşirse, bu yalnız Orta Doğu'da değil, Avrupa'da da barışı tehlikeye atacaktır.

Mustafa Kemal'e Boğazlar'ın serbestliği, hıristiyanların korunması, şimdiki bunalımın barışçı yoldan çözülmesi, Asya ve Avrupa'nın imarı gibi konularla ilgili olduğumuzu derhal bildirmeliyiz. Bildiriye eklenmeli-

dir ki, *Mustafa Kemal'in takınacağı uzlaşmaz bir tutum, ABD'de dünyanın imarını geciktirme isteği diye yorumlanabilecek ve onun 'huzur bozucu - ortalığı karıştırıcı' diye damgalanmasına yol açabilecektir. Böyle bir tutum, ayrıca, ilişkilerin yeniden kurulmasını geriye atabilecektir.*»

PATRİKHANE NEDEN ISTANBUL'DA KALDI?

Allen Dulles'ın Yakın Doğu Şubesi 11 Ekim 1922'de başka bir memorandum hazırlayarak, ABD'nin Türkiye'deki çıkarlarını inceler. Bu çıkarlar kapitülasyonlar, ticaret, okullar ve misyonerlerin işleri, Türkiye'deki hak iddiaları, Boğazlar, hıristiyan azınlıklar ve Türkiye'nin milletlerarası malî kontrolüdür. Bu memorandum, bazı rötuşlarla Bakan tarafından da onaylanmış ve Bakan Hughes buna dayanarak Dışişleri görüşünü kaleme almıştır. ABD Başkanı tarafından da benimsenen bu görüşe göre, hiç değilse kapitülasyonların en önemlileri korunmalı, Türk maliyesini kontrolde daha etkili olmak için Türkiye ile ilgili olarak kurulması öngörülen Milletlerarası Maliye Komisyonu'na ABD'nin katılması sorunu ele alınmalı, açık kapı politikası uygulanmalı, ABD zararları için tazminat istenmeli, eğitim ve hayır kurumlarının devamı sağlanmalı, ABD millî duygularının gereği olarak hıristiyan azınlıklarına garantiler getirilmeli ve Boğazlar savaş gemilerinin geçişlerine açık tutulmalıdır. ABD'nin Boğazlar görüşü şöyledir :

«Istanbul ve Doğu Trakya Türk kontrolüne düştüğü takdirde, geçiş serbestisini korumak için en sağlam garanti, savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçme hakkının sağlanması olacaktır. Böylece, *Amerikan çıkarlarını korumak için ABD savaş gemileri Istanbul'a gönderilebilecek ve bu gemiler, yalnızca Türkiye ve Rusya'nın kontrolünde bırakılmayacak olan Karadeniz'e de geçebileceklerdir.*»[101]

Öte yandan ABD, Rumluk dâvâsını sonuna kadar sürdürür. Lozan Konferansı'nda ABD, Rumluk dâvâsı-

nı Venizelos'un isteklerine uygun biçimde savunur. Patrikliğin Istanbul'da kalması için Venizelos, ABD desteğini Türkiye'ye karşı kullanır. Venizelos, Barış Konferansı'nda şöyle konuşur:

«Türk Delegasyonu, bütün Ortodoks kiliselerinin, başları olan Patrik'in Istanbul'da bırakılmasını istediğini bilmezlikten gelemez..... 140 milyondan çok insan, Patriklik kurumuna zarar verilmemesini Türk Delegasyonundan istemektedir. Ortodoks milletler, yalnız değillerdir. Çağıran Devletler (İngiltere, Fransa ve İtalya) onların seslerine kendi seslerini katmışlardır. *Uzaklığına rağmen, Patrikliğin Istanbul'da kalmasında çok ciddi olarak direnen ABD'nin resmî görüşünü Komisyon dinlemiştir. Ters bir kararla vicdanı kuşkusuz yaralanacak olan bu büyük demokrasinin çağrısına Türk Delegasyonu'nun kulaklarını tıkaması mümkün değildir.*»[105]

ABD - TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

ABD'nin bu «Rumluk ve Ermenilik gütme» coşkunluğu,* kapitülasyonlara dayalı ekonomik çıkarları korumaktaki direnmesiyle birleşince, Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulmasını 1927 yılı sonuna kadar engelleyecektir. Bu konuya dokunmadan önce, tabloyu tamamlamak için ABD'nin Türkiye'ye karşı olan ekonomik tutumunu da gözden geçirmek uygun düşecektir.

Türkiye ve Amerika arasında ticarî ilişkiler XIX.

---

* Günümüzde Ermenilik dâvâsı diplomatlarımızın Amerika'da öldürülmesi ve Fransa'da Ermeni anıtı dikilmesi olaylarının gösterdiği üzere, hâlâ sürmekteyse de, önemini yitirmiştir. Fakat Rumluk ve Yahudilik dâvâsı güçlüdür. ABD'de Yunanistan ve İsrail'in özel bir yeri vardır. Demokratik Parti Başkanı Adayı McGovern, Orta Doğu bunalımında İsrail'e yardım için ABD uçaklarının Yunanistan'daki üslerden yararlanmasına izin vermiyen Yunanistan'ı destekliyor diye Başkan Nixon'u eleştirince Nixon'un Yunanistan ve Türkiye'ye yardımın İsrail'in savunması amacını güttüğü cevabını vermesi anlamlıdır.

Yüzyılın başlarında kurulmuştur. Amerikan ticarethaneleri 1811 yılından itibaren İzmir'de açılmıştır. 1830'da imzalanan Ticaret Antlaşması ile, ABD kapitülasyonlardan yararlanma hakkını kazanmıştır. Ne var ki, antlaşmanın kapitülasyonlarla ilgili 4. maddesi, Türkçe ve İngilizce metinde farklı yazıldığından, iki ülke arasında birçok anlaşmazlıklar çıkmıştır. Türkçe metine göre, Osmanlı toprakları üzerinde suç işleyen Amerikalıların Osmanlı makamlarınca yargılanıp cezalandırılması öngörülmüş, yalnızca cezanın uygulanması Amerikalılara bırakılmıştır. İngilizce metinde ise, tutuklama, yargılama ve uygulama Amerikan makamlarına ait sayılmıştır. Anlaşmazlık durumunda, Türkçe metnin geçerli olması kabul edildiği halde, Amerikalılar buna uymaktan kaçınmışlardır. Nitekim 1868'de Osmanlı Hükümeti'ne karşı suç işleyen iki Amerikalının tutuklanmalarına, Amerikalılar karşı çıkmıştır. Amerikalılar, geçerli antlaşma metninde öngörülmediği halde, yargı yetkisini keyiflerince kullanmışlardır. Örneğin 1877'de Kelley adında bir Amerikalı, İzmir'de bir Türkü öldürdükten sonra, Amerikan mahkemesinde yargılanmış ve beraat etmiştir. 1879'da Stephan P. Mirzan adlı bir Amerikalı, tanınmış bir Osmanlı hukukçusunu İskenderun sokaklarında tabancayla vurmuş, Türk Mahkemesinde değil, Amerikan Mahkemesinde yargılanmıştır.

ABD, Türkiye'de tipik sömürge ilişkileri sürdürmüştür. 1894 yılında Tarsus'ta D. Christie adlı bir Amerikalının saldırıya uğradığı iddiası üzerine, Marblehead gemisi Mersin limanına yollanmıştır. Aynı yıl, Osmanlı polisi Maraş'ta bir Amerikalının evinde arama yapınca, Amerikan Elçisi, Vâlinin görevden alınmasını Osmanlı Hariciyesinden istemiştir. Bakan bu isteği kabul etmek zorunda kalmıştır.[306]

ABD, kapitülasyonlar olmadan vatandaşlarının Türkiye'de barınmasını tehlikeli saymaktadır. Bu ne-

denle, ABD *kapitülasyonların kaldırılmasını tanımaya yanaşmaz. Ancak 1932 yılında kapitülasyonların kalktığını kabul etmeye râzı olur.*

1914 yılında Enver Paşa, ABD Elçisi Morgenthau'ya kapitülasyonların kaldırılacağını söylediği zaman, Elçinin anılarına göre, aralarında şu konuşma geçer :

«Türk Mahkemeleri ve Türk cezaevleri bugünkü durumlarında kaldıkça, adlî kapitülasyonlardan vazgeçmeyi asla kabul edemeyiz. Türkiye, önce adlî yolsuzluklarını düzeltmeli, adalet örgütünde Avrupalı fikirleri yerleştirmelidir. Kapitülasyon sorunu ancak ondan sonra tartışılabilir. Enver, Karma Mahkemeler kurmak ve bâzı yargıçların atanmasını ABD'ye bırakmak niyetinde oldukları karşılığını verir. Amerikan yargıçlarının Türk dilini ve Türk hukukunu bilmediklerini, bu yüzden büyük politik güçlükler çıkabileceğini Elçi söyler. Yine belirtir ki, Amerikan okulları ve kolejleri, Amerikalılar için çok değerlidir. Bunları Türk Kanunlarına bağımlı tutulmalarına ABD asla rıza gösteremez.»[307]

Kapitülasyonlar, 1 Ekim 1914'te kaldırılır. Morgenthau, hükümetine danışmaya dahi lüzum görmeden, ABD'nin bunu tanımadığını bildirir. ABD Dışişleri Bakanlığı, kapitülasyonların kaldırılması yüzünden ABD vatandaşlarının uğrayacakları zararlardan Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tutacağını açıklar. Amerikan konsolsluk mahkemeleri kaldırılmaz.

ABD DONANMASI GELİYOR...

ABD, savaştan sonra Türkiye'ye tatlı bir pazar olarak gelecektir. 1914'te Türkiye'ye 3 milyon dolar mal satarken, bu rakam 1919'da 25 ve 1920'de 42 milyon dolara çıkmıştır. Türkiye'den satın aldığı mal da 20 milyondan 40 milyona yükselmiştir. Istanbul'da bir şube açan ABD'nin ikinci büyük bankası Guaranty Trust Company, ticaretin «*akılları durduracak çapta*» gelişeceğini belirtmektedir :

«Savaştan önce, Amerikan mallarının Istanbul pi-

yasasında büyük bir yeri yoktu. Amerikan bayrağını taşıyan gemiler Istanbul limanında pek seyrek görülürdü. Bugün Istanbul limanında dört beş Amerikan gemisini aynı anda demirlemiş görmek mümkündür. Bugün bir düzine önemli Amerikan firması Istanbul'da bürolar açmışlardır. Pek çok Amerikan firması da yerli acentalar tarafından temsil edilmektedir.

Gelecekte Amerika ile Doğu Akdeniz, Marmara ve Karadeniz limanları arasında ihracat ve ithalât ilişkileri akımları durduracak çapta olacaktır.»

ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan «açık kapı» politikasının uygulatılmasını isteyen Istanbul'daki Amerikan Ticaret Odası da bu görüşü doğrulamaktadır :

«*Yakın Doğu'daki Amerikan çıkarlarının geliştirilmesi için sınırsız fırsatlar mevcuttur. Yeter ki özel teşebbüse açık kapı bırakılsın.*»[308]

Amerikan işadamları ile birlikte ABD sermayesinin hizmetindeki donanma da Türkiye'ye gelmiştir. Ufak bir filonun başındaki Amiral Bristol'ün Istanbul'daki en büyük çabası, ticareti geliştirmek ve yeni pazarlar açmaktır.

ABD Donanma Bakanlığı, donanmanın bu rolünü bir raporunda en açık biçimde anlatır :

«1919 başlarında bâzı Amerikan muhripleri Istanbul'a gönderildi. Bu gemiler, iyi savaş gemileri olmakla birlikte, bu görevde yılda 4 milyon dolar harcamaya yol açıyorlar. Üstelik mürettebat da savaş eğitimi göremiyor... Dünyanın bu bölgesinin ekonomik kaynaklarının geliştirilmesi olanakları, Amerikan iş çevrelerinin temsilcileri tarafından iyice inceleniyor. Bu kişilere Deniz Kuvvetleri de ellerinden gelen yardımı yapıyorlar. Gidecekleri yerlere taşıt sağlıyorlar. Karadeniz kıyılarına gidip dönen gemilerin subayları, işadamları için iktisadî konularda bilgiler topluyorlar. Dünyanın bu bölgesinde ticarî rekabet çok hızlı. Avrupa ülkeleri iş yapabilmek için her türlü çâreye başvuruyorlar. *Amerikan Donanması, işadamlarımıza yalnız bil-*

gi sağlamakta kalmıyor. Samsun'daki Amerikan Tütüncülük Şirketi'nin çıkarlarının korunması için Samsun limanında sürekli olarak bir muhrip de bulunduruyor... Amerikalıların bu bölgede iş yapabilmeleri için büyük fırsatlar var. Başarı da, donanmanın bu bölgede sürekli bir nüfuza sâhip olmasına bağlı.»

ABD Deniz Kuvvetleri Akademisi'nde bir öğretmen şöyle konuşur :

«Istanbul'da üslenmiş birkaç muhribimizin yardımıyla, iş çevrelerimizin temsilcileri gittikçe bu ülkeye yerleşiyorlar. Amerikan gemilerinin telsizleri ile ticarî mesajlar en kısa zamanda yerlerine ulaştırılıyor... Amerikan muhripleri, Türk limanlarına durmadan Amerikan mallarından örnekler taşıyorlar. *Bir Amerikan muhribi, kazanlarını patlatırcasına hız yaparak Amerikan petrolcülerini, yeni bulunan bir petrol kaynağına herkesten önce yetiştirdi. Bu, öç alan dolar diplomasisidir. Durum bu biçimde devam ederse, Yakın Doğu'daki denizcilik çıkarlarına yalnız akademik açıdan bakamayız. Bu sorunlar, ticaretin korunması, Boğazlar ve geçitlerin, limanları kontrolü ile ilgilidir.*»

Donanma, ticaretin yanı sıra, Türk petrol kaynaklarını ele geçirme çabasındadır. Bu amaçla Chester projesi, Donanma tarafından desteklenmektedir. Donanma Bakanı Denby, «*Deniz Kuvvetleri daima petrol kuyuları ile ilgilenmiştir*» demektedir. Ayrıca, «*Yumurtalık'ta Amerikalıların yapacağı limanın Amerikan savaş gemileri için bir üs olma ihtimali de vardır. İskenderun Körfezi'nde bulunan, Kıbrıs'tan 150, Süveyş'-400 mil uzaktaki böyle bir üssün İngilizleri endişelendirmeyeceğini düşünmek saflık olur.*»[403]

ABD, MİLLÎ MİSAK'I REDDEDİYOR...

Donanma koruyuculuğu altında gelen ABD sermayesi, kapitülasyon koşullarında çalışmak isteğindedir. Buna Istanbul Hükümeti hazırdır, fakat ABD ile ekonomik ilişkileri geliştirmeyi çok istediği halde Ankara Hükümeti karşıdır.

Ankara, Millî Misak çerçevesinde ABD ile ilişkiler kurmak için çaba göstermektedir. Nitekim 1921 yılı başında, Ankara Hükümeti, ABD'nin incelemesi için Amiral Bristol'e şu öneride bulunmuştur :

«— Büyük Millet Meclisi'nin başlıca amacı, Anadolu halkının politik ve ekonomik bağımsızlığını sağlamaktır.

— Türk halkının, içte ve dışta, bu amacı engellemek isteyenlerin dışında bir düşmanı yoktur.

— *Ankara Hükümeti, ABD ile dostane ilişkileri yeniden başlatmak istemektedir. Temel koşul, kapitülasyonların kaldırılmasıdır. Bu yapılınca, okullar ve hayır dernekleri gibi öteki sorunlar kendiliğinden çözülecektir.*

— Eğer ABD... Osmanlı Mebuslar Meclisi tarafından çizilen sınırlar çerçevesinde Türkiye'nin ekonomik ve politik bağımsızlığını tanırsa, savaş öncesi ilişkilerin yeniden kurulmasına engel kalmıyacaktır.»[310]

ABD, bu önerinin üzerinde bile durmaz. Ancak Sakarya Zaferi'nden sonra, Ankara'nın gücü anlaşılınca ABD, kapitülasyonları Türkiye'ye kabul ettirmeye çalışır. Nitekim 14 Ekim 1922 tarihli Imbrie raporunda, «Kapitülasyonlar, Amerikan girişimleri için zorunlu. Mahkemelerde para dönüyor. Rüşvet gerekli. Ufak memurlar rüşvet yiyor. Hükümet düzeltmeye çalışıyor, ama ABD Dışişleri Bakanlığı, çok sıkı bâzı koşullar dışında, ABD şirketlerine Türkiye'de yatırım yapma tavsiyesinde bulunamaz» denilmektedir.

Türkiye'deki Amerikan vatandaşları da kapitülasyonların korunması için ABD Dışişleri Bakanlığı'nı devamlı baskı altında tutmuşlardır. Bu Amerikalılar arasında, Amerikan uyruklüğunu elde etmiş Rum ve Ermeni kökenli eski Osmanlı uyrukluları çoğunluktadır. Örneğin XIX. Yüzyılın başından itibaren 70 bin Ermeni, ABD vatandaşı olarak Türkiye'ye dönmüştür. Bunlar, kapitülasyon koşullarında, Amerikan firmalarının Türkiye'de aracılığını yapacaklardır.

ABD Delegasyonu, bunu sağlamak amacıyla, Lozan'a şu direktifle gitmiştir :

«Bugünkü Türkiye'de var olan koşullar içinde kapitülasyon haklarımızın olduğu gibi korunması gerekir. Ancak Türk milliyetçileri kapitülasyonların şiddetle karşısındadırlar. Çünkü bunları Türk egemenliğini kısıtlayıcı saymaktadırlar. Bu nedenle, kapitülasyonların kaldırılmasında direnecekler, ya da hiç olmazsa hükümlerini sınırlamaya çalışacaklardır. İtilâf Devletleri, kapitülasyon haklarından vazgeçtikleri ölçüde, ABD'nin kendi haklarını koruması güç olacaktır. ABD, kuşkusuz kapitülasyonların dokunulmadan kalmasını isteyebilir ve bu hak reddedildiği sürece, Türk Hükümetini tanımayı reddedebilir. Fakat bu hükümet, öteki devletlerce tanınırsa, ABD belirsiz bir süre tatsız bir durumda kalabilir.»[311]

Bu nedenle, ABD Delegasyonu'na Lozan'da «en esaslı hakları korumaya çalışmak» görevi verilmiştir.

LOZAN'DA MAKYAVEL POLİTİKASI

Lozan Konferansı'nda ABD Delegasyonu, en sert biçimde kapitülasyonları savunmuş, Türkiye'nin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldıramıyacağını, «antlaşmaların kutsallığı»na dayanarak ileri sürmüştür. ABD Başdelegesi Child, kapitülasyonların kaldırılmasını, «dünyanın toplumsal güvenliğini ve ekonomik güçlerin işbirliğini sağlamak için pek gerekli olan milletlerarası iyiniyet ve dürüstlüğün temelinde yatan ilkelere bir aykırılık» saymaktadır. Bu nedenle Türkiye, kapitülasyonları kaldıramaz. Türkiye'nin çıkarları da bunu gerektirmektedir. Zira Türkiye'yi ancak yabancılar kalkındırabilir. Child şöyle konuşur :

«Amerikan delegelerinin kesin izlenimleri şudur ki, Türkiye yükümlülükler altında olmasaydı bile — oysa kapitülasyonlar konusunda gerçek yükümlülükleri vardır — ilerisini görebilme yeteneği, Türk egemenliğinin, yabancıların hukuk açısından durumunu, ya-

bancıları milletler için refahın temeli olan ilişkiler kurmadan kaçırtacak değil, fakat onları bu yola yöneltecek bir program içinde kendisini belli etmesini gerekli kılardı.

«*ABD Delegasyonu Türkiye'de yabancılara gerekli garantileri sağlayabilecek hukuksal bir durum yaratacak antlaşmaların Türkiye'yi hiçbirşeyden yoksun bırakmıyacağını, tersine, ekonomik geleceğinin gerçek temelini oluşturacağını belirtmeyi de zorunlu görmektedir.*»[31.2]

Child, Lozan'da «ya kapitülasyon koşullarında barış yaparsınız, ya da yıkılırsınız» biçiminde tehditçi bir dil kullanır :

«Burada barış görüşmelerinin başarısızlığa uğraması, dünya için bir yıkım, fakat Türkiye için onarılmaz bir trejedya olabilecektir.»

«Türkiye ile şerefli bir barış yapılmadıkça, Türkiye'nin geleceğine bakamıyacağımızı ortaya koymaktan geri kalmadık. Ancak şimdi yapılacak barışın, Türkiye'ye kurumlarını örgütleme, ekonomi ve ticaret alanında gelişme yoluna girme, öteki milletlerle işbirliğine girişme, diplomatik temsilciler gönderilerek öteki ülkelerle düzenli ilişkiler kurma ve Milletler Ailesi'ne katılma fırsatını vereceğini açıklamaktan da geri kalmadık. Bunlar, Türkiye için bir antlaşmada yazılamıyacak kazançlardır. Biz o görüşteyiz ki bunlar yazılı olmasa bile, Türkiye'nin burada elde edebileceği en önemli kazançlardır.»

«Türkiye barış yapmak için büyük bir istek göstererek Müttefikler'le tam ve içten bir işbirliğine girişmezse, bütün bunları yitirebilir.»

«Daha çok gecikirse, Türkiye bütün bunları tehlikeye atmış olabilir..... Şimdi Türkiye'nin barış konusunu görüşmekte olduğu milletler, yeni bir ilerleme umudu getirmeyen, Yakın Doğu'da çatışma tehlikeleri yaratan, güvensizliği besleyen ve dünya kamuoyunu Türkiye'ye karşı yumuşatmaktan çok sertleştiren her

gecikmeyi sabırsızlıkla karşılamaktadırlar.»[313]

Child'in istediği barış, 30 Ocak 1923'te «ya toptan kabul, ya red» ultimatomuyla Curzon'un sunduğu antlaşma taslağına evet dememizdir. Ondan sonra Türkiye ekonomik alanda Müttefikler'le «tam ve içten bir işbirliği»ne girişecektir. İsmet Paşa, «Türkiye'nin ekonomik tutsaklığı» diye nitelediği[314] bu antlaşma taslağını kesinlikle reddetmiştir.

Türkiye'nin tam bağımsızlık isteği karşısında, Child, «Antlaşmaya bir giriş yapar, orada bol bağımsızlık lâfı geçirip Türkiye'yi yatıştırırız, ama antlaşma olduğu gibi kalır» formülünü bulur. Lozan'daki İkinci ABD Delegesi Grew, anılarında bu ilginç formülü şöyle açıklamaktadır :

«*Child, Curzon'a antlaşmaya bir cins giriş eklemeyi öğütledi. Bunda Müttefikler'in Türk egemenlik ve bağımsızlığına saygı göstereceği belirtilecekti. Böylece İsmet, Ankara'ya kamuoyunun hoşuna gidecek birşeyler götürebilecekti. Curzon, antlaşmayı hazırlayan uzmanlarına danışacağını ve bunu gerçekleştirmeye çalışacağını söyledi. Child, 'Aman ihmal etme' dedi. Curzon, konuyu hemen ele alacağına söz verdi.*»[315]

ABD, 1932'DE KAPİTÜLASYONLARDAN VAZGEÇTİ!

İsmet Paşa, Lozan'da, İtilâf Devletleri ile az çok bir anlaşmaya varıldıktan sonra ABD ile ayrı bir antlaşma yapmaya çalıştığı zaman da karşısına kapitülasyon sorunu çıkmıştır. Israrla bu antlaşmayı sağlamak isteyen İsmet Paşa'ya Grew şu karşılığı verir :

«Türkiye ile ABD arasında antlaşma sorunu, güçlüklerle dolu bir soruna yol açar. Bu, kapitülasyonlardır. ABD kapitülasyonların kalkmasını asla kabul etmemiştir..... Unutulmamalıdır ki, Amerika'da biz hâlâ kapitülasyonlardan yana geniş bir kamuoyuna sâhibiz. İşadamlarımıza, eğitimcilerimize ve öteki kişilere güven verilmeli ve yeterli garanti sağlanmalıdır. Onlar işlerini yaparken hukuk garantilerine sâhip oldukları-

nı bilmelidirler. Eğitim kurumlarımız her yönden korunmalıdır.»[316]

Amiral Bristol, «*Ücretlerin düşük oluşu ve seçiliş biçimi yüzünden yargıçlarınıza güvenilmiyor. Usûl kanunlarınız yetersiz. Cezaevleriniz kötü*» diye İsmet Paşa'yı yatıştırmaya çalışır.[317]

Lozan'dan sonra da kapitülasyon hikâyesi uzayıp gider. ABD, kapitülasyonları sağlayan 1830 Ticaret Antlaşması'nın yürürlükte olduğu iddiasını sürdürür. Ayrıca kapitülasyonların 1914 yılında sona erdiğini kabullenmekten kaçınır. Bu yüzden, ABD ile bir yerleşme ve konut edinme sözleşmesi yapmak sorunu, güçlüklerle karşılaşır.

1930 yılında böyle bir sözleşme için görüşmeler yaparken, Ankara Hükümeti'nin «Türkiye ve ABD arasında benzer nitelikteki bütün geçmiş antlaşmalar böylece son bulmuştur» hükmünün yer almasını istemesine, Büyükelçi Grew, «1830 Antlaşması yürürlüktedir» gerekçesiyle karşı çıkar. ABD Dışişleri Bakanlığı ise, imzalanacak antlaşmayla kapitülasyonlara son veren bu formülden, kapitülasyonların 1914'de son bulduğu yolundaki Türk iddiasını çürütmek, fakat yine de sırası gelince 1830 Antlaşması'nın yürürlükte olduğunu ileri sürmek için yararlanmak ister. Türkiye, ilk formüldeki dikkatsizliği düzelten yeni bir formülle ortaya çıkınca, ABD bunu reddeder. Zira yeni formül, ABD'nin kapitülasyonların 1914'de kalktığını kabullenmesi anlamına gelmektedir.*

Görüşmeler böylece çıkmaza girer. Nihayet Grew, bir açıklama yapmak için Dışişleri Bakanlığı'nın iznini ister. Açıklama, «ABD Dışişleri Bakanlığı, son yıllarda Türkiye'de gerçekleştirilen değişikliklerin tamamen farkındadır» diye başlar. Dışişleri Bakanlığı, «son

* Osmanlı Hükümeti 1914'te kapitülasyonları kaldırınca, yabancı kişi ve kurumları vergilendirmiştir. 1914 yılını kabul edince, ABD, bu vergileri ve öteki yükümleri tanıma durumunda kalacaktı...

yıllar» deyimi 1914'ü tanıma anlamına gelir diye, bunu «Cumhuriyet'in ilânından beri» formülüyle değiştirmiş ve bu açıklama 27 Kasım 1930'da Başbakan İsmet Paşa'ya sözlü olarak yapılmıştır. Ancak ertesi yılın başında iki ülke arasında bir anlaşmaya varılabilir!

Büyükelçi Grew, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a «ABD Hükümeti, Türkiye'de gerçekleştirilen değişikliklerin tamamen farkındadır. İki ülke arasındaki ilişkileri, bu değişen koşullar temelinde geliştirmek arzusundadır» diye bir mektup verir ve böylece ABD kapitülasyonlardan vazgeçmiş sayılır. Antlaşma 1932 Mayısında Senato tarafından onaylanacak ve bu Türkiye'ye 15 Şubat 1933'de bildirilecektir!..[318]

ABD'YE MİLYON DOLAR ÖDÜYORUZ...

Daha önce sözünü ettiğimiz ABD'nin zarar ziyan isteği ise, ancak 1934 yılında çözülebilecektir. ABD, vatandaşlarının Türkiye'de uğradığı zararlara karşılık 55 milyon dolar götürü ödeme ister. Zarara uğrayan kişi ve kurumların tek tek adlarını ve zarar miktarını bildirmekten ABD kaçınır. İsmet Paşa, bu tutumdan «ABD, Türkiye'yi borçlu bir ülke hâline getirmeye çalışıyor» sözleriyle yakınır. ABD, 5 milyon dolar bir götürü ödemeye rıza gösterir. Türkiye, «500 bin dolar» der. ABD Hükümeti, Kongre'den sağlanan 75 bin dolar ödenekle Nielsen adlı bir avukatı, bu işi çözmekle görevlendirir. Nielsen Türkiye ile uzun pazarlığa girişir. Türkiye, 12 taksitte 1 milyon dolar ödemeyi kabullenir, daha sonra da faizsiz 1,2 milyon dolara çıkar. ABD Dışişleri Bakanlığı 1,5 milyon dolara iner; 12 yıl yüzde 3 faiz ödendiği takdirde 1,2 milyon dolara razı olacağını bildirir. Türkiye diretirse, Nielsen, faizsiz 1,2 milyon dolara da evet diyebilecektir. Fakat Türkiye, 28 Eylül 1934'te 13 taksitte faizsiz 1,3 milyon dolar ödemeyi kabullenir. Türkiye, taksitleri ödemeye başlar. Nielsen de ABD'de bu parayı hak sâhipleri arasında paylaştırmaya koyulur. Nielsen, 1937 yılında görür ki,

33 hak sâhibi vardır ve bunlara ödenecek zarar ziyan ancak 899 bin dolara ulaşmaktadır! Türkiye'den 400 bin dolar fazla para alınmıştır. Bunun Türkiye'ye geri verilmesi gerekmektedir. Nielsen, bu konuda ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull'e şöyle der:

«— Paranın geri verilmesi, «Türk Hükümetine karşı, götürü ödeme yanlışlıklarıyla ABD'nin utanç verici bir biçimde rezil edilen şerefini bir ölçüde kurtarmaya yarayacaktır.»

Bunun üzerine, ABD Hükümeti, 13 taksitte ödenen borcun 1948 yılında değil de 1944 yılında sona ereceğini Büyükelçi Münir Ertegün'e bildirir. Haberi öğrenince Ertegün'ün gözlerinden yaşlar boşanır. Büyükelçi, «ABD Hükümetinin cömertliğine, hakseverliğine ve ahlâk dürüstlüğüne karşı duyduğum derin hayranlığı belirtecek kelime bulamıyorum. Meslek hayatımın en mutlu günü» der.[319]

ATATÜRK DÖNEMİNDE AMERİKAN FİRMALARI

Kapitülâsyonların gerçekleştirilmeyişi ve Türkiye'nin ödeme güçlükleri, ABD - Türkiye ticaretinin gelişmesini büyük ölçüde engeller. ABD'nin Türkiye ihracatı 1920'de 42 milyon dolar iken birkaç milyon dolara düşer. Türkiye'den yaptığı ithalât da 8-10 milyon dolara iner.

ABD sermayesinin Türkiye'ye gelişi sınırlı kalır. Ancak macêracı firmalar, Türkiye'de tatlı kâr peşindedir. Millet Meclisi, Lozan görüşmeleri sırasında, Rauf Orbay Hükümeti günlerinde, Nisan 1923'de, Chester grubuna bir kanunla Doğu'da çok geniş bir bölgede demiryolu imtiyazı tanır. Bu, sömürge tipi bir anlaşmadır: Firma, demiryolunun her iki yanında 20 kilometrelik bir alan içinde petrol ve madenleri işletme tekeline sâhiptir. Chester, Musul petrolünü ele geçirme çabasındadır. Kudretli Standart Oil de bu işin peşindedir. Standard, ABD Hükümeti'nin güçlü desteği ile, Mısır petrolünden pay almayı başarır. Chester, açıkta kalır. ABD Hükümeti'nin desteğini yitirir. Demiryolu

inşaatına başlayacak parayı bulamaz. Türkiye, aynı yıl içinde imtiyazı fesheder. Texas Company, Vacuum Oil Company ve Benedum Trees Oil Company gibi firmalar Türkiye'de petrol imtiyazlarıyla ilgilenirler, fakat bu ilgi sınırlı kalır. Kudretli Standard Oil of New York, Türkiye'deki çeşitli satış istasyonları aracılığıyla petrol satmakla yetinir. ABD petrol şirketleri, kendi yaptıkları kanunlarla 1954'den sonra Türkiye'ye geleceklerdir.

1921'de «The American Express» bankası Türkiye'ye yerleşir. Fakat 1933'de yeni Bankalar Kanunu'na göre 500 bin dolar depozito yatırması istenince, Banka, «Bu kadar sermaye bağlayamam» der ve Türkiye'den ayrılır. Yabancı bankalar son yıllarda Türkiye'yle yeniden çok ilgilenmektedirler...

1927'de Ulen and Company of New York ile görüşmelere girişilir. Bu şirket, Ankara'da Belediye inşaatı ile Samsun ve Mersin limanlarını yapacaktır. Tahvillerin satılması için Türk Hükümeti'nden aşırı garantiler ister. Türk Hükümeti, devlet gelirlerini bir yabancı şirkete uzun süreli bir anlaşmayla aktarmayı sakıncalı bularak bu işten vazgeçer.

Ocak 1928'de Amerikan Oriental Bankers Corporation of Delaware, 30 milyon dolar getirme iddiasıyla sahneye çıkacak, petrol ve demiryolu ile ilgilendiğini belirtecektir. Türkiye, maceracı bulduğu bu firmayla görüşmelerine Eylül 1928'de son verir.

1927'de The Fox Brothers International Corporation of New York, Kayseri'de lokomotif yapımı önerisiyle ortaya çıkacaktır. Ağır malî isteklerde bulunacak, anlaşma imzalandığı halde firma birşey yapamıyacaktır.

FORD VE UÇAK FABRİKASININ HİKÂYESİ...

1929 yılı başında Millet Meclisi, The Ford Motor Company'ye verilen bir imtiyazı onaylıyacaktır. Buna göre, Ford, Istanbul'da bir serbest bölgede montaj tesisi kuracaktır. Bu serbest bölgeye Ford'un getireceği

malzeme vergisiz girecektir. Fakat firma, buraya herşeyi tamamlanmış otomobil getirmekten kaçınacaktır. Parçalar gelecek, montaj serbest bölgede yapılacaktır. Önemli sayıda Türk personel kullanılacaktır. Buna karşılık, serbest bölgeden Türkiye'ye ithal edilecek her otomobil için Türk Hükümeti Ford'a 30 dolar prim ödeyecektir. Montaj fabrikası 1930 başlarında çalışmaya başlarsa da, bir süre sonra Ford, Türkiye'de yapımı durdurur ve yapımı tamamlanmış otomobil ithaline yönelir! Kısaca, Ford montaja bile yanaşmaz.

Curtiss-Wright Şirketi, Kayseri Uçak Fabrikası ile ilgilenir. Alman Junkers'in başladığı bu iş yarım kalmıştır. Ahmet Emin Yalman'ın Tatko Şirketi aracılığıyla Curtiss-Wright Türkiye'ye gelir. Curtiss-Wright, 1932 yılında Türkiye'ye 18 uçak satmaya karşılık, montaj fabrikasına bir miktar yatırım yapar.*

AMERİKAN SERMAYESİ TÜRKİYE'DEN HOŞNUT DEĞİL

Bu dönemde Türkiye'ye gelen başlıca Amerikan sermayesi, kibrit sanayiinedir. Türkiye 1925 yılında bir Belçika grubuna kibrit tekeli tanımıştır. Ciddî bir yatırıma girişmeyen bu grubun hisseleri, «Kibrit Kralı» Grueger'in İsveç International Match şirketine geçer.

* Aracı Yalman, anılarında Curtiss - Wright hikâyesinin sonunu şöyle anlatır: «Ne yazık ki, Hava Kuvvetleri'ndeki görüş ayrılıkları, iyi bir piyasayı yitiren Fransız fabrikalarının entrikaları ve özellikle Hava Mühendisi Selâhattin Bey'in ve ona güvenen eski demiryolu müteahhidi ve yeni uçak fabrikacısı Nuri Demirağ'ın kendi uçaklarımızı kendi icadlarımıza göre bizzat yapmak yolundaki iddiaları araya girdi. Bu iddiaların başında giden Selâhattin Bey'in kendi icadı olan uçakla düşüp ölmesi bile durumu düzeltmedi. Hava Kurumu da bir taraftan yıkıcı bir rol oynayarak İngiltere'den artık hiç değeri kalmamış bir uçak motörünün lisansını ve resimlerini satın aldı. Bu maksatla geniş fabrikalar yapıldı, hem milyonlarca millî para, yapılan bütün uyarılara rağmen, heba edildi, hem de Curtiss - Wright ile işbirliği yolundaki yaman fırsat elden kaçırıldı.» (Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt III, s. 208).

Grueger, kibrit tekelini ABD'deki bir firmasına devreder. Türk Hükümeti, Belçika'nın hileli yollara. saptığını düşünerek kibrit imtiyazına son verir. Krueger'in «Kibrit İmparatorluğu»na bağlı Turkish-American Investment Corporation ile yeniden görüşmeler yapılır ve 1930'da anlaşmaya varılır. Şirket, Türkiye'ye 25 yıl süreli ve yüzde 6,5 faizli 10 milyon dolar kredi açarak kibrit tekelini elde eder. Fakat bu kredinin tamamını getirmez, Türkiye de borcun ödenmesini durdurur. Sonunda Türk Hükümeti, daha süresi dolmadan imtiyazı kaldırır.

Görüldüğü üzere, ABD sermayesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Türkiye'ye pek az ilgi göstermiştir. Cumhuriyet Hükümetleri'nin kapitülasyonları kaldırıp milliyetçi bir ekonomi politikası izlemesi, ABD sermayesinin ilgisini azaltmıştır. Amerikalılar, yabancıların Türkiye'de çalışmalarını kısıtlayan kanundan ve işçilere güvenlik getiren 1936 tarihli İş Kanunu'ndan şikâyetçi olmuşlardır.[320] ABD Elçiliği, Standard Oil'ın çeşitli tesislerinin vergilendirilmesini önlemek için çaba göstermiştir. Askerî nedenlerle Standard Oil'ın İzmir'deki bir deposunun boşaltılmasına karşı koymuştur. Öte yandan, Cumhuriyet Hükümeti, imtiyazlı yabancı şirketlerin tümünü devletleştirmeye ve devletçi bir politika izlemeye yönelmiştir. 1919-1923 döneminde Boğazlar'da demirleyen ABD Donanması artık yoktur.

Bütün bunlar, yabancı sermayeyi uzaklaştırmaya yeter nedenlerdir. Yabancı sermaye, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerikalı Randall ve Max Ball'un hazırladıkları Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunlarının kabulünden ve Türkiye devletçilikten vazgeçtikten sonra gelecektir.

RAFA KALDIRILAN 1800 SAYFALIK AMERİKAN RAPORU

Atatürk döneminde, ABD Hükümeti'nden resmen borç para istenmiyecektir. Atatürk'ün ölümünden son-

ra, Aralık 1939'da ABD İthalât ve İhracat Bankası kredilerinden yararlanmak için talepte bulunulacaktır. Banka, bu talebi reddedecektir...

ABD, bu dönemde Türkiye'ye kredi yerine akıl verecektir. ABD Dışişleri Bakanlığının tavsiyesiyle New York'ta bir avukatlık bürosu işleten Hines ve yardımcısı Dorr, Türk ekonomisi hakkında geniş bir inceleme yapmakla görevlendirilirler. Bunlara Princeton Üniversitesi'nden Kemmerer de katılır.

Hines-Dorr-Kemmerer grubu, 1800 sayfalık bir rapor hazırlar. Raporda tarım ve ulaştırma kesimlerinin modernleştirilmesi ve geniş bir sanayileşmeden kaçınılması önerilir. O tarihlerde Türkiye, planlı devletçiliğe ve sanayileşmeye yönelmiştir. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaktadır. Bu nedenle 1800 sayfalık rapor, rafa kaldırılır. Fakat Dorr, 1949 ve 1950 yıllarında Türkiye'ye yeniden geldiğinde, birçok hükümet yetkilisi ona, 1800 sayfalık raporun kendileri için bir «kutsal kitap» olduğunu söyleyecektir.[321]

AFYON BASKISI BAŞLIYOR...

1930'dan sonra, ABD ve dünya basınında Türkiye aleyhinde yeni bir kampanya açılır. Bu, Türkiye'nin afyon ve eroin kaçakçılığının merkezi olduğu, fakat önleyici tedbir almaktan kaçındığı yolundadır. Washington Büyükelçimiz Ahmet Muhtar, bir iki kaçakçının yakalanmasıyla aleyhimize kötü bir havanın doğduğunu yazar. Istanbul'daki ABD Konsolosluğu, aylıklı muhbir kullanarak, kaçakçıların peşine düşer.

ABD Hükümeti, kaçakçılığın önlenmesi için diplomatik baskıya başlar. 1931 Şubatında ABD Elçisi Grew, Dışişleri Bakanı Aras'a giderek, kaçakçılığı önleyici tedbirler alınmasını ister. O tarihlerde afyon ekimi, ticareti ve uyuşturucu maddeler yapımı serbesttir. Yabancı sermayeli fabrikalar, Türkiye'de uyuşturucu maddeler yapımında çalışmakta ve kaçakçılığı beslemektedir. ABD Elçisi'nin uyarısı üzerine, Türkiye, Afyon

işleyen üç özel fabrikayı mühürler. Fabrikalardan ürünlerin, gideceği yer belli olarak hükümet izniyle çıkması ve fabrikalarda bir hükümet görevlisinin bulunması karar altına alınır. Aras, ABD Eliçisi'ne, Milletler Cemiyeti'nden Türkiye'de uyuşturucu madde kaçakçılığı yapanların listesini isteyeceğini, gereken inceleme yapıldıktan sonra, bu gibi kişilerin yurt dışına çıkarılacağını ve üretimin devlet tekeline alınmasının düşünüldüğünü söyler.

Grew, tedbirlerin tam bir sonuç vereceğinden kuşkuludur. Kuşkusunu şöyle açıklar :

«Hükümetim bu tedbirleri çok takdir edecektir. Benim ülkemde de, Türkiye'de de kaçakçılık birçok kişi için tatlı kazanç yolu., Aralarında memurlar da bulunuyor. Bu durum, fabrikaların tüm üretiminin kontrolünü güçleştirebilir.»

Türk Dışişleri Bakanı, bu kuşkuyu, polisler dâhil, birçok Türk görevlisinin kaçakçılıktan çimlendiğini bildiğini, Hükümetinin kontrole giderken bunu da hesaba kattığını söyleyerek karşılar.[322]

Ne var ki, ABD'nin iddiasına göre, kaçakçılık son bulmaz. ABD, daha sıkı tedbirler alınmasını ister. ABD Elçisi Grew, 29 Şubat 1932'de Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Kaya'ya giderek şu uyarıyı yapar :

«Hâlen iki ülke arasındaki ilişkiler çok iyidir. Fakat hâlâ bu ilişkileri bozabilecek bir sorun var. Bu da Türkiye.den ABD'ye devamlı olarak yapılan uyuşturucu madde kaçakçılığıdır. İki ülkenin karşılıklı çıkarları açısından, bu kaçakçılığa bir daha başlamıyacak biçimde tamamen son vermek için, gerekli her türlü tedbiri Türk Hükümeti'nin alacağını umarım.»

Şükrü Kaya, durumu iyi bildiğini, İsmet Paşa'nın konu ile çok ilgilendiğini, uyuşturucu madde üretiminin devletleştirilmesinin düşünüldüğünü, hükümetin kaçakçılığı önlemekte kesin kararlı bulunduğunu, güçlüklere rağmen bunun başarılacağına inandığını bildirir. Fakat yine de işler uzar.

Grew'den sonra gelen ve Atatürk hakkında bir kitap yazan ABD Elçisi Sherrill daha başarılı olur. İşadamı ve avukat olan General Sherrill, yazacağı kitap dolayısıyla Atatürk'le yakın ilişki kurar ve bundan yararlanacağını umar. Nitekim Sherrill, 26 Temmuz 1932'de Dışişleri Bakanı Stimson'a şunları yazar :

«*Yabancı bir ülkede yayınlanmak için yabancı bir dilde biyografisinin yazılmasını isteyen bir kişi, bu yabancı ülke halkının onun hakkında kötü düşünmesine yol açabilecek bir iki sorunu (uyuşturucu madde kaçakçılığı gibi) çözmeye ilgi duyabilir. Bu konudaki çabalarımın ne ölçüde başarılı olacağı şimdiden kestirilemez. Fakat biyografi sâyesinde bana karşı duyulan yakınlığı bir Amerikan dâvâsını çözme yolunda kullanamazsam, bu yakınlık hiç kuşkusuz bana yararsız gözükür.*»[3:22]

Bu yazıdan altı ay kadar sonra, Aralık 1932'de, Atatürk'ün başkanlık ettiği bir Bakanlar Kurulu toplantısında, Türkiye, uyuşturucu madde yapım ve ticaretini düzenleyen 1912 Lahey Sözleşmesi ile 1925 ve 1931 Cenevre Sözleşmelerine katılma kararı alır. Sonradan kanunlaştırılan bir tasarı hazırlar. Buna göre bütün özel fabrikalar kapatılır, uyuşturucu madde üretim ve tüketiminde devlet tekeli kurulur. Uyuşturucu madde yapımında kullanılan bitkilerin ekimi sınırlanır ve denetim altına alınır. Bunlar, afyon ekimine son vermeyen, fakat düzenleyen, hatta devlet fabrikaları kurarak tamamlanması gereken yerinde tedbirler sayılabilir.

ATATÜRK'ÜN HAŞHAŞ KONUSUNDAKİ YAZISI

Bu tedbir, ABD kamuoyunda Türkiye'nin ilk kez övülmesine yol açar. New York Times, «İnsanlığa bir Noel hediyesi» der. Mart 1933'te Senatör Robinson, Senato'da şöyle konuşur :

«İnsanlığın uyuşturucu madde kaçakçılığı konusunda dünya çapında verdiği bu savaşta, Başkan Ke-

mal'in önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti liderliği almıştır.»

Yüzbaşı Richmond P. Holison başkanlığındaki Dünya Uyuşturucu Maddelerden Korunma Derneği'nin isteği üzerine, Atatürk, Cenevre Sözleşmesi'nin ilk yıldönümü için yapılan yayınlara şu yazısıyla katılır :

«... TBMM, 1912 Lahey Sözleşmesi'ni, aynı zamanda 1925 ve 1931 Cenevre Afyon Sözleşmeleri'ni bir çırpıda onayladı. Bugün söz konusu sözleşmeler olağanüstü dikkat ve özenle uygulanmaktadır.

Ne var ki, bu sözleşmelerin uygulanmaya konması o kadar kolay olmamıştır. Türkiye'de afyon kullanılması hiçbir zaman alışkanlık hâline gelmemekle birlikte, afyon ekimi, yüzyıllardan beri memleket tarımında büyük önem kazanmıştır. Yüzbinlerce Türk köylüsü geçimlerini afyon tarımıyla sağlamaktadır. Dünya ekonomik bunalımının en güç anlarına rastlayan söz konusu tedbir, bu sınıf halkın durumu üzerinde kötü sonuçlar yaratmaktan uzak kalmamıştır. Bununla birlikte, Türk Hükümeti, afyon yetiştiren köylülerin acılarını azaltmak için tedbir almaya girişmiş ve aziz dostumuz General Sherrill tarafından belirtildiği üzere, şeker sanayiinin bu güçlüğü aşmak hususunda en iyi tedbir olduğu görülmüştür. Ciddî ve güç durum ve koşullara rağmen, Türk Milleti ve Türk Cumhuriyeti eski zamanın âfetlerine göre daha öldürücü olan uyuşturucu madde fenalığından insanlığı kurtarmakla büyük sevinç ve mutluluk duymuştur.

1928 yılından beri uyuşturucu maddelerle mücadele hususunda ciddî girişimler yapılmıştır. Büyük Millet Meclisi, milletlerarası sözleşmelerden doğan yeni koşulları karşılamak üzere yeni kanunlar hazırlamıştır. Ve bu kanunlar hâlen yürürlükte bulunmaktadır. Uyuşturucu maddelerin tekele alınmasına dair kanun, bunlardan biridir. *Uyuşturucu madde ticaretinin özel ellere bırakıldığı takdirde, meşru olmayan yollara sapacağını deneyle öğrenmiş olan Türk Hükümeti, herkes-*

ten önce uyuşturucu maddelerin yapımı, ithal, ihraç ve satışını tekel altına koyan bir kanun yaparak Büyük Millet Meclisi'ne sunmuştur. Böylece ham afyon ekimi, hükümet denetimi altında sınırlı bir miktara indirilmiştir.

Afyondan çıkarılan bütün uyuşturucu maddelerin memleket içinde yapımı için bir devlet fabrikası kurulması da yararlı görülmüştür.»[324]

Bu yıldönümü dolayısıyla, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull de bir mesaj gönderecek ve Türkiye'yi «akıllı uyuşturucu madde kontrol programı» için kutlayacaktır. Fakat Türkiye'yi kutlamalar ve övgüler daha öteye gitmez. Suçlamalar devam eder. Atatürk'ün özel yaşamı sansasyonel yazılara konu yapılır. Bu özel yaşam hikâyeleri, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın «DS 867.001» numaralı dosyasında geniş bir yer tutar. 1938 Nisanında Ken dergisi özel yaşamla ilgili utanmazca bir yazı yayınlar. Türk Elçisinin protestosu üzerine, olayla Başkan Roosevelt ilgilenir, dergi hakkında kovuşturma açılması için Adalet Bakanı'nın dikkatini çeker. Roosevelt'in ilgisini duyan Atatürk, kovuşturmadan vazgeçilmesini ister. Fakat 12 Mayıs 1938 tarihli Washington Times ve 31 Ekim 1938 tarihli Life gibi ünlü yayın organlarında dahi bu tip yayınlar sürüp gider.

Franz Werfel'in «Musa Dağında Kırk Gün» adlı hikâyesinin filme alınmasına girişilmesi, birçok gürültüye yol açar. Türk Dışişleri Bakanı ve Türk Büyükelçisi, ABD Dışişleri Bakanlığı'na başvururlar. Bakanlık, Metro-Goldwyn-Mayer'den bu filmin yapımından vazgeçilmesini ister. Şirket, vazgeçer. Fakat bu arada Türk basını, Türkiye'de bütün Amerikan filmlerinin boykot edileceğini yazar. Istanbul Ermenileri Werfel'in resmini ve kitabını yakarlar. 1938 Kasımında Atatürk'ün ölümünden sonra, filmin yapılacağı işitilir, ABD Dışişleri Bakanlığı baskıyla bunu önler.

Türkiye'ye övgü, afyon ekiminin sınırlandırılmasından ibaret kalır.

AMERİKAN OKULLARI KAVGASI

Milliyetçi ve laik Türkiye'de, hıristiyan okulları büyük bir sorun olur. Özellikle ABD Hükümeti, Türkiye'deki misyoner okullarını sürdürmek ve geliştirmek için büyük çaba harcar. Büyükelçi Grew'un baş sorununu, bu okullar teşkil eder.

Dünya Savaşı ve onu izleyen Kurtuluş Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Türkiye'de misyoner okullarının sayısını azaltır. Fakat yine de Amerikan Misyonerler Kurulu, 1927 yılında 1400 öğrencili 8 okula sâhiptir. Bunların üçü Istanbul'da, ötekileri Adana, Merzifon ve İzmir'de bulunmaktadır. Ayrıca Istanbul'da Robert Kolej ve Kız Koleji ile İzmir'de Milletlerarası Kolej vardır. Amerikalılar Maraş, Kayseri, Antep, Sıvas vb. gibi yerlerdeki kapanmış okulları da açtırma çabasındadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti, 1924 yılında Öğretimde Birleştirme Kanunu'nu kabul ederek medreseleri kapar ve dinsel öğretime son verir. Türkiye'deki bütün yabancı okullara yolladığı bir emirle, dinsel eğitimi ve din propagandasını yasaklar. *Okul kitaplarından aziz resimlerinin çıkarılmasını, okul binalarından saliplerin indirilmesini ister. Buna uymayan okullar kapatılır. Sıkı bir denetim uygulanır.*

ABD Misyonerler Kurulu, şu soruyla karşı karşıya kalır :

«Programlarının temelini, eskiden olduğu gibi İncil teşkil etmeyince, okulları işletmeye değer mi?»

«ADI SÖYLENMİYEN HIRİSTİYANLIK»

Misyonerler bu soruya olumlu cevap verirler. Artık öğrencileri Rum ve Ermeniler değillerdir, çoğunlukla Türktür. Dinsel öğretim ve hıristiyanlık propagandası yapılmıyacaktır. Fakat yine de bu koşullar yoluyla hıristiyan etkisini sürdürmek, hıristiyan kültürünü

yaymak misyonelrlere yararlı görünür. Bir Türk gazetesinin misyonerlerce tutulan deyimiyle, «adı söylenmiyen hıristiyanlık» görüşü benimsenir. Misyonerler, bu yoldan öğrencilerin karakterlerini biçimlendireceklerine inanırlar ve bunu 1924 yılı raporlarında açıkça belirtirler :

«*Hıristiyan öğretmen... öğrencilerine, hıristiyan düşünce ve yaşantısının temelinde yatan ilkeleri aşılayacaktır. Misyonerlik böylece, Türk öğrencilerinin yaşantısında hıristiyan karakterini inşa etmek olanağını bulacaktır.*».

Amerikan Misyonerler Kurulu, ondört yıl sonraki raporunda da bu görüşü savunur :

«*Bir laik okul ve hastahanede bile hıristiyan bir atmosfer yaratabilir. Misyonerler Kurulu, bunun sağlanacağı bütün olanakları kullanmaktadır... Türkiye'de hıristiyanlar bugün İsa'vâri bir ruhla yapılmış İsa'vâri bir çalışma yoluyla hıristiyanın sonsuz değerde birşeye sâhip olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlar.* Bu Cumhuriyet güçlü ve soylu bir devlete dönüşecek ve gelişecekse, Türkiye'nin muhtaç olduğu şeydir.»[325]

Türkiye ise, öğretimin yalnız laik olmasını değil, öğrenciye hıristiyan karakteri yerine millî karakter vermesini istemektedir. Bu iki görüş, kaçınılmaz biçimde çatışacaktır. ABD Elçisi Grew'un anıları bu çatışmayı iyi belirtmektedir.

BURSA'DA HIRİSTİYANLIK OLAYI

Merzifon'daki okula müfettişler gelir. Müfettişler, Türk bayrağıyla birlikte asılan Amerikan bayrağının indirilmesini ve pazarları bütün gün ders yapılmasını isterler. Misyonerler Kurulu'nun yetkilisi Goodsell, «Pazar gününde diretilirse, okulu kapatırım» der. Grew, bu durumda Senato'nun nasıl olsa elçiliğini onaylamıyacağını, kendisinin daha önce çekileceğini söyler. Müfettişler, Merzifon'da öğretmenler odasında Türkçe bir İncil bulurlar. Okul yönetimi, İncil'in öğrencilere verilmediğini iddia eder. Fakat Amerikalı hocaların Türkçe

İncil'i ne yapacağı sorusu cevapsız kalır. Olay böylece kapanır. Bursa olayları ise, bir patlamaya yol açar.

1928 yılı başında Bursa'daki Amerikan Kız Lisesi'nde üç Türk kızı hıristiyan olur. Kızların okulun üç hocasıyla İncil okudukları, tartıştıkları anlaşılır. Okul derhal kapatılır. Üç hoca hakkında kovuşturma açılır. Basında Amerikan okulları aleyhine şiddetli bir kampanya başlar.

7 Şubat 1928'de Grew, Dışişleri Bakanı Aras'a gider. ABD ilişkilerinin zarar gördüğünü hatırlatır ve hükümetine şu hususları bildirip bildirmiyeceğini sorar :

«— 1 — Bakan, Türk basınının Amerikan Eğitim Kurulu aleyhindeki kampanyasını durdurmak için elinden gelen herşeyi yapacaktır.

2 — Bakan, Bursa olayına tek bir olay gözüyle bakmaktadır: Bu olay, öteki Amerikan kurumlarının durumunu hiçbir bakımdan etkilemiyecektir.

3 — Hıristiyanlık propagandası yaptığı iddia edilen hocalar hakkında kovuşturma açılmasına izin verilmiyecektir.

4 — Türk Hükümeti, uygun bir süre sonra, kapanan okulun yeniden açılması sorununu iyiniyetle inceleyecektir.»

Aras, yalnız üçüncü isteği yerine getiremiyeceğini, zira mahkemelerin bağımsız olduğunu söyler. Aras, kızlara hıristiyanlık bilgisi ve İncil verdiğini itiraf eden hocanın, tutuklu olmadığına göre, kendi isteğiyle ülkeden ayrılmasını önerir. Grew, yanaşmaz. «Adalet'ten kaçış görüntüsü kazandırır» der. O yokken verilecek bir mahkûmiyet kararının da ABD'de aynı kötü etkiyi yapacağını ileri sürer.

Aras, aradan bir hafta kadar geçtikten sonra, Bursa'daki okulun yeniden açılmıyacağını bildirir. Öteki bâzı okullar için de yazılı kanıtlar bulunduğunu, fakat bunların dosyalarında kalacağını söyler.

14 Şubat 1928'de ABD Dışişleri Bakanlığı, Türk

Büyükelçisi'nin dikkatine şu hususları sunar:

«— Bursa olayı, ABD'deki Türkiye düşmanlarına en iyi cinsten cephane sağlamaktadır.

— Hıristiyan propagandası yapıyorlar diye üç Amerikalı kadının bir Türk mahkemesinde yargılanması, Türklerin hâlâ bağnaz müslüman olduklarına Amerikan kamuoyunu inandıracaktır.

— Olayın haber değeri çok büyüktür. Bütün kilise çevrelerini ve kadın örgütlerini etkileyecektir.

— Bir Kongre üyesi Dışişleri Bakanlığına gelmiş ve kadın misyonerlerin yargılanması konusunda aldığı üç telgrafı göstermiştir. Bu bir başlangıçtır. Olay, Kongre'yi etkileyecektir.»[326]

Grew, 21 Şubat'ta İsmet Paşa'ya gider ve Türk Hükümeti'nden «güzel bir jest» ister. Bu güzel jest, Amerikalı misyoner kadınların beraat ettirilmesi, hemen bir ya da birden fazla Amerikan okulunun açılmasıdır. İsmet Paşa, hiç değilse bir okulun açılmasını Eğitim Bakanı Necati'ye söyler. Eğitim Bakanı «İnceleyelim» der.

30 Nisanda misyoner kadınlar, 3 gün hapis ve 3 lira para cezasına çarptırılır. Cezayı kendi evlerinde çekeceklerdir. Karar, temyiz edilir. Grew, bu haberin kötü etkilerini gidermek için Talas Amerikan Koleji'nin hemen açılmasını telkin eder. Ancak 20 Ağustosta İsmet Paşa'nın etkisiyle Talas'ın açılışına izin verilir.

5 Mart 1929'da Yargıtay, üç günlük cezayı onaylar.

GREW VE NECATİ BEY

Grew, okullar konusunda uğradığı güçlüklerin nedenini Eğitim Bakanı Necati Bey'in «bağnaz» tutumunda arar. Anılarında, Türk Millî Eğitim Tarihi'nin bu unutulmaz simasını «*En kaba cinsten bir politikacı. Çok az kültürü var. Ona kolay kolay bir eğitimci gözüyle bakılmaz*» diye suçlar. Bursa olayını, bütün yabancı okulları toptan kapatabilmek için onun alevlendirdiğini düşünür. Necati, 1929 yılında genç yaşın-

da ölünce sevinir ve anılarına, «Kültürsüzlüğü ve bağnaz milliyetçiliği onun Türkiye'deki yabancı eğitim kurumlarının çalışmalarına yapısal olarak temelinden düşman kıldı» diye not düşer. Oysa, bir öğretmenken Kurtuluş Savaşı'na katılan, Öğretmenler Birliği Başkanlığı yapan, Tonguç, Rüştü Uzel, Nâfi Atuf Kansu ve Cevat Dursunoğlu ekibine yol açarak Millî Eğitim hamlesini başlatan ve Köy Enstitülerinin temelini atan Necati, en seçkin bir Türk eğitimcisidir ve Grew, Necati'nin temsil ettiği kültür milliyetçiliğini, Türk kaynaklarına dayanarak iyi belirtmektedir :

EĞİTİMDE MİLLÎ GÖRÜŞ...

«*Yabancı okul, gençlik üzerine bir siyasal etki yoludur. Tarihi yabancı kaynaklara dayanarak, yabancı görüş açısından öğretir... Tek kelimeyle, bu okullar, dersleri ve yetiştirme usûlleriyle, Türk gençliğini, ait olduğu toplumdan uzaklaştırıp başka bir topluma sokan ve onu yabancı bir ülkeye doğru götüren kurumlardır...* Yabancı okulların ötekilerden daha az önemli olmayan başka bir zararı, onların ancak yüksek ve zengin aile çocuklarının gittiği kurumlar olmasıdır. Bir demokrasi için, sınıf eğitiminden daha zararlı birşey yoktur. Zengin sınıfların çocuklarının herkesten farklı biçimde eğitimi, sonucu çok tehlikeli bir sosyolojik yanlıştır...

Türkiye'nin en büyük liderlerine bak: Hiçbiri yabancı bir okulda tek saat okudu mu? Karakter, büyük ölçüde bir milliyet sorunudur. Yalnızca millî ortamda biçimini alır... Yabancı okul, ancak yabancı ülkelere göre bir ideal biçimlendirir. Bu karakter, ister dinsel, ister siyasal biçimde olsun, millî Türk ülkülerine zararlıdır.»[327]

Bu görüş, bakan değişiklikleri, dalgalanmalar ve duraklamalar yaratsa da, Atatürk Cumhuriyetinde egemendir. Misyoner okulları, milliyetçi bir ortamda, iddia ettikleri üzere hıristiyan bir ortam yaratmakta güçlük çekmişler, Bursa olayından sonra Hükümet okul

kapatmadığı halde, kendiliklerinden kapılarını kapamışlardır. 1939 yılında Amerikan Misyonerler Kurulu'nun — Talas'ta açılan da sayılırsa — dört okulu kalmıştır. Fakat okul sorunu, ABD elçilerinin en önemli sorunu olmakta devam etmiştir. Büyükelçiler, Istanbul'daki rahat Elçilik binasını bırakıp, sık sık Ankara'ya koşmak zorunda kalmışlardır.

ABD'NİN 1942 YILINDA ANKARA'DA DAHA BİR ELÇİLİK BİNASI YOKTUR!

Türk Hükümeti, ABD Elçiliğinin Ankara'ya taşınmasını ısrarla istediği halde, ABD Büyükelçileri Istanbul'dan kıpırdamamışlardır. O kadar ki, 1936'da Türkiye'ye gelen ABD Büyükelçisi McMurray, «Ankara'nın başkent olarak tutulması, Türklerin bağnazlıkla savundukları bir dogma sorunudur. Oysa Ankara'dan uzaklaşmak için her fırsattan yararlanıyorlar» der.

ABD Büyükelçiliği ancak Ocak 1939'da Ankara'da bina inşaatı için arazi alır, Şubat 1939'da Elçilik Ankara'ya bir kiralık binaya taşınır.

1942 yılında A. Steinhard, Türkiye'yi tarafsız tutmak, ya da kendi yanlarında savaşa sokmak gibi önemli bir görevle Ankara'ya geldiği zaman ABD'nin henüz Ankara'da bir elçilik binası yoktur...

İşte bu tutum ve zihniyette bir Amerika, bir iki yıl sonra Türkiye'de kurtarıcı sayılacaktır. Her alanda onun kurtuluş ve kalkınma reçetesi uygulanacaktır.

Emperyalizme karşı ilk kurtuluş savaşını veren Türkiye, kurtuluşu emperyalizmden bekleyecektir.

IV — İKİ BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

«İsmet bana herşeyden çok bir müzik kutusunu hatırlatıyorsun. Bizi iyice bıktırıncaya kadar her gün aynı eski şarkıyı çalıyorsun: Egemenlik, egemenlik, egemenlik...»

LORD CURZON
(Lozan'da)

TANZİMAT BATICILARININ BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Dünya Savaşı yenilgisinden sonra, Mütareke günlerinde, İngiliz ya da Amerikan mandası olmak isteyenler, bu yoldan ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını savundukları inancındadırlar.

Vahdettin ve Damat Ferit 30 Mart ve 8 Eylül 1919'da bir gizli anlaşmayla İngiliz himayesine girmeyi önerdikleri zaman, Osmanlı Devletinin bağımsızlığını kurtaracaklarını sanmaktadırlar: Bakanlıklarda İngiliz müsteşarlar olacak, Maliye İngiltere'nin kontrolüne verilecek, fakat Sultan ülkesinde egemen kalacaktır...

Millîci Yahya Kemal :

«*Ah parçalamasalar... Bâri İngilizler vatanımızı toptan alsalar... Mısır gibi olsak...*»

derken Damat Ferit gibi düşünmektedir.

İsmet Paşa ve arkadaşları, Amerikan mandası olmayı önerirlerken, İngilizlerin Türkiye'yi parçalayacaklarını görürler, Amerikan mandasına girerek parçalanmaktan kurtulmayı umarlar. Ülkenin toprak bütünlüğü sağlanabilirse, manda altında bile, devlet ve bağımsızlık kurtarılmış olacaktır!

Ankara Hükümetinin ilk Dışişleri Bakanı Bekir

Sami, 1921 ilkbaharında Fransızlarla, Anadolu'yu Fransa'nın ekonomik nüfuz bölgesine dönüştüren bir antlaşmayı imzalarken, bağımsız Türkiye'yi kurmayı hayal eder. Bir siyasal bağımsızlık görüntüsü, Bekir Sami için, ekonomik tutsaklığa rağmen, bağımsız olmaya yeterlidir.

Bu görüşe göre, perde arkasından İngiltere Büyükelçisi ya da Alman Büyükelçisi ana kararları alsa ve ülkede yabancı sermaye egemenliği kurulsa da Osmanlı Devleti bağımsızdır. Millî Misak'tan vazgeçip İngilizlerle uzlaşalım diyenler, Osmanlı Devleti'ni bağımsız saymaktadırlar ve Osmanlı Devleti tipi bir bağımsızlığa rıza gösterdikleri için, emperyalizmle uzlaşmaktan yanadırlar.

Sıvas Kongresi'nde Amerikan mandacılığını savunanlar, tam bağımsızlıktan söz edenleri susturmak için, manda altında, Osmanlı Devleti kadar, hattâ daha çok bağımsız olunabileceğini ileri sürerler. İsmail Hâmi Danişmend, «belirttiğim koşullar çerçevesinde kabul edilecek bir manda, Osmanlı Devleti'nin devletlerarası hukukta şimdiye kadar var olan mevkiinden daha elverişli bir durum yaratacaktır» diyerek mandacılığı över. Bekir Sami, İngiliz ve Fransız müttefiklerimizle Rusları yendikten sonra 1856 Paris Kongresi'nde, sanki yenilen bizmişiz gibi, İngiltere ve Fransa'nın bize ağır koşullar yüklediğini hatırlatarak, Dünya Savaşı'ndan yenik çıktığımız halde önerilen mandanın çok daha yumuşak olduğunu tutarsız sayılamıyacak bir mantıkla söyler :

«Kırım Savaşı'ndan galip sıfatıyla çıkarak katılmış olduğumuz Paris Kongresi'ndeki müttefiklerimizin bize yüklemiş oldukları bilinen koşullar ile bu şimdi okunan muhtıradaki* isteklerimiz karşılaştırılacak olursa, hangisinin daha çok bağımsızlığa aykırı olduğu anlaşılır sanırım.»[328]

* İsmail Hâmi Danişmend'in hazırladığı manda isteyen muhtıra.

Kısaca, Osmanlı Devleti ne kadar bağımsızsa, manda altındaki Türk Devleti de en azından o kadar bağımsız olacaktır.

Bu, «Tanzimat Batıcıları»nın bağımsızlık anlayışıdır.

Tanzimat, düşman Rus'a ve Mehmet Ali'ye karşı dost İngiltere'nin Türkiye'yi korumasıyla başlar.* Yalnız bu koruma için, İngilizler, kapitülasyonların çok ötesinde ayrıcalıklar getiren 1838 Ticaret Antlaşması'nı kabul ettirirler. Antlaşmayla Türkiye, tam bir açık pazar olacak ve sömürgeleşecektir. Fakat bu, «Serbest ticaretle kalkınıyorsunuz, Batılılaşıyorsunuz» diye sunulur. İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston, Istanbul'daki Elçi'ye verdiği direktifle, serbest ticaret yoluyla «Sultan'ın uyruklarının servet ve refahları artacak, sanayi önemli gelişme gösterecek, bunu gereken kişilere anlat» buyurmaktadır.

1856'DA AVRUPA AİLESİNE KABUL EDİLİYORUZ!

1856 Paris Kongresi ile, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı devletlerce garanti edilecek ve Avrupalı devletler ailesine girmesi kararlaştırılacaktır! Avrupa devletleri ailesine girmek, Avrupa kamu hukukundan Osmanlı Devleti'nin yararlandırılması demektir. Böylece Batılılarla eşit, Batılı bir devlet olacaktır. Herşeyden önce kapitülasyonlar son bulacaktır. Nitekim Avrupa kamu hukukundan yararlanmamız kabul edilince, başta Âli Paşa olmak üzere, Istanbul'daki Paşalar kapitülasyonların kaldırılacağını ummuşlardır. Hatta Osmanlı Kabinesi, kapitülasyonlar kalkmış gibi bayram etmiştir! Oysa, Avrupa kamu hukukundan Osmanlı Devleti'nin yararlandırılması süslü bir lâftan ibarettir. Kapitülâsyon ve açık pazar koşullarında Türkiye'nin sömürgeleşmesi devam edecektir. Türkiye'nin bağımsızlığının garanti olunması ile, sömürge koşullarında, bir kukla hükümetin ve

* Tanzimat ve Sömürgeleşme Süreci «Türkiye'nin Düzeni» kitabımızda ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Sultan'ın siyasal bakımdan bağımsız görüntüsüdür. Lord John Russel, bu bağımsızlığı iyi anlatmaktadır :

«Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına dokunmak, bu devletin son ılımlı gümrük tarifeleri sâyesinde iyi bir duruma gelmiş olan İngiltere ticaretinin mutlaka büyük miktarda düşmesine yol açar.»

Toprak bütünlüğünün garantisi dahi, İngiltere'nin Mısır'a, Kıbrıs'a ve Basra Körfezi'ne yerleşmesine engel olmaz. Üstelik, 1856 Antlaşması, büyük devletlere, hıristiyan azınlıkları için iç işlerimize müdahale olanağı getirir.

TANZİMAT TİPİ BATILILAŞMA

Ne var ki, büyük devlet himayesinde ve sömürge koşullarındaki bu siyasal bağımsızlık görüntüsü, birçok Batılılaşmış Osmanlı aydınınca, bağımsızlık sayılacaktır. Hatta sömürgeleşmeye, «Batılılaşma» diyeceklerdir. Nitekim Damat Ferit, Paris Barış Konferansı'na 23 Haziran 1919'da sunduğu muhtırada, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunmasını isterken şöyle yazar :

«Türkler, Batı uygarlığının avantajlarını kavradıkları gün bir seri reformlar yapmaktan çekinmemişlerdir. Bu Batılılaşma hareketlerinin sonuçlarını o kadar hızlı almışlardır ki, çeyrek yüzyıldan daha kısa bir zaman zarfında Türkiye, Avrupa milletler ailesine alınmıştır. Böylelikle elde ettikleri parlak durumu hâlâ hatırlayan Türkler, Batı'nın büyük devletlerinin yardımıyla, ileri hareketlerine devamı etmeyi istemektedirler.»

Clemenceau'nun Barış Konferansı adına Türklere hakaretlerle dolu bir cevabına yol açan bu muhtıradaki görüş, Tanzimat'tan beri kökleşmiş yaygın bir inancı yansıtmaktadır. Falih Rıfkı Atay'ın deyişiyle :

«Osmanlı Saltanatı bir yarı sömürge idi. Kapitülasyonlar rejimi altında idi. Osmanlı ülküsü, Büyük Devletler'in kontrolü altında tamamiyet-i mülkiyesini (toprak bütünlüğünü) koruyabilmekten ibarettir. *Ka-*

yıtsız şartsız bağımsızlık, bir ihtilâl ve zafer parolasıdır.» [329]

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA TANZİMAT BATICILIĞI

Evet, sömürge koşullarında tam bağımsızlık isteği emperyalizme karşı bir ihtilâl parolasıdır. Fakat milliyetçiler arasında dahi bunu anlayan pek azdır. Tanzimat Batıcılığı tipi bir bağımsızlık anlayışı yaygındır.

Kurtuluş Savaşı boyunca ve Cumhuriyet'ten sonra bu iki bağımsızlık anlayışının çatışması görülecektir. Atatürk, yalnız emperyalizmle değil, en yakın çalışma arkadaşlarıyla da mücadele ede ede tam bağımsızlık dâvâsını başarıya ulaştıracaktır. Fakat kökü kurtulamayan Tanzimat Batıcıları tipi bir bağımsızlık anlayışı, Atatürk'ün ölümünden sonra hortlayacaktır.

KEMALİST BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI...

Atatürk, daha Sıvas Kongresi'nde bu bağımsızlık anlayışının etkili saldırısı karşısında kalmıştır. «Parasız, Ordu'suz ne yapabiliriz? Amerikan mandası olmak, tek kurtuluş yoludur» diyenlere karşı Millî Misak anlayışını savunmuş ve başarıya ulaşmıştır. Bu görüş, Istanbul Meclisi'nce de benimsenmiş ve Millî Misak'ın 6. maddesinde yer almıştır :

«Millî ve iktisadî gelişmemizi sağlamak ve devlet işlerini günün kurallarına uygun düzenli yönetimle çevirmeyi başarabilmek için, *her devlet gibi bizim de bu gelişmemizi sağlarken tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe sâhip olmamız yaşamımızın ve var olmamızın hareket noktasıdır. Bu nedenle, politika, adalet, maliye alanları ile öteki alanlarda gelişmemize engel kayıtlara karşıyız..*»

Atatürk, arazi genişletmekten çok, bu ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmek için mücadele verecektir. 1921 yılı başında ABD ile ilişki kurmak isterken, «*Kapitülasyonların kalkması ve Anadolu halkının ekonomik ve politik bağımsızlığının sağlanması*» koşulunu ileri sürecektir.

Müttefikler ise, eski ekonomik düzenin sürdürülmesini Lozan'da bile, hatta Lozan'dan sonra bile istemişlerdir.

Sevr Antlaşması'yla Müttefikler, Türkiye'nin yalnız topraklarını değil, ekonomisini de paylaşmışlar, nüfuz bölgeleri kurmuşlardır. Istanbul Hükümeti'ni tam bir ekonomik kontrol altına almışlardır.

Sevr Antlaşması'nı reddeden Anadolu Hükümeti'ne toprak konusunda bir takım ödünler (tâvizler) vererek, Sevr'in ekonomik hükümlerini kabul ettirmeye 1921 Londra Konferansı'nda çalışmışlardır. Tanzimat Batıcıları tipi bir bağımsızlık anlayışına sâhip bulunan Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami, bu tuzağa kolayca düşmüştür. Lloyd George'a «İşgalden kurtarın, Batı ideallerini savunalım» önerisini yapmıştır. Fransız ve İtalyan Hükümetleriyle «Batı idealleri»ne uygun, fakat Millî Misak'a aykırı antlaşmalar imzalamıştır.

İtalya ve Fransa'nın, Türkiye'nin bağımsızlığı konusundaki anlayışı ile Bekir Sami'nin anlayışı arasında uygunluk vardır. Bu iki devlet de, esas itibariyle Yunan işgaline karşıdır ve Türkiye'nin Millî Misak'a yakın sınırlar içinde «toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının» korunmasından yanadır. Ama bu bağımsızlık, ekonomik tutsaklıkla birlikte giden bir siyasal bağımsızlık görüntüsünden ibarettir. Nitekim İtalya, Türkiye'nin özellikle Batı ve Güney Anadolu'nun ekonomik kaynaklarını ele geçirme çabasındadır. Fransa, bütün olarak Türkiye mandasını almaktan yanadır. İngiltere buna karşı çıktığı için, Sevr Antlaşması'na bağlı bir üçlü anlaşmayla Türkiye'yi nüfuz bölgelerine paylaşmışlardır. İşte Bekir Sami, Fransa ile, Kilikya'da bâzı toprak ödünlerine karşılık, bu ekonomik nüfuz bölgesini tanıyarak anlaşma imzalamıştır. İtalya ile de aynı yola gidilmiştir.

Fransız tarihçisi Driault, Bekir Sami Antlaşmasını şöyle değerlendirmektedir :

«Ekonomik işbirliği, imtiyazlarda — özellikle Maden ve Ergani madenlerinde — Fransızlara öncelik tanıma hakkı, Fransız sermayesinin yüzde 50 oranında katılması, uygun bir gümrük rejimi, demiryollarının yönetimine Fransızlarnı katılması: Tek kelimeyle, bir dostluk ve ticaret anlaşması. Bağdat Demiryolunun zengin arazilerinin işletilmesinde Almanya'nın mirasına Fransa'nın konması: Ustaca bir darbe*.»[330]

İtalya ile anlaşma da, İtalyanların Trakya ve İzmir gibi Türk arazi taleplerini desteklemelerine karşılık, üçlü anlaşmayla öngörülen bölgede İtalya'ya, ekonomik öncelik ve üstünlük tanımaktadır.

Atatürk'ün deyişiyle, Fransa ve İtalya'nın bunlarla «Üçlü Anlaşma adı verilen ve Anadolu'yu nüfuz bölgelerine ayıran anlaşmayı, başka adlar altında, Millî Hükümetimize kabul ettirme amacını güttükleri apaçık bellidir.»[331]

«KEMALİSTLER, AKILLARINI KAÇIRMIŞ...»

Ankara, bu anlaşmaları tanımaz, Bekir Sami çekilir. Yunanlılar ileri yürüyüşe geçerler, fakat İnönü'de ikinci kez yenilenirler. Yunanistan'ın Mustafa Kemal hareketini ezebileceğinden kuşkuya düşen İngiltere, sözde yeni önerilerle, Ankara Hükümetiyle temas yolları arar. Istanbul'daki İngiliz temsilcileri buna karşı çıkarlar. Ryan, Yüksek Komiser Vekili Rattigan'ın da «tamamen katıldığı çok gizli» bir notu Londra'ya yollar :

* «Bekir Sami Bey tarafından — hiç yetkili olmadığı halde — imza edilen ve Fransa ile Millî Hükümet arasında çatışmalara son verileceğini belirten bu anlaşmada, Fransızların silâhlı çeteleriyle birlikte mücahitlerimizin de silâhtan arındırılacağı, asayis kuvvetlerimize Fransız subayları alınacağı, ayrıca Fransızlar tarafından kurulmuş bulunan asayiş kuvvetlerinin muhafaza olunacağı, boşaltılacak yerlerle Elâzığ, Diyarbakır, Sıvas illerinin ekonomik gelişmesi için yapılacak girişimlerde Fransızlara öncelik hakkı tanınacağı ve Ergani maden imtiyazının Fransızlara verileceği gibi Millî Mücadele ruhuyla kesinlikle uyuşamayacak olan bir takım hükümler de vardı.» (Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hâtıralar, II, s. 547).

«Kemalistler... Millî Misak'tan başka birşeyi kabul etmek niyetinde değiller. Türkiye'deki bütün yabancı nüfuzunu silip süpürmek istiyorlar. Eski Osmanlı topraklarında ve Kafkaslarda siyasal nüfuz kurarak Türk hegemonyasını yeniden sağlayacaklardır.»[332] Türklerle konuşulmamalıdır.

İngiltere Hükümeti, General Harington'un yine de bir zemin yoklaması yapmasını kararlaştırır. Fakat Mustafa Kemal, Millî Misak'tan bir santim ayrılmaz. 7 Temmuz 1921'de Harington'a «*Millî sınırlarımız içinde ekonomik, politik, kültürel, malî, askerî, hukukî tam bağımsızlık*» diye yazar.

Yüksek Komiser Vekili Rattigan, küplere biner. İzzet Paşa'ya gider, orada bulunan Ankara Hükümetî'nin Istanbul Temsilcisi Hamit Bey'in yüzüne şöyle haykırır :

«— *Nasıl olup da Mustafa Kemal, millî sınırlar içinde Türkiye'nin tam bağımsızlık ilkesini İngiltere'nin önceden tanımasını isteyebiliyor? Böyle bir istekte bulunan Kemalistler akıllarını kaçırmış görünüyorlar.*»

Vahdettin'in Dışişleri Bakanı İzzet Paşa, Rattigan'ın sözlerini tamamlar :

«— Görüyorsunuz, ben size bu çocukça bir çılgınlıktır dememiş miydim? Bir Büyük Devlet, böyle birşeyi nasıl kabul eder?»[333]

Fakat o günlerde aynı İzzet Paşa, ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'a şunu söyleyecektir :

«— *Ankara, ülkenin kaynakları üzerinde pazarlığa girişmemek politikasında kesin bir tutum içindedir ve bu egemen düşünce, Bekir Sami'nin Fransız ve İtalyanlarla yapmış olduğu antlaşmaların onaylanmayışının ana nedenidir.*»[334]

İngiltere, Mustafa Kemal'in Millî Misak isteğini «*bütünüyle kabul edilmez nitelikte*» bulur ve Fransız Yüksek Komiseri de «*akıl almaz şeyler*» der ve isteklerin «ceffelkalem reddedilmesi gerektiğini» söyler. İtal-

ya ise, Üçlü Anlaşma ile Türkiye üzerinde kazanmış olduğu haklardan vazgeçemiyeceğini bildirir. Önerilerinin kabul edilemiyeceğinin ve Millî Misak ilkeleri üzerinden Müttefiklerin görüşmelere girişemiyeceklerinin Mustafa Kemal'e açıkça anlatılmasını ister. Lord Curzon, Mustafa Kemal'in Harington'a Millî Misak'tan söz eden cevabını, «*düşmanca ve âdeta küstahça bir davranış*» sayar.[335]

Böylece temaslar sonuçsuz kalır, Yunanlılar Sakarya'ya doğru ilerlerler. Sakarya yenilgisinden sonra, Yunanlıların artık Kemalist hareketi ezemiyeceği kesinlikle anlaşılır. İngiltere yeniden arabuluculuğa yönelir. Fakat Millî Misak hâlâ reddedilmektedir. Lord Curzon, ancak bu günlerde ilk kez Millî Misak'ı İngilizceye çevirterek Bakanlar Kurulu'na sunar! Lloyd George Hükümeti'nin Millî Misak'ın ne olduğunu öğrenmesi için İnönü ve Sakarya zaferlerinin kazanılması gerekir! Ama Lord Curzon, yine de Millî Misak'a aldırış etmez. 7 Ekim 1921 tarihli, Hükümete sunduğu muhtırasında özetle şöyle der :

«Müttefikler ve Türkiye'yi ilgilendiren sorunların başında, Sevr Antlaşması'nın ekonomik ve malî hükümleri bulunmaktadır. Müttefikler, Sakarya'dan önce bu alanda bâzı ödünler vermeyi düşünmüşlerdir. Müttefikler, Mart ayında Londra'da önerilen ödünlerden daha ileri gidebilirler. Ama daha çok, ayrıntılarda ödün verebilir. Sevr Antlaşması'yla Türkiye'nin yüklendiği malî ve ekonomik yükümlülükler kalacaktır.»[336]

ATATÜRK, FRANSIZLARA TAM BAĞIMSIZLIĞI ANLATIYOR

Bu arada Fransızlar, reddedilen Bekir Sami Antlaşmasındaki hükümleri, Ankara Hükümetine kabul ettirme çabasındadırlar. «Türk dostu» diye bilinen Franklin Bouillon, Ankara'ya gelir. Atatürk'le görüşmeler yapar. Atatürk, bu görüşmeleri şöyle anlatır :

«Ben, bizim için temel noktanın Millî Misak kapsamı olduğu ilkesini ortaya koydum.

Franklin Bouillon... Londra'ya giden delegelerimizin (Bekir Sami) Millî Misak'tan söz etmediklerini, Millî Misak'ın ve millî hareketin değil Avrupa'da, daha Istanbul'da bile değerlendirilmemiş olduğunu söyledi.

Ben, verdiğim karşılıklarda dedim ki :

... Londra'ya giden Delegeler Kurulumuzun Başkanı, bundan söz etmemişse, verdiğimiz direktif ve yetkilere göre iş görmemiş demektir. Yanlış iş görmüştür... Avrupa'nın Millî Misak'ı bilmemesi düşünülemez. Avrupa, 'Millî Misak' terimini öğrenmemiş olabilir, ama yıllardan beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı çarpışmaların neden ileri geldiğini elbet düşünmektedir. Millî Misak'ı ve millî hareketi Istanbul'un bilmediği yolundaki sözler ise, doğru değildir. Istanbul halkı, bütün Türk Milleti gibi, millî hareketi bilmektedir ve ondan yanadır. Ona karşı olan ve bilmiyor görünen kişi ve uyrukları azdır ve milletçe bilinmektedir.

Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey'in direktif ve yetki dışında iş görmüş olduğu yolundaki sözlerim üzerine dediler ki: 'Bunu açığa vurabilir miyim?' Söylediklerimi istedikleri yerlere bildirebileceğini ve anlatabileceğini söyledim. Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey'le yapılan anlaşmadan ayrılmamak için özürler ileri sürerken, Bekir Sami Bey'in bir Millî Misak olduğundan ve onun sınırı dışına çıkamıyacağından söz etmediğini, eğer söz etseydi o zaman ona göre görüşülüp gereğince iş yapılabileceğini, ama şimdi işin güç olduğunu söyledi ve 'Kamuoyu, bu Türkler, delegeleri aracılığıyla bundan niçin söz etmemişler de şimdi yeni yeni işler çıkarıyorlar' diyecektir, dedi.

MİLLÎ MÜCADELENİN ÖZÜ

Uzun görüşme ve tartışmalar sonunda, Franklin Bouillon, ilkin Millî Misak'ı okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, görüşmelerin geriye bırakılmasını önerdi. Ondan sonra, Millî Misak'ın maddeleri baştan sona değin birer birer okunarak görüşüldü ve tartışıl-

dı. *Üzerinde en çok durulan nokta, kapitülasyonların kaldırılması, bağımsızlığımızın tam olarak tanınması ile ilgili madde oldu.* Franklin Bouillon, bu sorunların incelenmeye ve düşünülmeye değer olduğunu söyledi. Ben, buna karşılık verdim. Söylediklerimin özeti şuydu: *'Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görev, bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken ne ölçüde yapılabileceği üzerinde, hiç kuşkusuz, çok düşündük. Ama sonunda edindiğimiz kanı ve inanç, bunda başarı sağlayabileceğimiz yolundadır. Bu işe böyle başlamış kişileriz. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlış işler yüzünden milletimiz sözde bağımsızdı, ama gerçekte bağımlı bulunuyordu. Şimdiye değin Türkiye'yi, uygarlık dünyasında kötü gösteren neler düşünülebilirse, hep bu yanlışlıktan ve hep bu yanlışlığı sürdürmekten doğuyor. Bu yanlışlığı sürdürmek, yüzde yüz, ülkenin ve milletin bütün onurundan ve bütün yaşama yeteneğinden uzaklaşması ve yoksun kalması sonucunu doğurabilir. Biz, yaşamak isteyen, onuruyla ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir yanlışlığı sürdürmek yüzünden bu niteliklerden yoksun kalmaya katlanamayız. Okumuş, okumamış herkes, bütün milletimiz, belki işin içindeki güçlükleri iyice kavramaksızın, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve sonuna dek kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve sürdürülmesidir.*

Tam bağımsızlık demek, elbette politika, maliye, ekonomi, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangibirinde bağımsızlıktan yoksunluk, milletin ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.

Biz bunu sağlamadan ve elde etmeden barışa ve esenliğe erişeceğimiz kanısında değiliz. Görünüş ve yöntem bakımından barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz, ama tam bağımsızlığımızı sağlamayacak olan bu

gibi barışlar ve anlaşmalarla milletimiz hiçbir zaman canlılığa ve esenliğe erişemiyecektir. Belki, silâhlı çarpışmasını bırakarak yıkıma sürüklenmeye yol açmış olacaktır. Eğer milletimiz bunu kabul etseydi, bunu kabul edecek nitelikte bulunsa idi, iki yıldan beri savaşmak hiç de gerekli değildi.»[9:17]

Ne var ki, Franklin Bouillon, bu görüşleri anlayacak ve kabul edecek durumda değildir. Görüşmeler bir sonuca varmadan kesilir. Franklin Bouillon geri döner. Ankara'ya yeniden Sakarya Zaferi kazanıldıktan sonra gelecektir.

«TOPRAK DEĞİL, EKONOMİK BAĞIMSIZLIK İSTİYORUZ»

Fakat Franklin Bouillon ile anlaşmak bu kez de kolay olmayacaktır. Fransız Temsilcisinin kapitülasyonların kalkabileceğine aklı yatmamaktadır. Fethi Okyar'la birlikte görüşmeleri yürüten o günlerdeki Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, anılarında şöyle yazar :

«Çok uğraştık. Hayli çetin ve sert evreler de geçirdik. Örneğin, biz azınlıkların hakları sorununda Millî Misak'taki formülümüzden ayrılmıyorduk, ayrılamazdık. Bir gün Franklin Bouillon çok kızdı. Bana :

— Siz kapitülasyonları kaldıracağınızı mı aklınızdan geçiriyorsunuz? dedi. Ben de :

— *Millî Mücadele arazi için yapılmıyor. Osmanlı topraklarının dörtte üçünü oralardaki halkın iradesine bıraktık. Biz ancak bağımsızlık için mücadele ediyoruz. Zaman zaman sert meclis dediğiniz Büyük Millet Meclisi kapitülasyonların kalktığının devletlerce kabulünü görmedikçe kılıcını kınına koyamaz.*

cevabını verdim.

FETHİ OKYAR TUZAĞA DÜŞÜYOR

Bunun üzerine görüşmeyi kestik. Ben gittim, üç gün hastayım diye evden çıkmadım. Üçüncü gün Bakanlar Kurulu toplandı. 'Paşa seni istiyor' diye haber

geldi, gittim. O zamanki Meclis binasının başkanlık odasında arkadaşlar toplanmışlardı. Mustafa Kemal Paşa, Başkanlık makamında idi. Görüşmeyi açtı :

— Fethi Bey, bir formül kabul ettirmiş. Okusun da dinleyelim, dedi.

Fethi Bey formülü okudu. Azınlıklara her hususta çoğunluğun haklarına eşit haklar sağlanıyordu. Fethi Bey :

— Herkes kanun gözünde eşit ve aynı haklara sâhip değil mi? diye açıklamalar yaptı.

Hemen arkasından Reis Paşa, formülü oya koydu. Arkadaşların hepsi kabul ettiler. En sonra :

— Sen ne diyorsun Dışişleri Bakanı? diye benim oyumu sordular. Ben :

— Arkadaşlar oybirliği ile formülü kabul ettiler. Bu kararı yürütecek ve uygulayacak bir başka Dışişleri Bakanı bulunmasını rica ediyorum, dedim.

Res Paşa — Neden siz bu formülü beğenmiyorsunuz?

Ben — Evet Paşam, beğenmiyorum.

Reis Paşa — Neden?

Ben — Çünkü Paşa Hazretleri, Fethi Bey'in söz konusu buyurdukları hukuk eşitliği, medenî hukuktur. Bu yönden söyledikleri tamamen doğrudur. Fakat uğraştığımız bireylerin hukuku değil, cemaatin hukukudur, yâni siyasal hukuktur. Örneğin çoğunluğa mensup bireylerle azınlıktan olan bireylerin karşılıklı oturdukları yerlerde azınlığın, yâni azlık topluluğun bir oran çerçevesinde olsun polis ve jandarması, şehir, kasaba ve köy yönetimlerinde kendini temsil ettirmek hakkı olacak mıdır?

Reis Paşa — Hayır... Bu, söz konusu değildir.

Ben — İşte bu nedenle arkadaşlarımdan ayrılıyor, formülü kabul etmiyorum.

Reis Paşa — Öyle ise, Dışişleri Bakanı ile arkadaşları arasında bir sorunda anlaşmazlık var. Bunun çözülmesi, şimdiki kanunumuza göre, Meclis'e aittir.

Görüşme son bulmuştur.

Hepimiz ayağa kalktık. Odadan çıkıp Meclis'e gidiyorduk. Mustafa Kemal Paşa, beni yanına çağırdı. Yavaşçacık:

— Fethi Bey'i delegelikten çekin. Bundan sonra siz yalnız konuşursunuz, dedi.»[338]

Meclis, Yusuf Kemal'e hak verir ve Franklin Bouillon'a azınlıklar konusundaki Millî Misak maddesi olduğu gibi kabul ettirilir. Bekir Sami tarafından kabul edilen ekonomik imtiyazlar, Antlaşma'dan çıkartılır. Bir mektupla, Fransa'ya imtiyaz vaadlerinde bulunmakla yetinilir. Güney sınırımızdan ise bir miktar özveride bulunulur. Asıl mücadele, Lozan'da verilecektir.

İTALYAN DOSTLUĞUNUN ÖDENMİYEN FATURASI

Ankara Antlaşmasıyla Müttefik Cephe'de meydana gelen bu bölünme üzerine Curzon harekete geçer. 30 Aralık 1921 günü İngiliz Kabinesi'nce onaylanan Türkiye'yle barış programını, İtalya ve Fransa'ya sunar. İngiltere, Sevr Antlaşmasının malî hükümleri ile adlî ve ekonomik hükümlerinde bâzı değişiklikler yapılabileceğini ileri sürer. Ayrıntılarda ödün vererek, esasta eski ekonomik düzeni koruma umuduyla, başka noktalarda İngiltere'den ayrıldığı halde, Fransa bu görüşlere katılır. İtalya ise, yalnız bu noktada İngiltere'den ayrılır. İtalya'nın en çok üzerinde durduğu bir tek ana konu vardır: Üçlü Anlaşma konusu. Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine ayıran ve İtalya'ya geniş bir nüfuz bölgesi tanıyan bu anlaşma, İtalyan çıkarları bakımından son derece önemli sayılmaktadır. İtalyan Muhtırası, Üçlü Anlaşma ile kazanılan hakların bir savunması niteliğindedir.

22 Mart 1922'de İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları Paris'te toplandığında, İtalya yine Üçlü Anlaşma'nın İtalya için «yaşamsal önem taşıdığını», İtalya'nın bu konuda ısrar edeceğini söyler. Osmanlı İmparatorlu-

ğu'na karşı kazanılmış zaferden İtalya'nın tek kârı, Üçlü Anlaşma'dır. İtalya, Fransa ve İngiltere gibi «manda» toprakları almamıştır. Fransa bu konuda Türkiye'nin kabul edebileceği bir uygulama biçimi bulunması gerektiğini belirterek, İtalyanlara hak verir.[39]

Bu masa başı pazarlıkları sonuçsuz kalır. Bu kez İtalya, Türk - Yunan Savaşı'nda arabuluculuk yapıp, ekonomik ayrıcalıklar kopartmaya çalışır. Ağustos 1922'de arabuluculuk için İtalya'nın Ankara'ya gönderdiği nota, tam bir bezirgânlık örneğidir. Notada Ankara Hükümeti'ne sorular yöneltilmektedir :

«— Türkiye, kapitülasyonların kalkmasına karşılık olarak ne verebilir?

— Kapitülasyonlar kalkarsa, Türkiye nüfuz bölgelerinde değişiklik yapacak mıdır?

— Gizli madde: İtalya, hangi petrol imtiyazlarını alacaktır?»

HORTLAYAN MANDACI ZİHNİYET...

Bu sırada asıl büyük tehlike, içerden gelmektedir. Rauf Orbay'ın perde arkasından liderlik ettiği İkinci Grup, «Yunanlıları denize dökemeyiz. Ordumuzun saldırı gücü yoktur. Uzlaşalım. İngilizler de uzlaşmak istiyor» propagandasını etkili biçimde yapmaktadır. Bu propagandanın kaynağı Istanbul Hükümeti ve İngiltere'dir. Millî Misak bir kenara bırakılacak, tam bağımsızlıktan vazgeçilecek ve İtilâf Devletleri ile uzlaşılacaktır.

Atatürk, 4 Mart 1922 günü Meclis'in gizli oturumunda, «*Türk Milletinin kendi kendine bağımsızlığını elde edemiyeceğine inanan ve dün şunun bunun mandasını istemekte direnenler*» diye nitelediği uzlaşıcılara şu unutulmaz cevabı verir :

«Kurtuluş için... bağımsızlık için eninde sonunda düşmanla, bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çâre yoktur ve olamaz. '... Ordu ile, savaş ile, inat ile bu işin içinden çıkılamaz' biçimindeki kaynağı dışarıda bulunan öğütlere uymakla bir va-

tan, bir millet bağımsızlığı kurtarılamaz. Tarih, böyle bir olay yazmamıştır. Bunun tersini düşünerek hareket edeceklerin, acılı sonuçlarla karşılacakları kuşkusuzdur. İşte böyle yanlış görüşlü, yanlış anlayışlı kişiler yüzünden, Türkler, her yüzyıl, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş, yalnız maddesel olsaydı, hiçbir önemi yoktu. Ne yazık ki, çöküş ahlâkî ve manevî değerleri de kapsamış görünüyor. Hiç kuşku yok ki, bu büyük memleketi, bu koca milleti dağılıp yok olma uçurumuna sürükleyen başlıca neden bu olmuştur.

Efendiler,

Maddî ve manevî çöküş, korku ile... âciz ile başlar.

Âciz ve korkak insanlar, herhangibir felâket karşısında milletin de hareketsizliğe sürüklenmesine ve bir kenara çekilip kalmasına yol açarlar. Âciz ve duraksamada öylesine ileri giderler ki, sanki kendi kendilerini alçaltırlar. Derler ki: Biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olamayız. Biz varlığımızı kayıtsız şartsız bir yabancının eline bırakalım. Balkan Savaşı'ndan sonra milletin, özellikle Ordu'nun başında bulunanlar da, başka biçimde, ama gene bu zihniyeti izlemişlerdir.

Türkiye'yi böyle yanlış yollarda dağılma ve yok olma uçurumuna sürükleyenlerin elinden kurtarmak gerekir. Bunun için bulunmuş bir gerçek vardır, ona uyacağız. O gerçek şudur: Türkiye'nin düşünen kafalarını büsbütün yeni bir inançla donatmak... Bütün millete sağlam bir maneviyat vermek...»[240]

Ankara'da Meclis'te yıpratıcı günlerden sonra, Türk Ordusu saldırıya geçer ve düşmanı denize döker. Bunu Lozan'da verilen bağımsızlık mücadelesi izler.

LOZAN'DA EKONOMİK BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

Türkiye, Lozan'a arazi sorunlarını çözmekten çok, tam bağımsızlığını kabul ettirmek için gitmiştir. Arazi sorunlarında daha kolay ödün vermiş, ekonomik

bağımsızlıkla ilgili sorunlarda direnmiştir. Nitekim Türkiye, askerî ve iktisadî bakımdan büyük önemi olan Musul'un kazanılması için Lozan'da savaş vermekten kaçınmayı kolayca kabul etmiştir. İsmet Paşa, görüşmelerin kesilmesi olasılığı belirince, «*Musul'dan vazgeçerek yeni bir barış olanağı aranması*»nı istemiştir. Ankara, Musul'un Antlaşma dışı bırakılmasını kabul etmiştir. Sonradan Yunan Tazminatı karşılığı olarak alınan Karaağaç'ın dahi yitirilmesine Türkiye râzı olmuştur. O günlerde tek dostumuz bulunan Sovyetler Birliği'ni de gücendirmek pahasına, Boğazlar ve Marmara Denizi'ni savunmasız bırakmaya, Boğazlar'ı milletleraarası bir komisyonun yönetimine vermeye «evet» demiştir. Ama ekonomik bağımsızlık konusunda, sonuna kadar savaş vermiştir.

İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin 27 Şubat 1923 tarihli toplantısında, bu tutumu güzel anlatır :

«*Düşündük ki, sağlayacağımız sınırı daha büyük ve daha geniş herhangibir vatanda yaşamamız güven altına konamıyacaksa, esaslı bir Türk Vatanı nerede olacaksa, onun içinde özgür ve bağımsız bir millet gibi yaşamayı yeğ tutmalıyız. İşte bu esas üzerine yürüyerek şu sonuca vardık: Arazi sorununda Millî Misak ile uzlaştırılabilir bir çözüm biçimi bularak Müttefiklerin isteklerini karşılayalım. Arazi sorununda uzlaşıcı olan bu tutumumuza karşılık, ekonomi, maliye ve idare sorunlarında yeniden harekete geçerek çıkarlarımızı en büyük ölçüde sağlamaya çalışalım.*»

İtilâf Devletleri, Türkiye'yi, imtiyazlı yabancı sermaye egemenliğinde açık pazar koşullarında tutmak istemişlerdir: Düyun-u Umumiye yönetimi kalacak, Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu borçlarını yüklenecektir. Osmanlı kanununa göre kurulmuş ve bu nedenle de Osmanlı sayılan şömendöfer, rıhtım, liman vb. gibi imtiyazlı şirketlere Antlaşmada yer verilecek, bunlar böylece yabancı muamelesi görecektir. İmtiyazlı şirketlere zarar ziyan ödenecek, tarifeleri yükseltilecek-

tir. Zarar ziyan yerine imtiyaz süreleri azaltılabilecektir. Istanbul Hükümeti'nin Mütareke'den sonra imzaladığı, Menderes bölgesinde İtalyanlara tanınan geniş imtiyazlar, bankalardan alınan avanslar, Tütün Rejisi ile temettü paylaşması gibi sözleşmeler tanınacaktır. Anadolu Şömendöferleri'ni Türkiye satın alacak, ama bunu Fransa, İtalya, Türkiye ve İngiltere hükümetlerinin yüzde yirmibeşer paya sâhip bulunduğu bir şirket işletecektir. Müttefik devletlerin uyrukları Türk mahkemelerinde yargılanacaklar, fakat bu mahkemelerde yargıçların çoğu yabancı olacaktır. Türkiye, antlaşmayla saptanan gümrük vergilerine dokunamıyacaktır. Yabancı girişimler, Türk girişimleriyle eşit muamele görecektir. Türkiye kendi millî sanayiini geliştirmek için, vergi kolaylıkları ve primler veremiyecektir. Verirse, yabancı şirketler de bundan yararlanacaktır. Yabancılar, ülkemizde serbestçe yerleşebilecekler ve her türlü işi yapabileceklerdir. Rumlar ve Ermeniler, Müttefik ticaretinde eskisi gibi aracılık edeceklerdir.

ATATÜRK'TEN SONRA TÜRKİYE'YE EGEMEN OLAN CURZON ZİHNİYETİ

Türkiye bunları kabul ettiği takdirde, Müttefik Devletleri ona borç da verecekler, Türkiye böylece kalkınacaktır. Lord Curzon, bütün bunları Türkiye'nin çıkarlarını düşünerek istediklerini ileri sürecektir! Lord Curzon'un 2 Aralık 1922 günü yaptığı konuşmanın tutanağı, ibretle okunacak bir belgedir :

«Lord Curzon, Türk Temsilci Heyeti'ne son bir görüş sunacaktır. *Türkiye'nin refahının, büyük ölçüde yabancıların yaptığı ticarete dayandığı tartışılamıyacak bir gerçektir.* İngiliz, Fransız, Rum, Ermeni vb. büyük iş evleri, Istanbul'da ticaret ilişkilerine girişmişler ve burada büyük sermaye yatırımlarında bulunmuşlardır. Bir yandan kendileri zenginleşirken, öte yandan Türkiye'nin refahına ve zenginleşmesine de büyük katkılarda bulunmuşlardır. Türkiye, yargı sisteminde bir değişiklik yapmayı önermekten kaçınırsa

ve İsmet Paşa'nın şimdi yaptığı gibi, bu yoldaki her tasarıya kesin bir redle karşı çıkmaktan vazgeçmezse, bütün ekonomik sistemin çökmesine yol açabilir. Lozan Konferansı'ndan az bir süre önce, Türkiye ve Istanbul ile ilişkileri olan birçok tâcir, Londra'da biraraya gelmiştir. Bu toplantı sonunda şu açıklamayı yapmışlardır: Kapitülasyonların kaldırılması sonucu olarak, iş evleri ve kurumları Türk makamlarınca denetimden geçirilecekse, kendileri de, dürüst olmayabilecek suçlamalar üzerine, Türk yargıçlarının buyruğu ile Türk Mahkemelerinin önüne çıkartılmak tehlikesiyle karışlaşacaklarsa, mahkeme kararını beklerken Türk cezaevlerinde tutuklu kalmak, canları için olmasa bile, sağlıkları bakımından çok kötü sonuçlar yaratabilecek koşullar altında uzun bir süre alıkonmaları ve sonunda daha da uzun bir hapis cezası ile karşılaşmaları gerekecekse, içlerinden hiçbiri Türkiye'ye dönmeyecektir.

Türk Delegasyonu, Lord Curzon'un İngiliz ya da yabancı tâcirlerin dâvâlarını savunmuş olduğunu sanabilir; oysa hiç de böyle değildir. Lord Curzon'un söyledikleri, kim olursa olsun, yabancılar kadar — belki onlardan da çok — Türkiye'nin gelecekteki refahını ilgilendirmektedir. Türkiye, ekonomik bakımdan hiç de bağımsız bir ülke değildir, salt kendi kaynaklarına dayanarak gerekli düzeyde bir varlık sağlayamaz. Türk ekonomisinin başlıca kollarından biri olan tarım, kuşku yok ki, büyük bir gelişme göstermeye elverişlidir, fakat, Türkiye, makinaları, taşıtları, yolları, demiryolları, vagonları, lokomotifleri vb. olmaksızın gelişemez. Türkiye, uygar bir yaşayış için gerekli birçok maddeleri yurda getirmeksizin, kendisini bile besleyemez. XIX. Yüzyılın bütün gelişmesi, sanayi kaynaklarının geliştirilmesine bağlıdır. Oysa *Türkiye, yabancı yardımı olmaksızın bir sanayi ülkesi durumuna gelemez. Türk halkı, maden sanayii, işlenmiş maddeler sanayii gibi alanlara kendini verebilmek için gerekli teknik yete-*

nekierle ticaret yeteneklerinden yoksundur. Bu yüzden de, ya işlenmiş maddeleri yurt dışından getirmek, ya da kendi sanayi kollarının geliştirilmesi için yabancı sermayelere çağrıda bulunmak zorundadır. Avrupa tâcirlerine ve kendisi için gerekli tecrübeli teknisyenlerle ülkesinde dolaşacak gezginci tâcirlere, orada yaşama olanağı sağlayacak bir yargı örgütü olmadıkça, Türkiye, yavaş yavaş refah içinde bir büyük millet durumuna değil, fakat Asya'nın ıssızlıkları içinde yitik düşmüş bir küçük ülke durumuna dönüşecektir.»

DIŞ YARDIMSIZ YAŞAYAMAZSINIZ...

Fransız Delegesi Bompard, «Sizi yalnızlıktan kurtarmak için kapitülasyon istiyoruz» diyerek, Lord Curzon'u tamamlayacaktır :

«M. Bompard, Türk Delegasyonu'nun ülkesinin egemenliğini koruma yolunda açıkladığı isteğin, sonunda Türk bağımsızlığını sağlamaktan çok, Türkiye'yi yalnız bırakmasından korkmaktadır. Bu yalnızlık, Türkiye'nin XV. ve XVI. yüzyılda kendi başına yaşadığı durumdur; bu duruma son vermek içindir ki, Muhteşem Sultan Süleyman (Kanunî), Türkiye'ye Avrupa ile ilişki kurma olanağı sağlamak amacıyla kapitülasyonlar rejimini kabul etmiştir.»

Sir Horace Rumbold, «Türk bağımsızlığı konusuna ilişkin cümlelerle oyalanılmamasını» isteyecek ve «*kapitülasyonlar olmazsa, borç para bulamazsınız*» tehdidini savuracaktır :

«İzmir'de ticaret artık ortadan kalkmıştır. Istanbul'da İngiliz uyrukları öyle kaygı içindedirler ki, şimdiden önemli iki ticaret evi kapılarını kapatmayı düşünmektedir. Dış ticaret ve gümrük gelirleri azalmaktadır. Acaba Türk Delegasyonu, ticaretin gerçekten tümüyle durmasını mı istemektedir? Fakat, hepsi bu kadar da değildir, sorunun başka bir yönü de vardır. Dünyanın en büyük imparatorluklarından birinin temsilcisi (Japonya), kapitülasyonlar rejiminden kurtulmak için, ülkesinin yirmi yıl uğraşmasının gerekli ol-

duğunu söylemekten çekinmemiştir. Türk Hükümeti, kendisini, bu büyük imparatorluktan daha mı ileri saymaktadır? Başkan (Rumbold) bu kanıda değildir.

MİLLÎ SANAYİ KORUNAMAZ...

Türk itibarı öyle sarsılacaktır ki, bunun ilk kurbanı da Türkiye olacaktır. Türkiye, Avrupa'nın malî yardımına ihtiyaç duymayacak mıdır? Yabancılara garantiler vermeye yanaşmadıkça, beş para bulabileceğini beklememelidir.»

Fransız temsilcisi Serruys, millî sanayii geliştirme umuduyla Dünya Savaşı sırasında İttihatçılar tarafından çıkarılan Sanayi Teşvik Kanunu'nun kaldırılmasını istemektedir :

«Büyük Devletler, kimi yeni devletlerce başvurulan ve kuşaklar boyunca oralarda sanayi kurmuş yabancıları yarışamıyacakları bir duruma sokmak ve yıkmaktan başka bir sonuç vermemiş olan, bu gibi ekonomik denemeleri pek iyi bilmektedirler. Hiçbir devlet, uyruklarının bu biçim serüvenlerle yeniden karşılaşmasına göz yummaz.»

ABD Temsilcisi Gillepsie, Amerikalı kişi, kurum ve şirketler, Türk kişi kurum ve şirketlerine tanınan bütün haklardan yararlanacak buyurmaktadır :

«Kurulacak yeni rejimin, en azından yalnız en çok gözetilen millet rejimini değil, Türkiye'nin kendi uyruklarına ticarette, iş hayatında, eğitimde, hayır ya da din işlerinde tanıdığı ticaret, meslek ve yönetim konularındaki bütün ayrıcalıklardan yararlanmayı kapsaması da gereklidir.»[341]

EKONOMİK BAĞIMSIZLIK İÇİN
YENİDEN SAVAŞA HAZIRLIK...

İsmet Paşa, Lozan'da bir takım ödünler vermekle **birlikte, yukarıda belirtilen** ekonomik sömürgeciliğe **karşı direnmiştir.** Lord Curzon, Ocak 1923 sonunda, Fransa, İtalya ve ABD'yi de safına alarak, bir barış antlaşması taslağı sunmuş ve «ya olduğu gibi kabul eder-

siniz, ya barış olmaz» ultimatomunu savurmuştur. Türkiye, 4 Şubata kadar evet ya da hayır diyecektir. Ankara, İsmet Paşa'ya 3 Şubatta «bir karşı taslak sunun, barışın bizim taslağımız çerçevesinde yapılacağını ilân edin, kabul etmezlerse Ankara'ya dönün» direktifini verir.[342] Mustafa Kemal Paşa, kesin konuşur :

«İtilâf Devletleri temsilcilerinin verdikleri barış taslağını kabul olanağı yoktur. Çünkü içinde doğrudan doğruya bağımsızlığımızı bozan hükümler var. Eğer İtilâf Devletleri bize bu taslağı kabul ettirmekte direnirse, o halde memleketimiz, Hükümetimiz ve Meclisimiz için savaş zorunluluğu doğar.»

Lozan'da «ya evet, ya hayır» ultimatomuna rağmen, İtilâf Devletleri, son dakikaya kadar pazarlığı sürdürecekler, fakat İsmet Paşa'yı ekonomik bağımsızlık sorununun özünde ödün vermeye râzı edemiyeceklerdir. Görüşmeler, yarıda kesilecektir. Kesinti üzerine İsmet Paşa gazetecilere şunu söyler :

«Ben özveriyi son sınırına vardırdım. Toprak sorunlarının hepsi çözüldü. Bu sorunlarda kendi zararımıza ve Müttefiklerin yararına kararlar aldık. Azınlıklar sorununu Müttefiklerin dilediği gibi çözdük. Kapitülasyonlar rejiminin haksız olduğunu, kaldırılması gerektiğini herkes teslim etti. Oysa, Müttefikler, son zamana kadar bu kapitülasyonları biçimde kaldırarak yerine kayıtlar koymaya çalıştılar. Sonunda, bu sorunda da her aklı başında insanın yeterli sayacağı bir çözümü kabul ettik.

Ekonomik sorunlarda âdil, meşru olan herşeyi kabul ettik. Biz nâmuslu borçlularız. Düyun-u Umumiye yönetiminin çalışmalarının devamına râzı olduk. Ekonomik ve malî sorunların çoğunu Müttefiklerin lehine çözdük. Bu sorunlardan birkaçı kalıyor. Bunları kabul etmedim. Örneğin bana diyorlar ki: Sizin haberiniz olmadan başkalarının yaptığı sözleşmeleri imza ediniz! Hangi imtiyazları, hangi sözleşmeleri? Bunları kim vermiş, nasıl, ne biçim vermiş? Hangi koşullar içinde

vermiş? Bilmiyorum ki, imza edeyim. 'Bunları bana gösteriniz, inceleyelim' dedim. 'Hayır, şimdiden, görmeden, bilmeden, anlamadan imza ediniz' dediler. Kurtuluş Savaşı sırasında, Istanbul işgal altında iken, Müttefikler bâzı sözleşmeler imzalamışlar, bâzı imtiyazlar almışlarsa bunlar bizim için meçhuldür. 'İmza ediniz!' Niçin? Reddettim.

Sonra memleketimizde birçok şirketler var. Bunlar Osmanlı kanunarına göre kurulmuştur. Şimdi bunları yabancı şirket saymak istiyorlar. Bu takdirde, yabancı olarak memleketimize gelecek girişim sâhiplerine bundan sonra tüccar muamelesi değil, sefir muamelesi yapmak gerekecek! Bu durum hem bize, hem onlara zararlıydı. Bunu da reddettim.

Büyük özverilerde bulundum, her şeyi kabul ettim, fakat memleketin ekonomik tutsaklığını reddettim.»[343]

ATATÜRK, «BAŞTA EKONOMİ GELİR» DİYOR

Tam o günlerde Atatürk, ekonomik tutsaklığı reddederek, İzmir İktisat Kongresi'ni toplar, bağımsız bir millî ekonomi kurmanın yollarını arar. Atatürk, 17 Şubat günü, İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında yeni devletin ekonomiye ve bağımsızlığa nasıl önem vereceğini belirtir :

«*Türk tarihi incelenecek olursa, bütün yükseliş ve çöküş nedenlerinin birer ekonomi sorunundan başka birşey olmadığı anlaşılır. Tarihimizi dolduran bunca başarılar kadar, bunca yenilgiler de, kazançlar gibi kayıplar da, o dönemlerdeki ekonomik durumla yakından ilgilidirler.*

Yeni Türkiyemizi lâyık olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için, en çok ekonomimize önem vermek zorundayız.»

Ekonomik kalkınma, tam bağımsızlık içinde gerçekleştirilebilir. Atatürk'ün gözünde, Osmanlı Devleti siyasal bağımsızlığı var diye bağımsız değildir. Bağımlıdır. Yeni Türk Devleti tam bağımsız olmalıdır :

«Osmanlı Devleti gerçekte ve uygulamada bağımsızlıktan yoksun duruma düşürülmüştü. Bir devlet ki, kendi uyruklarına koyduğu vergiyi yurdunda yaşayıp kazanan yabancılara uygulayamaz; gümrük işlerini, vergilerini ülke ve milletin isteklerine ve çıkarlarına göre düzenlemesi yasaktır. Bir devlet ki, sınırları içinde suç işleyen yabancıları yargılayamaz, cezalandıramaz. Böyle bir devlete elbette bağımsız denemez!

Devlet ve millet işlerinde karışma, bu kadarla bitmiyordu. Doğrudan doğruya günün gerektirdiği, *milletin istediği birçok işlere devletin girişmek hakkı yoktu.* Demiryolu yapmak, fabrika kurmak artık elinde değildi. Yabancılar, böyle girişimleri daha başlarken durdurabilirlerdi. Yaşamasını ve yönetimini kendi gücü ve kararı ile sağlamaktan yoksun bir devlete bağımsız denilebilir miydi? Devlet, bağımsızlığını çoktan yitirmişti. Osmanlı ülkesi artık yabancıların sömürgesi olmuştu. Osmanlı halkı içindeki Türk Milleti, büsbütün tutsak bir duruma düşürülmüştü.»

«*Biliyorsunuz ki, Millî Misak, milletin tam bağımsızlığını sağlayıp ülkenin bütünlüğünü kapsayan ve bunları bozabilecek bütün engelleri ortadan kaldıran bir and olmuştur.*»

«*Politika ve askerlik alanındaki zaferler, ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik kazançlarla taçlandırılmazlarsa ortaya çıkan zaferler ayakta kalamaz, tutunamazlar, az zamanda sönüp giderler. Bunun içindir ki, en parlak zaferimizin de sağladığı, daha da sağlayabileceği meyvaları toplayıp, onlardan yararlanabilmemiz için ekonomimizin, ekonomik egemenliğimizin ve bağımsızlığımızın sağlanması ve pekiştirilmesi gereklidir.*»

EMPERYALİSTLERİN BEKLEYİŞİ

İşte Lozan'da görüşmeler yeniden başlarken, yeni Türk Devleti, bu ekonomik bağımsızlığı sağlamak için savaş vermiştir. Bu konuda çok yayın olduğu için Lozan görüşmeleri ve alınan sonuçlar üzerinde durma-

yacağız. Fakat Antlaşmayla dahi tam bağımsızlığı hemen elde ettiğimiz söylenemez: Düyun-u Umumiye kalmıştır. Hayli indirilmesine rağmen, Türkiye ağır bir borç yükü altına girmiştir. İmtiyazlı şirketler, karşılıklı görüşmelerle hayli avantajlar sağlamışlardır. Türkiye, beş yıl süreyle gümrüklerine egemen değildir. Bir Merkez Bankası bile yoktur. Bütün bunlar zaman içinde çözülecektir. Borçlar hafifletilecek, Düyun-u Umumiye yönetimi son bulacaktır. İmtiyazlı şirketler teker teker devletleştirilecektir. Türkiye, gümrüklerine ve parasına egemen olacak ve kambiyo sistemini kuracaktır. Kısaca, Cumhuriyet'in ilânından beş - altı yıl sonra, Türkiye, bağımsızlık içinde ekonomisini geliştirme olanağını elde edecektir.

Müttefikler Lozan'da bu kadarına bile, verdiklerini bir süre sonra geri alabilme umuduyla yanaşmışlardır: Fakir Türkiye borç için başvuracak, eski yarı sömürge düzeni yeniden kurulacaktır. İnönü, 1919 yılında Lozan Tutanakları'na yazdığı önsözde, bu emperyalist umutları şöyle anlatır :

«Müttefikler başka birşeye de güveniyorlardı: Yeni Türkiye, yeni bir devletin büyük reformları içinde idi. Bu reformları Türkiye bünyesinin ne kadar hazmedeceği meçhul idi ve onlar için, Konferans'ta yitirdiklerini yeniden elde etmek fırsatını verebilecek bir olasılık idi. Bu nedenle, bir takım sürelere bağlanmış kararlarla yetinmekte sakınca görmediler. Süreler gelinceye kadar olacak olaylardan umutlu idiler.

Müttefiklerin gelecek için bir umutları da, yorulmuş, fakir düşmüş bir milletin harap olmuş memleketini onarmak için kesinlikle yardıma muhtaç olacağı, bunun için kendilerine başvurulduğu vakit, Savaş'ta ve Lozan'da yitirilmiş olan eski alıştıkları usullerin ve muamelelerin tekrar konulabileceği idi.»[345]

Başta Atatürk ve Amerikan mandasına girme görüşünü bırakarak onun çizgisine girmiş İsmet Paşa olmak üzere tam bağımsızlıktan yana Millîciler, bütün

güçlükleri göğüsleyerek bu umutları boşa çıkartırlar. Millî özel sanayi kurma çabalarının verimsizliğini kısa sürede görerek, «Planlı Devletçilik»e yönelirler. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı güç dönemde hayli başarıyla uygularlar. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk plancıları, ekonomik bağımsızlığın temeli olan ağır sanayii kurmaya yönelmiş yeni ve geniş kapsamlı plan hazırlıklarına koyulurlar. Toprak Reformu ve Köy Enstitülerinde, halk desteğini sağlamaya çalışırlar.

TANZİMAT TİPİ BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI GÜÇLÜ KALDI

Ne var ki, Tanzimat Batıcılığı tipi bağımsızlık anlayışı, Türkiye'de güçlü kalmıştır. Daha Lozan'da Türk Delegasyonu'nun ünlü Maliye Danışmanı Câvit Bey, borçlar konuşunda İsmet Paşa'ya karşı çıkar. Osmanlı borçlarının sermaye itibariyle tamamını genç Türk Devletine yüklemek isteyen İtilâf Devletlerinin görüşünü savunur. Câvit Bey gibi geçmişte Düyun-u Umumiye Temsilciliği yapan Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin gazetesinde, emperyalistlerin ileri sürdükleri koşullara karşı direniyor diye Türk Delegasyonu'nu eleştirir.

İttihatçıların sağ kanadının bu uyducu eleştirileri, Terakkiperver Parti'de toplanan Kurtuluş Savaşı liderleri tarafından da paylaşılmaktadır. Parti'nin beyni olan Rauf Orbay, 21 Ocak 1924'te Büyük Millet Meclisi'nde şu sözlerle Devrimciliği reddeder :

«*Devrimlerimiz bitmiştir. Durmadan kullanılan devrim sözlerinin memleketimiz ekonomisine yaptığı kötülükler çok açıktır. Bir gazetede, devrim şöyle olmuştur, böyle olacaktır gibi sözlerin yayımlanmasının milletin ekonomisine neler yaptığını görüyoruz. Herkes bugün yeni bir devrim mi bekliyor? Hayır. Milletimizin vicdanına dayanan devrim olmuştur. Her gün birşey bekler durumda olan milletin kamuoyu karşısında, memleketin zenginliği, ekonomisi nasıl canlandırılacaktır? Artık devrim yoktur, devrim bitmiş ve yerleşmiştir.*»

TAM BAĞIMSIZLIĞA KARŞI ÇIKAN KURTULUŞ SAVAŞI LİDERLERİ!

Parti Başkanı Karabekir Paşa, İzmir İktisat Kongresi'nde, Millî Misak'ın tam bağımsızlık anlayışını bir ilkokul sahne oyunu hâline getirir. Parti Genel Sekreteri Cebesoy Paşa, «Batı emperyalizmi ve kapitalizmi ile işbirliği yapabiliriz» buyurur.

Bu nedenlerle Kurtuluş Savaşımıza Atatürk'le birlikte başlayan saygıdeğer liderlerin kurdukları Terakkiperver Parti, aslında, tam bağımsızlık amacı güden Millî Kurtuluş devrimimize karşı bir kuruluş olur. Parti Programında, «Ekonomik alanda serbest meslege, yâni liberalizme taraftarız» denilir ve devletçilik, şu sözlerle reddolunur :

«*Bütçe açık, borçlarını güçlükle ödeyen bir ülke, Bütçe gelirleriyle şömendöfer, büyük kurumlar yapamaz. Bunların yapılabileceği zaman gelecektir. Partimiz şömendöfer ve kurumlarının, belli bir garantiyle yabancı sermaye tarafından yapılmasından yanadır.*»

Parti Genel Sekreteri Ali Fuat Cebesoy Paşa, 2 Şubat 1925 günü Bütçe görüşmelerinde bu sözleri tekrarlar.

İşte Cumhuriyet'in daha emekleme döneminde, Kurtuluş Savaşımızın ilk liderleri, bu tutumlarıyla, Atatürk'ün tam bağımsızlık ilkesine karşı çıkarlar.

Rauf Orbay, daha Başbakanlığı sırasında, Türkiye'nin kalkınmasını sömürge tipi bir imtiyaz olan Chester projesinde ve Amerikan sermayesinde görür. Orbay, Bayındırlık Bakanı iken Ankara'ya gelen ABD Temsilcisi Gillespie'ye — Temsilcinin yazdığına göre — şu dili kullanır :

«Rauf Bey, Gillespie'ye Türk Hükümeti'nin iki amacı olduğunu söyledi: Biri, savaşı başarıyla bitirmek, öbürü de *Barış Konferansında Türkiye'de bütün imtiyazların şimdi başkalarına ve söz gelişi Amerikalılara ayrılmış, verilmiş olduğunu söyleyebilmekti.* Yine Türkiye'nin Musul üzerindeki isteğinin devam etti-

ğini de söylemiştir. Rauf Bey, bu bölgede Van gölü çevresindeki petroller çok önemlidir ve herhangibir Amerikan petrol grubunun girişimi, öncelikle işlem görecektir, demiştir.[346]

Rauf Bey, 1923'te Başbakan iken, Chester projesini bir kurtarıcı gibi karşılar. Aynı görüşleri paylaşan Orbay'ın yakın arkadaşı Ahmet Emin Yalman, Chester'i nasıl bir kurtuluş reçetesi diye karşıladıklarını anılarında açıklar.

«Amiral Chester'in Amerika'nın çok önemli bir kişisi bulunması, kurduğu Osmanlı - Amerika Gelişme Şirketi'nde nüfuzlu adamların ve bu arada Panama Kanalı'nı yapan ünlü General G. W. Goethals'ın yer alması herkeste tam bir güven yaratmıştı. Lozan görüşmeleri sırasında, Amerikan Hükümetinin Chester Grubu'nu destekler gibi görünmesi ve bu grubun ciddîliği hakkında hiçbir taraftan itiraz sesi yükselmemesi, Amerika'nın, Türkiye'nin ekonomik kaderine ilgi duyduğu, buraya yüzlerce milyon dolar sermaye akıtacağı ve Avrupa emperyalizminin oyunlarına karşı bizim sıkı bir yol arkadaşımız kesileceği hakkında en küçük bir kuşku bırakmıyordu.»[347]

İmtiyaz, bir kanunla onaylanmayı gerektirdiği için Nisan 1923'te Büyük Millet Meclisi'nde tartışılır. Sonraki Bayındırlık Bakanlarından Muhtar Bey,* Chester projesini göklere çıkarır :

«Projenin bir kusuru varsa, o da çok iyi olmasıdır.»

O günün Bayındırlık Bakanı Diyarbakır eşrafından Fevzi Bey daha az coşkun değildir. Bakan, «Projenin kabulü, Doğu İllerimizin gelirini çoğaltacak, işlenmemiş bir halde bulunan madenlerimizden yararlanmak

* Muhtar Bey, Dünya Savaşı sırasında İzmir'de millî iktisat politikası izleyen ve Türk demiryolcu yetiştirmek için bir okul açtıran İttihat ve Terakki sorumlusu Celâl Bayar tarafından, imtiyazlı yabancı demiryolu şirketlerini tutuyor ve Türk demiryolcu yetiştirilmesine karşı çıkıyor diye, sokak ortasında dövdürülmüştür. Bayar, bunu övünçle yazmaktadır. (Ben de Yazdım, Cilt V, s. 1561).

olanağını sağlayacaktır» der ve onun sözlerini 9 Nisan 1923 günü Başbakan Rauf Orbay tamamlar :

«*Proje sâyesinde iç politikamız bakımından elde edilecek sonuç büyüktür. Hep birden sevinmemizi gerektiren hayırlı bir durum karşısındayız.*»

Büyük Millet Meclisi'nde 9 Nisan 1923 günü 185 olumlu ve 21 olumsuz oyla kabul edilen Chester imtiyazı, 17 Aralık 1923'de Cumhuriyet Hükümeti tarafından iptal edilerek son bulacaktır. Fakat Chester'ci zihniyet yaşayacaktır. Yukarıda gördüğümüz üzere, Terakkiperver Parti, bu zihniyeti yansıtacaktır. Fethi Okyar'ın Serbest Parti'si de aynı çizgiyi izleyecektir.

DÜYUN-U UMUMİYE VE SERBEST PARTİ!

İşin bir ilginç yanı, Serbest Parti'nin temelinde, Düyun-u Umumiye sorununun bulunmasıdır. İsmet Paşa, Lozan'da en büyük kavgalardan birini borçlarımızın altın ile değil, kâğıt para ile ödenmesi konusunda vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nden miras kalan borçlarımız büyük ölçüde hafiflemiş olacaktı. İsmet Paşa, Fransızların ağır baskılarına rağmen, altın parayla ödemeye kesinlikle karşı çıkmıştır. Sorunun çözümü daha sonraya bırakılmıştır. Ne var ki, 1928 yılında Paris Büyükelçisi Fethi Okyar, Fransa ile borç taksitlerinin altınla ödenmesini öngören bir anlaşma imzalar. Dünya bunalımı gelip çatınca, İsmet Paşa, 1928 Anlaşması'nın uygulanmasının olanaksızlığını görür ve «Borçlar, ancak kâğıt parayla ödenecektir.» der.

Büyükelçi Okyar ise, kendisinin imzalamış olduğu anlaşmanın uygulanmasını ister. Ankara'ya gelir ve Atatürk'e Hükümetin tutumundan yakınır.

Serbest Parti fikri, Okyar'ın zihninde bu anlaşmazlıktan doğar. Hatta Okyar, borçlar anlaşmazlığı sorununu kuracağı partinin programına almak niyetindedir. Atatürk, 7 Ağustos 1930'da İnönü'nün yanında, bu sorunu programından çıkarması için Okyar'ı uyarır :

«— *Fethi Bey, sen programından Düyun-u Umu-*

miye'yi altın ile ödemek meselesini çıkar. Bu mesele seni zayıflatır.»[448]

Düyun-u Umumiye sorunu programdan çıkartılır, fakat Serbest Parti, yabancı sermayeden ve işbirlikçilikten yana bir kuruluş olarak doğar ve gelişir.

Bayar ve Menderes'in Demokrat Parti'si de bu çizgiyi izlemiştir. Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Partisi'nde «tam bağımsızlık» görüşünü savunanlar, çok partili hayatla birlikte ikinci plana itilmişler, Tanzimat tipi Batıcılar egemen olmuşlardır.

LOZAN'DAN ANKARA ANTLAŞMASI'NA...

Ortak Pazar, daha sonra inceleneceği üzere, Tanzimat'ın Büyük Reşit Paşa'sının benimsediği uyducu görüşün, günümüzün koşullarında tekrarından ibarettir. 1923'te Lozan'ı imzalayan İsmet Paşa'nın 1963'te Ortak Pazar ile Ankara Antlaşması'nı imzalaması düşündürücüdür.

Atatürk Cumhuriyeti, Osmanlı Tanzimat Batıcılarının anlayamıyacağı bir tam bağımsızlık anlayışı getirmiş, bunun için başta yakın komşularla olmak üzere herkesle dostluk politikası izlemeye yönelmiş ve kalkınmanın vazgeçilmez ön koşulu olan bağımsız kalkınma olanağını elde etmiştir.

Atatürk'e göre, Kurtuluş Savaşımızın kan dökülerek sağlanan en büyük kazancı budur ve toprak kazançlarından çok daha değerlidir. Ne var ki, hem Kurtuluş Savaşı lider kadrosu içinde, hem de bu kadronun dayanmak zorunda kaldığı toplumsal güçler içinde Osmanlı tipi bağımsızlık anlayışından sıyrılıp gerçek millîcilerin tam bağımsızlık anlayışını yaşama geçirmeye yönelecek kişi ve gruplar sınırlıdır.

Bu sınırlı millîci güç, tam bağımsız kalkınma olanağını, bir yandan içeride toplumsal temelini halkçı bir doğrultuda geliştirirken, öte yandan da başta komşular olmak üzere bütün ülkelerle dostluğa dayanan bağımsız bir dış politika sâyesinde ancak sürdürülebilirdi. Atatürk'ün komşularla dostluğa ağırlık tanıyan,

herkesle dost tarafsız dış politikası, bu bağımsız kalkınma olanağının temel koşuludur. Atatürkçü dış politika, yalnızca Türkiye'nin güvenliğinin değil, ekonomik kalkınmasının da gereğidir.

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra, ileride göreceğimiz üzere, gereksiz yere bu Atatürkçü bağımsız dış politikadan vazgeçildiği içindir ki, bağımsız kalkınma olanağından da vazgeçilecek ve Lozan'da gerilettiğimiz emperyalizmin izin verdiği ölçüde bir bağımlı kalkınma politikasına yönelinecektir.

Bu yönelişte, kurtuluşu İngiliz ya da Amerikan mandacılığında arayanların ve Tanzimat Batıcılığı tipi bağımsızlık anlayışından kurtulamıyanların sorumluluk payları büyüktür. Fakat bu yönelişin hikâyesine geçmeden önce Rusya'daki Bolşevik İhtilâli'nin Türk Kurtuluş Savaşı ile olan ilişkilerini ve solculuğun gelişmesini bilmek gereklidir. İkinci Kitap'ta bunu göreceğiz.

BİRİNCİ KİTAP'IN SONU

BİRİNCİ BÖLÜM'ÜN DİPNOTLARI

1. Türk İstiklâl Harbi, Cilt IV, Güney Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 55
2. Jean Pichon, Le Partage du Proche - Orient, Paris 1938, s. 97 - 98
3. Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, s. 55
4. G. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971, s. 46
5. Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, s. 51
6. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1970, s. 82
7. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 82
8. Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Kitap, Ankara 1959, s. 71 - 72
9. Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, s. 52
10. Kasım Ener, Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, Istanbul 1963, s. 31
11. Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, s. 59
12. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Istanbul 1969, s. 182
13. Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, s. 59
14. Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, s. 124
15. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Istanbul 1969, s. 381
16. Mahmut Goloğlu, Millî Mücadele Tarihi III, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara 1970, s. 279
17. Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi, s. 62
18. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 44
19. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 23
20. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 281
21. Uluğ İğdemir, Sıvas Kongresi Tutanakları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1969, s. 34 - 36
22. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 49
23. Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları, 1971, s. 39
24. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 81
25. Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 18
26. Yakın Tarihimiz, Cilt I, s. 273

27. Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 81
28. Sabahattin Selek, Anadolu Ihtilâli, Cilt I. s. 204
29. 20 Mayıs 1919 tarihli Calthorpe Raporu
30. Calthorpe'un 12 Haziran 1919'da Londra'ya gönderdiği 20 Mayıs 1919 tarihli Morgan Raporu
31. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1875
32. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1817
33. Hacim Muhittin Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, Türk İnkılâp Enstitüsü Yayını, 1967
34. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VII, s. 2391
35. H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, s. 170
36. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VII, s. 2249
37. Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Ankara 1965, Cilt II, s. X
38. Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Cilt II.
39. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VII, s. 2361
40. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1970, s. 29
41. Dimitri Kitsikis, Yunan Propagandası, Istanbul, s. 209
42. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 145
43. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 195
44. Mahmut Goloğlu, Millî Mücadele Tarihi II, s. 151
45. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VII, s. 219
46. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VII, s. 2247
47. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 67
48. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 295
49. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 299
50. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 502
51. Kandemir, Siyasî Dargınlıklar, Istanbul 1955, s. 59 - 60
52. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VII, s. 2620
53. Atatürk, Söylev (Nutuk) I, Türk Dil Kurumu Yayını, 1968, s. 8
54. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Istanbul 1969, s. 166 - 168
55. Taner Baytok, Türk Kurtuluş Savaşı, s. 158
56. David Walder, Çanakkale Olayı, Istanbul 1971, s. 224
57. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 100
58. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 287
59. Taner Baytok, Türk Kurtuluş Savaşı, s. 69
60. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 135
61. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 52 - 54
62. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, Ankara 1963, s. 355
63. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 72 ve 84
64. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 106

65. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, s 106
66. Harry N. Howard, The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913 - 23, Norman University of Oklohama Pres, 1931, s. 131
67. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 139
68. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 140
69. Britich Documents (1898 - 1914) Cilt V, Belge 196
70. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 223
71. Edward Mead Earle, Turkey, The Great Powers and The Bağdat Railway, New York 1923, s. 128
72. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 123
73. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 269
74. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, Paris 1926, s. 15
75. Henry Morgenthau, Secrets of the Bosphorus, Londra Üçüncü basım, s. 105
76. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 119
77. Britich Documents (1898 - 1914), Cilt III, Belge 27
78. Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt I, Kısım , s. 363
79. A. Bedevî Kuran, İnkılâp Hareketleri, s. 484
80. British Documents (1898 - 1914), Cilt V, Belge 207
81. British Documents (1898 - 1914), Cilt V, Belge 204
82. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, s. 909
83. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 41
84. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 77
85. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 4
86. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt V, s. 1569 - 1570
87. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, CiltV , s. 1570 - 1571
88. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa III, s. 192
89. Rauf Orbay'ın Hâtıraları, Yakın Tarihimiz, Cilt I, s. 18
90. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa III, s. 21
91. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 78 ve 80
92. Morgenthau, Secrets of the Bosphorus, s. 106
93. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 124 ve 135
94. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 98
95. Edward Mead Earle, Turkey, The Great Powers and the Bağdat Railway, s. 189
96. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa III, s. 193 - 194
97. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, Dördüncü basım, s. 187
98. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 189
99. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 417

100. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 20
101. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, s. 195
102. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 480
103. Larcher, La Guerre turque dans la gurre mindoale, s. 479
104. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa III, s. 652
105. Adamof, Anadolunun Taksimi, Çeviren: Yarbay H. Rahmi, Istanbul 1926, s. 144
106. Constantinople et Les Detróits, Rus Dışişleri Bakanlığının Gizli Belgeleri, Cilt I, Paris 1930, s. 218
107. Adamof, Anadolunun Taksimi, s. 159
108. Adamof, Anadolunun Taksimi, s. 166
109. Mandelstam, Le Sort de l'Empire Ottoman, s. 360 - 364
110. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 132 - 133
111. Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Ankara 1963, s. 312
112. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 22
113. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 23
114. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 263
115. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 77
116. G. Kemali Söylemezoğlu, Başımıza Gelenler, s. 87 ve 123
117. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 24
118. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 26
119. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 32 - 33
120. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 2000
121. Documents on British Foreign Policy 1919 - 1939, Cilt VII, Belge 66
122. Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 404
123. Larcher, La Guerre turque dans la guerre mondiale, s. 549
124. Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, Cilt IV, s. 39 - 41
125. Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi, Cilt III, s. 40
126. Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 56
127. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 11
128. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 293
129. Hikmet Bayur, Önsöz: Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1966
130. Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası, Istanbul 1970, s. 180
131. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VIII, s. 2478
132. Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, s. 105
133. Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi, Cilt III, s. 44
134. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 164
135. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 77

136. G. Kemalî Söylemezoğlu, Başımıza Gelenler, s. 58 - 59
137. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 293
138. Atatürk, Söylev I, s. 264 - 269
139. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 136
140. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 215 ve 226
141. 13 Ağustos 1923 Meclis Açış Konuşması, Atatürk'ün Söylevleri, s. 113
142. Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, Cilt I, s. 63
143. G. Kemali Söylemezoğlu, Başımıza Gelenler, s. 95
144. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 51 - 52
145. Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası, s. 188
146. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 22
147. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye ,s. 212
148. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, New York 1922, s. 180
149. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 137
150. Lord Kinross, Atatürk, Istanbul 1966, s. 299
151. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 320
152. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 81 - 83
153. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 87
154. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 153
155. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 220
156. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 283
157. Arnold J. Toynbee, Türkiye - Bir Devletin Yeniden Doğuşu, Milliyet Yayınları, s. 296
158. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 33
159. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 277
160. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 34
161. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 269
162. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 126
163. Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 19
164. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, Istanbul 1970, s. 78
165. Türk İstiklâl Harbi, Cilt VI, Harp Tarihi Dairesi Arşiv 5 - 2548
166. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 100
167. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 378
168. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 410 - 413
169. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 128

170. Kenan Esengin, Millî Mücadelede İhanet Yarışı, s. 135
171. Türk İstiklâl Harbi IV, Güney Cephesi, s. 268
172. Türk İstiklâl Harbi, Cilt IV, Güney Cephesi, s. 277
173. Ekrem Baydar, Cumhuriyet gazetesi 4 Eylül 1971
174. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 94
175. Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler — Takım I, Cilt I, Kitap I, s. 303
176. Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, 1942, s. 74
177. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 304
178. Arnold J. Toynbee, Türkiye, s. 119
179. Driault, Histoire diplomatique de la Grèce, Cilt V, s. 406
180. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 117
181. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 94
182. Arnold J. Toynbee, The Western Question, s. 74
183. Documents on British Foreign Policy 1919 - 1939, Cilt XIII, Belge 152
184. Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, s. 145 ve 149
185. Arnold J. Toynbee. The Western Question, s. 229
186. Arnold J. Toynbee, The Wastern Question, s. 103
187. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 120
188. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 120
189. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 132 - 133
190. Hikmet Bayur, Türk Devletinin Dış Siyasası, s. 85
191. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 397
192. Arnold J. Toynbee, The Western Question, s. 99
193. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 169 - 182
194. Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, Milliyet Yayınları 1972
195. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 215 - 221
196. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 169
197. David Walder, Çanakkale Olayı, s. 405 - 406
198. Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, s. 165

İKİNCİ BÖLÜM'ÜN DİPNOTLARI

199. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 2
200. G. Jeaschke, İngiliz Belgeleri, s. 272 - 274
201. Atatürk, Söylev I, s. 11
202. Lord Kinross, Atatürk, s. 540
203. Documents on British Foreign Policy (1919 - 1939), Cilt IV belge 601
204. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 417
205. Atatürk, Nutuk II, s. 575 - 576
206. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 132
207. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 203
208. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VII, s. 2227
209. Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, s. 349 - 353 ve 396 - 398
210. Atatürk, Nutuk I, s. 292 - 299
211. Atatürk, Söylev I, s. 5
212. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV, s. 182
213. Yakın Tarihimiz, Rauf Orbay'ın Hâtıratı, Cilt I, s. 211 ve 305
214. Yakın Tarihimiz, Rauf Orbay'ın Hâtıratı, Cilt II, s. 50
215. Attaürk, Söylev II, s. 432
216. Rıza Nur'un Hâtıratı, s. 679 - 803
217. Rıza Nur'un Hâtıratı, s. 1031 - 1035
218. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 8
219. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 262
220. Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, s. 78 - 81 ve 318 - 320
221. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 328 ve 333
222. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 246
223. M. Müfit Kansu, Atatürk'le, s. 331
224. M. Müfit Kansu, Atatürk'le, s. 312
225. Atatürk, Nutuk III, s. 1055
226. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 211
227. Atatürk, Nutuk II, s. 1020
228. Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, s. 88
229. Atatürk, Söylev II, s. 462 ve 482

230. Atatürk, Söylev II, s. 433, Nutuk II, s. 592
231. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 305
232. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 58 ve 171
233. Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt III, sayı 4 - 5'ten Türkçeleştirilerek alınmıştır.
234. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey 1914 - 1924, s. 174
235. L. Evans, U. State Policy and the Partition of Turkey 1914 - 1924, s. 177
236. Atatürk, Söylev I, s. 65
237. L. Evans, U. State Policy and the Partition of Turkey, s. 186
238. A. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 178
239. Atatürk, Nutuk I, s. 109
240. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 93
241. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 101
242. Atatürk, Söylev I, s. 65
243. Atatürk, Nutuk I, s. 95 - 98
244. Atatürk, Nutuk I, s. 101
245. M. Müfit Kansu, Atatürk'le, s. 171, 179 ve 192
246. Lord Kinross, Atatürk, s. 295
247. M. Müfit Kansu, Atatürk'le, s. 233
248. M. Müfit Kansu, Atatürk'le, s. 240 ve 235
249. M. Müfit Kansu, Atatürk'le, s. 236
250. M. Müfit Kansu, Atatürk'le, s. 248
251. Uluğ İğdemir, Sıvas Kongresi Tutanakları, s. 74
252. Uluğ İğdemir, Sıvas Kongresi Tutanakları, s. 50 - 74
253. Lord Kinross, Atatürk, s. 296
254. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 291
255. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 165 - 176
256. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 266 - 268
257. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 29
258. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 968
259. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 857
260. Türk İstiklâl Harbi, Cilt IV, s. 136, Genelkurmay Yayını
261. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 195 ve 145
262. Roger R. Trask, The United States Response to Turkish Nationalism and Reform (1914 - 1939), 1971, s. 10
263. Earle, American Missions in the Near East, s. 403 - 404 (Zikreden: Roger R. Trask, s. 11)
264. Earle, Bağdat Demiryolu Savaşı, 1972, s. 17
265. Earle, American Missions in the Near East, (Zikreden: Roger R. Trask, s. 149)

266. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 357
267. Foreign Relations of the United States, the Lansing Papers I, s. 68 - 75
268. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 23
269. Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, s. 21
270. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 30 - 31
271. Harry N. Howard, The Partition of Turkey, s. 202
272. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 39
273. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 74 - 76
274. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 124 ve Harry N. Howard, The Partition of Turkey, s. 205
275. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 79
276. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 52
277. Harry N. Howard, The Partition of Turkey, s. 204
278. Harry N. Howard, The Partition of Turkey, s. 220
279. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 131
280. Harry N. Howard, The Partition of Turkey, s. 226
281. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 121
282. Harry N. Howard, The Partition of Turkey, s. 221
283. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 281
284. Harry N. Howard, The Partition of Turkey, s. 232
285. Arnold J. Toynbee, Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu, 1971, s. 139
286. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 374
287. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 196
288. Harry N. Howard, The Partition of Turkey, s. 225
289. L. Evans, U. States and the Partition of Turkey, s. 182 - 183
290. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 257
291. Dimitri Kitsikis, Yunan Propagandası, s. 70 ve 368
292. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1771
293. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 82
294. Dimitri Kitsikis, Yunan Propagandası, s. 74
295. Driault, Histoire Diplomatique de la Grèce, Cilt V, s. 364
296. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 73

297. Arnold J. Toynbee, The Western Question, 1922, s. 78
298. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 170
299. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 171
300. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 332
301. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 338
302. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 342
303. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 380
304. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 390 ve 393
305. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı 1971, Takım I, Cilt I, Kitap I, s. 329
306. Türkkaya Ataöv, Amerika - Nato ve Türkiye, s. 156 - 157
307. H. Morgenthau, Secrets of the Bosphorus, s. 75
308. Earle, Bağdat Demiryolu Savaşı, s. 362 - 363
309. Earle, Bağdat Demiryolu Savaşı, s. 369 - 371
310. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 329
311. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 393
312. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt II, s. 30 - 31
313. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt I, Kitap II, s. 47
314. Ali Naci Karacan, Lozan, s. 298
315. Grew Turbulent Era, s. 547
316. Grew, Turbulent Era, s. 563
317. Grew, Turbulent Era, s. 539
318. Roger R. Trask, The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914 - 1939, 1971, s. 194 - 200
319. Roger R. Trask. The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914 - 1939, s. 200 - 210
320. Roger R. Trask, The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914 - 1939, s. 132
321. Roger R. Trask, The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914 - 1939, s. 144
322. Grew, Turbulent Era, s. 884
323. Roger R. Trask, The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914 - 1939, s. 176
324. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 565

325. Roger R. Trask, The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914 - 1939
326. Grew, Turbulent Era, s. 763
327. Grew, Turbulent Era, s. 781
328. Sıvas Kongresi Tutanakları, s. 54
329. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 141
330. E. Driault, Histoire Diplomatique de la Grèce, Cilt V, s. 403
331. Atatürk, Söylev II, s. 433
332. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 91
333. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 123
334. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 335
335. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 128 - 132
336. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 266
337. Atatürk, Söylev I, s. 457
338. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 251
339. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 337 ve 357
340. Atatürk, Nutuk II, s. 637
341. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt II, s. 35, 117, 131 ve 172
342. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, Istanbul 1957, s. 229
343. Ali Naci Karacan, Lozan, s. 297
344. Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, Türk Dil Kurumu, s. 99 - 106
345. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt I, Kitap I, s. VIII
346. L. Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey, s. 334
347. Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt III, s. 53
348. Âsım Us, Gördüklerim - Duyduklarım - Duygularım, s. 136

Bu eser, alışılmış anlamda bir tarih kitabı değildir. Tarih, genellikle geçmişin, yâni ölünün incelenmesi demektir. «Millî Kurtuluş Tarihi»nde ise, bugün karşıkarşıya bulunduğumuz ve yarın karşılaşabileceğimiz sorunlara yanıt aranmıştır. Daha açık bir deyişle, yeryüzünde ilk bağımsızlık savaşını veren bir ülkenin millî kurtuluş hareketi, günümüzde ve gelecekte Türkiyemizi bekleyen sorunlar açısından sorguya çekilmiştir. Bu niteliğiyle «Millî Kurtuluş Tarihi», Kıbrıs olayları ve ABD silâh ambargosuyla ortaya çıkan gelişmeleri, tarihsel derinliği içinde aydınlatan kaynak eserdir.

Birinci Kitap'ta ABD ve İngiltere, Türkiye'yi parça parça etmek, Anadolu'yu Rum ve Ermeni toprağı yapmak için kesin kararlı oldukları halde, Kurtuluş Savaşı liderlerinin pekçoğunun kurtuluşu, Sovyetler Birliği'ne karşı İngilizlerle uzlaşmakta, ya da Amerikan mandası olmakta görmeleri belgelerle açıklanmakta ve emperyalist Batı devletlerini, Tanzimat geleneğine uygun biçimde «koruyucu» ve «kurtarıcı» saymanın, daha sonraki olumsuz iç ve dış gelişmelere nasıl damgasını vurduğu belirtilmektedir.

İkinci Kitap'ta, 1917 Rus Devrimi ile Türk Devrimi arasındaki ilişkiler, millîci dış politika ve Türkiye'de sol akımlar üzerindeki etki açısından incelenmekte, Rus Devrimi ve Komünizm karşısında Atatürk'ün ve lider kadronun tutumu tam bir açıklığa kavuşturulmakta ve Yeni Türkiye'nin kan ve ateş çemberi içinde dış politikasının biçimlenişi anlatılmaktadır.

«Millî Kurtuluş Tarihi»nin ilk basımında büyük hacimli tek cilt olan son bölümü, okuyuculardan gelen istek üzerine, bu kez iki kitapta toplanmıştır. Üçüncü Kitap'ta millî kurtuluş hareketinin sınıfsal niteliği ve onu öteki kurtuluş hareketlerinden ayıran özellikleri ele alınmakta, Varga'nın «millî feodal aristokrasi» diye adlandırdığı Anadolu egemen sınıflarına ve bürokrasiye dayalı bir millî hareketin sınırları çizilmektedir.

Dördüncü Kitap'ta, Türkiye'deki iç gelişmeleri yönlendirme açısından dış politikanın önemi belirtildikten sonra, 1939 İngiliz İttifakı ile Atatürk dönemindeki bloklar dışı politikanın terkedilişi ve bunun iç politikadaki doğurduğu sonuçlar ele alınmaktadır. Roosevelt ve Churchill, Kazablanka Konferansı'nda Çin'in Amerikan, Türkiye'nin ise İngiliz nüfuz bölgesi olduğunu kararlaştırmışlardır. Durum ilgililerce kabul edilmiş ve 1939'dan sonra dış politikamızın belli başlı amacı, Türkiye'nin kaderini ABD ve Büyük Britanya'ya bağlamaya yönelmiştir. Bu yöneliş, 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan gelişme çizgisi üzerindedir ve 1995'lerde Ortak Pazar'a tam üye olmakla doruk noktasına ulaşabilecektir.

35 Lira

Tekin Yayınevi - Ankara Cad. 51, İstanbul - Tel.: 27 69 69